

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSAT PROGRAMI

**BÖLGESELLEŞME VE BÖLGESELLEŞMENİN TİCARET AKIMLARI
ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ÇEKİM MODELİ İLE ANALİZİ**

DOKTORA TEZİ

Murat Can GENÇ

TEMMUZ - 2011

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSAT PROGRAMI

**BÖLGESELLEŞME VE BÖLGESELLEŞMENİN TİCARET AKIMLARI
ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ÇEKİM MODELİ İLE ANALİZİ**

DOKTORA TEZİ

Murat Can GENÇ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Metin BERBER

TEMMUZ - 2011

TRABZON

ONAY

Murat Can GENÇ tarafından hazırlanan “Bölgeselleşme ve Bölgeselleşmenin Ticaret Akımları Üzerindeki Etkisinin Çekim Modeli İle Analizi” adlı bu çalışma 18.07.2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından İktisat Anabilim dalında **doktora tezi** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Cevat GERNİ (Başkan)

Prof. Dr. Metin BERBER (Danışman)

Prof. Dr. Hüseyin DAĞLI

Prof. Dr. Yakup KÜÇÜKKALE

Doç. Dr. Mustafa Kemal DEĞER

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylım. ... / ... /

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Yusuf ŞAHİN

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Murat Can GENÇ

18.07.2011

ÖNSÖZ

Bölgeselleşme ve bölgeselleşmenin ekonomik etkileri İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslar arası iktisat literatüründe en çok tartışılan konular arasında yer almaktadır. Bölgeselleşmenin ekonomik etkileri ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkilerden hareketle ilk kez sistematik olarak irdelenmiştir. Diğer taraftan bölgeselleşmenin çok taraflı serbestleşme sürecine ne yönde katkı yapacağı konusunda literatürde bir fikir birliği sağlanamamıştır. Özellikle bölgeselleşme girişimlerinin 1990'lı yıllar sonrasında dünya genelini kapsayan bir konuma yükselmesi, bu sürecin çok taraflı serbestleşme yanında ticaret akımlarını nasıl etkileyeceği tartışmalarını da gündeme taşımıştır.

Çalışmada bölgeselleşme süreçleri irdelenmiştir. Aynı zamanda ticaret akımlarının belirleyicileri ve bölgeselleşmenin Ticaret akımları üzerindeki etkisi çekim modeli ile tespit edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular, bölgeselleşme girişimlerine göre farklılıklar sergilese de, bölgeselleşmenin ticaret akımları üzerinde olumlu ve olumsuz etkilerini ortaya koymuştur.

Çalışmanın hazırlanmasında ve çalışma konusunun belirlenmesinde özendirici, yönlendirici ve yapıcı eleştirilerinden aynı zamanda vaktini esirgemedi harcayan tez danışmanın Sayın Prof. Dr. Metin BERBER hocama şükranlarımı sunmaktan büyük onur duyarım. Ayrıca tez izleme komitesinde yer alan değerli hocalarım Sayın Prof. Dr. Hüseyin DAĞLI ve Sayın Prof. Dr. Yakup KÜÇÜKKALE bilgi birikimlerini ve yönlendirici eleştirilerini benimle paylaştıklarından ötürü teşekkür ederim. Tezle ilgili yardımlarını esirgemeyen Sayın Prof. Dr. Haydar AKYAZI, Sayın Doç. Dr. Mustafa Kemal DEĞER ve Sayın Doç. Dr. Seyfettin ARTAN hocalarıma da teşekkür ederim. Son olarak da eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme ve nihayetinde her zaman desteğiyle yanımda olan eşime sonsuz şükranlarımı sunarım.

Trabzon, Temmuz 2011

Murat Can GENÇ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX
TABLolar LİSTESİ	X
ŞEKİLLER LİSTESİ	XI
GRAFİKLER LİSTESİ	XII
KISALTMALAR LİSTESİ	XIII
GİRİŞ.....	1-7

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BÖLGESELLEŞME: TEORİ VE TARİHÇE.....	8-38
1.1. Bölgeselleşme Kavramı, Aşamaları ve Teorisi	8
1.2. Bölgesel Ekonomik Bütünleşme Teorisi	12
1.2.1. Statik Etkiler	17
1.2.2. Dinamik Etkiler	20
1.3. Bölgeselleşmenin Nedenleri	22
1.4. Bölgeselleşmenin Gelişimi	24
1.4.1. Bölgeselleşmenin Ortaya Çıkışı	25
1.4.2. Eski Bölgeselleşme.....	28
1.4.3. Yeni Bölgeselleşme	30
1.4.3.1. Yeni Bölgeselleşmenin Özellikleri	34
1.5. Bölgeselleşme ve Çok Taraflı Ticaret	36

İKİNCİ BÖLÜM

2. BÖLGESELLEŞME DENEYİMLERİ	39-79
2.1. Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Sınıflandırılması	39
2.1.1. Bölgesel Ticaret Anlaşmaların Kapsam Olarak Sınıflandırılması	40
2.1.1.1. Mal Ticaretini Kapsayan Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Türlerine Göre Sınıflandırılması	41
2.1.2. Bölgesel Ticaret Anlaşmaların GATT/WTO'daki Düzenleyici Maddeler Göre Sınıflandırılması	42
2.1.3. Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Taraflarına Göre Sınıflandırılması	43
2.1.4. Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Büyük-Küçük Ülke Yaklaşımına Göre Sınıflandırılması.....	45
2.1.5. Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Bölgelere Göre Sınıflandırılması.....	48
2.2. Bölgeselleşme Deneyimlerine Örnekler	52
2.2.1. Spagetti Kasesi Olgusu.....	62
2.2.2. Göbek İspit Olgusu.....	66
2.2.3. Dünya Ticaretinin Bölgelere Göre Dağılımı	69
2.2.4. Bölgesel Oluşumlarının Dünya Ticaretinden Aldığı Pay.....	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ÇEKİM MODELİ: TANITIMVE LİTERATÜR.....	80-122
3.1. Çekim Modeli	80
3.1.1. Çekim Modelinin Teorik Yapısına İlişkin Literatür.....	81
3.1.2. Çekim Modelinde Kullanılan Değişkenler	83
3.1.2.1. Gelir, Nüfus ve Kişi Başına Düşen Gelir.....	83
3.1.2.2. Uzaklık.....	84
3.1.2.3. Kukla Değişkenler	84
3.1.2.4. Diğer Değişkenler	85

3.2. Literatür Taraması	86
3.2.1. Genel Çekim Modeline İlişkin Literatür	86
3.2.2. Bölgeselleşme Oluşumlarına İlişkin Literatür	92
3.2.2.1. Bölgeselleşme Oluşumlarını Bir Kukla İle İnceleyen Çalışmalar	92
3.2.2.2. Bölgeselleşme Oluşumlarını İki Kukla İle İnceleyen Çalışmalar	99
3.2.2.3. Bölgeselleşme Oluşumlarını Üç Kukla İle İnceleyen Çalışmalar ...	106

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TİCARET AKIMLARININ BELİRLEYİCİLERİ VE BÖLGESELLEŞMENİN TİCARET AKIMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: YATAY-KESİT VE PANEL VERİ ANALİZİ	123-161
4.1. Çalışmanın Amacı	123
4.2. Ekonometrik Model	125
4.3. Veri Seti	128
4.4. Ampirik Bulgular	130
4.4.1. Yatay-Kesit Analiz Sonuçları	130
4.4.2. Panel Veri Analiz Sonuçları	141
SONUÇ VE ÖNERİLER	162-168
YARARLANILAN KAYNAKLAR	169-182
EKLER	183
ÖZGEÇMİŞ	206

ÖZET

Uluslararası ticari ilişkiler, İkinci Dünya Savaşı sonrası çok taraflı serbestleşme görüşmelerine dayanan GATT/WTO odaklı devam etmektedir. Aynı zamanda 1960'lı yıllar ile birlikte Avrupa merkezli bölgeselleşme başlamış ve dünyanın gelişmekte olan bölgelerine yayılmıştır. 1990'lı yıllar ile birlikte SSCB'nin dağılması, ABD'nin bölgeselleşme tarafında tutum değiştirmesi ve Avrupa Kıtası'nda bölgeselleşme lehinde yaşanan gelişmeler bölgeselleşmeye olumlu yansımıştır. Yeni bölgeselleşme olarak adlandırılan bu süreç, günümüzde dünya genelinde önemli boyutlara ulaşmıştır. Bu gelişmeler paralelinde bölgeselleşmenin ticaret akımlarını ne yönde etkileyeceği hem teorik hem de ampirik olarak uluslararası iktisat literatüründe sıkça tartışılan konular haline gelmiştir.

Literatürdeki görüşler, bölgeselleşmenin çok taraflı serbestleşme sürecini olumlu ve olumsuz yönde etkileyeceği noktasında ikiye ayrılmaktadır. Diğer taraftan bölgeselleşme, meydana getirdiği ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkiler ile de ticaret akımlarına yön vermektedir. Bu çalışmanın amacı ticaret akımlarının belirleyicilerini ve bölgeselleşmenin ticaret akımları üzerindeki etkisini analiz etmektir. Bu nedenle, önce bölgeselleşme kavramı ve süreci ile bölgeselleşmenin ulaştığı seviye incelenmiştir. Ardından ticaret akımlarının belirleyicileri ve bölgeselleşmenin ticaret akımları üzerindeki etkileri çekim modeliyle belirlenmiştir. Çekim modeli 8 bölgesel ticaret anlaşması ile 92 ülkeden oluşan grup için yatay-kesit ve panel veri yöntemleri ile tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgular bölgesel girişimlere göre farklılıklar sergilemiştir. Bölgeselleşmenin MERCOSUR, ANDEAN, COMESA ve CACM'in üyeleri arasındaki ticareti artırdığı tespit edilmiştir. Öte yandan EU, NAFTA, AFTA ihracat ve ithalatı pozitif MERCOSUR ihracatı pozitif ithalatı negatif etkilemiştir. SAPTA, ANDEAN, COMESA ve CACM'in ihracat ve ithalatı negatif etkilediği bulunmuştur.

Anahtar Sözcükler: Bölgeselleşme, Çekim Modeli, Panel Veri, Ticaret Akımları

ABSTRACT

International trade affairs have been continuing on a GATT/WTO basis, relying on multilateral trade liberalization negotiations. From 1960s on, European-centered regionalism has begun to emerge and spreaded to all developing regions in the world. In the 1990s, the collapse of the USSR, the US flip flop in favor of regionalism and the developments in favor of regionalism in the European continent all contributed positively to the regionalism process. This process which is also named as new regionalism reached to a considerable extent all over the world. In parallel with these developments, how regionalism will affect trade flows has become frequently debated issues in international economics literature both at theoretical and empirical level.

A review of literature suggests that the regionalism could affect the multilateral trade liberalization in either a positive or negative way. In addition, through the trade opportunities and trade creation and diversion, regionalism directs the trade flows of countries. The aim of this study is to examine determinants of trade flows and analyze the impact of regionalism on trade flows. To this end, firstly the concept, process as well as the current level of regionalism has been examined. Moreover, the determinants of trade flows and the impact of regionalism on those flows were analyzed using the gravity model. Groups comprising 92 countries from 8 regional trade agreements were investigated using cross-section and panel data analysis. The results obtained indicate differences among these agreements. Via regionalism, the members of MERCOSUR, ANDEAN, COMESA and CACM were found to have increased the trade with each other. On the other hand, EU, NAFTA and AFTA were found to affect export and import positively, while MERCOSUR affected export positively and import negatively. SAPTA, ANDEAN, COMESA and CACM were found to affect export and import negatively.

Key Words: Regionalism, Gravity Model, Panel Data, Trade Flows

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Bütünleşme Aşamalarının Karşılaştırılması	11
2	Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Gelişmişlik Düzeyine Göre Sınıflandırılması. 46	
3	Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Bölgesel Sınıflandırması.....	50
4	Seçilmiş Bölgesel Ticaret Anlaşmaları.....	53
5	Göbek-İspit Olgusu İçin Örnekler	67
6	Dünya Mal İthalatı ve İhracatının Bölgelere Göre Dağılımı	69
7	Bölgesel Oluşumların ve Seçilmiş Ülkelerin Dünya İhracatından Aldıkları Payın 5'er Yıllık Ortalamaları (1980-08)	74
8	Bölgesel Oluşumların ve Seçilmiş Ülkelerin Dünya İthalatından Aldıkları Payın 5'er Yıllık Ortalamaları (1980-08)	78
9	Çekim Modelini Kullanan Çalışmalar ve Çalışmaların Genel Çekim Modeline Ait Sonuçları.....	87
10	Çekim Modelini Kullanan Çalışmalar ve Çalışmaların Bölgeselleşme Oluşumlarına Ait Sonuçları.....	114
11	Ülke Grubu	128
12	Veri Seti	129
13	Model 3 İçin Yatay-Kesit Analiz Sonuçları	134
14	Model 3 1980-08 Dönemi Sonuçları	146
15	Model 3 1980-89 Dönemi Sonuçları	151
16	Model 3 1990-08 Dönemi Sonuçları	156

ŞEKİLLER LİSTESİ

<u>Şekil Nr.</u>	<u>Şeklin Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Avrupa İçin Spagetti Kasesi	63
2	Asya İçin Spagetti Kasesi	64
3	Amerika İçin Spagetti Kasesi	65

GRAFİKLER LİSTESİ

<u>Grafik Nr.</u>	<u>Grafığın Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Dünyada Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Gelişimi 1948-2009.....	28
2	Yürürlükte Olan Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Sayısı	40
3	Yürürlükte Olan ve Mal Ticaretini Kapsayan Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Sayısı.....	41
4	Yürürlükte Olan Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının GATT/WTO'daki Düzenleyici Maddelere Göre Dağılımı	42
5	Yürürlükte Olan Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Taraflarına Göre Dağılımı ...	43
6	Bölgesel Ticaret Oluşumlarının Dünya İhracatından Aldıkları Pay 1980-08	73
7	Bölgesel Ticaret Oluşumlarının Dünya İthalatından Aldıkları Pay 1980-08	76

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ACM	: Arap Ortak Pazarı (Arab Common Market)
AFTA	: Güney Doğu Asya Ulusları Birliği Serbest Ticaret Anlaşması (ASEAN Free Trade Area)
ANDEAN (CAN)	: And Ülkeleri Paktı (Andean Community)
ANZCERTA (CER)	: Avustralya ve Yeni Zelanda Yakın İlişkiler Ticaret Anlaşması (Australia New Zealand Closer Economic Relations Trade Agreement)
APEC	: Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (Asia-Pacific Economic Cooperation)
APTA	: Asya Pasifik Ticaret Anlaşması (Asia-Pacific Trade Agreement)
Ar&Ge	: Araştırma ve Geliştirme
ASEAN	: Güney Doğu Asya Ulusları Birliği (Association of Southeast Asian Nations)
BFTA	: Baltık Serbest Ticaret Alanı (Baltic Free Trade Area)
CACM	: Orta Amerika Ortak Pazarı (Central American Common Market)
CAFTA-DR	: Dominik Cumhuriyeti-Orta Amerika-ABD Serbest Ticaret Anlaşması (Dominican Republic - Central America - United States Free Trade Agreement)
CARICOM	: Karayipler Topluluğu ve Ortak Pazarı (Caribbean Community and Common Market)
CARIFTA	: Karayipler Serbest Ticaret Bölgesi (Caribbean Free Trade Association)
CEAO	: Batı Afrika Ekonomik Topluluğu (Communauté Economique de l'Afrique de l'Ouest)
CEFTA	: Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması (Central European Free Trade Agreement)

CEMAC	: Orta Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği (Economic and Monetary Community of Central Africa)
CEPGL	: Büyük Gller lkeleri Ekonomik Topluluğu (Communaut Economique des Pays des Grand Lacs)
CEZ	: Ortak Ekonomik Saha (Common Economic Zone)
CGE	: Hesaplanabilir Genel Denge (Computable General Equilibrium)
CIS	: Bağımsız Devletler Topluluğu (Commonwealth of Independent States)
COMESA	: Güney ve Doğu Afrika Ortak Pazarı (Common Market for Eastern and Southern Africa)
CURU	: Parasal Birlik (Currency Union)
EAEC	: Avrasya Ekonomi Topluluğu (Eurasian Economic Community)
EC	: Avrupa Topluluğu (European Community)
ECO	: Ekonomik İşbirliği rgt (Economic Cooperation Organization)
ECOWAS	: Batı Afrika Devletleri Topluluğu (Economic Community of West African States)
ECSC	: Avrupa Kmr ve elik Topluluğu (European Coal and Steel Community)
EEA	: Avrupa Ekonomik Alanı (European Economic Area)
EEC	: Avrupa Ekonomik Topluluğu (European Economic Community)
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması (European Free Trade Association)
EU	: Avrupa Birliği (European Union)
EURATOM	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (European Atomic Energy Community)
FTA	: Serbest Ticaret Anlaşması (Free Trade Agreement)
GATS	: Hizmet Ticareti Genel Anlaşması
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GCC	: Körfez Arap lkeleri İşbirliği Konseyi (Gulf Cooperation Council)
GLS	: Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (Generalized Least Squares)
GNP	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH (GDP)	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

IMF	: Uluslararası Para Fonu
LAFTA	: Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (Latin American Free Trade Area)
LAIA	: Latin Amerika Bütünleşme Birliği (Latin American Integration Association)
MED	: Avrupa-Akdeniz Ortaklık Anlaşması (Euro-Mediterranean Association Agreement)
MERCOSUR	: Güney Yarım Küresi Ortak Pazarı (Mercado Común del Sur)
MFN	: En Çok Kayrılan Ülke (Most Favoured Nation)
MRU	: Mano Nehri Birliği (Manu River Union)
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (North American Free Trade Agreement)
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OLS	: En Küçük Kareler (Ordinary Least Squares)
PATCRA	: Papua Yeni Gine ve Avustralya Ticaret ve Ticari ilişkiler Anlaşması (Papua New Guinea-Australia Trade and Commercial Relations Agreement)
PICTA	: Pasifik Ada Ülkeleri Ticaret Antlaşması (Pacific Island Countries Trade Agreement)
PTA	: Tercihli Ticaret Anlaşması (Preferential Trade Agreement)
RIA	: Bölgesel Bütünleşme Anlaşması (Regional Integration Agreement)
RTA	: Bölgesel ticaret anlaşması (Regional Trade Agreement)
SAARC	: Güney Asya Bölgesel İşbirliği Teşkilatı (South Asian Association for Regional Cooperation)
SACU	: Güney Afrika Gümrük Birliği (Southern African Customs Union)
SADC	: Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (Southern African Development Community)
SAFTA	: Güney Asya Serbest Ticaret anlaşması (South Asian Free Trade Area)
SAPTA	: Güney Asya Tercihli Ticaret Anlaşması (South Asian Preferential Trade Arrangement)
SEA	: Avrupa Tek Senedi (Single European Act)

SPARTECA	: Güney Pasifik Bölgesel Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (South Pacific Regional Trade and Economic Co-operation Agreement)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UDEAC	: Orta Afrika Ekonomik ve Gümrük Birliği (Union Douanière des Etats de l'Afrique Centrale)
UEMOA (WAEMU)	: Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği (West African Economic and Monetary Union)
VIF	: Varyans Şişirme Faktörü
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü

GİRİŞ

Uluslararası ticaret, ortaya çıkardığı kazanımlar nedeniyle bütün ülkeler için süreklilik arz eden bir öneme sahip olmuştur. Bu durumun ana nedeni uluslararası ticaretin, yalnızca ticaret hacmini artırıcı etki yapması değil aynı zamanda ülkeler arasında oluşan ilişkilerde de belirleyici rol oynamasıdır. Ticaret vasıtasıyla kurulacak olan ilişkilerden ülkeler, ticaret ortaklarının bilgi birikimlerinden yararlanıp büyüme veya kalkınma süreçlerini olumlu yönde etkileyebilirler. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası ticaret sisteminde yaşanan gelişmeler bu süreci doğrular niteliktedir. Savaş sonrası kurulan sistemin altında yatan en önemli itici güç 1990'lı yıllar sonrasında kendini daha yoğun bir şekilde hissettiren serbestleşme hareketleridir.

Ekonomik anlamda serbestleşme olgusu İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurumsal anlayış merkezli bir şekilde devam etse de yeni bir olgu değildir. Tarihsel süreç irdelendiğinde serbestleşme ve korumacılık faaliyetlerinin birlikte süregeldiği gözlemlenmiştir. Dünya ticaret sisteminde, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler ekonomik çıkarları doğrultusunda serbestleşme ve korumacılık lehinde ticaret politikalarına yön vermişlerdir. Ülkeler, ticaret politikalarına yön verirken sahip oldukları ekonomik şartlar ve dünyadaki mevcut konjektürü de dikkate almaktadırlar. Serbest dış ticaret anlayışının ülkelerin refahına olumlu bir şekilde yansıtacağı görüşleri, ilk kez klasikler tarafından sistematik bir anlayış çerçevesinde ortaya atılmıştır. Klasiklere göre; karşılaştırmalı üstünlüklerin yön vereceği uluslararası ticaret, ticaret ortağı ülkelerin kazançlarını yükselterek ülkelerin refahlarını en yüksek düzeye ulaştırır. Aksine korumacılık teorileri, dış ticarete çeşitli araçlarla müdahale edilerek ülkelerin serbest ticarete karşı korunması gerektiğini savunur. Serbest dış ticaret düzeni, birinci en iyi durumu ifade eder. Ancak serbest ticaret şartları, korumacılık faaliyetlerinden ötürü her zaman sağlanamaz. Ülkeler ekonomik çıkarları doğrultusunda kendi aralarında korumacılık faaliyetlerinden kısmen veya tamamen vazgeçerek bölgesel ekonomik bütünleşmeler oluştururlar.

Bununla birlikte bölgeselleşme girişimleri yalnızca günümüz dünyasının ekonomik şartlarından kaynaklanan bir olgu değildir. Bölgeselleşme, klasik iktisat öğretisinin şekillendiği 19. yüzyılda da yaşanmış ve Avrupa Kıtasındaki görece serbest ticaret düzenine katkıda bulunmuştur. 1860 yılında İngiliz ve Fransızların yaptıkları ticaret anlaşması, zamanla Avrupa'daki diğer ülkelerin bu anlaşmaya taraf olmasını ve farklı ticaret anlaşmalarının yapılmasını sağlayarak bölgeselleşme girişimlerini başlatmıştır. Serbest dış ticaret sistemindeki teorik katkıların ve sanayi devriminin sağlamış olduğu ortam içinde gelişen bölgeselleşme girişimleri ve bu girişimlerin yeni girişimleri teşvik etmesi süreci Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla son bulmuştur. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasındaki dönemde milliyetçilik akımlarının da teşvik ettiği, ayrımcı ve korumacılık anlayışına uygun devam eden uluslararası ticari ilişkiler dünya ticaret sisteminde önemli bunalımların ortaya çıkmasını tetiklemiştir.

İkinci Dünya Savaşı siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan dünya genelinde önemli gelişmelerin ortaya çıkışına vesile olmuştur. Savaş sonrası görülen en önemli değişim; 1990'lı yıllara kadar devam edecek olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) egemen güç konumunda oldukları bir dünya düzenine geçilmiş olmasıdır. Dünya genelinde yaşanan şekillenmeler bu düzenin meyvesidir. Doğu Avrupa ülkelerinin sosyalist rejimleri kabul etmesi ve aynı zamanda Batı Avrupa Devletlerinin özellikle Fransa ve Almanya'nın dünya savaşlarında ayrı taraflarda yer almasının yarattığı yıkıcı etkiler, batılı devletlerin siyasal yapılarına ve ekonomi politikalarına yansımıştır. Ekonomik alanda savaş sonrası uluslararası ticarete yön vermek ve serbestleştirmek amacıyla kurulan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) iki dünya savaşı arasında ve 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan gelişmelere istinaden oluşturulmuştur. Çok taraflı ticaret görüşmeleri aracılığıyla uluslar arası ticareti serbestleştirilmeyi hedefleyen GATT, aynı zamanda gümrük birliği ve serbest ticaret bölgelerinin oluşturulmasına da kuruluş sözleşmesinde fırsat vermiştir. Böylece İkinci Dünya Savaşı sonrası bölgeselleşme ve çok taraflı serbestleşme süreçleri yeniden başlamıştır.

Bölgeselleşme oluşumlarının yenilerini teşvik etmesi ve bölgeselleşme sürecini hızlandırması 19. yüzyılda olduğu gibi yine Avrupa merkezli olmuştur. Almanya ve Fransa arasındaki ilişkiler ve sosyalist devletlerin oluşturduğu etkiler, bölgeselleşmenin

oluşmasında önemli roller oynamıştır. Fransa ve Almanya dünya savaşları dahil olmak üzere 19. yüzyılın ikinci yarısından 1945 yılına kadar ayrı cephelerde savaşmışlardır. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, bu iki ülkenin yer aldığı bir bölgesel oluşumun kurulması Avrupa'da özlem duyulan barış ortamının oluşmasına katkı sağlayacağı ve olası bir savaşın bu yolla engellenebileceği yönündeki görüşlerin bir yansıması olarak 1951 yılında kurulmuştur. Bölgeselleşme girişimleri 1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu (EEC) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğunun oluşturulmasıyla devam etmiştir. Dolayısıyla Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu kuran ülkeler bu 3 topluluğa birden taraf olmuşlardır. Çok taraflı serbestleşme sürecini savunan ABD, SSCB'nin Avrupa üzerindeki baskısının bölgeselleşme aracı ile kırılabileceği tezinden hareketle Avrupa'daki bölgeselleşmeyi sürekli desteklemiştir. 1960 yılında yine aynı bölgede İngiltere'nin de içinde yer aldığı Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması'nın (EFTA) oluşturulması bu tezi destekler niteliktedir.

Avrupa'da bölgeselleşme sürecinde yaşanan gelişmeler, Güney Amerika, Asya ve Afrika coğrafyasına da yayılmış ve buralarda bölgesel oluşumların kurulmasını teşvik etmiştir. Bölgeselleşme sürecinin Avrupa dışında da gelişmesinin en önemli nedeni ülkelerin bölgeselleşmeyi sanayileşme politikalarında bir araç olarak kullanmak istemelerindedir. Avrupa'daki ülkelere kıyasla daha az gelişmişlik düzeyine sahip olan ülkeler, ekonomik bütünleşme aracı ile piyasalarını birleştirip yaratacak oldukları ölçek ekonomileri sayesinde gelişmişlik seviyelerine özellikle sanayileşme düzeylerine katkı yapmayı düşünmüşlerdir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası bölgesel ekonomik bütünleşme teorisinde de gelişmeler yaşanmıştır. Viner (1950), bölgeselleşme oluşumlarını ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkilerden hareketle irdelemiştir. Ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkileri çıkış noktası alan diğer araştırmacıların yaptığı katkılar sayesinde gelişen bölgesel bütünleşme teorisi, bir ekonomik bütünleşmenin statik etkilerinin yanı sıra yaratacağı dinamik etkiler konusunda da analizlere sahne olmuştur. Klasik ekolün savunduğu serbest ticaret düzeninin her zaman sağlanamadığı, ancak gümrük birliği veya serbest ticaret bölgesi oluşturulması gibi serbest ticaret yönünde atılacak her adımın ulusların refahını yükseltir yönündeki görüşlerin ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkiler aracılığı ile çürütülmesi,

bölgeselleşme tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Böylece bölgeselleşmenin yaratacağı refah etkileri literatürde tartışılmaya başlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya genelinde ekonomik bütünleşmelerinin öneminin yükselmesi ve bütünleşme teorisinde yaşanan gelişmeler, bölgesel bütünleşmelerin çok taraflı ticaret serbestleşmesine ve ticaret akımlarına ne şekilde etki edeceği üzerine hem teorik hem de ampirik çalışmaların yapılmasına neden olmuştur. Bölgeselleşmenin çok taraflı ticaret sistemine olumlu katkı yapacağı ve nihayetinde çok taraflı serbestleşmenin başarılmasında bir araç olarak kullanılabilceğini savunan görüşlere rağmen bazı görüşler ise bölgeselleşmenin çok taraflı serbestleşmeyi engelleyeceğini ileri sürmüştür.

Bölgeselleşmenin yarattığı etkiler literatürde genellikle çekim modeli yaklaşımı ile analiz edilmektedir. Çekim modeli, Tinbergen (1962) tarafından Newton'un çekim yasasının ticaret akımlarını açıklayabileceğinden hareketle literatüre kazandırılmıştır. Aitken (1973), çekim modelini bölgeselleşme oluşumlarının ticaret üzerinde yarattığı etkileri ortaya koymak amacı ile kullanmıştır. Çekim modeli ticaret akımlarını açıklamadaki başarısına rağmen teorik temellerindeki eksiklik nedeniyle araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir. Ancak çekim modeli, teorik çerçevesine yapılan katkılar ile güçlenmiş ve bölgesel oluşumların analizinde kullanılan temel yöntem konumunu korumuştur.

1990'lı yıllarda dünya hem siyasal hem de ekonomik alanlarda hızlı bir gelişim sürecine girmiştir. Berlin duvarının yıkılması ve SSCB'nin dağılmasının yarattığı siyasal rahatlama kendini ekonomik açıdan hissettirmiş, ekonomik serbestleşme süreci hızlanmıştır. Yaşanan gelişmeler, bölgeselleşme oluşumlarını büyük oranda etkilemiş ve şimdiye kadar gözlenmemiş bir sürecin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Bu süreçte, bölgeselleşme girişimleri ile çok taraflı ticaret görüşmeleri birlikte devam etmiş, çok taraflı görüşmelerde bölgeselleşme girişimleri görüşmelerin sonlandırılması açısından araç olarak kullanılmıştır. GATT kuruluşundan itibaren yürütmüş olduğu çok taraflı görüşmeler sayesinde mal ticaretini kapsayan alanlarda serbestleşmenin sağlanmasında önemli katkılar üslenmiştir. Çok taraflı görüşmelerde yaşanan ilerlemeler, 1995 yılında Uruguay Raundunun sonlanması ile GATT'ı Dünya Ticaret Örgütüne (WTO) dönüştürmüştür.

SSCB'nin dağılması Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa'daki bölgeselleşme sürecine katılabilmeleri konusunda fırsat yaratmıştır. Aynı süreç içinde Avrupa Topluluğu (EC) hem genişlemeye hem de derinleşmeye devam etmiştir. EC tek pazar hedefini açıklamış ve EC'nin bu yönde attığı adımlar bölgeselleşme girişimlerini hızlandırmıştır. ABD, bu süreçte bölgeselleşme lehinde tutum değiştirerek bölgesel oluşumlar oluşturmaya başlamamıştır. Neticede, ABD merkezli Amerika Kıtası ile Avrupa Kıtasında yaşanan gelişmeler bölgeselleşmeyi hızlandırmıştır. Bölgeselleşme sürecine dünya genelinde yoğun katılımların yaşanması dünya ticaretinde önemli değişimlerin yaşanmasını sağlamıştır. Ticaret akımlarında etki sahibi olabilmek amacı ile ülkeler bölgesel oluşumları kurmuşlar bazen de mevcut bölgesel oluşumlara taraf olabilmek için çabalamışlardır.

Günümüzde uluslararası ticari ilişkilerin iki eğilim odaklı devam ettiği görülmektedir. Bunlardan birincisi; İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan GATT/WTO merkezli çok taraflı ticaret görüşmelerine dayanan serbestleşme hareketleridir. İkincisi ise en az iki ülkenin kendi aralarında ticareti serbestleştirmek amacıyla oluşturuldukları bölgeselleşme girişimleridir. Özellikle bölgeselleşme oluşumlarının dünya genelinde önemli boyutlara ulaşması ve dünya ticaret yapısını karmaşık bir hale sürüklemesi, ülkelerin dünya ticaretinden aldıkları payı artırabilme noktasında önemli bir rekabete girmelerine neden olmuştur. Böylece bölgeselleşme oluşumları, hem ticaret akımlarından daha çok pay almak hem de bölgeselleşme oluşumları dışında kalarak oluşacak olan kayıplardan kaçınma isteğinden ötürü ülkelerin ticaret politikalarında önemli noktalara ulaşmıştır. Buraya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, ticaret akımlarına yön veren etkenlerin ve bölgeselleşme oluşumlarının ticaret akımları üzerindeki etkilerinin belirlenmesi önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, ticaret akımlarının belirleyicilerini ve bölgeselleşme girişimlerinin ticaret akımları üzerindeki etkilerini analiz etmektir. Bu doğrultuda ticaret akımlarının belirleyicileri ve bölgeselleşme girişimlerinin ticaret akımları üzerindeki etkileri, 92 ülkeden oluşan grup için tespit edilmiştir. Literatürde bu konu ile ilişkili çalışmalar, yatay-kesit ve panel veri analizlerinden yararlanılarak yapılmaktadır. Bu çalışma, hem yatay kesiti hem de panel veri yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulguların 1990'lı yıllar sonrasında yaşanan gelişmelerin ticaret akımlarına ne yönde tesir ettiği konusunda araştırmacılara ışık tutacağı beklenmektedir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, bölgeselleşmenin ticaret akımları üzerindeki etkilerinin daha iyi anlaşılması amacı ile temel kavramlar açıklanmıştır. Öncelikle bölgeselleşme kavramı üzerinde durulmuş ve bölgeselleşme çeşitlerine kısaca değinilmiştir. Buna ilaveten bölgeselleşme teorisinin ortaya çıkışı ve bu teoriye yapılan eleştiriler ile katkılar literatür araştırması şeklinde sunulmuştur. Daha sonra bölgeselleşmenin nedenleri ve tarihsel gelişimi bölgeselleşmenin ortaya çıkışı, eski ve yeni bölgeselleşme şeklinde sınıflandırılarak verilmiştir. Son olarak yeni bölgeselleşmenin özellikleri ile bölgeselleşme çok taraflı ticaret serbestleşmesi ilişkisi hakkındaki görüşler üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, bölgeselleşme ve dünya ticaret yapısının ulaşılmış olduğu seviye değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda WTO tarafından tanınmış bölgesel ticaret anlaşmaları sayısal verilerden yararlanılarak ortaya koyulmuştur. Kasım 2010 tarihi itibarı ile yürürlükte olan bölgesel ticaret anlaşmalarının sayısı 290 düzeyindedir. 290 adet ticaret anlaşması kapsam, tür, GATT/WTO'daki düzenleyici maddeler, anlaşmaların taraflarına, tarafların gelişmişlik düzeyine ve dünyadaki bölgelere göre sınıflandırılmıştır. Diğer taraftan dünya genelinde yaşanmış bölgeselleşme girişimlerine örnekler sunulmuştur. Bölgeselleşme girişimlerinin dünya ticaretinde oluşturduğu karmaşık yapı ortaya konulmuştur. Son olarak dünya ticaretinin konumu, dünya ticaretinin bölgelere göre dağılımı ve seçilmiş bazı bölgeselleşme oluşumlarının dünya ticaretinden aldıkları paylar açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde, ticaret akımlarının belirleyicilerinin ve bölgeselleşmenin ticaret akımları üzerindeki etkisinin tespitinde kullanılan “Çekim Modeli” ele alınmıştır. Öncelikle çekim modeli açıklanmış ve çekim modelinin teorik temelleri üzerine yapılan katkılara yer verilmiştir. Daha sonra, çekim modelinde kullanılan değişkenler ve bu değişkenlerin modelin tahmini sonucunda alacakları işaretler hakkındaki beklentilere yer verilmiştir. Öte yandan ticaret akımlarının belirleyicileri ve bölgeselleşme oluşumlarının ticaret akımları üzerindeki etkilerini analiz eden ampirik çalışmaların bulguları değerlendirilmiştir. Son olarak ele alınan ampirik çalışmaların sonuçları tablo halinde sunulmuştur.

Dördüncü bölümde, ticaret akımlarının belirleyicileri ve bölgeselleşmenin ticaret akımları üzerinde etkisi, 1980-2008 dönemi ve bu dönemin 1980-1989 ve 1990-2008 alt dönemlerinde toplam 92 ülkeden oluşan grup için çekim modelinden yararlanılarak analiz edilmiştir. 1980-2008 döneminin 1980-1989 ve 1990-2008 şeklinde alt dönemlere ayrılmasının nedeni, 1990 yılı sonrasında artmaya başlayan ve günümüzde önemli boyutlara ulaşan yeni bölgeselleşme sürecinin yarattığı etkileri ortaya koyabilmek içindir. Bölgeselleşmenin ticaret akımları üzerindeki etkisinin belirlenmesinde, Avrupa Birliği (EU), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Güney Yarım Küresi Ortak Pazarı (MERCOSUR), Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM), And Ülkeleri Paketi (ANDEAN), Güney Doğu Asya Ulusları Birliği Serbest Ticaret Anlaşması (AFTA), Güney Asya Tercihli Ticaret Anlaşması (SAPTA) ve Güney ve Doğu Afrika Ortak Pazarı (COMESA) bölgesel oluşumları dikkate alınmıştır. Bu amaç doğrultusunda analizde kullanılan yatay-kesit ve panel veri yöntemleri tanıtılmıştır. Ele alınan yöntemlerden hareketle modellerin tahminleri gerçekleştirilmiş ve elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Çalışmanın sonuç ve öneriler bölümünde, çalışmanın genel bir özeti yapılmış ve elde edilen bulgular ışığında bölgeselleşme oluşumlarının hem bölge içi ticareti hem de ticaret akımlarını ne yönde etkilediği 1990 öncesi ve sonrasındaki dönemler karşılaştırılarak yorumlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BÖLGESELLEŞME: TEORİ VE TARİHÇE

Günümüz dünyasında yaşanan ekonomik gelişmelerin temelleri İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşturulan sistemler ve kurumlar tarafından atılmıştır. Bunlardan bir tanesi savaş sonrası uluslararası ticareti serbestleştirmek için oluşturulan GATT'dır. Bu kuruluş, çok taraflı ticaret görüşmeleri ile birlikte dünya ticaretini serbestleştirmeyi amaçlarken aynı zamanda ülkelere bölgesel oluşum yaratma olanağını da vermiştir. Avrupa'da 1957 yılında EEC ve 1960 yılında EFTA'nın kuruluşu ile ortaya çıkan bölgesel oluşumlar, dünyanın diğer bölgelerini de etkilemiştir. Böylece dünya ekonomisinde hem çok taraflı serbestleşme hem de bölgeselleşme oluşumları birlikte gündeme gelmiştir.

1990'lı yıllarda bölgesel oluşumlar tekrar dünya gündemindeki yerini almıştır. 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılması, 1991 yılında SSCB'nin dağılması, bölgesel oluşumların hızlanmasını tetiklemiştir. Bu bağlamda, bölgesel oluşumların ticaret üzerinde meydana getireceği etkiler de araştırmacılar tarafından incelenmeye başlanmıştır. Dolayısıyla bu bölümde öncelikle bölgeselleşme oluşumları ele alınmıştır. İlk olarak ekonomik entegrasyon teorisi irdelenmiş, sonrasında dünya genelinde yaşanan bölgeselleşme süreçleri sınıflandırılmış ve bu süreçleri oluşturan ve tetikleyen faktörler üzerinde durulmuştur. Son olarak çok taraflı serbestleşme ve bölgeselleşme ilişkisi üzerindeki tartışmalara değinilmiştir.

1.1. Bölgeselleşme Kavramı, Aşamaları ve Teorisi

Bölgeselleşme kavramı, iktisat literatüründe farklı tanımlamalara sahne olan iktisadi, diplomatik, kültürel, hukuki ve sosyolojik faktörleri de içinde barındıran bir kavramdır. Kavramın daha iyi açıklanabilmesi için dünya ticaretinin serbest ticaret yönünde geçirmiş olduğu evrelerin ve "birinci en iyi" ile "ikinci en iyi" olgularının açıklanması gerekmektedir.

18 yüzyılın son çeyreği, teknolojik ilerlemelerin dayanak noktası olan sanayi devrimin şekillendiği ve aynı zamanda Klasik Okulun temellerinin atıldığı bir dönemi yansıtır. Sanayi devrimi öncesinde uluslararası ticaret, Merkantilist düşünce yapısı ile yönlendirilmiştir. Devrim, üretim yapısını tarıma dayalı olan üretime sanayiye dayanan üretim yapısını ekleyerek değiştirmiştir. Bu süreçle birlikte şekillenen Klasik Okul, diğer iktisadi olaylara bakış açısının yanında uluslararası ticareti açıklama bakımından ilk sistematik düşünce yapısını geliştirmiştir.

“Bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler” ile serbestleşmeden, “görünmez el mekanizması” ile ekonomiye müdahale edilmemesi gerektiğinden hareketle Smith dış ticareti “mutlak üstünlükler teorisi” ile açıklamıştır¹. Teori, serbest ticaretin her iki ülkenin refahını artıracaklarını, dolayısıyla korumacılığa gerek olmadığını savunmaktadır. Bu bakımdan Klasik Okul, Merkantilist düşünce yapısının korumacılık lehindeki görüşünden tamamen ayrılmıştır. Serbest ticaret düşüncesinin oluşmasında tarıma ve sanayiye dayanan üretimdeki ikili yapılanmanın etkisi oldukça fazladır. Dönemin görece sanayileşmiş ülkesi İngiltere, serbest ticaret lehinde politikalar uygulayarak üretimde yakalamış olduğu üstünlükleri; ürünlerini sattığı piyasalarda sürdürmek istemiştir. Serbest ticaret teorisine ilk tepki, Amerika’daki sanayinin İngiliz sanayisine karşı korunması ile gelişebileceğini savunan Hamilton tarafından gelmiştir. Benzer şekilde List, serbest ticaret düzeni altında yeni kurulmakta olan sanayilerin gelişmiş sanayiler karşısında rekabet edemeyeceğinden hareketle; yeni kurulan sanayilerin rekabet edebilecek düzeye gelinceye kadar korunması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda korumacılık, Merkantilist düşünce yapısından farklı olarak, sanayileşmeyi sağlama amacıyla tekrar gündeme gelmiştir.

Korumacılık birinci ve ikinci en iyi olgularının arasındaki farkı belirginleştirir. Şöyle ki; birinci en iyi olgusu, dünya genelinde serbest ticaret düzeninin sağlanması halinde tüm ülkelerin refahının bu durumdan olumlu etkileneceği görüşünün ekonomide tezahür

¹ Smith ile başlayan klasik dış ticaret teorisinin ticareti açıklama bakımından eksik kalan kısımları, Klasik ve Neo-klasik iktisatçılar tarafından serbest ticaret ulusların refahını artırır görüşünden sapmaksızın giderilmeye çalışılmıştır. Teori her iki malda da bir ülkenin mutlak üstün olma durumunu açıklayamamıştır. Bu eksiklik, Ricordo’nun karşılaştırmalı üstünlükler kuramıyla yaptığı katkı ile giderilmiştir. Mill’e kadar, dış ticareti açıklamada yalnızca üretim yanı dikkate alınmış, talep yanı göz ardı edilmiştir. Mill de karşılıklı talep kanunu ile bu eksikliği gidermiştir. Marshall, dış ticaret haddinin belirlenmesi ve arz ve talebin etkilerinin daha iyi analiz edilebilmesine Mill’in kuramına teklif eğrisi yaklaşımı katkısı ile imkan yaratmıştır. Haberler, teorisinin emek faktörünü dikkate alan yapısını tüm üretim faktörlerini kapsayan alternatif maliyet teorisi ile geliştirmiştir. Heckscher ve Ohlin uluslararası faktör verimliliği farklılıklarını açıklamak için faktör donatımı teorisini dış ticaret teorisine katmışlardır.

etmesi durumudur. Aksine dış ticaretteki birinci en iyi durum, ticaret üzerindeki engelleyici faktörlerin varlığından yani korumacılıktan ötürü sağlanamaz. Uluslararası ticarete tam serbestleşmenin sağlanamadığı fakat bir ülke grubunun kendi arasında ticareti engelleyici faktörleri tamamen veya kısmen kaldırması durumu ise ikinci en iyi olgusudur. İkinci en iyi durumu bölgeselleşme kavramını doğurur. Bölgeselleşme en az iki ülkenin kendi aralarındaki ticareti serbestleştirmek için yaptıkları anlaşma biçiminde tanımlanabilir. Dolayısıyla, bölgesel anlamda ülkelerin taşıdıkları ekonomik bütünleşme (entegrasyon) maksadı da tanımlamadan kendiliğinden ortaya çıkar.

Bütünleşme kelimesinin kökeni Latince'dir. Integratio, Latince'de yenileme anlamında kullanılmıştır. Bütünleşme parçaların bir bütün halinde birleştirilmesi anlamında ilk kez 1620 yılında Oxford İngilizce sözlüğünde yer almıştır. Bütünleşme kelimesinden iktisat biliminde ise ilk kez firmaların anlaşmalar yolu ile dikey ve yatay birleşmesini ifade etmek için yararlanılmıştır. (Machlup, 1977: 1-3).

Buraya kadar serbest ticaret, korumacılık ve ticaret engellerinin bir grup ülke arasında kısmen veya tamamen kaldırılmasıyla oluşan bölgeselleşme kavramı üzerinde durulmuştur. Literatürde kimi yazarlar tercihli ticaret anlaşmalarını (PTA), kimi yazarlar bölgesel ticaret anlaşmalarını (RTA), kimi yazarlar da bütünleşme teorisindeki her bir bütünleşme aşamasını bölgeselleşme olarak ele almışlardır. Dolayısıyla bölgeselleşme teorisi aynı zamanda ekonomik bütünleşme teorisinin ele alınması demektir. Diğer taraftan bölgeselleşme süreci ekonomik bütünleşme deneyimlerinin dünya genelinde geçirmiş olduğu gelişmenin analiz edilmesidir. Ülkelerin oluşturdukları bölgesel oluşumlar tercihli ticaret anlaşmalarından tam ekonomik birliğe ulaşmaya kadar farklı bütünleşme aşamalarından oluşur:

Tercihli Ticaret Anlaşması: Ülkelerin ticareti kapsayan tüm mal gruplarında veya belli mal gruplarında tek taraflı ya da karşılıklı gümrük tarifelerini belli oranlarda indirmesi durumudur. Bu aşamada anlaşmaya taraf olan ülkeler üçüncü ülkelere karşı kendi gümrük tarifelerini uygulamaya devam ederler.

Serbest Ticaret Anlaşması: Bu aşamada ülkeler kendi aralarındaki mal ve hizmet ticaretini gümrük tarifelerini kaldırarak serbestleştirirler. Anlaşmaya taraf ülkeler, anlaşmaya taraf olmayan ülkelere karşı kendi gümrük tarife politikalarını uygularlar.

Gümrük Birliği: Anlaşmaya taraf olan ülkeler, hem kendi mal ve hizmet ticaretini serbestleştirirler hem de anlaşmaya taraf olmayan ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygularlar.

Ortak Pazar: Gümrük birliği aşamasına, üretim faktörlerinin ve işgücünün serbest dolaşımının sağlanmasının eklenmesiyle oluşur.

Ekonomik Birlik: Bu aşama en son aşama olup, anlaşmaya taraf olan ülkeler ortak pazar aşamasına ilaveten ekonomik, mali ve sosyal politikalarını birleştirirler. Bütünleşme aşamalarının karşılaştırılması aşağıda Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Bütünleşme Aşamalarının Karşılaştırılması

	Tarifelerin Üyeler Arasında Kaldırılması	Ortak Gümrük Tarifesi	Üretim Faktörlerinin Serbest Dolaşımı	Ekonomik, Mali ve Sosyal Politikalarda Uyum
Tercihli Ticaret Anlaşması	Yok	Yok	Yok	Yok
Serbest Ticaret Anlaşması	Var	Yok	Yok	Yok
Gümrük Birliği	Var	Var	Yok	Yok
Ortak Pazar	Var	Var	Var	Yok
Ekonomik Birlik	Var	Var	Var	Var

Tablo 1’e göre bütünleşme aşamaları ilerledikçe bütünleşmelerin kapsamış oldukları alanlar da genişlemektedir. Gümrük birliği aşamasına kadar sadece ticaret engelleri üzerinde ilerlemeler sağlanırken, gümrük birliği sonrası üretim faktörlerinin dolaşımı ile ekonomik ve mali politikadaki uyum da bütünleşmenin kapsamına girmektedir. Belli bir grup ülkenin kendi aralarında ticaret engellerini serbestleştirilmesi ticaret akımları üzerinde etkiler yaratır. Bütünleşme oluşumuna hem üye olan hem de üye olmayan ülkelerin dış ticaretten elde ettiği kazanımlarda, bütünleşme çabası nedeniyle

değişiklikler ortaya çıkabilir. Ekonomik bütünleşme teorisi, ortaya çıkabilecek etkileri analiz eder. Dolayısıyla aşağıda ekonomik bütünleşme teorisi ele alınmıştır.

1.2. Bölgesel Ekonomik Bütünleşme Teorisi

Ekonomik bütünleşmelerin teorik analizi ilk kez Viner (1950) tarafından yapılan “The Customs Union Issue” adlı çalışma ile başlamıştır. Daha sonra bu teoriye Meade (1955), Gehrels (1956-1957), Lipsey ve Lancaster (1956-1957), Lipsey (1957), Lipsey (1960), Cooper ve Massell (1965a, 1965b), Johnson (1965), Bhagwati (1968, 1971), Melvin (1969) ve Kemp ve Wan (1976) tarafından yapılan katkılar sayesinde teorik analiz genişlemiştir. Ekonomik bütünleşme deneyimleri teorinin ortaya çıktığı ve geliştiği dönemden önce dünya genelinde yaşanmış olmasına karşın teorik katkılar bu girişimlerden sonra oluşmaya başlamıştır. Bölgeselleşme oluşumlarının ya da ekonomik bütünleşmelerin etkileri geleneksel analiz yöntemi olan gümrük birliği teorisinden yararlanılarak analiz edilir.

Viner (1950), gümrük birliğinden hareketle oluşabilecek olan etkileri, ticaret yaratıcı ve saptırıcı etki kavramlarını geliştirerek irdelemiştir. *Ticaret yaratıcı etki*, gümrük birliği üyelerinden herhangi birinin gümrük birliğine üye olan diğerinden yeni ithalat yapması ile ortaya çıkar. Çünkü koruma altında bulunan yerli ürünün fiyatı, gümrüklerin eklenmesiyle oluşan herhangi yabancı menşeli ürünün fiyatından daha düşük olur. Bu durum, üretim yerinin yüksek maliyetli ülkeden düşük maliyetli ülkeye kaymasına neden olur. *Ticaret saptırıcı etki* ise, gümrük birliği kurulmadan önce en düşük maliyetli arz kaynağından yapılan ithalatın gümrük birliği sonrası gümrük birliği üyelerinden herhangi birinin gümrük birliğine üye olan diğerinden yeni ithalat yapması ile ortaya çıkar. Bu durum üretim yerinin gümrük birliğine üye ülkeler arasında değil düşük maliyetli üçüncü ülke ile yüksek maliyetli gümrük birliğine üye ülke arasında değişmesine neden olur (Viner, 1950: 43). Viner’e (1950: 44) göre; gümrük birliğinin birinci amacı arz kaynağının değiştirilmesidir. Bu yolla arz kaynağı düşük maliyetli ülkeden yüksek maliyetli ülkeye kaydırılabilir.

Viner, gümrük birliği oluşturmanın ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkiler sayesinde her zaman üye olan ve olmayan ülkelerin refahını artırmayacağını ifade etmiştir. Ticaret

yaratıcı etkilerin üstün olması durumunda birliğe üye en az bir ülke yarar sağlar ya da birliğe üye iki ülke yarar sağlayabilir. Dolayısıyla birlik üyelerinde net bir kazanç oluşur. Bu durumdan ötürü dünya refahı artar. Ancak gümrük birliği dışında kalan ülkelerin kısa dönemde kazancı azalır. Diğer taraftan birliğe üye olmayan ülkeler, gümrük birliğindeki refah artışlarından uzun dönemde kazanımlar elde edebilir. Ticaret saptırıcı etkilerin üstün olması durumunda ise, gümrük birliğine üye her iki ülke de zararlı çıkabilir ya da üyelere en az biri zararlı çıkar. Böylelikle birliğe üye ülkelerin net olarak zararlı çıkması, birlik dışındaki ülkeleri ve dünya genelini olumsuz yönde etkiler (Viner, 1950: 44).

Gümrük birliği teorisinde yaşanan gelişmeler, gümrük birliğinin dünya refahına yapacağı katkılar hakkındaki görüşleri değiştirmiştir. Şöyle ki serbest ticaret dünya refahını maksimum yapar. Diğer taraftan bir gümrük birliğinin kurulması, tarifeleri azaltarak serbest ticaret yolunda yapacağı katkılar sayesinde serbest ticaret kadar olmasa da refah seviyesini yükseltir. Viner (1950) ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkiler ile bu görüşün doğru olmadığını göstermiştir (Lipsey, 1960: 496-497). Benzer şekilde Bhagwati'ye (1991: 59) göre; Viner'in bu ana katkısı, PTA'ların dünya gelinde serbest ticareti sağlayıp refah artışları yaratabileceği düşüncesini sonlandırmıştır.

Vineryan analiz, sadece üretim etkisini dikkate alarak gümrük birliğinin refah üzerindeki etkilerini açıklarken Collier (1979: 84) a) iki mal vardır b) sabit maliyetler geçerlidir c) veri dış ticaret hadlerinde herhangi bir talep etkisi yoktur yani talep esnekliği sıfırdır d) üretici artığı yoktur yani arz esnekliği sonsuzdur şeklinde sınıflandırılan varsayımları kullanmıştır. Analizin refah artış ya da azalışlarını yalnızca üretim etkisinden hareketle açıklaması diğer araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir.

Tüketimdeki ikame etkisi, Meade, Gehrels ve Lipsey'in birbirlerinden bağımsız olarak yaptıkları çalışmalar ile gümrük birliği teorisine eklenmesi, teorinin fiyat değişikliklerine tepki vermemesi varsayımını değiştirmiştir (Lipsey, 1960: 501). Böylece araştırmacılar, üretim etkisinin yanı sıra tüketim etkisini de teoriye dahil ederek gümrük birliğinin refah üzerindeki etkilerinin analizini genişletmişlerdir. Lipsey'e (1957) göre, tüketim etkisinin teoriye eklenmesi, Viner'in (1950), ticaret saptırıcı etkiler kötüdür ve ticaret yaratıcı etkiler iyidir yaklaşımının geçerli olmadığını kanıtlamıştır. Bir gümrük

birliği, ticaret saptırıcı bile olsa, fiyat seviyesindeki düşüşlerden ötürü tüketimi artırarak refah seviyesini olumlu yönde etkiler. Net refah etkisi ise ticaret saptırıcı ve tüketimi artırıcı etkilerin büyüklüğüne göre belirlenir. Refah seviyesi tüketimden doğan kazançların ticaretin sapmasından doğan kayıpları aştığı durumlarda artar (Lipsey, 1957: 42-44). Nihayetinde Meade-Gehrels-Lipsey yaklaşımı tüketim etkilerinden hareketle ticaret saptırıcı bir gümrük birliğinin her zaman refahı azaltıcı etkiler ile sonuçlanmayacağını göstermiştir. Lipsey'e göre (1960: 499) tüketim etkisinin bu araştırmacılar tarafından analize eklenmesi, gümrük birliği teorisinin ikinci büyük gelişmesi olarak ifade edilmiştir.

Diğer taraftan Melvin (1969) ve Bhagwati (1971) tüketimde sabit katsayılar varsayımını değiştirmeksizin, ticaret saptırıcı etkiler yaratan bir gümrük birliğinde refah artışları oluşabileceğini ifade etmişlerdir. Ticareti saptıran bir gümrük birliği ev sahibi ülkede üretim çeşitliliğine neden olarak refah kazançlarının oluşmasını sağlar. Aynı zamanda birlik ticareti saptırdığından ötürü de refah kayıplarına yol açar. Böylelikle ticaret saptırıcı bir gümrük birliği bile, refah kazançlarının refah kayıplarını aşması durumunda refah artışı yaratabilir (Krauss, 1972: 415). Gümrük birliği konusunda diğer bir katkıda ikinci en iyi durum yaklaşımı ile Lipsey ve Lancaster (1956-1957) tarafından yapılmıştır. Serbest ticaret en iyi durum olarak Pareto en iyi durumu yansıtır. Ancak serbest ticaret düzenini oluşturan şartların her zaman sağlanamaması durumunda bir grup ülkenin kendi aralarında gümrükleri kaldırmaları anlamını taşıyan gümrük birlikleri, serbest ticaret şartlarına en yakın durumu yansıttığından ötürü ikinci en iyi durum olarak ifade edilebilir.

Lipsey'in (1960) yaptığı katkılardan hareketle Cooper ve Massell (1965a), dış ticaret hadlerinin değişmesinden ve ölçek ekonomilerinden doğabilecek kazançları göz ardı ederek gümrük birliği teorisini irdelemiştir. Çalışmada ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkilerden oluşan refah etkileri, tarife indirimleri ve ticaret saptırıcı etkiler olarak ikiye ayrılıp tarife indirimleri ile gümrük birliklerinin etkileri karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Cooper ve Massell (1965a: 745-747) gümrük birliği ticaret saptırıcı etkiler yarattığında refah kayıplarının hem maliyetli ülke ile üretim yapısının değişmesinden hem de gümrük vergi gelirlerinin azalmasından ötürü kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Diğer taraftan araştırmacılar, ülkelerin tercih içermeyen gümrük tarifesi indirimleri sayesinde gümrük birliğinden daha iyi refah sonuçlarının elde edilebileceğini çalışmada belirtmişler ve aynı

zamanda gümrük birliği teorilerinin gümrük birliğinin neden oluşturulduğunu aıklayamamasını da çalışmalarında eleştirmişlerdir.

Cooper ve Massell (1965b), geleneksel gümrük birliği teorisinin ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkiler üzerine odaklanmasını tenkit etmiştirler. Araştırmacılar, ticaret yaratıcı bir gümrük birliği çok taraflı serbest ticaret yolunda iyi bir durumsa neden ülkeler çok taraflı serbest ticaret düzeni için tarifeleri kaldırmıyorlar ve tek taraflı koruma için serbest ticaretin tüm yararlarını reddeden bir ülke gümrük birliğinin kısmi yararları için kendi sanayisini neden korumaktan vazgeçer sorularının sistematik bir şekilde literatürde incelenmediğini belirterek bir gümrük birliği oluşturulmasını gelişmekte olan ülkeler açısından analiz etmiştirler. Araştırmacılara göre; gelişmekte olan ülkelerin gümrük birliği oluşturmasının ana amacı, sanayileşmeyi teşvik etme istekleridir. Diğer taraftan Johnson (1965: 258), bir ülkenin sanayi üretimi tercihi kökenlerini; milliyetçi emeller, diğer ülkelerle rekabet edebilme arzusu ve sanayisel faaliyetlerin yararlı dışsallıklar oluşturacağı inancı olarak sınıflandırmıştır. Bir gümrük birliğinin ticaret yaratıcı ya da saptırıcı etkiler yaratması durumunda bile birlik içindeki üretim genişlemesiyle birliğe ye ülkelerin üçüncü ülkeler ile rekabet edebilmesini artırır. Dolayısıyla bir ülke, gümrük birliği oluşturulması durumunda sanayi üretimini artırabiliyorsa ve karşılaştırılmalı stnlkler elde edebiliyorsa birlik oluşumuna katılacaktır (Johnson, 1965: 280-281).

Johnson'un gümrük birlikleri tek taraflı gümrük indirimlerinden daha iyi sonuçlar üretir şeklindeki önemli katkısı, kamusal mallar toplumun soysal refah fonksiyonuna dahil edildiğinde ortaya çıkar. Bir gümrük birliğinin oluşturulması yurt içi kaynakların etkin olmayan ithalata rakip sektörlerden daha etkin ihracat sektörlerine kaymasına neden olarak kamusal malların düşük maliyetlerle tüketilmesini sağlar ve böylece gümrük birliğinde refah kazançları ortaya çıkar (Krauss, 1972: 427). Bhagwati ve Panagariya (1996), birçok gelişmekte olan ülkenin gelişmiş ülkelere karşı kendi piyasalarını korumak için serbest ticaret anlaşmaları ve gümrük birlikleri oluşturduklarını belirtmiştirler. Bu gelişmelerin teorik altyapısı yani gelişmekte olan ülkelerin kendi aralarında ticareti serbestleştirerek sanayileşme maliyetlerini düşüreceği görüşü ise Johnson (1965), Cooper ve Massell (1965b) ve Bhagwati (1968) tarafından birbirlerinden bağımsız olarak yaptıkları çalışmalarda ortaya koyulmuştur (Bhagwati ve Panagariya, 1996: 83). Yapılan bu

çalışmalar gümrük birliklerinin sanayileşmede araç olarak kullanılacaklarından hareketle gümrük birlikleri oluşum nedenlerine katkı sağlamıştır.

Johnson (1965), Cooper ve Massell (1965a) tarafından yapılan katkılar diğer araştırmacılar tarafından tenkit edilmiştir. Cooper ve Massell (1965a) tek yanlı tarife indirimlerinin gümrük birliklerinden daha iyi refah sonuçları verir hipotezini oluştururken kullandıkları ticaret ortağı ülkenin gümrük tarifelerini göz ardı etmeleri ile birlik dışında kalan üçüncü ülkenin gümrük tarifesi ve taşıma maliyetlerini dikkate almamaları varsayımları Wonnacott ve Wonnacott (1981: 704-705) tarafından eleştirilmiştir. Tek taraflı tarife indirimleri uygulamasına kıyasla, gümrük birliklerinden daha iyi refah kazanımları, taşıma maliyetlerinin ve tarifelerin dikkate alındığı durumlarda elde edebilir (Wonnacott ve Wonnacott, 1981: 706-710).

Diğer taraftan Johnson'un (1965), kamusal malları dikkate alarak gümrük birliklerinin tek taraflı tarife indirime kıyasla daha iyi sonuçlar üretir yaklaşımı, refah maksimizasyonunu sağlama açısından gümrük birliklerinin her zaman birinci en iyi durum olmadığını ifade eden Krauss (1972) tarafından eleştirilmiştir. Tek taraflı tarife indirimlerinden daha etkin bir koruma yapısına sahip olan gümrük birlikleri, direk üretim sübvansiyonlarının uygulandığı durumlarda daha yüksek bir özel tüketim harcamasına ulaşılmasından (gümrük vergilerinin olmaması özel tüketimin gümrük birliğine kıyasla daha fazla olmasına imkan yaratır) ötürü tek taraflı tarife indirimlerine kıyasla daha az refah kazançlarına sahiptir (Krauss, 1972: 428).

Kemp ve Wan (1976), Ohyama (1972) tarafından yapılan çalışmadan esinlenerek gümrük birliği teorisine önemli bir katkı yapmıştır. Bir gümrük birliğinin oluşturulması ortak gümrük tarifesi ile birlik dışında kalan ülkelerin refahını değiştirmeksizin birlik üyesi ülkelerin refahını artırabilir. Birliğin birlik kurulmadan önceki duruma kıyasla birlik üyesi ülkelerin refahını yükselterek Pareto iyileştirmesi yaratması bakımından teorik analizde önemli bir gelişme yaratmıştır. Pareto iyileştirmesi birlik üyesi ülkelerin refah durumunda hiçbir kötüleşme olmaksızın birlik üyesi ülkelerin en az birinin durumunun iyileşmesidir. Ancak Kemp ve Wan Pareto iyileştirmesi oluşturacak bir gümrük birliğinin şartlarını analiz etmemiş yalnızca bu etkilerin oluşabileceğini teorik olarak kanıtlamıştır (Bhagwati, 1991: 60-61; Bhagwati ve Panagariya, 1996: 83).

Gümrük birlikleri ekonomik etkileri statik ve dinamik etkiler olarak incelenir. Dinamik etkilerin analizi ise, 1970'li yılların sonlarında oluşmaya başlayan yeni dış ticaret teorilerin gündeme gelmesiyle şekillenmiştir. Yeni dış ticaret teorileri, klasik dış ticaret teorilerinin varsayımları olan tam rekabet ve ölçeğe göre sabit getiriler varsayımlarının yerine eksik rekabet ve ölçeğe göre artan getiriler varsayımlarını ikame etmiştir. Dış ticaret teorisinde yaşanan bu değişimler kendini ekonomik bütünleşme teorisinde hissettirmiştir. Gümrük birliğinin oluşturulması piyasa yapısının büyümesi sonucunda orta ve uzun vadede kaynak arzı, teknoloji ve üretim yapısının gelişmesi ile devamlılık gösteren dinamik etkilerin oluşabileceği düşüncelerini getirmiştir. Yeni dış ticaret teorilerinin refah ile ilgili sonuçlarının ekonomik bütünleşme teorisine uygulanması, ekonomik bütünleşme teorisinin yalnızca geleneksel bütünleşme teorisinin ana çıkarımları olan ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkiler ile düşünülmemesine neden olmuştur. Yeni teoriler ekonomik bütünleşmeyi yer seçimi, kaynak dağılımı ile beşeri sermaye ve bilgi birikimi üzerindeki etkileri yansıtan ekonomik büyüme etkisi ile irdelemektedir (Çınar, 2004: 75-76; Akkoyunlu-Wigley, 2005: 93).

1.2.1. Statik Etkiler

Gümrük birliğinin statik etkileri, teknolojik ve ekonomik yapı değişmeden gümrük birliği oluşumundan sonra bütünleşme alanında kaynakların yeniden dağılımı şeklinde bir defalık ortaya çıkacak olan etkiler biçiminde ifade edilebilir (Temiz, 2009: 117). Statik etkilerin analizi Viner (1950) ile ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkiler ile başlamıştır. Daha sonra Meade (1955), Gehrels (1956-1957), Lipsey ve Lancaster (1956-1957) ve Lipsey (1957, 1960) yaptığı katkılar ile genişleyen analiz, gümrük birliğinin hem birliğe üye hem de üye olamayan ülkelerin gümrük birliği sonrası refah düzeylerinde yarattığı değişimleri ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkiler ile tüketim etkilerini de yansıtacak şekilde analiz edilmesine imkan yaratmıştır. Gümrük birliklerin statik etkileri; üretim etkisi, tüketim etkisi, ticaret hadleri ve kamu gelirleri üzerindeki etkileri ile açıklanır.

Üretim Etkisi: Gümrük birliği sonrası oluşan ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkiler ile irdelenir. Ticaret yaratıcı etki, maliyeti yüksek olan yerli üretimin birliğe üye olan ülkeden yapılan ithalat ile karşılanıp yerli kaynakların daha verimli alanlarda değerlendirilmesine imkan yaratarak refah seviyesinin yükselmesini sağlar. Ticaret saptırıcı etki ise refah

seviyesini azalmasına neden olur. Gümrük birliği sonrası maliyeti daha düşük ülkelerden yapılan ithalat birlik sonrası maliyeti yüksek olan üye ülkeden gerçekleştirilerek kaynakların daha verimsiz alanlara yönelmesine neden olup refah seviyesinin azalmasını sağlar. Gümrük birliğinin birliğe üye olmayan ülkelere uyguladığı ortak gümrük tarifesi sonucunda ticaretin artık birlik dışındaki ülkeden değil birlik üyesi ülkeden yapılması, ticareti birlik içine doğru saptırır. Böylece gümrük birliği sonrası üye ülkeler ile ticaret hacmi genişlerken maliyeti birlik içinden daha fazla olan ülkeler ile ticaret hacminde daralmalar yaşanır.

Tüketim Etkisi: Gümrük birliği sonrası üretim etkisinin nispi fiyatları değiştirmesi sonucunda oluşur. Birlik sonrası herhangi bir üründe üye ülkeler üçüncü ülkelere karşı üstünlük elde etmesi; o ürünün fiyatının birlik içinde, birlik oluşturulmadan önceki duruma göre daha düşük olmasına sebebiyet verir. Böylece birlik üyeleri, o ürünü daha ucuz tüketme olanağına kavuşur. Aynı zamanda fiyatın azalması nispi gelirin artmasına ve diğer ürünlerin de daha fazla tüketilebilmesine imkan verir. Aksine gümrük birliği oluşturulduktan sonra fiyatlar düşmeyip artabilir. Bu durum hem ilgili ürünün hem de nispi gelirden meydana gelecek azalmalardan ötürü diğer ürünlerin tüketiminin de azalmasını sağlar. Böylelikle tüketim yapılarında meydana gelen değişimler, tüketicilerin refah düzeyini artıran veya azaltan etkiler sırasıyla olumlu ve olumsuz tüketim etkileri olarak sınıflandırılır.

Dış Ticaret Hadlerine Etkisi: Ticaret hadleri, ülkeler arasındaki işbölümünün sağlayacağı refah artışlarının ülkeler arasında nasıl dağılacakını belirler. Gümrük birliği, hem birliğe üye ülkelerin hem de birlik dışında kalan üçüncü ülkelerin refah seviyelerine olumlu ya da olumsuz olarak tesir eder. Diğer taraftan, gümrük birliğinin her üyesi arasındaki ticaret haddi değişimlerinin birliğe üye her ülkenin refah seviyesine etkisi değişik olur. Gümrük birliğinin ticaret hadlerine etkileri dört başlık halinde sınıflandırılabilir (Karlık, 2003: 270-271):

a) Birlik İçinde Verimliliğin Artması: Gümrük birliği içinde verimlilikte meydana gelen artışlar, birliğin üretim maliyetinin düşmesine yol açarak etkinliğin artmasına sebebiyet verir.

b) Birliğin Pazarlık Gücünde Meydana Gelen Değişmeler: Ticaret hadleri yalnızca ekonomik faktörlere göre belirlenmez ekonomik faktörler belki ticaret hadlerinin alt ve üst sınırlarını belirler. Belirlenen sınırlar içinde ticaret hadleri ülkelerin pazarlık gücüne göre şekillenir. Gümrük birliğine giden ülkelerin kendi kendine yeterlilik dereceleri eski durumlarına göre daha fazla olup üçüncü ülkelere bağlılık dereceleri ise daha az olur. Pazarlık gücünün artması durumunda, birlik üyelerinin dış ticaret hadlerini kendi lehine değiştirmeleri olanağı da yükselir.

c) Birliğin Ekonomik Büyüklüğü: Birliği oluşturan ülkelerin Gayri Safi Yurt İçi Hasıllarının (GSYH) toplamı potansiyel ekonomik büyüklük olarak ifade edilir. Diğer taraftan birlik üyesi ülkelerdeki tüketici kalıplarındaki ve kültürel yapılarıdaki benzerlik ile ülkeler arasındaki ulaşım masraflarının düşük olması durumlarının dahil edilmesi ile gerçek büyüklüğe ulaşılır. Tüm bu faktörlerden hareketle gümrük birliğinin arz ve talebi etkileyip dünya fiyatlarını değiştirerek dış ticaret hadlerini kendi lehinde etkileyebilir. Aksine küçük birlik dış ticaret hadlerini kendi lehine çeviremez.

d) Birlik Sonrası Ticaretin Üçüncü Ülkelerden Birlik İçine Dönmesi: Ticaret sapmasına yol açan bir gümrük birliği, birliğe üye ülkelerin dış ticaret hadlerini üçüncü ülkelere kıyasla iyileştirebilir. Ticaret sapması birlik üyesi ülkelerin üçüncü ülkelerin mallarına olan karşılıklı talebin kayması olarak değerlendirilebilir. Elde edilecek kazançlar konu olan malların arz ve taleplerine göre şekillenen karşılıklı talep eğrisinin kaymasına göre şekillenir. Dış ticaret hadleri, üçüncü ülkelerin talep ve arz esneklikleri sıfır ise büyük ölçüde birlik lehinde oluşabilir.

Kamu Gelirlerine Etkisi: Gümrük birliğinin kamu gelirlerine etkisi, birlik sonrası gümrük tarifelerinden alınan vergiler ile oluşturulan birlik sonrası açılacak ve kapanacak olan işyerlerinden alınacak ya da kaybedilecek vergi gelirlerine göre oluşur. Gümrük birliği sonucu birlik içindeki firmalarla rekabet edemeyerek kapanan işyerlerinden doğacak kayıplar ile gümrük gelirleri kayıpları kamu gelirlerin azalması neden olurken kaynakların daha verimli alanlarda değerlendirilmesi sonucu yeni açılacak olan firmalardan alınacak vergiler ise kamu gelirlerinde artışlara sebebiyet verir.

1.2.2. Dinamik Etkiler

Dinamik etkiler yeni dış ticaret teorilerinin gündeme gelmesiyle şekillenmiştir. Gümrük birliği, orta ve uzun vade de kaynakların dağılımı, teknoloji düzeyi ve ekonomik yapıda değişimler yaratır. Gümrük birliğinin oluşturduğu etkiler, rekabet etkisi, yatırımlara teşvik etkisi, ölçek ekonomiler etkisi, dışsal ekonomiler etkisi, teknolojik ilerleme etkisi şeklinde incelenebilir (Salvatore, 1999: 306-307; Karluk, 2003: 274-276; Yıldırım ve Dura, 2007: 146-148; Temiz, 2009: 125-127):

Rekabet Etkisi: Gümrük birliği sonucunda rekabet etkisi hem doğrudan yabancı yatırımlar hem de gümrük birliği üyesi ülkelerin birbiri arasında dış ticaretin artması sonucunda ortaya çıkar. Birlik içerisinde serbest ticaret yolunda sağlanan ilerlemeler firmalar arasındaki rekabeti artırır. Çünkü daha önce gümrükler sayesinde bazı firmalar daha az etkin olarak çalışmakta iken gümrüklerin kaldırılması sonucu birlik üyesi ülkelerin firmaları ile rekabet etmeleri birlik içinde etkinliğin artmasını sağlar. Böylece rekabete dayanamayan firmaların kullandıkları kaynaklar, birlik içerisinde daha verimli alanlarda değerlendirilerek kaynakların etkin kullanımı da olumlu yönde etkiler. Diğer taraftan artan rekabet daha etkin üretim yöntemlerinin kullanılmasını da sağlar. Üreticiler, yeni üretim yöntemlerini ve teknolojide yaşanan gelişmeleri yakından takip ederek birbirlerine üstünlük sağlamak için transfer ederler. Böylece üretim maliyetleri rekabetten ötürü azalabilir. Bu durumdan hem üreticiler hem de tüketiciler yarar sağlar. Şöyle ki, maliyetlerin düşmesi, tüketicilerin daha düşük fiyatlarda ürünleri tüketebilmesine olanak yaratırken üreticilerin üçüncü ülkeler ile rekabet edebilme seviyelerini de yükseltir.

Yatırımlara Teşvik Etkisi: Gümrük birliğinin birlik içinde gümrükleri ortadan kaldırıp dış ülkelere ortak gümrük tarifesi uygulaması piyasayı genişletip birliği yatırım çekebilme açısından cazip bir konuma yükseltebilir. Birliğin kendi içinde ticareti artıracak ve üçüncü ülkeler ile ticareti azaltacak olması, üçüncü ülkelerin üreticilerinin ürünlerini birlik içinde üretmeye yani doğrudan yabancı yatırımların birlikte artmasına sebebiyet verir. Çünkü ortak gümrük tarifesi üçüncü ülkelerin rekabet konumlarını birlik öncesi durumuna kıyasla azaltmıştır. Bu durumun üçüncü ülkeler üzerinde yaratacağı olumsuz etkilerin giderilebilmesi birlik içerisinde üretim yapılması ile sağlanabilir. Diğer taraftan birlik içinde ekonomik durumun olumlu yönde ilerlemesi yatırımcılar için uygun ortam

hazırlar. Birlik üyesi ülkelerin oluşturduğu piyasanın bazı bakımlardan diğer ülkelerle kıyasla geri kalması, bu alanlara yatırım yapılmasını karlılıktan ötürü artırabilir.

Ölçek Ekonomileri etkisi: Gümrük birliğine üye ülkelerin üreticileri gümrük birliği sonrası üye ülkelerin pazarlarını kapsayacak bir piyasa yapısıyla karşılaşır. Birlik sonrasına kıyasla her bir üye ülke ekonomisi için piyasanın genişlemesi, ülke ekonomilerinde üretim yapan firmalar açısından ölçek ekonomileri yaratır. Ölçek ekonomileri firmaların üretim ölçeğini büyütmesi sonucu maliyet ve üretim yapılarında meydana gelen değişimleri ifade eder. Ölçek ekonomileri firma ve endüstri ölçeğinin büyümesine imkan yaratarak üretimin artması ve çeşitlenmesi ile maliyetlerin azalmasına neden olabilir. Diğer taraftan birliğin piyasaya yapısı üzerindeki olumlu etkileri artıkça firmaların ölçek yapıları, verimlilik düzeyleri ve ürün çeşitleri artacaktır. Dolayısıyla bu tür olumlu gelişmelerden tüketicilerde olumlu yönde etkilenecek ve refah seviyeleri yükselecektir.

Dışsal Ekonomiler: Arz ve Talep koşullarına bağlı dışsal ekonomiler hem firmaların hem de endüstrinin maliyet yapısını etkiler. Arz koşullarına bağlı dışsal ekonomilerde, bir firmanın üretim tekniğinin ilerlemesinden kaynaklanan maliyet düşmesi sonucu firmanın ürünü daha düşük fiyatlardan alıcılara satmasına olanak yaratır. Üretim genişlemesi sonucunda bir endüstride kullanılan üretim faktörlerinin gelirinin artması diğer endüstrilerde üretilen ürünler için talep yaratır. Böylece gümrük birliğine dahil edilmeyen endüstriler bile bu talep artışların olumlu yönde etkilenir. Üretici firmaların ucuza girdi alabilmesi ve talep koşullarında yaşanan gelişmeler ekonominin genel performansının artmasına neden olabilir.

Teknolojik Gelişme Etkisi: Günümüzde teknolojik gelişim bilgi birikimi ve araştırma ve geliştirme (Ar&Ge) faaliyetleri sonucunda yakalanabilmektedir. Gümrük birliğinin oluşturulması üye ülkelerin rekabetini artırır. Rekabet firmaları rakiplerine kıyasla daha iyi ürünü daha ucuz fiyatla üretmelerini sağlamaya zorlayıp firmaların Ar&Ge harcamaları yapmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, teknolojik gelişme, bu tür faaliyetlerden olumlu yönde etkilenmektedir. Diğer taraftan gümrük birliği firmaların üretim ölçeğinin büyümesini teşvik ederek firmaların daha çok Ar&Ge faaliyeti yapmalarına imkan yaratır. Gümrük birliği doğrudan yabancı yatırımların artmasını teşvik ederek de teknolojik ilerlemeyi teşvik eder. Çünkü firmaların yatırımlarını

gerçekleştirirken yanlarında kendi teknolojik birikimlerini de getirmeleri, birliğin teknoloji birikimini olumlu olarak etkileyebilir. Teknolojik ilerlemelerden ötürü üretim yapısının gelişmesi, hem üreticilerin hem de tüketicilerin refahının artmasını sağlar ve aynı zamanda ülkelerin ekonomik büyümelerine olumlu katkılar yaratır.

1.3. Bölgeselleşmenin Nedenleri

Ülkeleri bölgesel oluşumlara yönelten unsurlar ülkeden ülkeye ve anlaşmadan anlaşmaya farklılıklar içerir. Bu faktörler, ekonomik olarak yarar sağlamanın yanı sıra güvenlik kaygısı, diplomatik çıkarlar ve diğer ülkelerin bölgeselleşmeye olan tutumları gibi siyasi faktörler olarak sınıflandırılabilir. Whalley (1996: 14) göre; ülkelerin bölgesel oluşumların ticaret yapısında meydana getirdiği değişikliklerden elde etmeyi umdukları yararlar, bölgeselleşmeyi teşvik eden en geleneksel faktördür.

Ekonomik bütünleşme ülkelere ticaret kazançlarının yanı sıra, bölge içinde rekabet artışı, ölçek ekonomileri katkısı, verimlilik seviyesinin yükselmesi, yatırımların artması, teknolojik birikimleri hızlandırması, üçüncü ülkelere karşı kendi piyasasını koruyarak üreticilere rekabet bakımından imkan yaratması ve piyasaya giriş garantisi gibi yararlar sağlayabilir. Piyasaya giriş garantisi, ülkelerin kendilerinden daha büyük ülkelerin oluşturdukları bölgesel oluşumlara katılarak büyük piyasaların avantajlarından yararlanma isteğidir. Diğer taraftan ülkelerin bölgesel oluşumların dışında kalmaları, ticaretin yön değiştirmesi ve rekabet edilebilirliğin azalması gibi olumsuz etkilere yol açarak ülkelerin bölgesel oluşumlara katılmalarını teşvik eder. Baldwin (1993), bu durumu “bölgeselleşmenin domino teorisi” ile açıklamıştır. Şöyle ki, bir bölgeselleşme oluşumun derinleşmesi ya da yeni oluşması ticaret ve yatırım saptırıcı etkiler doğurması, bölgesel oluşmalara üye olmayan devletleri bölgeselleşme oluşumlarına katılmaya yöneltir. Böylece bölgeselleşme domino taşlarının birbirini devirmesi gibi çarpan etkisi yaratarak ithalat üzerindeki engellerin kalkmasını sağlar (Baldwin, 1997: 877-878). Bu bağlamda ekonomik yararlardan faydalanma ve ekonomik kayıplardan kaçınma isteği ülkeleri bölgeselleşme oluşumlarına katılmaya teşvik eder.

Bölgeselleşme, ülkelerin coğrafi konumlarına, içinde buldukları coğrafyadaki devletlerin diplomatik tutumlarına, aynı zamanda dünyadaki egemen güçlerin çok taraflı

ticaret sistemi ve bölgeselleşme üzerindeki politikalarına göre de şekillenmektedir. Ülkeler, hem bölge içi güvenliğin sağlanması hem de ortak bir tehdide karşı beraber hareket etmek için bölgeselleşmeyi kullanırlar. Nitekim, EEC'nin oluşturulmasının ana etkeni İkinci Dünya Savaşı sonrası Fransa ve Almanya arasındaki anlaşmazlıkların giderilebileceği düşüncesi olmuştur. Benzer şekilde Güney Doğu Asya Ulusları Birliği (ASEAN) oluşumu Endonezya ve Malezya arasındaki tansiyonu düşürmek için, MERCOSUR oluşumu ise nükleer konularda anlaşamayan Arjantin ve Brezilya arasındaki tarihsel rekabeti sonlandırmak için kullanılmıştır. Aynı zamanda ASEAN'ın oluşturulmasında bölgede yayılan komünist tehdidin de etkisi olmuştur. Bu oluşumlara ilaveten Batı Afrika Devletleri Topluluğu (ECOWAS), bölge içi ve bölge dışı güvenliği sağlamak amacıyla kurulmuş; 1986 yılında üye olan devletler arasında ve dışarıda kalanlar ile olan çatışmalara karşı askeri işbirliğini sağlamıştır. Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC), bölge dışından gelen bir tehdide yönelik oluşturulan bölgesel oluşumlara iyi bir örnek olarak gösterilebilir. Çünkü SADC, Güney Afrika'nın uyguladığı apartayd rejimine karşı küçük Afrika devletleri tarafından oluşturulmuştur. Öte yandan bölgedeki ülkelerin diplomatik politikalarına cevap olarak oluşturulan bir diğer bölgesel oluşum da Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (GCC) olmuştur. Orta Doğu'da, İran ve Irak tarafından körfez ülkeleri üzerinde egemenlik oluşturmak için uygulanan politikalar, GCC'nin kurulmasını sağlamıştır (Kechichian, 1985: 853; Whalley, 1996: 18-19; Bergsten, 1997:548; World Bank, 2000: 12-17; Özer, 2005: 34).

Ülkeler, bölgesel oluşumları, pazarlık güçlerini artırabilmek amacıyla çok taraflı ticaret görüşmelerinde de kullanmaktadırlar. Üye ülkeler serbest ticaret anlaşmasından ziyade üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi içeren gümrük birlikleri oluşturarak, çok taraflı ticaret görüşmelerinde ortak çıkarlarını büyük bir devlet edasıyla savunabilirler. Küçük ülkeler bir araya gelip bölgesel oluşum kurarak ticari ilişkilerinde daha etkin olmayı sağlayabilirler. EEC'nin kurulmasının etkenlerden biri de Avrupa devletlerinin ortak bir ticaret politikası sayesinde ABD'ye karşı pazarlık güçlerini artırma düşüncesi olmuştur. Çünkü Avrupalı devletlerin ortak hareket etmemeleri, hem tek taraflı hem de çok taraflı ticaret görüşmelerinde ABD'ye karşı pazarlık güçlerinin zayıf olmasına sebebiyet vermiştir. EEC, ABD ile imalat sanayi konusunda serbestleşmeyi savunmuş tarım konusunda ise serbestleşmeyi geciktirmiştir. Çünkü EEC ile ABD arasında imalat sanayinde karşılıklı yaşanacak olan serbestleşmeler, EEC ülkelerinin net imalat sanayi

ihracatçısı olmasından ötürü ABD piyasasına girişlerini kolaylaştıracaktır. Diğer taraftan EEC, tarımda karşılıklı serbestleşmeyi geciktirerek ekonomik anlamda iyi olmasa da kendi çiftçilerini koruyup gelirlerinin yükselmesi sağlamıştır. Böylece EEC, tarım ve imalat sanayi üzerindeki pazarlık amaçlarını, bölgeselleşmenin pazarlık gücünde yarattığı etkiler sayesinde gerçekleştirmiştir (Whalley, 1996: 16-17; World Bank, 2000: 17-18; Özer, 2005: 33). Öte yandan bölgesel oluşumlar çok taraflı ticaret sistemindeki gelişmelerden ve ABD'nin tutumundan etkilenmiştir. Çok taraflı ticaret görüşmelerinin yavaş ilerlemesi ve ABD'nin bölgeselleşme tutumunun değişmesi bölgeselleşme oluşumlarının kurulmasının yanı sıra hızlanmasını da sağlamıştır².

1.4. Bölgeselleşmenin Gelişimi

Bölgeselleşme 1990'lı yıllarda tekrar dünya gündemindeki yerini almıştır. Bölgeselleşmenin dünya gündemini yeniden işgal etmesinin nedeni bu süreçte ülkelerin bölgesel oluşumlara göstermiş oldukları yoğun ilgiden kaynaklanmıştır. Ülkeler hem bölgesel oluşumlar kurarken hem de çok taraflı ticaret serbestleşmesini savunan GATT/WTO'ya³ da üye olmuşlardır. Ülkeleri tekrar bölgesel oluşumlar kurmaya iten faktörleri analiz edebilmek için bölgeselleşmenin göstermiş olduğu gelişimin incelenmesi gerekmektedir.

Dünya 1990'lı yıllar öncesinde de bölgeselleşmeye tanıklık etmiştir⁴. Bölgeselleşme sınıflandırılırken literatürde genelde 1960-1980 yılları arasında “Eski Bölgeselleşme” ve 1980'lerin ikinci yarısı ve 1990 sonrası “Yeni Bölgeselleşme” şeklinde iki gruba ayrılmıştır⁵. Ancak dünyada 1960'lı yıllar öncesinde de bölgesel oluşumlar kurulmuştur. Mansfield ve Milner'e (1999) göre; bölgeselleşme, 4 dalga şeklinde

²ABD'nin tutumunun ve çok taraflı ticaret görüşmelerinin bölgeselleşme üzerinde yarattığı etkiler Eski ve Yeni bölgeselleşme kısımlarında daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

³1947 yılında kurulan GATT ile gümrük tarifeleri ve kotaların kaldırılıp ticaretin dünya genelinde serbestleştirme çalışmaları başlamıştır. GATT'ın Uruguay görüşmelerinde kurulan ve 1 Ocak 1995 yılında faaliyete geçen WTO ile GATT anlaşması değiştirilip ve geliştirilerek WTO kapsamına alınmıştır (Seyidoğlu, 2009: 217)

⁴Bölgeselleşme süreçleri için Bkz. Genç (2006) ve dünya genelinde oluşturulan bölgesel bütünleşmeler için Bkz. Seyidoğlu (2009), Karluk (2002).

⁵Literatürde kimi araştırmacılar Eski Bölgeselleşmeyi Birinci Bölgeselleşme veya Bölgeselleşmenin Birinci Dalgası Yeni Bölgeselleşmeyi İkinci Bölgeselleşme veya Bölgeselleşmenin İkinci Dalgası şeklinde adlandırmaktadırlar. Daha fazla bilgi için Bkz: Bhagwati (1993), De Melo ve diğerleri (1992), Grilli (1997, s.194–200), Burfisher ve diğerleri (2003, s.2–3).

gerçekleşmiştir. Dalgalardan ilk ikisi İkinci Dünya Savaşı Öncesi son ikisi ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmıştır.

1.4.1. Bölgeselleşmenin Ortaya Çıkışı

Bölgeselleşmenin ortaya çıkışı Mansfield ve Milner'e (1999) göre; büyük ölçüde Avrupa Kıtasında 19. yüz yılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Fakat daha önce de ülkeler ticaret anlaşmaları yapmışlardır. Bu girişimler Avrupa'daki serbest ticaret düzeninin sağlanmasına yönelik gelişmelerle birlikte görülmüştür. 1703 yılında Methuen anlaşması İngiliz-Portekiz ticaretini Fransa'ya karşı kolaylaştırmıştır⁶ (Pomfret, 1997: 17). 1800'lerde ise Avrupa'da sanayi devrimi ve teknolojik gelişmelerin de tetiklediği ikili ticaret anlaşmaları ile birçok gümrük birliği oluşumu yürürlüğe girmiştir. İkili ticaret anlaşmalarında yaşanan gelişmeler, Avrupa'da bölgeselleşmenin büyümesine katkıda bulunmuştur. Nitekim 1860 yılında imzalanan İngiliz-Fransız Ticaret Anlaşması⁷, 19. yüzyılın sonlarına kadar uluslararası ticaret sisteminin temelini oluşturmuştur. Bu ticaret anlaşması, anlaşmaya taraf olan ülkeleri koşulsuz en çok kayrılan ülke (MFN) şartı ile birbirine bağlamıştır (Mansfield ve Milner, 1999: 596).

Öte yandan İngiliz-Fransız ticaret anlaşmasının önemi, koşulsuz MFN ile Avrupa'da bölgesel oluşumların artmasını sağlaması olmuştur. Literatürde Bu anlaşmanın yarattığı etkilerin 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da serbest ticaret düzeninin sağlanmasında önemli rol üstlendiği ifade edilmiştir⁸. Lazer'e (1999: 471) göre; anlaşmanın net sonucu üçüncü ülke ihracatçıların Fransız pazarının avantajlı olmadığına karar vermeleri olmuştur. Dolayısıyla ülkeler ürünlerinin Fransız pazarı dışına itilmemesi için Fransa ile benzer ticaret anlaşmaları yapmayı istemişlerdir. Irwin'e (1993: 97-114) göre; Fransa Koşulsuz MFN ağını Belçika 1861, Zollverein 1862 (1865'de yürürlüğe girmiştir), İtalya 1863, İsviçre 1864, İsveç, Norveç, İspanya, Hollanda 1865 ve 1866 yılında Avusturya ile genişletmiştir. Anlaşmalar yeni gümrük indirimleri sağlamıştır. Aynı zamanda koşulsuz MFN ilkesi etkin bir araç olduğunu kanıtlayarak ülkeleri MFN anlaşması yapmaya cesaretlendirmiştir. Anlaşmaya taraf olanların sayısının artması

⁶Fakat anlaşma iktisatçılar tarafından ayırıcı etkiler oluşturduğu için eleştirilmiştir (Irwin, 1993: 92; Pomfret, 1997: 17).

⁷ Anlaşma literatürde Cobden-Chevalier anlaşması olarak da adlandırılmaktadır.

⁸ Bkz: Irwin (1993), Pomfret (1997), Lazer (1999) ve Mansfield ve Milner (1999).

Avrupa’da düşük gümrük ağının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Diğer taraftan 1865 yılında İngiltere, Belçika, İtalya ve diğer ülkeler Zollverein ile MFN şartını içeren anlaşmalar yapmışlardır. Dolayısıyla 1860 yılında yapılan İngiliz-Fransız ticaret anlaşması, çok sayıda ikili anlaşmaya yol açarak o döneme kadar görülmemiş bir liberal sürece imkan sağlamıştır. Irwin, İngiliz-Fransız ticaret anlaşmasının oluşturduğu bu süreci artan ikili mübadele (Progressive Bilateralism) olarak ifade etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı bölgesel ticaret anlaşmalarındaki büyümeyi engellemiştir. Bölgeselleşmenin ikinci dalgası ise, Birinci Dünya Savaşının sonlanması ile başlamıştır. Ancak ikinci dalga, birinci dalgaya kıyasla daha fazla ayırıcı eğilimler barındırmıştır. Bölgesel oluşumlar, iki dünya savaşı arasında yaşanan süreçte yüksek derecede tercihli olmuşlardır (Mansfield ve Milner, 1999: 596-597). Aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı’nın yarattığı milliyetçi ortam bölgeselleşmeyi derinden etkilemiştir. Viner’e (1950: 105-108) göre Avrupalı müttefikler, savaştıkları düşmanları dışarıda bırakacak şekilde savaş sonrasında ekonomik ilişkilerini yakınlaştırmak arayışına girmişlerdir. Diğer taraftan İngiltere, İtalya ve Rusya savaş sonrası ekonomik işbirliği planları yapmışlardır (Pomfret, 1997: 26).

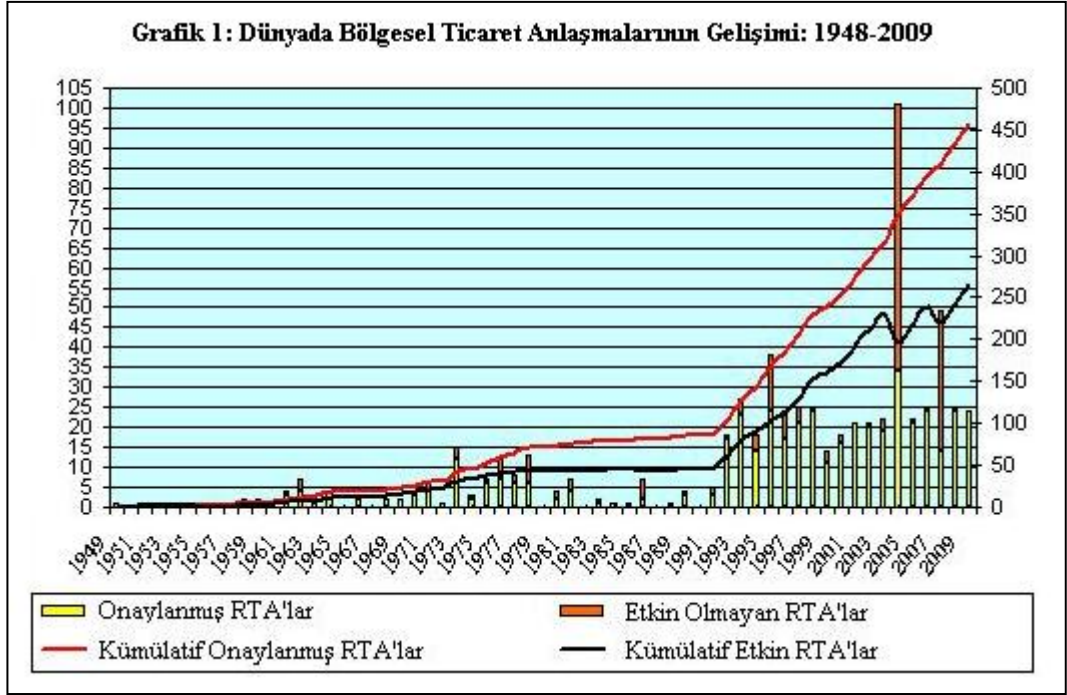
İki savaş arasında ayırıcı ticari bloklaşmalar ve korumacı ikili ticaret anlaşmaları yapılmıştır. Dolayısıyla dünya ticaretinde ciddi daralmalar yaşanmıştır. Aynı zamanda 1929 yılındaki dünya buhranı ile ticaretteki bunalımlar paralel devam etmiştir (Irwin, 1993: 91). 1934’de Roma Anlaşması İtalya, Avusturya ve Macaristan arasında PTA kurulmasına yol açmıştır. Öte yandan 1930’larda, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç ve İsveç ciddi ticari anlaşmalar gerçekleştirmişlerdir. Almanya bu dönemde değişik ikili ticari bloklar oluşturmuştur. ABD, 1930’ların ortalarında Latin Amerika ülkeleri ile ikili ticari anlaşmalar düzenlemiştir. Bu süreçte bölgeselleşme, komşuyu zarara uğratma politikaları şeklinde gerçekleşmiştir ve ülkeler arasındaki siyasi çatışmaları artırmıştır (Mansfield ve Milner, 1999: 597). Öte yandan 1930’lardaki ticaret politikalarının ekonomik sonuçları, dünya genelinde olumsuz olarak algılanmıştır. Yüksek ticaret engelleri, ticaret hacmini ve ticaretten elde edilen kazançları azaltmıştır. Aynı zamanda bu dönemdeki iki taraflı ticaret ve bölgeselleşme oluşumları çok taraflı ticaret girişimlerini azaltarak uluslararası ticareti ve bu ticaretten doğacak kazançları

engellemiştir. Bu tür anlaşmaların çoğu siyasi tansiyonun yükselterek İkinci Dünya Savaşı'nın oluşmasına katkıda bulunmuştur (Pomfret, 1997: 59).

GATT, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya ticaretinde yaşanan bu olumsuzlukları gidermek ve uluslararası ticareti serbestleştirmek amacıyla 1947 yılında imzalanmıştır. Irwin (1993: 91) Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ve iki savaş arası dönemlerin, çok taraflı ve ikili ticaret politikaları üzerindeki görüşleri oluşturduğunu ifade etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya ticaret sistemini düzeyenler, 19. yüzyılda yaşanan gelişmelerin ayrımcılık gözetmeyen çok taraflı serbestleşme sürecini, iki savaş arasındaki dönemin ise tercihlere dayanan ikili ticaret düzenini yansıttığı sonucuna varmışlardır. Dolayısıyla bölgeselleşme oluşumlarının ve ikili ticaret düzeninin dünya genelinde serbest ticaret düzenine katkı mı yoksa engelleyici etkiler mi yaratacağı şüpheleri de devam etmiştir. Pomfret (1997: 71), birçok siyasetçinin genel anlamda kısıtlayıcı ticaret politikalarının özel olarak iki taraflı ticaret yapısının 1930'lardaki ekonomik bunalıma ve İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına katkıda bulunduğunu kabul ettiğini ifade etmiştir. Bu kabullenmeler, savaş sonrası ekonomik düzenin ayrımcılık gözetmeyen liberal ticaret sistemi temelinde oluşturulmasına yol açmıştır.

GATT inşa edilirken MFN ilkesi, kendine 1. Madde de yer bulmuştur. Bu durum anlaşmaya taraf olan ülkelerin çok taraflı serbest ticaret düzeninin sağlanmasındaki isteklerini yansıtmıştır. MFN ilkesi, anlaşmaya taraf olan bir ülkenin herhangi bir ülkeye tanımış olduğu elverişli rejimi, üye ülkelere de koşulsuz olarak tanımak zorunda olduğunu ifade etmektedir. Fakat bu maddenin istisnaları da GATT'ın 24. Maddesinde yer almıştır⁹. Bu madde ile de gümrük birliği ve serbest ticaret anlaşmaları yapılabileceği düzenlenmiştir. Dolayısıyla çok taraflı serbestleşme süreci ile bölgeselleşme oluşumları birlikte süregelmiştir. Grafik 1'de savaş sonrası bölgesel oluşumların göstermiş olduğu gelişim sunulmuştur.

⁹ Bölgesel oluşumlar, bölge dışında kalan ülkelere gümrükleri yükseltmeksizin kendi aralarında daha serbest bir ticaret düzeni yaratarak ticaret akımlarına yardım edebilir. Diğer bir ifadeyle bölgesel bütünleşme, çok taraflı ticaret sistemini tehdit etmeden onun tamamlayıcısı olabilir. 24. Madde, gümrük birliği veya serbest ticaret bölgesi yaratılmasının grubun ticareti üzerindeki gümrükleri ve diğer ticaret engellerini aşamalı olarak azaltabileceğini veya kaldırılacağını ifade eder. Aynı zamanda oluşumlar, bu oluşum yaratılmadan önceki duruma kıyasla anlaşmaya üye olmayan ülkelere daha fazla ayrımcı düzenlemeler içermemelidir (WTO, 2010a). Bu istisnanın GATT'ta yer edinmesinin arkasında İngiliz-Fransız ticaret anlaşmasının serbest ticaret düzeninin sağlanmasına yaptığı katkılar etkili olmuş olabilir.

Kaynak: WTO (2010b)

Grafik 1, 1948-2009 yılları arasında dünya genelindeki RTA'ların seyrini göstermektedir. RTA'lara katılım 1950'li yılların son dönemleri ile birlikte artmaya başlamış; fakat 1980'li yıllarla birlikte durağan bir seyir sergilemiştir. RTA'lara katılım 1990'lı yıllar ile birlikte tekrar oluşmaya başlamıştır. Grafik 1'de 1990'lı yıllar sonrası yani yeni bölgeselleşme sürecinde RTA sayıları kendinden önceki bölgeselleşme dalgası olan eski bölgeselleşmeye kıyasla sayısal bakımından çok daha fazla olacak şekilde gerçekleşmiştir. Dünya genelinde bölgeselleşme sürecinde yaşanan gelişmeler, eski ve yeni bölgeselleşme ayırımına istinaden aşağıdaki alt başlıklarda incelenmiştir.

1.4.2. Eski Bölgeselleşme

Eski bölgeselleşmenin geliştiği dönemden önce dünya iki büyük savaş geçirmiştir. Savaşların sonucunda imparatorluklar yerini ulus devletlere bırakmış ve dünya genelinde milliyetçi ekonomik politikalar oluşmuştur. Aynı zamanda bu süreçte dünya iki kutuplu bir siyasi yapılanma ile yüz yüze gelmiştir. Kapitalist ve sosyalist sistemlerin yansımaları olan ABD ve SSCB, bu dönemdeki ekonomik politikaları derinden etkilemiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası mevcut siyasi ortamın yarattığı etkilerin giderilmesi anlamında çok taraflı serbestleşme sürecini savunan ABD, bu süreçte bölgesel oluşumlara katılmamıştır. Aksine

Avrupa hem bölgesel oluşumların çıkış noktası hem de diğer bölgesel oluşumların ilham kaynağı olmuştur. Grilli'ye (1997: 194) göre, eski bölgeselleşme ilk olarak Batı Avrupa'da, EEC'nin 1957 yılında kurulmasıyla ortaya çıkmıştır.

Avrupa, İkinci Dünya Savaşı sonrası merkez olma özelliğini ABD ve SSCB'ne kaptırmıştır. Dolayısıyla Avrupa'nın bu devletler arasında kendine yer edinebilmesi için ekonomik ve siyasi bakımdan bütünleşmesi gerekmiştir. Aynı zamanda Avrupa'da işsizliğin önlenmesi, az gelişmiş yörelerin kalkındırılması, ekonomik gelişmenin hızlandırılması da bütünleşmenin gerekliliği için diğer etkenler olmuştur. Ayrıca, dünya savaşları Avrupa'da barışa duyulan özlemi artırmış, bütünleşmenin savaş çıkmasını engelleyeceği düşünülmüştür (Seyidoğlu, 2009: 245). Özellikle Fransa ve Almanya 1870 yılından 1945 yılına kadar savaşmıştır. Savaş sonrası bir bölgesel ticaret anlaşmasının bu iki ülke arasında ticaret akımlarını teşvik ederek savaşın etkilerini giderebileceği ve olası bir savaşın çıkma ihtimalini de azaltabileceği düşüncesi oluşmuştur (Whalley, 1996: 18). Öte yandan SSCB'nin tehdidine karşı bölgeselleşme bir imkan olarak algılanmıştır (Grilli, 1997: 195-196).

Eski bölgeselleşme Avrupa'da EFTA'nın kurulmasıyla devam etmiş ve Avrupa dışına sıçrayarak dünyanın gelişmekte olan bölgelerinde de ortaya çıkmaya başlamıştır (Grilli, 1997: 194-195). Dünyanın gelişmekte olan bölgeleri güney yarım kürede gruplanmış, Latin Amerika, Afrika, Asya ve Orta Doğu da kendine yer edinmiştir. Tarihsel süreçte adı geçen bölgeler, gelişmiş batı medeniyetlerinin sömürge alanları olmuşlardır. Batılı ülkelerin sanayileşme yolunda göstermiş olduğu ilerlemeler, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sanayileşme arzusunu artırmıştır. 1980'lere kadar ülkeler ithal ikameci sanayileşme politikaları uygulayarak sanayileşmek için çabalamışlardır. Aynı zamanda eski bölgeselleşme sürecinde bu bölgelerdeki ülkeler, kendi aralarında bütünleşerek daha büyük bir iç pazar yaratıp kalkınmalarını hızlandırmayı amaçlamışlardır. Eski bölgeselleşme sürecinde Afrika'da Batı Afrika Ekonomik Topluluğu (CEAO) 1966, Mano Nehri Birliği (MRU) 1973, Orta Afrika Ekonomik ve Gümrük Birliği (UDEAC) 1973, ECOWAS 1975, Büyük Göller Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (CEPGL) 1976 ve SADC 1980, Latin Amerika'da Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi LAFTA 1960,

CACM (1960), CARIFTA Karayipler Serbest Ticaret Bölgesi 1965, ANDEAN 1969, Orta Doğuda Arap Ortak Pazarı (ACM) 1964 ve Asya'da ASEAN¹⁰ (1967) kurulmuştur.

Eski bölgeselleşme sürecinin en belirgin özelliği Avrupa Kıtası'nda gelişmiş ülkelerin diğer bölgelerde ise az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin birbirleriyle bütünleşme yolunu tercih etmeleri olmuştur¹¹. Gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu bütünleşmeler hem sermaye hem de bilgi birikimi bakımından gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmıştır. Bölgeselleşme gelişiminin bu aşamasında dünya ekonomisinde önemli derecede bunalımlar yaşanmıştır. Şöyle ki, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan Bretton Woods sistemi 1973 yılında sonlanırken bu tarihlerde dünyada petrol krizleri meydana gelmiştir. Avrupa'da bölgeselleşme ortak pazar aşamasına dönüşürken diğer bölgelerdeki bütünleşmeler başarısız olmuştur.

1.4.3. Yeni Bölgeselleşme

Eski bölgeselleşme oluşumları Avrupa Kıtası dışında son bulmak üzereyken bölgeselleşme gelişmiş ülkeler arasında Kuzey Amerika'da yeni bölgeselleşme şeklinde tekrar ortaya çıkmıştır (Grilli, 1997: 197). Fakat yeni bölgeselleşme ile eski bölgeselleşme arasında önemli farklılıklar oluşmuştur. Yeni bölgeselleşme sürecinde dünyada yaşanan en önemli değişiklik ABD'nin tek başına dünyada egemen güç konumuna yükselmesidir. Soğuk savaş dönemi olarak bilinen süreç 1989 yılında Berlin duvarının çökmesini takiben 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla son bulmuştur. Şüphesiz bu gelişmeler yeni bölgeselleşme sürecini şekillendirmiştir. Aynı zamanda dünya genelinde ticaret politikaları ithal ikameci yaklaşımları terk ederek rekabete açık bir anlayışa dönüşmüştür. Bu süreçte ülkelerin finansal politikalarında da serbestleşmeler gözlenmiştir. Hem siyasi ortamın yumuşaması hem de ekonomik alanda yaşanan serbestleşmeler yeni bölgeselleşme için uygun bir altyapı hazırlamıştır.

Bölgeselleşmenin ilk ortaya çıkışı sanayi devriminin yaratmış olduğu bir çevrede şekillenmiştir. Devrimin en önemli etkisi kendini ulaşım alanında hissettirmiş, bölgeselleşme

¹⁰Grilli (1997: 195), eski bölgeselleşmenin Asya Kıtasında gerçekleşmediğini, ifade etmesine karşın, De Melo ve diğerleri (1992) göre ASEAN bir eski bölgeselleşme oluşumudur.

¹¹Bu durum literatürde Kuzey-Kuzey ve Güney-Güney bütünleşmeleri olarak ifade edilir (Grilli, 1997; Cosby ve diğerleri 2004).

oluşumları uygun ortam sayesinde görece serbest ticaret düzeninin oluşmasını sağlamıştır. Benzer şekilde yeni bölgeselleşme sürecinde dünya bilgi birikimi ve ulaşım alanında önemli derecede gelişmeler kat edilmiştir. Bu süreçte bölgeselleşmenin hızlanmasını doğurmuştur. Grilli'ye (1997: 197) göre yeni bölgeselleşme ilk olarak Kuzey Amerika'da nihayetinde Meksika'nın katılımı ile NAFTA'ya dönüşecek olan Kanada ve ABD arasında 1988 yılında kurulmuş serbest ticaret bölgesi sayesinde ortaya çıkmıştır.

ABD bölgeselleşme lehinde tutum değiştirmiştir. Çok taraflı ticaret düzeni yanında bölgesel oluşumlar içinde de yer almaya başlayan ABD diğer ülkelerin bölgeselleşmeye olan ilgilerinin artmasını sağlamıştır¹². ABD'nin bölgeselleşme oluşumlarına katılmasının arkasındaki etken, Bhagwati'ye (1993: 30) göre; Avrupa'da bütünleşme yolunda yaşanan gelişmeler olmuştur. Şöyle ki Avrupa 1992 hedefi, Doğu Avrupa'nın EEC ile bütünleşmeye yakın olması ve eski bir hedef olan Avrupa Ortak Pazarı'nın gerçekleştirilmesi, Kuzey Amerika'daki devletlerin bu gelişmeleri dengeleyecek bir blok oluşturmaları gerektiğine inandırmıştır. Benzer şekilde Hurrell'a (1992: 128-129) göre; Avrupa 1992, Japonya'nın ABD'ye alternatif olabileceği anlayışının büyümesi ile EEC ve Japonya'ya karşı baskı oluşturma düşüncesi ABD'yi bölgeselleşmeye yöneltmiştir. Çünkü ABD, Uruguay görüşmelerinin istenildiği gibi sürmemesi ihtimaline karşı bölgeselleşmeyi ticaret politikalarının merkezine koyacağını baskı olarak kullanmıştır.

Çok taraflı ticaret görüşmelerinin uzaması hem ABD'nin bölgesel oluşumlara katılmasına hem de bölgeselleşme oluşumlarının artmasına neden olmuştur. Panagariya'ya (1999: 481) göre; Kuzey Atlantik Serbest Ticaret Bölgesi oluşturma teklifleri 1960'larda yapılmasına karşın ABD'nin dikkatini çekmemiştir. GATT'ın Kasım 1982 yılındaki bakanlar toplantısında ABD çok taraflı görüşmeleri başlatmaya kalkışınca bu durum değişmiştir. Çünkü EC'yi çok taraflı serbestleşme yolunda ikna edemeyince kendisinde bölgeselleşme lehinde tutum değiştirmiştir. ABD 1985'de İsrail ve 1988'de Kanada ile serbest ticaret anlaşması yaptığı dönemlerde Uruguay görüşmeleri de başlamıştır. Bu dönemlerde EC genişlemeye devam etmiştir. ABD ve EC'deki gelişmeler Afrika, Güney Amerika, Orta ve Güney Asya, Orta ve Doğu Avrupa ve Baltık ülkelerinde bölgeselleşme oluşumlarının yenilenmesine neden olmuştur.

¹²Bhagwati (1993: 29), Mistry (1995: 14), Grilli (1997: 200), Baldwin (1997: 866, 1999: 479), Panagariya ve Srinivasan (1998: 222-223), Panagariya (1999: 481) ve Whalley (2008: 518) ABD'nin tutum değişikliğinin bölgeselleşme üzerindeki etkisini vurgulamıştır.

Grilli'ye (1997: 199) göre; çok taraflı ticaret sisteminin çökme ihtimaline karşı alternatifler aranmaya başlanmış ve 1986 yılında Uruguay görüşmelerinden itibaren de bölgesel ticaret anlaşmaları alternatif olarak algılanmıştır. Diğer taraftan Whalley (1996: 17-20), Uruguay görüşmelerinde küçük ülkeler büyük ülkeler ile yapacakları bölgesel ticaret anlaşmalarında müzakere gücünü yükseltmek için çok taraflı serbestleşme ve bölgesel ilişkileri kullandıklarını belirtmiştir. Kanada ile ABD'nin anlaşması sayesinde başlayan küçük ülkelerin büyük ülkelerle ticaret görüşmelerinin nedeni; küçük ülkelerin büyük ülkelerin piyasalarında bölgesel ticaret anlaşmalarını kullanarak daha güvenli ticaret yapabileceklerini düşünmeleri olmuştur. Kanada, ABD'den ticaret üzerinde bazı muafiyetler elde etmeyi bu sayede başarmıştır. Yaşanan bu gelişmeleri Whalley (2008: 529), iki başlıkta özetlemiştir. Birincisi, eğer çok taraflı ticaret görüşmeleri başarısız olursa bölgeselleşme girişimleri (RTA) boşluğu doldurur, ikincisi çok taraflı serbestleşme sürecindeki başarısızlığı bölgeselleşme (RTA) oluşumlarına katılım ile çok taraflı görüşmeler üzerinde baskı unsuru yaratarak önleme düşüncesi de bölgeselleşmenin büyümesine yol açar şeklinde ifade etmiştir.

Yeni bölgeselleşme süreci hem çok taraflı ticaret sistemine olan güvenin azaldığı hem de soğuk savaş döneminin sonlandığı bir zaman dilimine rastlar. Dolayısıyla ülkelerin bu konjektüre uygun politikalar izlemeleri zorunlu olmuştur. Whalley (1996: 15), ülkelerin ticaret anlaşmasında yer alacak olan hükümlerden vazgeçmenin caydırıcılığından yararlanarak, ulusal politikalarında yapacakları reformlar için bölgeselleşmeyi kullanabileceklerini ifade etmiştir. Bundan ötürü yeni döneme uyum sağlamayı amaçlayan ülkelerin bölgeselleşmeyi kullanmaları bölgesel oluşumların artmasına katkıda bulunmuş olabilir. Aynı zamanda günümüzde kalkınmanın başarılmasında yenilik, araştırma geliştirme faaliyetleri, beşeri sermaye ve bilgi birikimi ile dış ticaret önemli konuma gelmiştir. Dolayısıyla ülkeler; yenilik, bilgi ve teknoloji transferlerinin ticaret ve yabancı sermaye yatırımları sayesinde elde edebileceğini fark etmişlerdir. Bu bakımdan ülkeler, yabancı sermayenin hem büyümeye hem de bilgi birikimine yapacağı katkıları elde edebilmek için yarışmaktadırlar. Yabancı sermaye ise güvenilir ülkeleri tercih etmektedir. Ülkeler bölgeselleşmeyi yabancı sermaye yatırımları çekmek için kullanabilirler. Bundan ötürü bölgeselleşme oluşumlarına olan katılım artmış olabilir.

Bölgeselleşme, Amerika ve Avrupa Kıtası'nda yaşanan gelişmelerden hareketle dünya genelinde artmaya başlamıştır. Bu süreçte Grilli (1997) ve Panagariya'nın (1999) da belirttiği gibi mevcut bölgesel oluşumlar kendilerini yenilemiştir. Ayrıca çok sayıda yeni bölgesel oluşumda gerçekleşmiştir. Güney Amerika'da 1991 yılında MERCOSUR kurulmuş, CACM ve ANDEAN kendi oluşumlarını yenilemiştir. Bölgeselleşmede yaşanan bu gelişmeler, Ruiz-Dana ve diğerlerine (2007: 13) göre; Güney Amerika'daki ülkelerin iki ve daha çok taraf içeren serbest ticaret anlaşmaları yapmalarına yol açmıştır¹³. Avrupa'da ise, EC bütünleşme aşamasını derinleştirmiş, parasal birliği tamamlamış ve EU'ya dönüşerek Doğu Avrupa'yı da kapsayacak biçimde genişlemiştir. Diğer taraftan EFTA ve EU; Asya, Orta Doğu, Afrika ve Güney Amerika'daki ülkelerle serbest ticaret anlaşmaları yapmıştır.

Yeni bölgeselleşme süreci Asya'da da kendini hissettirmiştir. Bu bağlamda Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) 1989, AFTA 1992, SAPTA 1994 yıllarında kurulmuştur. Bölgeselleşmenin Asya'daki gelişiminde APEC'in kurulması önemli rol oynamıştır. Çünkü ABD, APEC oluşumunun kuruluşunda yer almıştır. Bölgeselleşme oluşumları, Özellikle 2000'li yıllardan sonra Japonya, Çin ve AFTA'nın bölgedeki ülkeler ile çok sayıda ticaret anlaşması yapması şeklinde devam etmiştir. Clarete ve diğerlerine (2003: 97) göre; Asya Pasifik Bölgesi'ndeki bölgeselleşme oluşumları dışa dönük eğilimli olmuşlardır. Oluşumlara üye ülkelerin ticaretlerinin büyük bir yüzdesi, üye olmayan ülkeler ile gerçekleşmiştir. Diğer taraftan APEC, kendine üye olmayanlara ayırıcı politikalar izleyen bir bölgesel oluşum olmamış aksine Asya ve Pasifik Bölgesi'ndeki ticareti serbestleştirmeyi hedef seçmiştir¹⁴.

Nihayetinde yeni bölgeselleşme akımı, küreselleşme ve bilgi teknolojileri gelişmelerinin hız kazandığı bir süreçte şekillenmiş, dünya genelini bir ağ gibi sarmıştır. Şöyle ki, WTO verilerine göre; Kasım 2010 tarihi itibari ile 290 adet bölgesel ticaret anlaşması yürürlüktedir. Ülkelerin çok sayıda bölgesel oluşuma katılması, dünya ticaret akımlarının çok karmaşık bir görünüm almasına neden olmuştur. Bhagwati ticaret akımlarındaki bu karmaşık görünümü Spagetti Kasesi'ne (Spaghetti Bowl) benzeterek

¹³Bölgeselleşme oluşumlarının yenilenmesi ve Latin Amerika'daki bölgeselleşme oluşumları için Bkz. Nogues ve Quintanilla (1993), Estevadeordal ve diğerleri (2000), Madani (2001) ve Ruiz-Dana ve diğerleri (2007).

¹⁴ APEC oluşumu literatürde açık bölgeselleşme olarak da ifade edilmektedir.

açıklamıştır¹⁵. Dünya ticaret sistemini önemli derecede etkileyen yeni bölgeselleşme kendinden önce meydana gelen bölgeselleşme akımlarından önemli farklılıklar içerir. Dolayısıyla yeni bölgeselleşmenin özelliklerinin ortaya konulması kendinden önceki oluşumlardan ayrılan ve benzerlik gösteren yönlerinin ifade edilmesiyle mümkün olacaktır.

1.4.3.1. Yeni Bölgeselleşmenin Özellikleri

Yeni bölgeselleşme akımı, gerçekleştiği zaman dilimi ve geçirmiş olduğu gelişim sonucunda eski bölgeselleşmeden birçok yönden farklı özellikler arz eder. Ethier (1998: 1150-1152) yeni bölgeselleşmenin özelliklerini;

- a) Bir veya daha fazla küçük ülkenin kendinden büyük ülkeler ile bütünleşmesi,
- b) Küçük ülkelerin tek taraflı önemli reformlar yapması,
- c) Üye ülkeler arasında serbest ticarete geçiş bir özellik değildir: serbestleşmenin derecesi ileri boyutlara taşınmamıştır. Dolayısıyla Vineryan Paradigmanın bölgeselleşmenin başlama noktası olmaması,
- d) Serbestleşmenin büyük ülkeler tarafından değil özellikle küçük ülkeler tarafından sağlanmasından ötürü anlaşmaların tek taraflı olması,
- e) Bölgesel ticaret anlaşmalarının çoğu kez derin bütünleşmelerden oluşması,
- f) Bölgesel ticaret anlaşmalarının komşu ülkeler tarafından gerçekleştirilmesi, şeklinde sıralamıştır.

Eski bölgeselleşme sürecinin bölgesel ticaret anlaşmaları, ya gelişmiş ülkeler arasında ya da gelişmekte olan ülkeler arasında olacak şekilde yapılmıştır. Bu durum yeni bölgeselleşmede kırılmış ve ülkeler gelişmişlik seviyesi ya da büyük-küçük ülke ayırımı gözetmeden bölgesel ticaret anlaşmaları yapmaya başlamışlardır. Bouzas (2005: 9), bu özelliği en önemli değişim olarak vurgulamıştır. Diğer taraftan Mistry (1995: 13) ise değişimin istisnadan ziyade kural olabileceğini ifade etmiştir. Ethier (1998: 1151) Avrupa anlaşmalarında küçük ülkelerin NAFTA anlaşmasında ise Meksika'nın tek taraflı reformlar yaptıklarını belirtmiştir. Benzer şekilde Türkiye'nin EU'ya dahil olabilmek için yaptığı düzenlemelerin de tek taraflı reformlar olduğu ifade edilebilir.

¹⁵ Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. İkinci Bölüm

Dünya, yeni bölgeselleşme süreci başlamadan çok taraflı ticaret görüşmeleri sayesinde serbest ticarete belirli bir düzeye yükselmiştir. Yeni bölgeselleşme sürecinde rekabete dayalı kalkınma anlayışı serbestleşmeyi daha ileri boyutlara taşımıştır. Either, Vineryan analizin yeni bölgeselleşme süreci için başlama noktası olamayacağını belirtmesine karşın Baldwin (1993) bölgeselleşmenin neden ortaya çıktığını Vineryan analizin bölge dışında kalmanın dezavantajları yönünden benzeşen domino teorisiyle açıklamıştır. Yeni akımın diğer bir farkı bütünleşme derecelerinde görülmüştür. Yapılan anlaşmalar yalnızca mal ticaretini kapsamamış, daha ileri bütünleşme aşamaları da gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Çok taraflı serbestleşme ve bölgeselleşme sürecinin beraber yaşanması dünya genelinde ticaret politikalarında önemli değişimler yaratmıştır. Yeni bölgeselleşme sürecinin eski bölgeselleşmeden ayrılan diğer farkı da ticaret politikalarında yaşanan değişim olmuştur. Eski süreçte ülkeler dışa kapalı sanayileşme politikaları izleyerek bölgelerini üçüncü ülkelere kapatıp dünya geneliyle bütünleşme yerine ayrılmayı tercih etmişlerdir. Ancak gelişmiş ülkelerle girilmeyen rekabet, gelişmiş ülkelerdeki bilgi ve teknoloji birikiminin transferini güçleştirerek ülkeler arasındaki kalkınmışlık farkının açılmasına da neden olmuştur. 1980’li yıllarla ihracatı teşvik ve rekabete dayanan ticaret politikaları uygulanmaya başlanmıştır. 1980’lerde yaşanan borç krizi de ülkelerin dış ticaret politikalarındaki değişimi hızlandırmıştır.

Buraya kadar bölgeselleşme kavramı teorisi, etkileri, nedenleri ve tarihsel gelişimi konuları üzerinde durulmuştur. Yeni bölgeselleşmenin eski bölgeselleşmeden önemli farklılıklar içermesi araştırmacıları bu sürecin dünya genelinde yaratacağı etkilerin analizine yönlendirmiştir. Dolayısıyla yeni bölgeselleşme süreciyle birlikte bölgeselleşme ile dünya ticaret sistemi arasındaki ilişkiler irdelenmeye başlanmıştır. Çünkü ticaret yollarındaki karmaşık yapı, günümüzde yaşanan bölgeselleşme sürecine dünya genelindeki katılımlar sayesinde daha da derinleşmiştir. Bu noktada araştırmacılar bölgeselleşmenin çok taraflı ticaret sisteminin ilerlemesine katkıda mı bulunacak yoksa engelleyecek mi sorularına cevap aramaya çalışmışlardır. Aşağıda çok taraflı sistem ile bölgeselleşme ilişkisi sunulmuştur.

1.5. Bölgeselleşme ve Çok Taraflı Ticaret

Yeni bölgeselleşme süreci ile ticaret sistemi arasındaki ilişkilerin boyutu ile günümüzde bölgeselleşme oluşumlarının önemli boyutlara ulaşmasının etkileri irdelenirken dünyanın geçirmiş olduğu deneyimler de önemiyet arz etmektedir. En önemli deneyim ise Avrupa da İngiliz-Fransız ticaret anlaşması ile başlayan ve literatürde bazı yazarların belirttiği üzere görelı ticaret istemine yol açan süreç olabilir. Günümüzle kıyaslandığında süreç iki bakımdan farklılık içermektedir. Birincisi Avrupa da yaşanan süreç yalnızca Avrupa Kıtası ile sınırlı kalmış dünyanın diğer bölgelerinde önemli etkiler oluşturamamıştır. İkincisi dünya genelinde çok taraflı ticaret görüşmeleri yürüten bir kurumsal anlayışın (GATT/WTO) olmamasıdır. Nihayetinde süreçler iki büyük savaş ile noktalanmış bu deneyimler üzerini de GATT/WTO şekillenmiştir.

Günümüzde GATT/WTO merkezli bir bölgeselleşme süreci yaşanmaktadır. Özer'e (2005: 36) göre; GATT'ın ilk otuz yılında yani 1940'ların sonundan 1970'lerin sonuna kadar geçen dönemde çok taraflı serbestleşme, bölgeselleşmeye kıyasla daha çok destek görmüştür. Bu dönemde Avrupa dışındaki bölgesel oluşumlar başarısız kalmıştır. Pomfret'e (2007: 925) göre; ise 1960'larda Kennedy Raundu'nun ve 1994 yılında da Uruguay Raundu'nun tamamlanması, bölgeselleşme oluşumlarından daha çok küresel ticaret sisteminin açısından önemli olmuştur. Nihayetinde 1990'lı yıllarla birlikte bölgeselleşme ve çok taraflı ticaret sistemi birlikte devam etmiştir. Eski ile yeni bölgeselleşme süreçleri kıyaslandığında ise yeni süreçte bölgesel oluşumlarının sayısının artması çok taraflı ticaret sistemi aleyhinde görülebilir. Ancak bu süreçte WTO kurularak çok taraflı ticaret görüşmelerinin yalnızca mal ticareti kapsamında çıkarılıp hem hizmet hem de fikri mülkiyet haklarını da kapsayacak şekilde genişlemesi çok taraflı sistem lehinde yaşanan bir gelişme biçiminde ifade edilebilir.

Bölgesel oluşumlar çok taraflı ticaret sistemini teşvik eder. Şöyle ki, bölgesel oluşum dışında kalan ülkeler, dışarıda kalmanın dezavantajlarına çok taraflı serbestleşme ile cevap verirler (World Bank, 2000: 102). EEC'nin kurulup üçüncü ülkelere ortak gümrük tarifesi uygulayacak olması ABD'yi çok taraflı ticaret görüşmelerine yönlendirmiştir. Böylelikle EEC'nin kuruluşu, GATT'ın Dillion (1959-61), Kenndy (1963-67) ve Tokyo rauntlarının (1973-79) oluşmasını teşvik etmiştir (Whalley, 1996: 16-

17). Aksine bölgeselleşme oluşumları dışında kalan ülkeler dışarıda kalmaya, Baldwin'e (1993) göre; bölgesel oluşumlara katılarak cevap verirler. Bu tepkiler bölgeselleşmeyi hızlandırarak çok taraflı serbestleşmeye yol açar. Bölgesel oluşumlara hem çok taraflı ticaret sistemi hem de bölgesel oluşumlara katılarak cevap verilmesinden çok taraflı ticaret sistemi yarar sağlar.

Bölgeselleşme, çok taraflı ticaret görüşmelerinde katılımcı sayısının azalmasına neden olarak çok taraflı görüşmelerin sonuçlanmasını hızlandırabilir. Summers'e (1994: 198) göre; bölgeselleşme oluşumlarına katılımın artması, çok taraflı ticaret görüşmelerinde katılımcı sayısının azalmasına neden olarak görüşmelerde anlaşmaların daha kolay yapılmasını sağlar. Çünkü katılımcıların tek başına değil bölgeselleşme oluşumu olarak temsil edilmesi, çok sayıda bireysel katılımcıya kıyasla görüşmelerden ülkelerin daha fazla yarar sağlamalarına neden olur. Böylece bölgeselleşme çok taraflı ticaret görüşmelerinin etkinliğini artırır. Diğer taraftan bölgeselleşme oluşumları, çok taraflı ticaret görüşmelerinde baskı ve tehdit unsuru olarak kullanılıp görüşmelerin sonlandırılmasına katkıda bulunmaktadır. Panagariya (1999: 494) ve Whalley'e (2008: 530) göre, Uruguay görüşmelerinde APEC'in kurulması bir baskı unsuru yatarak Uruguay görüşmelerinin sonlandırılmasında etkili olmuştur.

Bölgeselleşmenin ortak gümrük tarifeleri yoluyla serbest ticareti olumsuz yönde etkileyeceği kaygıları her zaman olmuştur. Ancak Pomfret (2007: 939) ayrımcılığın bölgesel oluşumlardan çok multifibre anlaşma kotaları ve gönüllü ihracat kısıtlamaları gibi ticaret üzerindeki miktar kısıtlamalarından kaynaklandığını ifade etmiştir. Öte yandan Özer (2005: 37) bölgesel oluşumların bölge içi rekabete yol açarak çok taraflı ticaret sistemine katkıda bulunduğunu ifade etmiştir. Şöyle ki, bölge içi rekabete alışan üreticiler kendilerini küresel rekabete hazır hissederler. Böylece çok taraflı serbestleşmeye daha sıcak yaklaşırlar.

Bölgeselleşme oluşumlarının çok taraflı ticaret sistemi ile ilişkisini irdeleyen çalışmalardan bazıları, çok taraflı ticaret sistemi ile bölgeselleşmenin çatışmasını ele almışlardır. Bhagwati'ye (1991) göre; ABD ile Kanada arasındaki serbest ticaret anlaşması ile Avrupa 1992 hedefi, ABD ile EC'nin çok taraflı ticaret görüşmelerinden uzaklaşmasını sağlamıştır. Yeni bölgeselleşme girişimleri çok taraflı ticaret sistemindeki görüşmeleri

etkilemiştir. Panagariya (1999: 495) bu durumun görüşmelere ayrılacak olan kaynakların ve dikkatin sapmasına neden olacağını belirtmiştir. Dolayısıyla ülkelerin bölgeselleşme girişimleri için harcayacakları zaman ve enerjiler, çok taraflı ticaret görüşmelerini olumsuz yönde etkileyerek çok taraflı sistemin etkinliğini azaltabilir.

Üreticiler kendi karlarını artırmak için çaba harcarlar. Üreticiler, Eğer bir bölgeselleşme hareketinden kendi karlarını yükselteceklerini umuyorlarsa, bölgeselleşme hareketini destekler, aksi takdirde desteklemezler. Bölge içindeki üreticiler, bölgeselleşme oluşumlarının ticaret saptırıcı etkiler yaratması durumundan yarar elde edeceklerdir. Dolayısıyla çok taraflı serbestleşmeden zarar göreceklarini düşünen üreticiler, politikacılar üzerinde lobi faaliyetleri yürüterek çok taraflı serbestleşme sürecine karşı çıkarlar (Krishina, 1999). Benzer şekilde bölgeselleşme lehindeki lobi faaliyetleri çok taraflı serbestleşme sürecini olumsuz yönde etkiler (Panagariya, 1999).

İKİNCİ BÖLÜM

2. BÖLGESELLEŞME DENEYİMLERİ

Bölgesel oluşumlara taraf olma ya da bir bölgesel ticaret anlaşması oluşturma, günümüz dünyasında temel ticaret politikası araçlarından biri konumuna gelmiştir. Ülkeler, bölgeselleşme sürecine katılarak uluslararası ticaretten elde edebilecekleri kazançları artırma düşüncesine sahip olmuşlardır. Bu durum, çok taraflı ticaret sisteminde şimdiye kadar yaşanmamış bir bölgeselleşmeyi dünya gündemine taşımıştır. Bölgesel oluşumların ulaştığı nokta büyük önem arz etmesine karşın, bölgesel oluşumların geçirmiş oldukları evreler dünya genelinde hep aynı özelliklere sahip olmamıştır.

Dünyanın kimi bölgeleri, özellikle de Avrupa bölgesi, bölgeselleşme oluşumlarında diğer bölgelere kıyasla daha ileri bir bütünleşme örneği sergilemiştir. Diğer taraftan bölgesel oluşumların sayısı bölgelere göre de farklılıklar içermektedir. Aynı zamanda bölgelerin, oluşturuldukları anlaşmaların kapsamı ve türleri de birbirleriyle kıyaslandığında değişik özellikler görülmektedir. Eski bölgeselleşme sürecinin başladığı 1960'lı yıllardaki ticaret yapısı, yeni bölgeselleşme sürecinin yoğun bir biçimde yaşandığı 2000'li yıllara gelindiğinde Asya Kıtası'nın lehine dönüşen bir ivme kazanmıştır. Bölgeselleşme oluşumları, ticaret üzerinde yarattığı etkiler ve ticaret kanallarını etkilemesi bakımından da önemli bir konuma ulaşmıştır. Dolayısıyla bölgeselleşme oluşumlarının sınıflandırılması, dünyanın farklı bölgeleri itibarıyla geçirmiş oldukları evrelerin belirlenmesi gerekir.

2.1. Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Sınıflandırılması

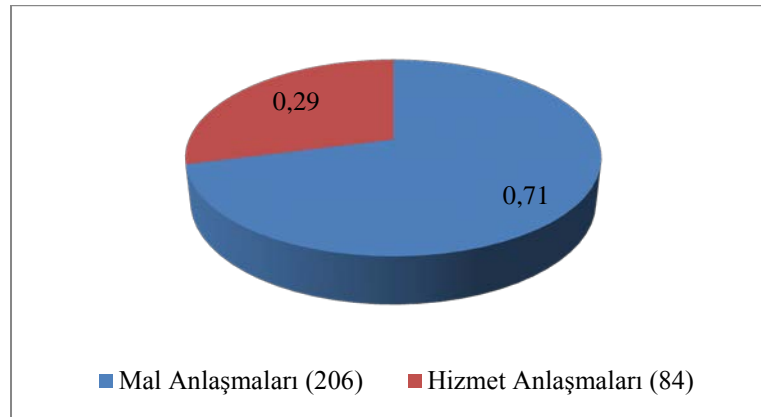
Yeni bölgeselleşme sürecindeki en önemli olgulardan biri bölgesel oluşum sayılarında yaşanan artışlardır. Çok taraflı ticaret sistemi üzerinde etkisi olan bölgeselleşme oluşumları, dünyanın her bölgesinde kendini hissettirmiştir. Çok taraflı sistem ise en önemli dönüşümünü 1995 yılında WTO'ya dönüşerek gerçekleştirmiştir. Bu dönüşüm, Uruguay Raundu'nun sonlaması ile başarılmıştır. Aynı zamanda raunt uzun

sürerek, çok taraflı sistem başarısız mı olacak şeklindeki endişelerin oluşmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda, devletler çok taraflı görüşmelerde yaşanan bunalımlara bölgeselleşme oluşumlarıyla karşılık verseler de, bölgeselleşme çok taraflı ticaret sistemiyle paralel bir gelişme sergilemiştir. Dünya genelinde Kasım 2010 itibariyle yürürlükte olan bölgeselleşme oluşumu sayısı 290'a ulaşmıştır.

2.1.1. Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Kapsam Olarak Sınıflandırılması

WTO öncesi yalnızca mal ticaretine odaklanan bölgeselleşme hareketlerine WTO sonrası hizmet ticaretini kapsayan bölgesel ticaret anlaşmaları da eklenmiştir. Hem eski süreçte hem de yeni süreçte bölgesel ticaret anlaşmalarını düzenleyen maddeler GATT/WTO'da kendine yer bulmuştur. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, çok taraflı sistem merkezli bir bölgeselleşme sürecinin yaşandığı ifade edilebilir. Grafik 2, günümüzde Kasım 2010 tarihi ile yürürlükte olan 290 adet bölgesel ticaret anlaşmasının dağılımını göstermektedir. 290 ticaret anlaşmasının; 206'sı mal ticaretini, 84'ü ise hizmet ticaretini kapsamaktadır. Mal ve hizmet ticaret anlaşmalarının toplam ticaret anlaşmaları içindeki payı ise sırasıyla %71 ve %29'dur.

Grafik 2: Yürürlükte Olan Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Sayısı

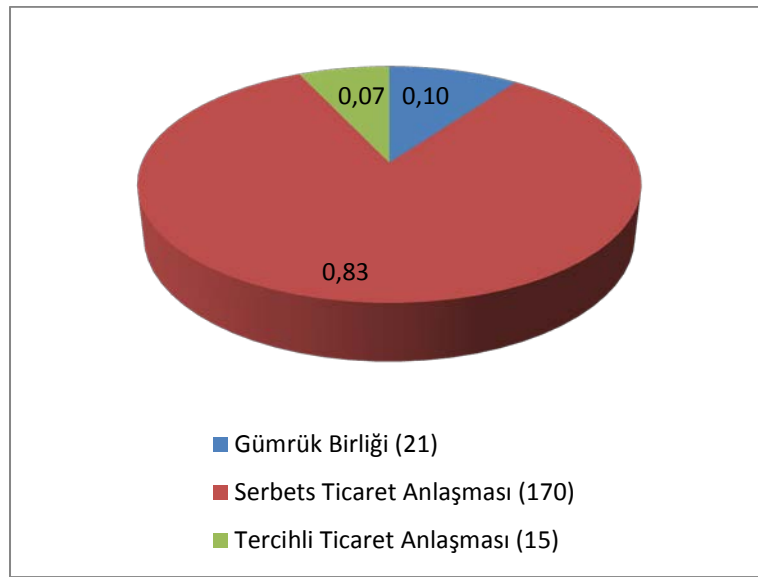

Kaynak: WTO (2010c)

2.1.1.1. Mal Ticaretini Kapsayan Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Türlerine Göre Sınıflandırılması

Kasım 2010 tarihi itibari ile yürürlükteki mal ticaretini kapsayan bölgesel ticaret anlaşmalarının türleri Grafik 3’de sunulmuştur.

Grafik 3: Yürürlükte Olan ve Mal Ticaretini Kapsayan Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Sayısı

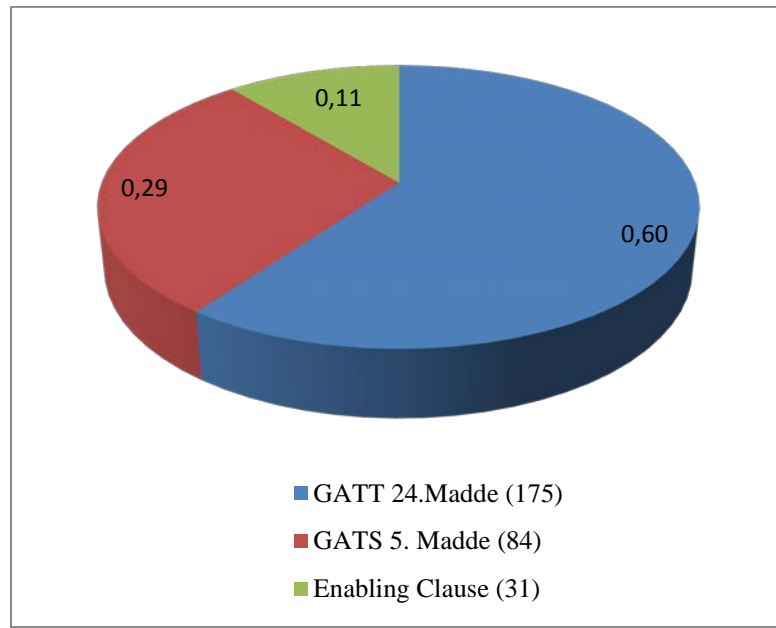
Kaynak: WTO (2010c)

Mal ticaretindeki 206 ticaret anlaşmasının büyük bir çoğunluğu 170 adet serbest ticaret anlaşması, 21 adet gümrük birliği ve 15 adet tercihli ticaret anlaşmasıdır. Serbest ticaret anlaşması, gümrük birlikleri ve tercihli ticaret anlaşmalarının mal ticaretini kapsayan ticaret anlaşmalarındaki payı ise sırasıyla %83, %10 ve %7’dir. Bölgeselleşme oluşumlarının mevcut durumu, mal ticareti ağırlıklı olduğunu göstermektedir. Mal ticaretindeki bölgeselleşme oluşumlarında ise serbest ticaret anlaşmaları önemli bir konuma sahiptir.

2.1.2. Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının GATT/WTO'daki Düzenleyici Maddelere Göre Sınıflandırılması

Kasım 2010 tarihi itibari ile yürürlükte olan bölgesel ticaret anlaşmalarının GATT/WTO'nun hangi maddelerine göre oluşturulduğu ise Grafik 4'de sunulmuştur.

Grafik 4: Yürürlükte Olan Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının GATT/WTO'daki Düzenleyici Maddelere Göre Dağılımı

Kaynak: WTO (2010c)

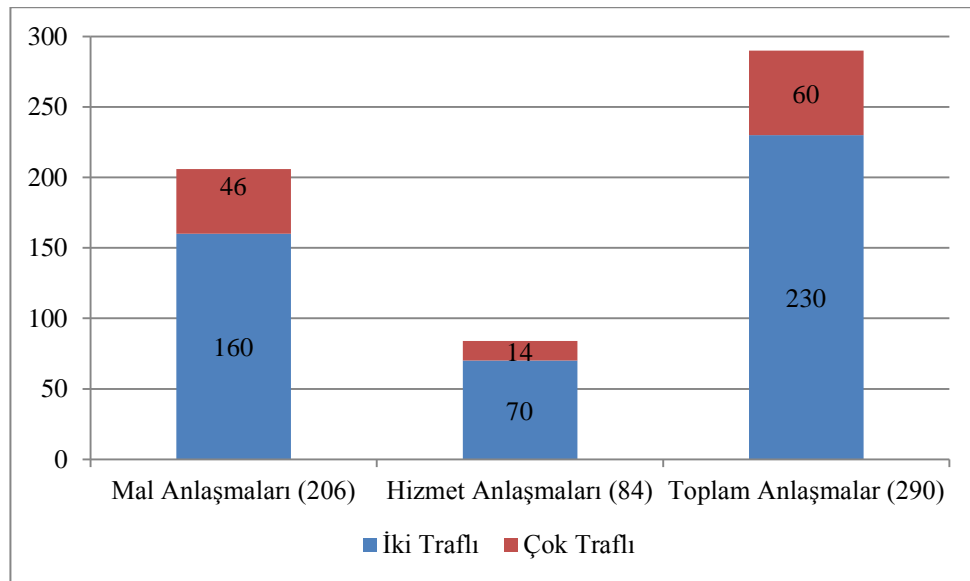
Çok taraflı ticaret görüşmelerine dayanan GATT/WTO sistemi “MFN Kuralı” ile çok taraflı serbestleşmeyi sağlamayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte GATT’ın 24. Maddesinde ülkelerin gümrük birlikleri ve serbest ticaret bölgeleri oluşturmalarına izin verilmiştir. Diğer taraftan 1979 yılında Tokyo raundunda kabul edilen “Enabling Clause” kararı ile gelişmekte olan ülkelere, tercihli ticaret anlaşmaları yapma yönünde kolaylıklar sağlanmıştır. 1995 yılında WTO’nun oluşturulmasıyla birlikte hizmet ticaretini düzenleyen GATS anlaşması da kabul edilmiştir. Hizmetler ticaretindeki bölgesel ticaret anlaşmaları ise GATS’ın 5. Maddesinde düzenlenmiştir. Grafik 4, Kasım 2010 tarihi itibari ile 290 adet bölgesel ticaret anlaşmasının hangi maddelere göre yapıldığını göstermektedir. Ticaret anlaşmalarının 175’i GATT’ın 24. Maddesi, 84’ü GATS’ın 5. Maddesi ve 31’i GATT’ın

Enabling Clause kararına göre oluşturulmuştur. Oransal bakımından incelendiğinde anlaşmaların %60, %29 ve %11'ni sırasıyla GATT'ın 24. Maddesi, GATS'ın 5. Maddesi ve GATT'ın Enabling Clause kararı kapsamıştır.

2.1.3. Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Taraflarına Göre Sınıflandırılması

Yapılan ticaret anlaşmaları, anlaşmaların tarafları bakımından da sınıflandırılabilir. Eğer yapılan anlaşma iki taraf içeriyorsa ikili, ikiden daha fazla taraf içeriyorsa çok taraflı anlaşmalar kapsamında değerlendirilir. Ancak anlaşmaların tarafları yalnızca ülkeler değildir. Bazı durumlarda bir bölgesel oluşum da ticaret anlaşmasına taraf olabilmektedir. Kimi durumlarda da iki bölgesel oluşum bir ticaret anlaşması gerçekleştirebilir. Bu duruma EFTA ve Güney Afrika Gümrük Birliği (SACU) arasında 2008 yılında oluşturulan serbest ticaret anlaşması örnek olarak gösterilebilir. 2 ve daha fazla üyesi olan bir bölgesel oluşum ile yalnız bir ülke arasında yapılan ticaret anlaşması da ikili ticaret anlaşması kapsamında değerlendirilir. Aşağıda Kasım 2010 tarihi itibari ile yürürlükte olan ticaret anlaşmaları, tarafları bakımından Grafik 5'de sınıflandırılmıştır.

Grafik 5: Yürürlükte Olan Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Taraflarına Göre Dağılımı

Kaynak: WTO (2010d)

Mal ticaretini kapsayan 206 adet ticaret anlaşmasının 160 ve 46 tanesi sırasıyla ikili ve çok taraflı ticaret anlaşmalarıdır. Oransal bakımdan irdelendiğinde anlaşmaların %22'si çok %78'si iki taraflıdır. Diğer taraftan hizmet ticaretini kapsayan 84 anlaşmanın 70'i ikili ve 14'ü çok taraflı ticaret anlaşmalarıdır. Ticaret anlaşmaları mal ve hizmet olarak ayrılmadan incelendiğinde, 230 adet ikili ve 60 adet çok taraflı ticaret anlaşması yapıldığı görülmektedir. Toplam ticaret anlaşmalarının %79'u iki ve %21'i çok taraf içermektedir.

Burada dikkat çeken durum iki taraf içeren anlaşmaların fazla olmasıdır. Ancak iki taraflı bir ticaret anlaşmasının taraflarından biri çok taraf içeren bir bölgesel oluşum olsa bile iki taraflı anlaşma kapsamında değerlendirilmektedir. Mal ticareti kapsamında, ASEAN, EU, MERCOSUR, CEFTA ve EFTA tarafından bu şekilde oluşturulan 48 adet ve iki tarafı bölgesel oluşum olan EFTA ve SACU ticaret anlaşmaları yürürlükte. Yine hizmet kapsamında ASEAN, EU ve EFTA'nın taraf olduğu 12 adet ticaret anlaşması yapılmıştır. Dolayısıyla taraf bakımından değil anlaşmaların sahip olduğu üyeler bakımından bir sınıflandırma yapılırsa iki üye içeren ticaret anlaşmalarının sayısı azalırken çok üye içeren ticaret anlaşmalarının sayısı artacaktır.

Eski bölgeselleşme sürecinde oluşturulan anlaşmalar, genelde çok taraflı anlaşmalar konumunda olmuştur. Yeni bölgeselleşme sürecinin ise dikkat çekici en önemli özelliklerinden biri iki taraflı ticaret anlaşmalarının özellikle serbest ticaret anlaşmalarının sayısında yaşanan önemli artışlardır. Kasım 2010 tarihi ile yürürlükte olan mal ticaretini kapsayan bölgesel ticaret anlaşmaları tarafları bakımından şu şekilde sınıflandırılabilir. 21 gümrük birliği anlaşmasının 18'i çok ve 3'ü iki taraf içermektedir. EU'nun Türkiye, Andora ve San Marino ile yaptığı 3 gümrük birlikleri iki tarafa sahip olmuştur. Ancak EU'nun çok taraflı bir bölgesel ticaret anlaşması olduğu düşünülürse anlaşmaların üye sayısının iki'den fazla olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan 15 adet tercihli ticaret anlaşmasının 9'u çok taraflı 6'sı iki taraflıdır. Mal ticaretinde yapılan anlaşmaların büyük bir çoğunluğunu 170 adet ile oluşturan serbest ticaret anlaşmalarının yine büyük bir kısmı 151'i iki taraflı 19'u ise çok taraflı ticaret anlaşması şeklindedir.

2.1.4. Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Büyük-Küçük Ülke Yaklaşımına Göre Sınıflandırılması

Bölgesel ticaret anlaşmalarının dağılımı ülkelere ve bölgesel oluşumlara göre de incelenebilir. Yeni bölgeselleşme sürecinde bölgesel oluşumların geçirmiş olduğu değişimlerden biri de, Kuzey-Güney ülke bütünleşmeleri ya da küçük ülke büyük ülke bütünleşmelerinde yaşanmıştır. Yeni bölgeselleşme sürecinin temel özelliklerinden biri olan küçük ülkelerin büyük ülkeler ile ticaret anlaşmaları yapmaları kimi araştırmacılara göre kural özeliği taşımaktadır. Ülkelerin ve bazı bütünleşme oluşumlarının yaptıkları bölgesel ticaret anlaşmaları, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ayırımına göre; aşağıda Tablo 2’de sınıflandırılmıştır.

Kasım 2010 tarihi ile yürürlükte olan bölgesel ticaret anlaşmalarının 128 tanesi gelişmekte olan ülkeler arasında gerçekleşmiştir. Dünyanın gelişmiş ülkelerinin kümelendiği EU ve EFTA bölgesel oluşumları ile ABD, Kanada, Avustralya, Japonya ve Çin; gelişmekte olan ülkeler ile 101 adet bölgesel ticaret anlaşması yapmıştır. Anlaşmalarda yeni bölgeselleşme sürecinin temel özelliklerinden biri olan 1990’lı yıllar sonrasında bölgesel oluşumların sayısal anlamda artması bu anlaşmalardan gözlenebilmektedir. Şöyle ki, bu bütünleşme ve ülkelerin gelişmekte olan ülkeler ile yaptıkları anlaşmaların 91 tanesi 1990 yılı ve sonrasında oluşmuştur.

EU, toplamda 47 adet mal ve hizmet ticaretini kapsayan anlaşma gerçekleştirmiştir. Anlaşmaların 32 tanesi gelişmekte olan ülkelerle yapılmıştır. Bu anlaşmalardan 24 tanesi mal 8 tanesi ise hizmet ticareti bağlamındadır. Mal ticareti kapsamındaki anlaşmaların önemli bir kısmı, 19 adedi FTA olarak yapılmıştır. EU’nun ekonomik anlamda ulaştığı güç diğer ülkeler ile kıyaslandığında yadsınamayacak büyüklüktedir. Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkelerin daha büyük bölge ya da devletlerle bütünleşme isteği, EU’nun yaptığı anlaşmalarda açıkça gözlenebilmektedir. Dolayısıyla, yeni bölgeselleşme sürecinin en önemli değişimlerinden biri olan küçük ülkelerin büyük ülkeler ile bütünleşme isteği EU bütünleşme oluşumu açısından da sağlandığı ifade edilebilir. EU, gelişmekte olan ülkeler ile yaptığı anlaşmaların 30 tanesini 1990 yılı ve sonrasında yapmıştır.

Tablo 2: Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Gelişmişlik Düzeyine Göre Sınıflandırılması

Ülke veya Bölgesel Oluşum	Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Sayısı							
	Kasım 2010 Tarihi İtibarı İle Yürürlükte Olan Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Sayısı	Gelişmekte Olan Ülkeler İle Yapılan Bölgesel Ticaret Anlaşmaları			1990 Yılı ve Sonrasında Gelişmekte Olan Ülkeler İle Yapılan Bölgesel Ticaret Anlaşmaları			
		Mal Ticaretindeki Bölgesel Ticaret Anlaşmaları			Mal Ticaretindeki Bölgesel Ticaret Anlaşmaları			Hizmet Ticaretindeki Bölgesel Ticaret Anlaşmaları
		Gümrük Birliği	Serbest Ticaret Anlaşması	Tercihli Ticaret Anlaşması	Gümrük Birliği	Serbest Ticaret Anlaşması	Tercihli Ticaret Anlaşması	
ABD	21	---	6	---	---	6	---	6
EU	47	3	21	---	3	19	---	8
EFTA	23	---	12	---	---	12	---	2
Japonya	21	---	8	---	---	8	---	7
Kanada	7	---	3	---	---	3	---	2
Avustralya	12	---	4	1	---	3	---	3
Çin	18	---	3	3	---	3	3	4
Gelişmekte Olan Ülkeler	110	11	67	11	9	67	8	21
Diğer	31	---	---	---	---	---	---	---
Toplam	290	14	124	15	12	121	10	53

Kaynak: WTO (2010d)'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo oluşturulurken, bölgesel oluşum anlaşmasına taraf ülkelerden herhangi biri geliştirmekte olan ülke ise geliştirmekte olan ülkeler ile yapılan bir bölgesel ticaret anlaşması olarak değerlendirilmiştir. Örneğin 1994 yılında oluşturulan NAFTA'nın taraflarından biri olan Meksika geliştirmekte olan ülke olduğu için, NAFTA anlaşması ABD'nin geliştirmekte olan ülke ile bir bölgesel ticaret anlaşması yapması şeklinde değerlendirilerek tablo oluşturulmuştur. ABD-Avustralya ve ABD-Kanada-Meksika arasındaki mal ve hizmet ticaretini kapsayan bölgesel ticaret anlaşmaları ABD ve EFTA-Kanada arasında yapılan serbest ticaret anlaşması Kanada kısmında değerlendirilmiştir.

Öte yandan EFTA oluşumu da 14 tanesi gelişmekte olan ülkeler ile olmak üzere toplam 23 tane bölgesel ticaret anlaşması gerçekleştirmiştir. EFTA'nın mal ticaretinde gelişmekte olan ülkeler ile oluşturduğu anlaşmaların büyük bir çoğunlu EU'da olduğu gibi FTA anlaşmasıdır. Yeni bölgeselleşme süreci kapsamında değerlendirildiğinde, EFTA'nın gelişmekte olan ülkeler ile yaptığı anlaşmaların tamamı 1990 yılı ve sonrasında oluşmuştur.

Yeni bölgeselleşme sürecinde ABD'nin bölgeselleşme lehinde değiştirdiği tutum dünya genelinde bölgeselleşme oluşumlarının artmasını tetiklemiştir. Kuzey Amerika bu bakımdan bölgeselleşme sürecinde önemli rol oynamıştır. Kuzey Amerika Bölgesi'nin iki önemli ekonomisi ABD ve Kanada sırasıyla 21 ve 7, toplamda 28 bölgesel ticaret anlaşması gerçekleştirmiştir. Bu anlaşmalardan ABD 12'sini Kanada 5'ini gelişmekte olan ülkeler ile yapmışlardır. Hem ABD'nin hem de Kanada'nın gelişmekte olan ülkeler ile yaptıkları anlaşmalarının tamamı 1990 yılından sonra gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda küçük ülkelerin büyük ülkelerle bütünleşme girişimleri Kuzey Amerika bölgesinde de kendine yer bulmuştur. EU ve EFTA'da olduğu gibi ABD ve Kanada da gelişmekte olan ülkeler ile mal ticaretinde FTA anlaşmalarını tercih etmişlerdir.

Asya-Pasifik bölgesinde yer alan Japonya, Çin ve Avustralya sırasıyla 21, 18 ve 12 adet bölgesel ticaret anlaşması meydana getirmişlerdir. Japonya ve Çin bölgeselleşme sürecine diğer ülkelere kıyasla oldukça geç katılmıştır. Bu ülkeler, 2000'li yıllar sonrasında bölgeselleşme oluşumlarına katılmaya başlamasına rağmen azımsanmayacak sayıda bölgesel oluşum içinde yer almışlardır. Çin, gelişmiş bir ekonomi olmamasına karşın hem nüfus hem de üretim bakımından dünyada önemli bir konuma sahiptir. Son dönemlerde gerçekleştirdiği ihracat ile uluslararası piyasaları etkileyerek önemini daha da artırmıştır. Bu bakımdan Çin ekonomisi büyük bir ekonomi olarak değerlendirilmiştir. Böylece Çin, küçük ülkelerin büyük ülkeler ile bütünleşme girişimlerinde de büyük bir ülke olarak değerlendirilip örneklere dahil edilmiştir.

Japonya, Çin ve Avustralya gerçekleştirdikleri bölgesel ticaret anlaşmalarının sırasıyla 15, 10 ve 6'sını gelişmekte olan ülkeler ile yapmışlardır. Yine ülkeler mal ticaretinde büyük bir çoğunlukta FTA oluşumlarını tercih etmişlerdir. Diğer taraftan Japonya 7, Çin 4 ve Avustralya 3 adet hizmet ticaretinde bölgesel ticaret anlaşması

gerçekleştirmiştir. Ülkelerin 1990'lı yıllar sonrasında yaptığı bölgesel ticaret anlaşmalarının sayısı atmıştır. Anlaşmaların önemli bir kısmının gelişmekte olan ülkeler ile yapılması, yeni bölgeselleşme sürecinin yarattığı önemli değişimlerden kaynaklanmıştır.

2.1.5. Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Bölgelere Göre Sınıflandırılması

Günümüzdeki bölgeselleşme sürecinde yaşanan en önemli değişimlerden birisi de bölgeselleşmenin dünyanın tüm bölgelerini kapsayan bir hal almasıdır. Bu bağlamda Kasım 2010 tarihi ile yürürlükte olan bölgesel ticaret anlaşmaları, bölgeleri yansıtacak şekilde Tablo 3'de sınıflandırılmıştır. Sınıflandırmalar mal ve hizmet ticaretini kapsayacak biçimde yapılmıştır. Aynı zamanda bölgesel oluşumlara taraf olan ülkelerin coğrafi bakımdan aynı bölgede yer alıp almamasına göre de sınıflandırma genişletilmiştir. Şöyle ki, anlaşmaya taraf olan ülkeler aynı bölgede ise, bölgeselleşme oluşumu bölge içinde yapılan ticaret anlaşmaları kısmında değerlendirilmiştir. Diğer taraftan anlaşmaya taraf ülkelere en az biri anlaşmaya taraf ülkeler ile aynı bölgeyi paylaşmıyorsa, bölgeselleşme oluşumu bölge dışıyla yapılan ticaret anlaşması şeklinde değerlendirilmiştir.

Tablo 3'de göze çarpan en önemli özellik, bölgeselleşme oluşumlarına taraf olan ülkelerin bölge dışıyla daha fazla ticaret anlaşması gerçekleştirmiş olmasıdır. Bölge dışıyla en fazla ticaret anlaşması yapan bölge 57 ticaret anlaşması ile Doğu Asya olmuştur. Doğu Asya'yı 51, 50 ve 46 ticaret anlaşması ile sırasıyla Kuzey Amerika, Avrupa ve Güney Amerika takip etmiştir. Toplam olarak incelendiğinde, Avrupa 97 ticaret anlaşması ile en çok ticaret anlaşmasına taraf olunan bölge olmuştur.

Avrupa'yı 86, 53 ve 51 ticaret anlaşması ile Doğu Asya, Kuzey Amerika ve Güney Amerika takip etmiştir. Bölgeselleşme sürecinde Avrupa, Kuzey Amerika ve Doğu Asya'nın önemi, gerçekleştirdikleri ticaret anlaşmaları bakımından ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan Karayipler Bölgesi 9 ticaret anlaşması ile en az ticaret anlaşmasına taraf olunan bölgedir. Karayipler Bölgesi'nde bölge içine yönelik herhangi bir ticaret anlaşması oluşturulmamış, bu bölgedeki ülkelerin taraf oldukları 9 ticaret anlaşmasının tamamı bölge dışıyla yapılmıştır. Bu bakımdan Karayipler Bölgesi, az sayıda anlaşma gerçekleştirmesi rağmen bölge dışına en fazla yönelen bölge konumundadır şeklinde ifade edilebilir. Bölge içinde 1 bölgesel oluşum gerçekleştirilen Orta Doğu Bölgesi, Karayipler Bölgesi'nden

sonra bölge içinde en az ticaret anlaşması yapılan bölgedir. Orta Doğu Ülkeleri bölge dışıyla Karayipler Bölgesi'ne kıyasla daha fazla 27 ticaret anlaşması yapmışlardır.

Diğer taraftan bölge dışıyla en az ticaret anlaşması yapan bölge 4 anlaşma ile Bağımsız Devletler Topluluğu Bölgesi olmuştur. Öte yandan Bağımsız Devletler Topluluğu Bölgesi dünya geneli ile kıyaslandığında en fazla bölge içine yönelik ticaret anlaşmalarının yapıldığı bölgedir. Bu bölgede yer alan ülkelerin taraf olduğu 32 ticaret anlaşmasının 28'i (%87,5) bölge içiyle yalnızca 4'ü bölge dışıyla gerçekleşmiştir. Bağımsız Devletler Topluluğu Bölgesi'nde hem bölge içiyle hem de bölge dışıyla yapılan ticaret anlaşmaları mal ticaretini kapsamış hizmet ticaretinde hiçbir ticaret anlaşması yapılmamıştır.

Karayipler ve Orta Doğu Bölgeleri hariç tutulduğunda, bölge dışına yönelik bölgesel oluşumlar en fazla Kuzey Amerika'da görülmüştür. Kuzey Amerika Bölgesi'nde ülkelerin ortak olduğu 53 ticaret anlaşmasının yalnızca 2'si bölge içine ve 51'i bölge dışına yönelik olarak gerçekleşmiştir. Oransal olarak ifade edildiğinde Kuzey Amerika Bölgesi'nin ticaret anlaşmalarının %96,2'si bölge dışıyla yapılmıştır. Karayipler ve Orta Doğu Bölgeleri'nin ticaret anlaşmalarının sırasıyla %100 ve %96,4'ü bölge dışıyla oluşturulmuştur. Öte yandan Doğu Asya Bölgesi, bölge dışıyla 57 tane ticaret anlaşması düzenlemiştir. Doğu Asya Bölgesi, Kuzey Amerika Bölgesi'nden daha fazla bölge dışıyla ticaret anlaşması düzenlemesine rağmen oransal bakımdan %66,3 ile Kuzey Amerika Bölgesi'nin gerisinde kalmıştır. Kuzey Amerika Bölgesi'nin bölge dışıyla kurduğu ilişkiler dünyanın diğer bölgeleri ile daha fazla bütünleşme arzusunu yansıtmaktadır. Kuzey Amerika'da yaşanan gelişmeler, ABD'nin bölgeselleşme lehinde tutum değiştirmesinin bir sonucu olmuştur. Öte yandan Doğu Asya Bölgesindeki APEC oluşumun yarattığı etkiler bölgedeki bölgeselleşme sürecini tetiklemiştir. APEC oluşumunda yer alan ABD Kuzey Amerika'daki gibi Doğu Asya'daki bölgeselleşme sürecini derinden etkilemiştir.

Tablo 3: Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Bölgesel Sınıflandırması

Bölge	Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Sayısı										
	Bölge İçiyle Yapılan Ticaret Anlaşmaları				Bölge Dışıyla Yapılan Ticaret Anlaşmaları				Toplam		
	Mal Ticaretindeki Bölgesel Ticaret Anlaşmaları			Hizmet Ticaretindeki Bölgesel Ticaret Anlaşmaları	Mal Ticaretindeki Bölgesel Ticaret Anlaşmaları			Hizmet Ticaretindeki Bölgesel Ticaret Anlaşmaları			
	Gümrük Birliği	Serbest Ticaret Anlaşması	Tercihli Ticaret Anlaşması		Gümrük Birliği	Serbest Ticaret Anlaşması	Tercihli Ticaret Anlaşması		Bölge İçi	Bölge Dışı	Bölge Toplamı
Kuzey Amerika	---	1 (1)	---	1 (1)	---	27 (25)	3 (0)	21 (21)	2 [0.038]	51 [0.962]	53
Orta Amerika	1 (0)	3 (3)	---	3 (3)	1 (0)	17 (15)	1 (0)	15 (15)	7 [0.171]	34 [0.829]	41
Güney Amerika	2 (2)	1 (1)	---	2 (2)	1 (0)	20 (19)	5 (2)	20 (20)	5 [0.098]	46 [0.902]	51
Karayipler	---	---	---	---	1 (0)	3 (2)	2 (0)	3 (3)	---	9 [1.00]	9
Avrupa	10 (6)	26 (21)	---	11 (11)	---	39 (37)	3 (1)	8 (8)	47 [0.485]	50 [0.515]	97
Afrika	5 (5)	2 (2)	---	---	---	17 (16)	2 (0)	1 (1)	7 [0.259]	20 [0.741]	27
Orta Doğu	1 (1)	---	---	---	---	20 (19)	3 (1)	4 (4)	1 [0.036]	27 [0.964]	28
Batı Asya	---	4 (4)	3 (3)	---	---	5 (5)	7 (4)	4 (4)	7 [0.304]	16 [0.696]	23
Doğu Asya	---	14 (14)	2 (2)	13 (13)	---	27 (27)	4 (1)	26 (26)	29 [0.337]	57 [0.663]	86
Okyanusya	---	3 (1)	2 (1)	1 (1)	---	10 (9)	---	9 (9)	6 [0.240]	19 [0.760]	25
Bağımsız Devletler Topluluğu Bölgesi	1 (1)	27 (27)	---	---	---	3 (3)	1 (1)	---	28 [0.875]	4 [0.125]	32

Kaynak: WTO (2010e)'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Parantez içindeki değerler 1990 yılı ve sonrasında yapılan bölgesel ticaret anlaşmalarının sayısını ve köşeli parantez içindeki değerler bölge içi ve bölge dışı ile bölgenin yaptığı ticaret anlaşmalarının bölgenin yaptığı toplam ticaret anlaşmaları içindeki payını ifade etmektedir.

Avrupa, hem eski hem de yeni bölgeselleşme süreçlerinde önemli konuma sahiptir. Eski Bölgeselleşme süreci EEC ve EFTA'nın yarattığı etkiler çerçevesinde dünyanın diğer bölgelerinde şekillenmiştir. Yeni bölgeselleşme sürecinde ise Avrupa 1992 planı ve EU'nun derinleşmesi günümüzdeki bölgeselleşme oluşumlarını büyük çapta etkilemiştir. Günümüzde Avrupa Bölgesinde bölge içi ve bölge dışıyla yapılan ticaret anlaşmalarının sayısı 97'ye ulaşmıştır. Bu durum Avrupa'da yaşanan bölgeselleşme sürecinin önemini açıkça göstermektedir. Avrupa'daki ticaret anlaşmalarının 47'si bölge içine, 50'si bölge dışına yöneliktir. Bölge içiyle en fazla ticaret anlaşması yapan bölge Avrupa'dır. Diğer taraftan Avrupa bölge içi ve dışıyla yapılan ticaret anlaşmaları oransal olarak birbirine en yakın olan bölgedir. Şöyle ki, bölge içi ve dışıyla gerçekleştirilen ticaret anlaşmalarının toplam yapılan ticaret anlaşmaları içindeki payı sırasıyla %48,5 ve %51,5'dir. Avrupa bölge içiyle 10 gümrük birliği, 26 serbest ticaret anlaşması ve 11 hizmet ticareti anlaşması gerçekleştirmiştir.

Gümrük birlikleri, hem bölge içi hem de bölge dışıyla Kuzey Amerika, Okyanusya, Batı ve Doğu Asya Bölgeleri'nde hiç oluşturulmamıştır. Gümrük birliği, Avrupa'dan sonra en çok Afrika Bölgesi'nde yapılmıştır. Diğer taraftan Afrika, Karayipler ve Batı Asya Bölgeleri'nden sonra en az bölgesel oluşuma taraf olunan bölgedir. Afrika'daki ülkelerin taraf oldukları 27 ticaret anlaşmasının 26'sı mal ticaretini yalnızca 1'i hizmet ticaretini kapsamaktadır. Mal ticaretini kapsayan anlaşmaların 5'i ise gümrük birliğidir. Afrika'da gerçekleştirilen gümrük birliği Avrupa'dan az olmasına karşın toplam ticaret anlaşması içindeki payı bakımından %18,5 ile Avrupa'dan fazladır. Gümrük birliği oluşturma bakımından Orta ve Güney Amerika Bölgeleri az sayıda olsa bile sırasıyla 2 ve 3 gümrük birliği ile bu süreçte yer almışlardır. Bu bölgelerin sahip olduğu ticaret anlaşmaları da bölge dışına yönelik olmuştur. Orta Amerika %82,9, Güney Amerika %90,2 oranında bölge dışıyla anlaşma gerçekleştirmiştir. Batı Asya ülkeleri günümüzde 23 ticaret anlaşmasına taraf olmuşlardır. Bölge, bölge dışıyla %69,6 bölge içiyle %30,4 oranında ticaret anlaşması yapmıştır.

Bölgeselleşme oluşumlarının günümüzde coğrafi bakımdan dışa dönük olması, ticaret politikalarıyla açıklanabilir. Zira dışa dönük ihracat yapma anlayışı ülkeleri kendi bölgelerinin dışında da ticaret ortağı aramaya sevk etmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde bölge dışıyla yapılan ticaret anlaşmaları dünyanın diğer bölgeleri ile

ticari anlamda bütünleşme isteğini ortaya koymaktadır. Coğrafi bakımdan Avrupa, Amerika ve Doğu Asya bölgelerinin önemi ticaret anlaşmalarının dağılımı bakımından dikkat çekicidir. Süreç, dünyadaki bu 3 bölgeyi öne çıkarmıştır. Günümüzdeki yapılanma dünya genelinde özellikle bu 3 bölgede önemli bölgesel oluşumları meydana getirmiştir.

Kasım 2010 tarihi itibari ile yürürlükte olan bölgeselleşme oluşumlarının 1990 ve daha sonrasında yapılan kısmının bölgelere göre dağılımında dikkat çekici bir gelişme Bağımsız Devletler Topluluğu bölgesinde yaşanmıştır. Bu bölgedeki anlaşmaların tamamı 1990 ve sonrasında yapılmıştır. 1991 yılında SSCB'nin dağılması ile birlikte bu bölgede bölgeselleşme girişimlerinin yaşanması da ayrıca dikkat çeken bir gelişmedir. Diğer taraftan Avrupa'nın sahip olduğu anlaşmalar bakımından diğer bölgelerden önde gelmesi gibi 1990 yılından önce yapılan anlaşmalar bakımından da yine önde gelmektedir. Bu durum, Avrupa'daki bölgeselleşme sürecinin etkinliği ile 1990 ve öncesi yapılan anlaşmaların halen devam etmesi Avrupa'nın eski bölgeselleşme sürecindeki başarısını göstermiştir. Doğu Asya ve Okyanusya bölgelerinin oluşturduğu anlaşmalarının büyük bir çoğunluğu özellikle 2000'li yıllar sonrasında gerçekleşmiştir. Bu bölgenin hakim ekonomileri konumunda olan Çin, Japonya, Güney Kore, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın bölgeselleşme sürecindeki tutumları bu değişimin yaşanmasını sağlamıştır.

2.2. Bölgeselleşme Deneyimlerine Örnekler

Tablo 4, bölgelere göre önemli bölgesel oluşumları ve 2010 yılı itibari ile bölgeselleşme oluşumlarına üye olan ülkeleri göstermektedir. Dünya genelinde bölgesel oluşumların ortaya çıkışı ve izlediği süreçlerin sınıflandırılması birinci bölümde yapılmıştır. Bölgeselleşme lehinde yaşanan önemli gelişmeler 1990'lı yıllar hariç Avrupa kaynaklı olmuştur.

Tablo 4: Seçilmiş Bölgesel Ticaret Anlaşmaları

Ticaret Anlaşması	Kuruluş Yılı	Üyeleri	Ticaret Anlaşmasının Türü
<u>AVRUPA</u>			
EU	1957	Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya, Lüksemburg, Danimarka, İngiltere, İrlanda, Yunanistan, Portekiz, İspanya, Avusturya, Finlandiya, İsveç, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Kıbrıs Rum Kesimi, Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Polonya, Slovakya, Slovenya, Bulgaristan ve Romanya	Gümrük Birliği ve Ekonomik Bütünleşme Anlaşması
EFTA	1960	İsviçre, İzlanda, Norveç ve Lihtenştayn	Serbest Ticaret ve Ekonomik bütünleşme Anlaşması
<u>ASYA ve OKYANUSYA</u>			
AFTA	1992	Brunei, Kamboçya, Endonezya, Laos Demokratik Halk Cumhuriyeti, Malezya, Myanmar, Filipinler, Singapur, Tayland ve Vietnam	Serbest Ticaret Anlaşması
APTA	1975	Bangladeş, Çin, Hindistan, Güney Kore, Laos Demokratik Halk Cumhuriyeti ve Sri Lanka	Tercihli Ticaret Anlaşması
SAPTA	1995	Bangladeş, Bhutan, Hindistan, Maldivler, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka	Tercihli Ticaret Anlaşması
ANZCERTA	1983	Avustralya ve Yeni Zelanda	Serbest Ticaret ve Ekonomik Bütünleşme Anlaşması

Tablo 4: (Devamı)

Ticaret Anlaşması	Kuruluş Yılı	Üyeleri	Ticaret Anlaşmasının Türü
<u>ASYA ve OKYANUSYA</u>			
SPARTECA	1981	Avustralya, Cook Adaları, Fiji, Kiribati, Marshall Adaları, Mikronezya, Nauru, Yeni Zelanda, Niue, Papua Yeni Gine, Solomon Adaları, Tonga, Tuvalu ve Vanuatu	Tercihli Ticaret Anlaşması
<u>AMERİKA</u>			
CACM	1960	El Salvador, Guatemala, Honduras, Nikaragua ve Kosta Rika	Gümrük Birliği
ANDEAN	1969	Bolivya, Ekvador, Kolombiya ve Peru	Gümrük Birliği
LAIA	1980	Arjantin, Venezuela, Bolivya, Brezilya, Şili, Kolombiya, Küba, Ekvador, Meksika, Paraguay, Uruguay ve Peru	Tercihli Ticaret Anlaşması
MERCOSUR	1991	Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay	Gümrük Birliği ve Ekonomik Bütünleşme Anlaşması
NAFTA	1994	ABD, Kanada ve Meksika	Serbest Ticaret ve Ekonomik Bütünleşme Anlaşması

Tablo 4: (Devamı)

Ticaret Anlaşması	Kuruluş Yılı	Üyeleri	Ticaret Anlaşmasının Türü
<u>AFRİKA</u>			
SACU	1910	Botsvana, Lesoto, Güney Afrika, Svaziland ve Namibya	Gümrük Birliği
ECOWAS	1975	Benin, Burkina Faso, Kape Verde, Fildişi Kıyısı, Gambiya, Gana, Gine, Gine-Bissau, Liberya, Mali, Nijer, Nijerya, Senegal, Sierra Leone ve Togo	Gümrük Birliği
COMESA	1994	Burundi, Komoros, Kongo D.C, Cibutu, Mısır, Eritre, Etiyopya, Kenya, Libya, Madagaskar, Malavi, Mairitus, Ruanda, Seyşeller, Sudan, Svaziland, Uganda, Zambiya ve Zimbabve	Serbest Ticaret Anlaşması

Kaynak: Tablo oluşturulurken Foroutan (1993), Nogues ve Quintanilla (1993), Mukherji (2007) ve WTO (2010d)'den yararlanılmıştır.

Avrupa'da bölgeselleşme süreci aslında EU ve EFTA'nın geçirmiş oldukları evrelerin bir sonucu şeklindedir. Özellikle eski bölgeselleşme sercini yaratan EU bu bakımdan önemli bir konuma sahiptir. EU; Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg'un katılımıyla 1957 yılında Roma'da EEC ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) anlaşmalarının imzalanmasıyla kurulmuştur. Aslında bu altı ülke 1951 yılında Paris anlaşması ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu da (ECSC) oluşturmuştur. Dolayısıyla ülkeler 1957'de yapılan anlaşmalar ile 3 topluluğa birden taraf olmuşlardır. Avrupa Topluluğu (EC) bu 3 topluluğun Brüksel Anlaşması ile birleştirilmesiyle 1967 yılında oluşturulmuştur.

Avrupa'da bölgeselleşme lehinde yaşanan önemli bir gelişme ise EEC'nin kurulduğu dönemde EFTA ile yaşanmıştır. EFTA; Avusturya, Danimarka, İngiltere, İsveç, İsviçre, Norveç ve Portekiz'in katılımı ile 1960 yılında kurulmuştur. İzlanda, 1970 yılında EFTA'ya üye olmuştur. Avrupa'daki bölgeselleşme süreci EEC ve EFTA'nın yarattığı etkiler çerçevesinde şekillenmiştir. Bu bölgeselleşme hareketlerine katılımın artmasıyla bölgeselleşme oluşumları genişlemeye başlamıştır. Özellikle başlangıçta EFTA'ya üye olan ülkeler, süreç ilerledikçe EFTA'dan ayrılıp EC'ye katılmaya başlamışlardır.

EC, Avrupa'daki diğer devletlerin katılımı ile genişlemiştir. Genişleme ilk olarak, İrlanda ve 1972 yılında EFTA'dan ayrılan İngiltere ve Danimarka'nın EC'ye katılımıyla (EC9) 1973 yılında başlamıştır. Bu katılımları 1981'de Yunanistan (EC10) ile 1986'da İspanya ve 1985'de EFTA'dan ayrılan Portekiz'in (EC12) katılımları takip etmiştir. Diğer taraftan 1986 yılında Finlandiya EFTA'ya katılmıştır. 1980'li yıllar Avrupa'da yaşanan bölgeselleşmenin önemli gelişmelere neden olduğu ve dünya genelinde önemli etkiler yarattığı yıllar olmuştur. 1987 yılında Avrupa Tek Senedi [(Single European Act (SEA))] yürürlüğe konulmuştur. SEA, 1992 yılının sonunda tek pazar yaratma niyetlerinin temelleri olan politik gelişmelerden oluşmaktadır. EC92 olarak da adlandırılan tek piyasa düşüncesi mal, hizmet, sermaye ve emeğin serbest dolaşımının sağlanmasını kapsamaktadır (El-Agraa, 2007: 34).

EC, yeni bölgeselleşme sürecinin 1990'lı yıllarda ortaya çıktığı dönemlerde Maastricht Anlaşması ile 1992 yılında EU'ya dönüşmüştür. Öte yandan Lihtenştayn 1991 yılında EFTA'ya üye olmuştur. EU için dördüncü genişleme ise EFTA'dan ayrılan

Avusturya, Finlandiya ve İsveç'in EU'ya katılımları (EU15) ile 1995 yılında gerçekleşmiştir. Yeni bölgeselleşme sürecinde genişlemeye devam eden EU, aynı zamanda ekonomik bütünleşmenin seviyesini de yükseltmiştir. 1999 yılında parasal birlik gerçekleştirilmiştir. SSCB'nin dağılması ile soğuk savaş döneminin sonlanması, EU'nun Doğu Avrupa Ülkeleri ile bütünleşme olanağını yaratmıştır. Nitekim 2004 yılında EU beşinci ve en büyük genişlemesini Çek Cumhuriyeti, Estonya, Güney Kıbrıs Rum Kesimi, Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Polonya, Slovenya ve Slovakya'nın EU'ya katılımları (EU25) ile sağlamıştır. EU altıncı genişlemesini 2007 yılında Bulgaristan ve Romanya'nın katılımları (EU27) ile sürdürmüştür.

EU ve EFTA özellikle yeni bölgeselleşme sürecinde olmak üzere bölge içi ve dışı olmak üzere ticaret anlaşmaları yapmışlardır. EU, 1973 yılında İsviçre, İzlanda, Lihtenştayn ve Norveç 1977 yılında Suriye, 1997 yılında Faroe Adaları, 1998 yılında Tunus, 2000 yılında İsrail, Meksika, Fas ve Güney Afrika, 2002 yılında Ürdün ve Hırvatistan, 2003 yılında Lübnan ve Şili, 2004 yılında Mısır, 2005 yılında Cezayir, 2006 yılında Arnavutluk, 2008 yılında Bosna Hersek ve Karadağ ve 2009 yılında Kamerun ve Fildişi Sahili ile serbest ticaret anlaşmaları düzenlemiştir. Aynı zamanda EU, 1991 yılında Andora ve 1996 yılında Türkiye ile gümrük birliği yapmıştır. EU'nun bölge dışıyla kurduğu ilişkiler, Meksika ve Şili hariç Afrika ve Orta Doğu bölgeleri ağırlıklı olmuştur. Diğer taraftan EFTA, 1992 yılında Türkiye, 1993 yılında İsrail, 1999 yılında Fas, 2001 yılında Meksika, 2002 yılında Hırvatistan ve Ürdün, 2003 yılında Singapur, 2004 yılında Şili, 2005 yılında Tunus, 2006 yılında Güney Kore, 2007 yılında Lübnan ve Mısır, 2008 yılında SACU, 2009 yılında Kanada ve 2010 yılında Sırbistan ile serbest ticaret anlaşmaları yapmıştır. Benzer şekilde EU gibi EFTA'nın da bölge dışı ile yaptığı ticaret anlaşmaları Meksika, Şili, Singapur ve Güney Kore hariç çoğunlukla Afrika ve Orta Doğu bölgelerine yönelik olmuştur.

Avrupa'nın bölgeselleşmede yaptığı girişimler ve ulaştığı noktalar, diğer bölgeselleşme oluşumlarını etkilemiştir. Özellikle 1950'li yılların sonu ve 1960'lı yılların başlarındaki bölgeselleşme sürecine dünyanın diğer bölgelerinden bir nevi karşılık verilmiştir. Amerika'da birçok bölgesel oluşum kurulmuştur. Amerika'nın kuzeyinde yer alan ülkeler Amerika'nın diğer bölgelerinde yer alan ülkelere kıyasla oldukça gelişmiş ülkelerdir. Eski bölgeselleşme sürecinde Amerika'nın kuzeyi hariç diğer bölgelerindeki

lkeler, bölgeselleşme oluşumlarıyla piyasalarını birleştirerek kalkınmayı amaçlamışlardır. Bu doğrultuda 1960 yılında LAFTA ve CACM, 1969 yılında ANDEAN, oluşturulmuştur. Yeni bölgeselleşme sürecinde ise Kuzey Amerika ülkelerini de içine alan 1994 yılında NAFTA ve 1991 yılında MERCOSUR kurulmuştur.

LAFTA; Arjantin, Brezilya, Meksika, Paraguay, Peru, şili ve Uruguay tarafından kurulmuştur. Kolombiya ve Ekvador 1961, Venezuela 1966, Bolivya 1967 yıllarında LAFTA'ya katılmıştır. 1980 yılında ise LAFTA Latin Amerika Bütünleşme Birliği'ne (LAIA) dnşmştir. 1999 yılına Küba LAIA'ya ye olmuştur. Diğer taraftan CACM; El Salvador, Guatemala, Honduras ve Nikaragua'nın katılımı ile oluşmuştur. Kosta Rika ise 1962 yılında CACM bölgesel oluşumuna girmiştir. ANDEAN, Bolivya, Ekvador, Kolombiya, Peru ve şili'nin katılımları ile oluşturulmuştur. 1973 yılında Venezuela, bütünleşmeye katılmıştır. Öte yandan, şili ve Venezuale ANDEAN'a üyeliklerinden sırasıyla 1976 ve 2006 yıllarında ayrılmışlardır. LAIA, CACM ve ADEAN eski bölgeselleşme sürecinde oluşturulan ve gelişmekte olan ülkelerin taraf olduğu bölgesel oluşumlardır.

ABD'nin bölgeselleşme lehinde göstermiş olduğu değişim yalnızca Amerika Kıtası'nı değil aynı zamanda dünyanın diğer bölgelerindeki bölgesel oluşumları da önemli derecede etkilemiş ve bölgesel oluşumlara katılımı hızlandırmıştır. ABD, 1985 yılında İsrail ile serbest ticaret anlaşması yaparak bölgeselleşme sürecinde kendisine yer edinmiştir. Ancak, bölgeselleşme oluşumları açısından önem arz edecek olan gelişmeler Kuzey Amerika Bölgesi'nde yaşanan gelişmeler olmuştur. ABD ve Kanada 1989 yılında Kuzey Amerika Bölgesi sınırları içinde bir serbest ticaret anlaşması yapmışlardır. NAFTA, Meksika'nın da bu anlaşmaya taraf olmasıyla birlikte 1994 yılında oluşmuştur. ABD ve Kanada hem Amerika Kıtası hem de dünya genelinde ekonomik gelişmişlik açısından büyük öneme sahiptir. Dolayısıyla bu iki ülkeye Meksika'nın da eklenmesi ile birlikte oluşan bütünleşme dünyada önemli etkiler oluşmasını tetiklemiştir.

ABD, NAFTA anlaşması dışında; 2001 yılında Ürdün, 2004 yılında Singapur ve şili, 2005 yılında Avustralya, 2006 yılında Bahreyn ve Fas ve 2009 yılında Umman ve Peru ile serbest ticaret anlaşmaları yapmıştır. Diğer taraftan Kanada'nın, 1997 yılında İsrail ve şili, 2002 yılında Kosta Rika ve 2009 yılında EFTA ve Peru ile yaptığı ticaret

anlaşmaları yürürlüğe girmiştir. Meksika ise, 1995 yılında Kolombiya ve Kosta Rika, 1998 yılına Nikaragua, 1999 yılında Şili, 2000 yılında EC, 2000 yılında İsrail, 2001 yılında EFTA, El Salvador, Guatemala ve Honduras ve 2005 yılında Japonya ile ticaret anlaşmaları oluşturmuştur. Kuzey ülkelerinin kendi aralarında bütünleşmelerinin yanı sıra dışarıyla da ticaret anlaşmaları yapmaları, güney ülkelerini harekete geçirmiştir. 1991 yılında Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay'ın katılımları ile MERCOSUR oluşturulmuş ve 1995 yılından itibaren gümrük birliğine geçilmiştir. 2009 yılında MERCOSUR Hindistan ile tercihli ticaret anlaşması yapmıştır.

Yeni bölgeselleşme sürecinde Amerika'da gelişmekte olan ülkeler arasında oluşturulan CACM ve ANDEAN kendilerini yenilemiştir. Aynı zamanda LAIA, CACM ve ANDEAN üyeleri de ticaret anlaşmalarına taraf olmuşlardır. Peru, 2009 ve 2010 yıllarında sırasıyla Singapur ve Çin ile serbest ticaret anlaşması düzenlemiştir. Şili ise 2002 yılında El Salvador ve Kosta Rika, 2004 yılında Güney Kore, 2006 yılında Çin, 2007 yılında Hindistan (tercihli ticaret anlaşması) ve Japonya, 2008 yılında Panama ve 2009 yılında Avustralya ve Kolombiya ile serbest ticaret anlaşması yapmıştır. El Salvador, 2003 yılında Panama ve 2008 yılında Honduras ve (Taiwan, Penghu, Kinmen ve Matsu'nun ayrı gümrük bölgeleri) ile Kosta Rika ve Honduras ise sırasıyla 2008 ve 2009 yıllarında Panama ile serbest ticaret anlaşması gerçekleştirmiştir.

Asya ve Okyanusya bölgesinde ticaret anlaşmalarındaki artış özellikle yeni bölgeselleşme sürecinde meydana gelmiştir. Bölgedeki ticaret anlaşmalarında önemli derecedeki artışlar 2000'li yıllar sonrasında yaşanmıştır. Ancak bölgeselleşmede bu değişim yaşanmadan önce ASEAN, Bangkok Anlaşması, Güney Pasifik Bölgesel Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SPARTECA) ve Avustralya ve Yeni Zelanda Yakın İlişkiler Ticaret Anlaşması (ANZCERTA aynı zamanda CER olarak da adlandırılmaktadır) bölgede faaliyete geçen önemli bütünleşme girişimleri olmuştur. Eski bölgeselleşme sürecinde en önemli bütünleşme girişimi ise ASEAN ile yaşanmıştır.

ASEAN 1967 yılında Endonezya, Filipinler, Malezya, Singapur ve Tayland arasında oluşturulmuştur. 1984 yılında Brunei, 1995 yılında Vietnam, 1997 yılında Laos Demokratik Halk Cumhuriyeti ve Myanmar ve 1999 yılında Kamboçya ASEAN'a katılmışlardır. Diğer taraftan 1992 yılında ASEAN ülkeleri kendi aralarında serbest ticaret

anlaşması yaparak AFTA'yı oluşturmuşlardır. ASEAN kuruluşta daha çok siyasi ağırlıkta özellikle de güvenlik odaklı olmuştur. Ekonomiyi kapsayan girişimler, ASEAN'da soğuk savaşın sonlanması ile birlikte yaşanmaya başlanmıştır (Feridhanusetyawan, 2005: 8). Bölgenin önemli ekonomileri konumunda olan Çin ve Japonya'nın bölgeselleşme üzerindeki politikaları Asya ve Okyanusya bölgesindeki bölgeselleşme girişimlerini etkilemiştir. Çin ve Japonya'nın 2000'li yıllar sonrasında bölgeselleşme hareketlerine katılması bölgedeki bölgeselleşme sürecini hızlandırmıştır. Bu süreçte ASEAN ve APEC'de yaşanan gelişmeler de bölgeselleşmeyi teşvik etmiştir. ASEAN bölgedeki diğer ülkeler ile ticaret anlaşmaları yapmıştır. ASEAN, 2005 yılında Çin ile tercihli ticaret, 2008 yılında Japonya ve 2010 yılında Avustralya-Yeni Zelanda, Hindistan ve Güney Kore ile serbest ticaret anlaşması yapmıştır.

Çin'in bölgeselleşme lehinde tutum değiştirmesi, 1975 yılında yapılan Bangkok Anlaşmasında da kendisini hissettirmiştir. Anlaşma Bangladeş, Hindistan, Güney Kore, Laos Demokratik Halk Cumhuriyeti ve Sri Lanka tarafından yapılmıştır. Çin 2001 yılında Bangkok Anlaşması'na taraf olmuştur. Bangkok Anlaşması'nın adı ise 2005 yılında Asya Pasifik Ticaret Anlaşması'na (APTA) dönüştürülmüştür (Mukherji, 2007: 88-90). Çin, APTA Anlaşmasına taraf olduktan sonra hem bölge içiyle hem de bölge dışıyla ticaret anlaşmaları yapmıştır. Çin, bölge dışından 2006 yılında Şili ve 2010 yılında Peru ile, bölge içinden 2004 yılında Hong Kong ve Makao, 2007 yılında Pakistan ve 2008 yılında Yeni Zelanda, 2009 yılında Singapur ile serbest ticaret anlaşmaları oluşturmuştur.

Diğer taraftan Japonya'da 2000'li yıllar sonrasında birçok ticaret anlaşmasına taraf olmuştur. Japonya, bölge dışından 2005 yılında Meksika, 2007 yılında Çin gibi Şili ile 2009 yılında ise İsviçre ile serbest ticaret anlaşması yürürlüğe koymuştur. Aynı zamanda Japonya bölge içi ile 2002 yılında Singapur, 2006 yılında Malezya, 2007 yılında Tayland, 2008 yılında Brunei, Endonezya ve Filipinler ve 2009 yılında Vietnam ile ikili serbest ticaret anlaşmaları gerçekleştirmiştir. Görüldüğü üzere Çin ve Japonya'nın bölgesel oluşumlara 2000'li yıllar ile katılmaya başlaması Asya ve Okyanusya bölgesinde bölgeselleşme lehinde önemli değişimler yaratmıştır. Aynı zamanda bu durum ekonomik ve siyasi alanlarda güçlü olan ülkelerin bölgeselleşme süreçlerini etkilemesi bakımından dikkat çeken bir gelişme olmuştur.

1981 yılında Avustralya, Cook Adaları, Fiji, Kiribati, Marshall Adaları, Mikronezya, Nauru, Yeni Zelanda, Niue, Papua Yeni Gine, Solomon Adaları, Tonga, Tuvalu ve Vanuatu arasında SPARTECA kurulmuştur. Yine aynı bölgede ANZCERTA Yeni Zelanda ve Avustralya arasında 1983 yılında oluşturulmuştur. Anlaşmaya taraf olan iki ülkeden Avustralya, Asya ve Okyanusya bölgesinin bölge içi ve bölge dışı ile Yeni Zelanda yalnızca bölge içi ile ikili ticaret anlaşmaları da faaliyete geçirmişlerdir. Avustralya, 1977 yılında Papua Yeni Gine (PATCRA), 2003 yılında Singapur, 2005 yılında Taylan ve ABD ve 2009 yılında Şili ile serbest ticaret anlaşması yapmıştır. Diğer taraftan Yeni Zelanda ise, 2001 yılında Singapur, 2005 yılında Tayland ve 2008 yılında Çin ile serbest ticaret anlaşması imzalamıştır.

1985 yılında Bangladeş, Bhutan, Hindistan, Maldivler, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka arasında Güney Asya Bölgesel İşbirliği Teşkilatı (SAARC) oluşturulmuştur. 1991 yılında yapılan toplantıda, 1997'de Güney Asya Tercihli Ticaret Anlaşması (SAPTA) oluşturulması için hazırlık yapılması kararlaştırılmıştır. SAPTA anlaşması 1993 yılında kabul edilmiş 1995 yılında ise yürürlüğe girmiştir (Hirantha, 2004: 2). SAPTA'ya taraf olan ülkeler, 2006 yılında ise serbest ticaret anlaşması (SAFTA) yapmışlardır. Hindistan, 2003 yılında Afganistan, 2007 yılında Şili, 2009 yılında MERCOSUR ve Nepal ile tercihli ticaret, 2001 yılında Sri Lanka, 2005 yılında Singapur, 2006 yılında Bhutan ve 2010 yılında Güney Kore ile serbest ticaret anlaşması yürürlüğe geçirmiştir. Pakistan ise 2005 ve 2008 yıllarında sırasıyla Sri Lanka ve Malezya ile serbest ticaret anlaşması oluşturmuştur.

Asya ve Okyanusya bölgesindeki bölgeselleşme oluşumlarında gümrük birliği anlaşması yapılamamıştır. Dolayısıyla bölgeselleşme oluşumları dışındakilere ortak gümrük tarifesi uygulaması içeren gümrük birliklerinin bölgede oluşmaması, üçüncü ülkeleri dışlamayan bir bölgeselleşme sürecinin yaşandığı biçiminde yorumlanabilir. Literatürde Asya ve Okyanusya bölgesindeki bölgeselleşme için açık bölgeselleşme kavramı da kullanılmaktadır.

2.2.1. Spagetti Kasesi Olgusu

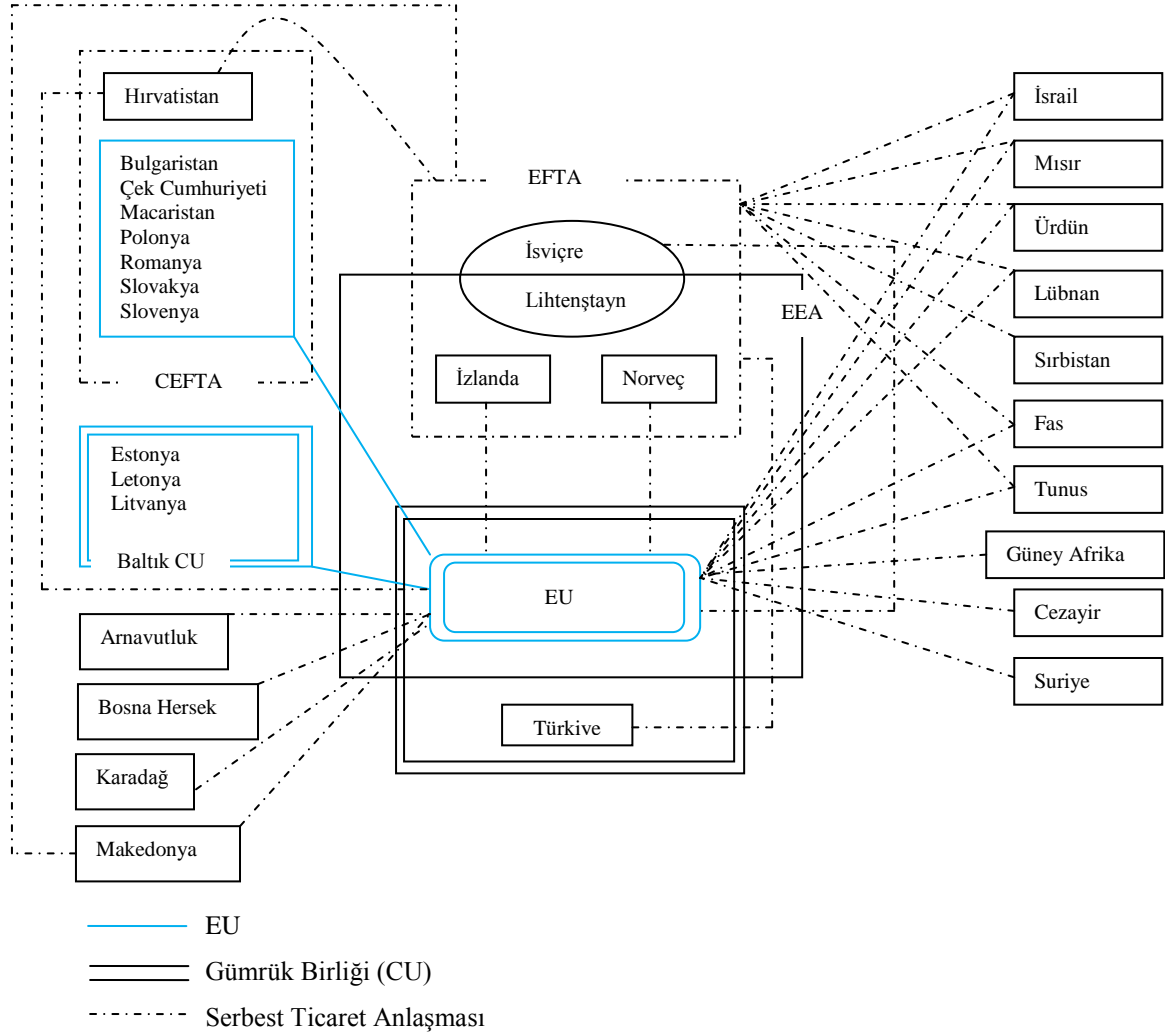
Buraya kadar bölgeselleşme sürecinin geçirmiş olduğu gelişim ve ulaşılmış olduğu nokta ele alınmıştır. Günümüzdeki mevcut durum, bölgeselleşme oluşumların sayısal anlamda ulaştığı noktanın büyüklüğünü ve bölge dışı ile yapılan ticaret anlaşmalarının önemini gözler önüne sermektedir. Bölgeselleşme oluşumlarına taraf olan ülkeler, birden çok bölgesel oluşuma da taraf olabilmektedirler. Ayrıca bölgeselleşme oluşumları dünyada Asya, Avrupa ve Amerika kıtaları olmak üzere 3'lü bir yapıyı da ortaya koymaktadır. Diğer taraftan WTO odaklı çok taraflı ticaret görüşmeleri, dünya ticaretini serbestleştirmek için devam etmektedir. Dolayısıyla yapı, çok taraflı sistem, bölgeselleşme oluşumları ve bölgeselleşme oluşumlarına üye olan ülkelerin başka oluşumlara üye olmaları biçimindeki karmaşık bir yapıyı doğurmaktadır. Bu karmaşık yapı literatürde "Spagetti Kasesi" (spagetti bowl) kavramı ile ifade edilmektedir.

Spagetti Kasesi, bölgeselleşme oluşumlarının sayısının artması, bölgeselleşme oluşumlarının üyelerinin ortak olması ve keyfi olarak belirlenen gümrük oranlarının sayılamayacak kadar fazla olmasının yol açtığı menşe kaynaklarındaki çok çeşitliğin bulunması biçiminde Bhagwati (1995) tarafından ifade edilmiştir. Kısaca, bu sistematik etkiler işlem maliyetlerini yükseltecek ve korumacılığı teşvik edecek sonuçlar üretecektir (Bhagwati ve diğerleri, 1998: 1139).

Günümüz dünyası ürünlerin menşenin belirlenmesinde kullanılan ve çok sayıda farklı ticaret engeli içeren karmakarışık tercihler ile tasvir edilmektedir. Ticaretin bu düzende yapılması yalnızca kaynakların etkin dağılımını etkilemeyecek aynı zamanda ürünlerin kimin tarafın üretildiğinin de belirlenmesi engelleyecektir (Bhagwati, 2005: 28). Spagetti Kasesi olgusuna yol açan temel problem, bölgeselleşme oluşumlarının sayısının artmasıyla oluşan ihracatçıların karşı karşıya kaldıkları menşe kurallarına uyum maliyetleridir. Eğer uyum maliyetleri artarsa, firmalar ihracat yaparken MFN tarifelerini bölgeselleşme oluşumlarının tercihli tarifelerine tercih edeceklerdir. Bu durumda kaçınılmaz olarak bölgesel oluşumların tercihli tarife kullanım oranlarının azalmasını ortaya çıkaracaktır (Kimura ve diğerleri, 2006: 3). Spagetti Kasesi olgusunda kase, çok taraflı ticaret sistemini ifade etmektedir. Kasenin içindeki spagettinin karmakarışık görüntüsü ise bölgeselleşme oluşumlarının ulaştığı karışık durumu nitelendirmektedir.

Aşağıda Şekil 1’de Avrupa’nın bölgeselleşme oluşumları için Spagetti Kasesi olgusu sunulmuştur.

Şekil 1: Avrupa İçin Spagetti Kasesi

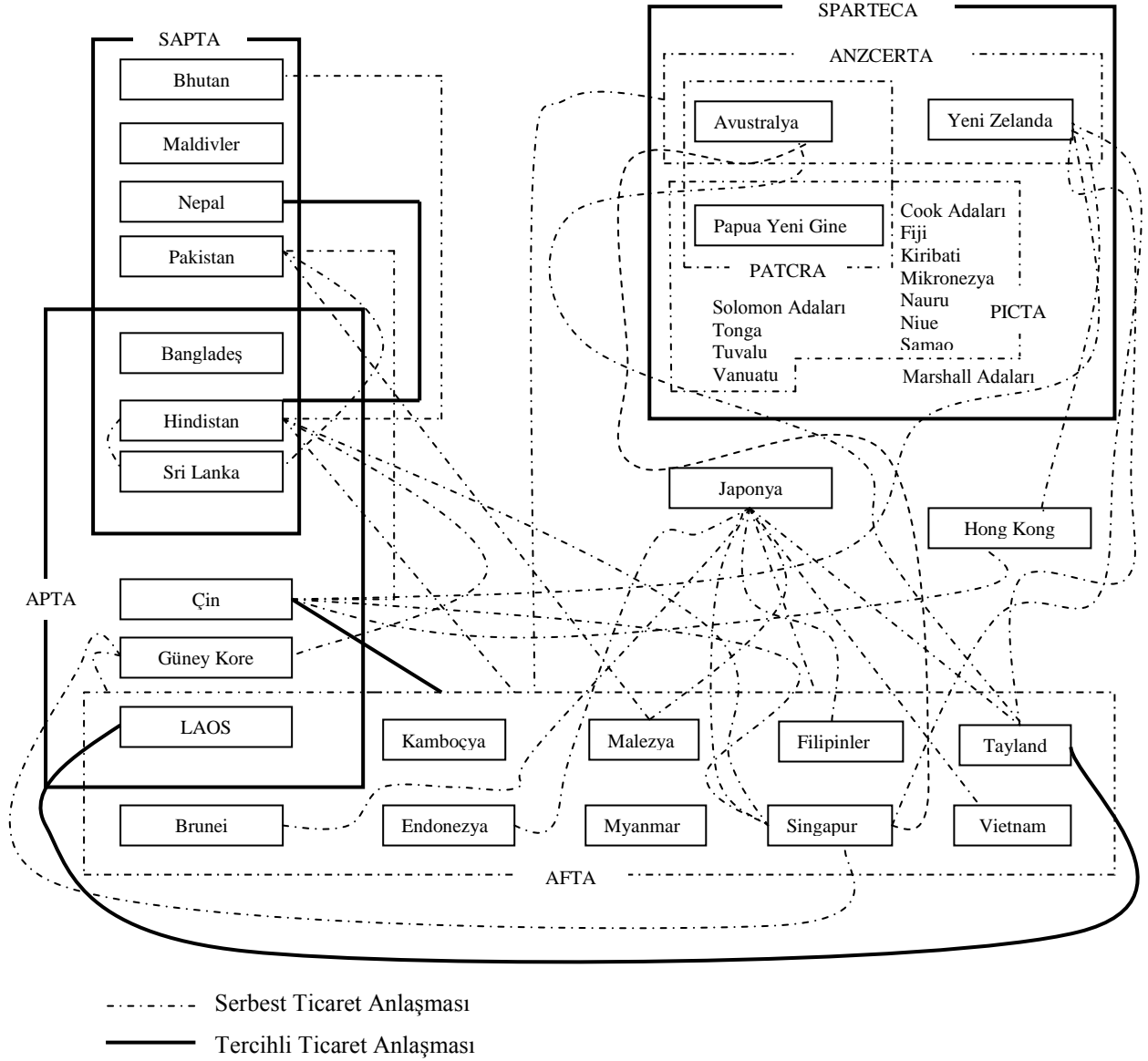

Kaynak: Snape, (1996: 392), Baldwin (2008: 3) ve WTO (2010d)’den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Avrupa EU ve EFTA merkezinde bir bölgeselleşme süreci geçirmiştir. EFTA’ya üye olan bazı ülkeler EU ile serbest ticaret anlaşması düzenlemişlerdir. Diğer taraftan EU ve EFTA Akdeniz ve Orta Doğu ülkeleri serbest ticaret anlaşmaları yaparak Avrupa için karmaşık bir ticaret düzenini yaratmışlardır. Yeni bölgeselleşme sürecinin ortaya çıkarmış olduğu karmaşık yapılanmalardan biri de Asya da yaşanmıştır. Aynı zamanda Asya 2000’li yıllar sonrasında Çin ve Japonya’dan kaynaklı hızlı bir bölgeselleşme sürecini yaşamış ve

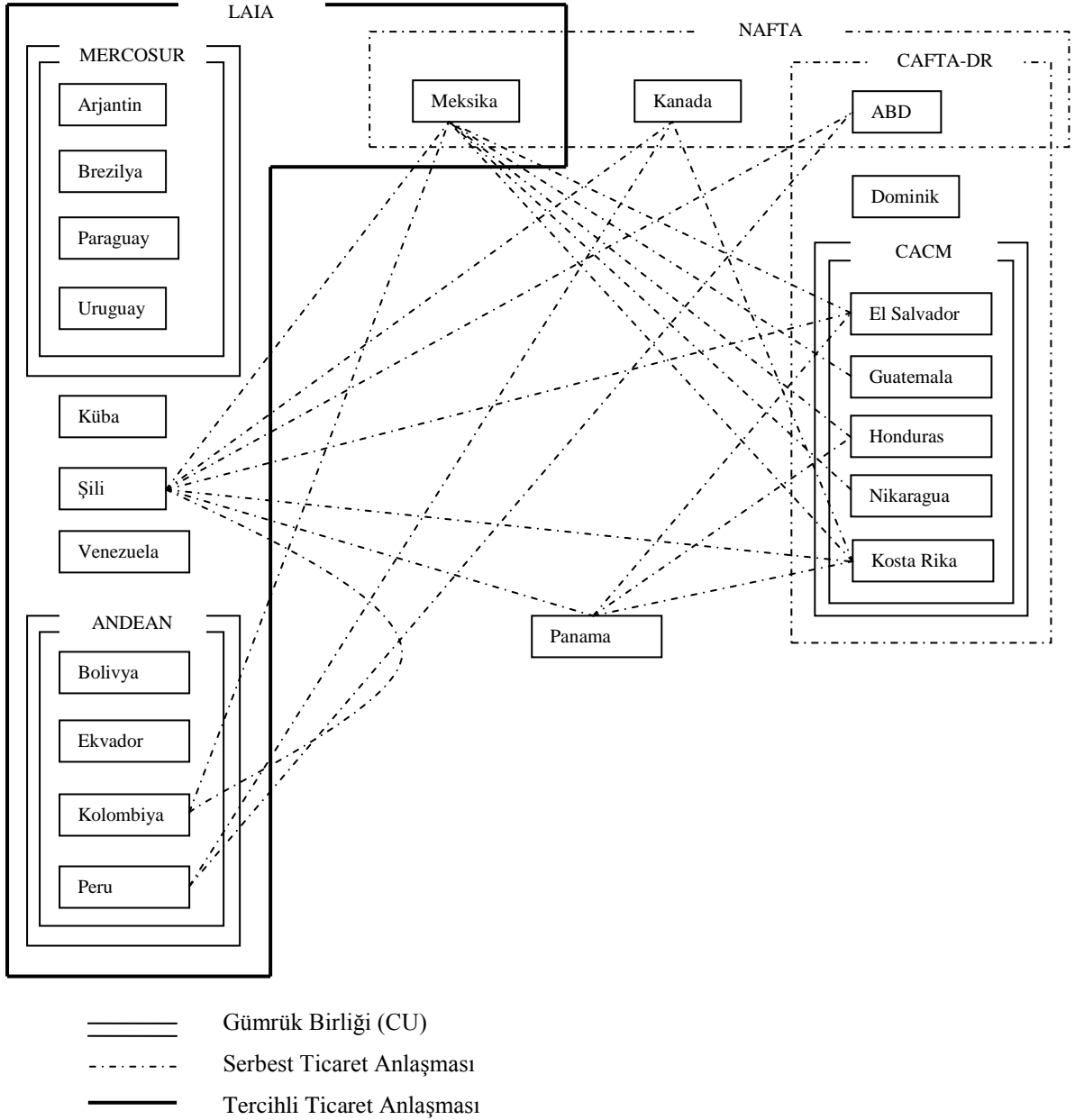
bölgede çok sayıda serbest ticaret anlaşmaları düzenlenmiştir. Aşağıda Şekil 2’de Asya için Spagetti kasesi sunulmuştur.

Şekil 2: Asya İçin Spagetti Kasesi

Kaynak: Baldwin (2006: 1506) ve WTO (2010d)'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 3: Amerika İçin Spagetti Kasesi

Kaynak: WTO (2010d)'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Bölgeselleşme sürecinin hızlı bir şekilde yaşandığı diğer bir bölge de Amerika'dır. Amerika'nın Spagetti Kasesi Şekil 3'de sunulmuştur. Avrupa, Asya ve Amerika için sunulan Spagetti Kaseleri dünya genelinde bölgeselleşmenin ulaştığı karmaşık yapıyı özetlemektedir. Literatürde ele alınan karmaşık durumu ifade edebilmek için aynı zamanda "Noodle Kasesi" kavramı da kullanılmaktadır.

2.2.2. Göbek İspit Olgusu

Yeni bölgeselleşme sürecinin ticaret üzerinde yarattığı bir durum da Göbek-İspit (Hub-and-Spoke) olarak adlandırılan yapıdır. Wonnacott (1996) Göbek-İspit terminolojisini literatüre kazandırmıştır. Göbek, Wonnacott'a göre; çok üyeli bir bölgesel ticaret anlaşmasındaki herhangi bir üye ile bu bölgesel ticaret anlaşmasına üye olmayan bir ülke arasında ikili ticaret anlaşması yapma kararı alınmasıyla ortaya çıkar. Böylece ikili ticaret anlaşmasının üyelerinden bölgesel ticaret anlaşmasına taraf olan ülke, göbek olarak ifade edilir. Bu tanımlamadaki göbek, oldukça dar bir kapsamı belirtir. Aslında genel kapsam, iki bölgesel ticaret anlaşmasının kesişmesiyle oluşur. Göbek, herhangi bir ülkenin iki farklı bölgesel ticaret anlaşması birden üye olması durumunda ortaya çıkar. Bu tanımlama ise Wonnacott tarafından yapılan tanımın genelleştirilmiş halini yansıtmaktadır. Bölgesel ticaret anlaşmalarının kesişimi ya da göbek, birçok yolla ortaya çıkar (Lloyd, 2002: 1287):

✓ Göbekler, ikili ya da çok taraflı ticaret anlaşmasının üyesinin, anlaşmaya taraf olmayan herhangi bir ülke ile ikili ticaret anlaşması yapması durumunda ortaya çıkabilir. Anlaşma sonucunda ortaya çıkan ispitler, ikili ispitleri yansıtır. Ticaret anlaşmaları sunucu meydana gelen göbeklerin çoğu bu şekilde oluşur.

✓ Göbekler, iki ya da çok taraflı ticaret anlaşmasına üye ülkenin, yeni ikili ticaret anlaşması ya da mevcut bir ticaret anlaşmasına üye olmasıyla da meydana gelebilir. Bu şekilde oluşan göbeğe, ABD'nin CACM üyeleri ile yaptığı ticaret anlaşması örnek olarak gösterilebilir. Bu anlaşmadaki ispitler ise çok taraflı ispitleri yansıtır.

✓ Göbekler, herhangi bir ülke birçok ülke ile eşzamanlı görüşmeler yaparken oluşabilir. Şili, bu tür göbeklere örnek olarak gösterilebilir.

✓ Göbekler, herhangi bir ülkenin bir ve daha fazla çok taraflı ticaret anlaşmasına üye olmasıyla meydana gelebilir. Meksika'nın NAFTA ve 3'lü Grup anlaşmalarına üye olması ile Rusya'nın CIS ve EAEC'ye üye olması bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Yeni bölgeselleşme süreciyle birlikte bölgesel oluşumların ulaştığı nokta, Asya, Amerika ve Avrupa ayırımı gözetilerek Göbek-İspit yaklaşımı ile Tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo 5: Göbek-İspit Olgusu İçin Örnekler

Bölge	Göbekler	İspitler
AVRUPA	EU	Arnavutluk, Cezayir, Andora, Bosna Hersek, Kamerun, Şili, Fildişi Sahilleri, Hırvatistan, Mısır, Faroe Adaları, Makedonya, İzlanda, İsrail, Ürdün, Lübnan, Meksika, Karadağ, Fas, Norveç, Filistin, Güney Afrika, Suriye, Tunus, Türkiye, San Marino, Sırbistan, EEA* ve İsviçre-Lihtenştayn*
	EFTA	Kanada, Şili, Hırvatistan, Mısır, Makedonya, İsrail, Ürdün, Güney Kore, Lübnan, Meksika, Fas, Filistin, SACU, Sırbistan, Singapur, Tunus ve Türkiye
	Türkiye	EU*, ECO*, EFTA*, Mısır, Arnavutluk, Bosna Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Gürcistan, İsrail, Karadağ, Fas, Filistin, Sırbistan, Suriye ve Tunus
ASYA ve OKYANUSYA	Japonya	ASEAN*, Brunei, Şili, Endonezya, Malezya, Meksika, Filipinler, Singapur, İsviçre, Tayland ve Vietnam
	Çin (APTA Üyesi)	ASEAN*, Şili, Hong Kong, Makao, Yeni Zelanda, Singapur, Pakistan ve Peru
	Singapur (ASEAN Üyesi)	Çin, EFTA*, Hindistan, Japonya, Ürdün, Güney Kore, Yeni Zelanda, Panama, Peru, Avustralya ve ABD
	Tayland (ASEAN Üyesi)	Japonya, Avustralya, Yeni Zelanda ve LAOS
	Pakistan (SAPTA Üyesi)	ECO*, Çin, Malezya ve Sri Lanka
	Hindistan (SAPTA Üyesi)	ASEAN*, APTA*, Şili, Afganistan, Bhutan, Nepal, Singapur, Sri Lanka, Güney Kore ve MERCOSUR*
	Avustralya (ANZCERTA Üyesi)	ASEAN*, Şili, Papua Yeni Gine, Singapur, SPARTECA*, Tayland ve ABD
	Yeni Zelanda (ANZCERTA Üyesi)	ASEAN*, Çin, Hong Kong, Singapur, SPARTECA* ve Tayland

Tablo 5: (Devamı)

Bölge	Göbekler	İspitler
AMERİKA	ABD (NAFTA Üyesi)	CAFTA-DR*, Avustralya, Bahreyn, Şili, İsrail, Ürdün, Fas, Umman, Peru ve Singapur
	Kanada (NAFTA Üyesi)	Şili, Kosta Rika, İsrail, Peru ve EFTA*
	Meksika (NAFTA Üyesi)	Şili, Kolombiya, Kosta Rika, EU*, EFTA*, LAIA*, İsrail, Japonya, Kuzey Üçgeni* ve Nikaragua
	Peru (ANDEAN Üyesi)	Kanada, Çin, Singapur, ABD ve LAIA*
	Şili (LAIA Üyesi)	Avustralya, Kanada, Çin, Kolombiya, Kosta Rika, El Salvador, Hindistan, Japonya, Meksika, EU, EFTA, Güney Kore, Panama ve ABD
	Kosta Rika (CACM Üyesi)	Kanada, Şili, Meksika ve Panama
	El Salvador (CACM Üyesi)	Şili, Honduras, Panama ve Meksika
ORTA DOĞU, AFRIKA ve BAĞIMSIZ DEVLETLER	Rusya (CIS Üyesi)	Ermenistan, Gürcistan, Kırgızistan, Ukrayna, CEZ* ve EAEC*
	İsrail	Kanada, EU*, EFTA*, Meksika, Türkiye ve ABD
	Ürdün (PAFTA Üyesi)	EU*, EFTA*, Singapur ve ABD
	Fas (PAFTA Üyesi)	EU*, EFTA*, Türkiye ve ABD
	Mısır (PAFTA Üyesi)	COMESA*, EU*, EFTA* ve Türkiye

*Çok taraflı İspitleri Göstermektedir.

Kaynak: Lloyd (2002: 1288), Lloyd ve Maclaren (2004:467) ve WTO (2010d)'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Hem spagetti kasesi hem de göbek ispit olgusu, dünya ticaretindeki bölgesel oluşumlarının önemini ortaya koymaktadır. Bölgesel oluşumlar ticaret akımlarını etkilemekte aynı zamanda ticaret yollarının daha da karmaşık bir duruma ulaşmasını teşvik etmektedir. Dünya ticaretinde meydana gelen değişimler de bölgeselleşme oluşumlarının kurulmasına fırsat yaratmaktadır. Böylece daha fazla ticaret imkanına sahip bölgelerin taraf oldukları ticaret anlaşmalarının sayısı da artmaktadır. Çünkü günümüzde bölgesel

oluşumlar bir ticaret politikası aracı konumuna sahiptir. Özellikle iki taraflı ticaret anlaşmaları ile ülkeler, ticaret ortakları ile ticaret hacimlerini yükseltme amacını taşımaktadır. Eğer bir bölge ya da ülkenin ticaret kapasitesi yükselirse bu ülke ya da bölge ile bölgesel oluşum girişimlerin de artmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla dünya ticaretinin bölgelere göre seyrinin açıklanması önem arz etmektedir.

2.2.3. Dünya Ticaretinin Bölgelere Göre Dağılımı

Aşağıda Tablo 6 dünya mal ihracatı ve ithalatının bölgelere göre dağılımını göstermektedir.

Tablo 6: Dünya Mal İthalatı ve İhracatının Bölgelere Göre Dağılımı

	1948	1953	1963	1973	1983	1993	2003	2008
İthalat								
Dünya	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Kuzey Amerika	18.5	20.5	16.1	17.2	18.5	21.4	22.5	18.1
Güney ve Orta Amerika	10.4	8.3	6.0	4.4	3.8	3.3	2.5	3.7
Avrupa	45.3	43.7	52.0	53.3	44.2	44.6	45.0	42.3
Bağımsız Devletler Topluluğu	-	-	-	-	-	-	1.7	3.1
Afrika	8.1	7.0	5.2	3.9	4.6	2.6	2.1	2.9
Güney Afrika	2.5	1.5	1.1	0.9	0.8	0.5	0.5	0.6
Orta Doğu	1.8	2.1	2.3	2.7	6.2	3.3	2.7	3.6
Asya	13.9	15.1	14.1	14.9	18.5	23.6	23.5	26.4
Çin	0.6	1.6	0.9	0.9	1.1	2.7	5.4	7.0
Japonya	1.1	2.8	4.1	6.5	6.7	6.4	5.0	4.7
Avustralya ve Yeni Zelanda	2.9	2.3	2.2	1.6	1.4	1.5	1.4	1.5
GATT/WTO Üyeleri	52.9	66.0	74.2	89.1	79.8	89.5	96.1	95.8
İhracat								
Dünya	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Kuzey Amerika	28.1	24.8	19.9	17.3	16.8	18.0	15.8	13.0
Güney ve Orta Amerika	11.3	9.7	6.4	4.3	4.4	3.0	3.0	3.8
Avrupa	35.1	39.4	47.8	50.9	43.5	45.4	45.9	41.0
Bağımsız Devletler Topluluğu	-	-	-	-	-	-	2.6	4.5
Afrika	7.3	6.5	5.7	4.8	4.5	2.5	2.4	3.5

Tablo 6: (Devamı)

	1948	1953	1963	1973	1983	1993	2003	2008
İhracat								
Güney Afrika	2.0	1.6	1.5	1.0	1.0	0.7	0.5	0.5
Orta Doğu	2.0	2.7	3.2	4.1	6.8	3.5	4.1	6.5
Asya	14.0	13.4	12.5	14.9	19.1	26.1	26.2	27.7
Çin	0.9	1.2	1.3	1.0	1.2	2.5	5.9	9.1
Japonya	0.4	1.5	3.5	6.4	8.0	9.9	6.4	5.0
Avustralya ve Yeni Zelanda	3.7	3.2	2.4	2.1	1.4	1.4	1.2	1.4
GATT/WTO Üyeleri	62.8	69.6	75.0	84.1	77.0	89.4	94.3	93.4

Kaynak: WTO International Trade Statics (2009)

Avrupa'nın dünya ihracat ve ithalatından aldığı pay diğer bölgelere kıyasla çok daha fazladır. 1948 yılı itibari ile Avrupa dünya ihracatının %35 ve ithalatının %45'lik kısmını gerçekleştirmiştir. Avrupa'nın dünya ticaretinden aldığı pay 1963 ve 1973 yıllarında önemli derecede yükselmiştir. Bu paylar 1948 yılına göre ithalat için %17,7 oranın da artarak %53,3'e ihracat için %45 oranında artarak %50,9'a ulaşmıştır. Avrupa'nın ihracat ve ithalatında yaşanan önemli gelişmelerin arkasında 1950'li yılların sonu itibari ile başlayan bölgeselleşme girişimlerinin etkisi oldukça fazladır. EEC ve EFTA'nın oluşturulması ticaret akımları azaltıcı rol oynayan gümrüklerin kaldırılmasına yol açmış ve Avrupa'nın ticarettten aldığı payı artırmıştır. Diğer taraftan EEC ve EFTA'ya üye ülkelerin piyasaları kendi oluşumlarına üye olan ülkeler ile birleşmiştir. Bu durum rekabeti artırarak verimliliğin yükselmesini sağlamış, ihracatın ithalata kıyasla daha fazla artmasına neden olmuştur. 1980'li yıllarla birlikte Avrupa'nın ihracat ve ithalattan aldığı paylar azalmıştır. Nihayetinde 2008 yılına gelindiğinde, Avrupa ihracat ve ithalattan sırasıyla %41 ve %42,3 pay almıştır.

Dünya ticaretindeki en önemli değişim Asya'da gerçekleşmiştir. Asya'nın dünya ticaretinden aldığı pay, 1948 yılı ile 2008 yılı kıyaslandığında iki kat artmıştır. Özellikle bölgeselleşme sürecinde yaşadığı gelişmeler Asya'nın dünya ticaretinden aldığı payı artırmıştır. Şöyle ki, ASEAN, APTA ve SAPTA'nın oluşturulması bölgedeki ticaret akımlarını derinden etkilemiştir. Aynı zamanda ABD'nin katıldığı APEC oluşumunun ticaret üzerinde yarattığı etkilerin yanında bölgeselleşme sürecini de teşvik etmesi Asya

bölgesinin ticaretine olumlu yansımıştır. Diğer taraftan bu bölgenin ucuz iş gücüne sahip olması doğrudan yabancı yatırımlarının bölgeye çekilmesini kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla firmalar Asya kıtasında daha az maliyetli üretim gerçekleştirerek diğer bölgelerin piyasalarında avantajlı konuma gelmişlerdir. Bu durum Asya'nın ihracatını artırıcı etkiler doğurmuştur. Ticaretteki durumun, yeni bölgeselleşme süreciyle büyük ölçüde değiştiği Tablo 6'da görülmektedir. Asya'nın dünya ticaretindeki payı, 1990'lı yıllarda %20'ler seviyesinin üzerine yükselmiştir. Bölgenin dünya ithalatı ve ihracatından aldığı pay 1948 yılından 2008 yılına gelinceye dek ithalat için %69,8 artarak %23,6 ve ihracat için %86,4 %26,1 düzeyine ulaşmıştır.

Amerika kıtası güney ve orta ile kuzey olmak üzere iki bölgede incelenmiştir. Dikkat çeken gelişme Güney ve Orta Amerika Bölgelerinin hem ihracattan hem de ithalattan aldıkları payların 1948 yılında %10'lar seviyesinden azalarak 2008 yılında %3 seviyelerine gerilemiş olmasıdır. Diğer taraftan Amerika ihracat yönünden önemli bir değişim geçirmiştir. Amerika 1948 yılında %28,1'i Kuzey Amerika ve %11,3'ü Güney Amerika olmak üzere %39,4 oranında dünya ihracatından pay almıştır. Ancak bu pay 2008 yılında %13'ü Kuzey Amerika %3,8'i Güney ve Orta Amerika olmak üzere toplamda %16,8'e düşmüştür. Bu durumun, gelişmiş kuzey ülkelerinin üretimlerini daha düşük işgücü maliyetlerine sahip bölge dışı ülkelere kaydırmalarından kaynaklandığı ifade edilebilir. Kuzey Amerika bölgesinin dünya ithalatındaki payı, 1948 yılında yaklaşık %18,5dir. Bu pay 1993 ve 2003 yıllarında %20'yi aşmasına rağmen 2008 yılında yine yaklaşık %18'lik seviyesine geri dönmüştür. Kuzey Amerika'nın ihracattan aldığı pay ise 2003 yılı hariç sürekli azalmıştır. Bu pay 1948 yılındaki %28,1'lik değerinden 2008 yılına gelindiğinde %13'lük bir seviyeye düşmüştür.

Afrika ve Orta Doğu Bölgeleri diğer bölgelere kıyasla en az ihracat ve ithalat payına sahiptir. Afrika'nın ithalattan aldığı pay 1948'li yıllarda %8,1'den 2008 yılında %2,9'a gerilemiştir. Özellikle Afrika'nın Sahra Altı Bölgesi, dünyanın en yoksul ülkelerinin yer aldığı bölgedir. Dünyanın diğer gelişmekte olan bölgeleri İkinci Dünya Savaşı sonrası sanayileşme yönünde görece ilerlemeler kaydetmiştir. Ancak Afrika bu kısır döngüyü kıramamıştır. Bu bakımdan gelir yaratma olanaklarının sınırlı olması, ithalat yapma imkanını daraltmakta ve bölgenin dünya ithalatından aldığı payı azaltmaktadır. Öte yandan Afrika'nın ihracattan aldığı pay 1948 yılında %7,3'den 2008 yılında %3,5'e

gerilemiştir. Bölgenin ithalatındaki süreç bölgenin ihracatı açısından da yaşanmıştır. Diğer taraftan 1948 yılına göre; dünya ithalatından %1,8 ve ihracatından %2'lik kısmına Orta Doğu bölgesi sahiptir. Bölge bu bakımdan dünya ticaretinin en az payını 1948 yılında almıştır. Bölgenin dünya ticaretinden aldığı pay 1983 yılına kadar artmıştır. Orta Doğu bölgesi 1983 yılı itibari dünya ithalatı ve ihracatından sırasıyla %6,2 ve %6,8 oranında pay almıştır. Ancak 1993 ve 2003 yıllarında ithalattan, 1993 yılında ihracattan alınan pay azalmıştır. Nihayetinde 2008 yılında alınana paylar, 1948 yılına kıyasla ithalat için %100 artarak %3,6 ve ihracat için %225 artarak %6,5 seviyesine yükselmiştir.

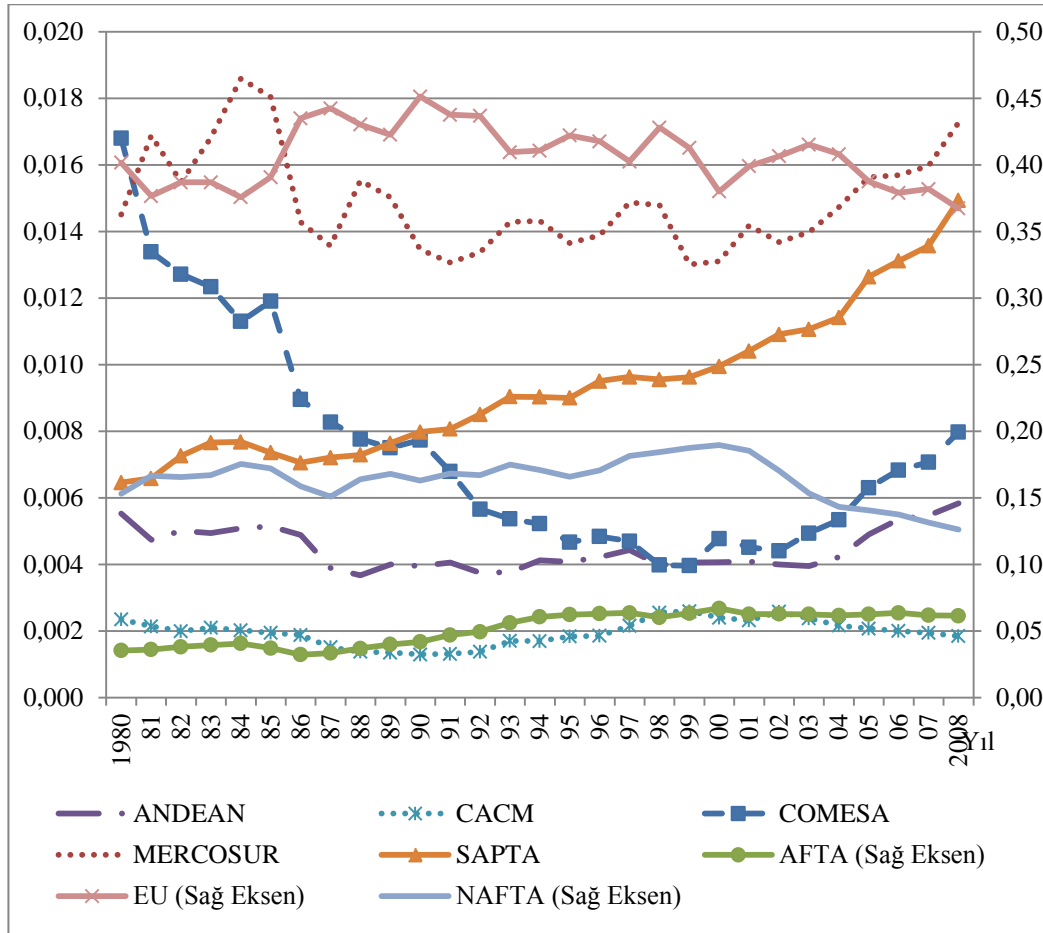
2008 yılında bölgelerin dünya ticaretinden aldığı paylar, WTO'nun tanıdığı bölgeselleşme oluşumlarının bölgelere göre dağılımıyla benzerlik göstermektedir. Ticaret düzeni yine Kuzey Amerika, Asya ve Avrupa'nın önemini ortaya koymaktadır. Dünya ihracatından alınan paylarda Asya için Çin, Avrupa için Almanya ve Kuzey Amerika için ABD önemli ülkelerdir. Diğer taraftan dünya ithalatından bölgelerin aldığı paylarda yine bu 3 ülke öndedir. Mevcut durum bölgeselleşme oluşumlarında olduğu gibi dünya ticaretinin paylaşılmasında da Kuzey Amerika, Asya ve Avrupa'nın konumunu ortaya koymaktadır. GATT/WTO yapılanmasının oluşumundan itibaren çok taraflı serbestleşme ve bölgeselleşme oluşumları birlikte devam etmiştir. Bu durum dünya ticaretinden alınan payların dağılımdan da gözlenebilmektedir. Şöyle ki, 1948 yılında GATT/WTO üyeleri %52,9 oranında pay alırken bu oran 2008 yılında %81,10 büyüyerek 95,8'e ulaşmıştır. Benzer durum ihracatta da yaşanmaktadır. GATT/WTO üyeleri dünya ihracatından 1948 yılında aldıkları pay olan %62,8'i, %48,73 büyütüp %93,4'e yükseltmişlerdir. Bu durum, çok taraflı ticaret sisteminin dünya ticaretinde ulaştığı nokta açısından önemlilik arz etmektedir. Kuruluş yılından itibaren çok taraflı ticaret sistemine katılımın artması, üye ülkelerin dünya ticaretinden aldıkları payı artırmıştır.

2.2.4. Bölgesel Oluşumlarının Dünya Ticaretinden Aldığı Pay

Dünya genelinde bölgeselleşme oluşumlarının kümelendiği ve bölgelerin dünya ticaretinden aldığı payda ortaya çıkan durum bölgeselleşme oluşumlarının dünya ticaretinden aldıkları payda da yaşanmaktadır. Bölgeselleşme oluşumları ve dünyanın ticaret yapısı Avrupa, Doğu Asya ve Okyanusya ile Kuzey Amerika'yı ön plana çıkarmaktadır. Çalışmada incelenen EU, NAFTA, AFTA, SAPTA, CACM, ANDEAN,

MERCOSUR ve COMESA bölgesel oluşumlarının dünya ihracatından aldıkları pay Avrupa, Kuzey Amerika, Asya ve Okyanusya için sırasıyla EU, NAFTA ve AFTA'yı ön plana çıkarmaktadır. Aşağıda Grafik 6'da ele alınan bölgesel oluşumların dünya ihracatından aldıkları pay, 1980-08 dönemi için verilmiştir. Diğer taraftan yine aynı dönem için bölgesel oluşumların dünya ihracatından aldıkları payların 5'er yıllık dönemlerdeki ortalamaları (2005-08 dönemi 4 yıllık ortalamayı yansıtmaktadır) ise Tablo 7'de gösterilmiştir.

Grafik 6: Bölgesel Ticaret Oluşumlarının Dünya İhracatından Aldıkları Pay 1980-08

Kaynak: WTO ITTD (International Trade and Tariff Data) on-line veri tabanı.

Grafik 6'dan görüldüğü üzere EU, diğer bölgesel oluşumlardan büyük bir farkla ayrılmaktadır. EU, NAFTA ve AFTA dışındaki bölgesel oluşumlar dünya ihracatından çok düşük paylar almaktadırlar. EU'nun dünya ihracatından aldığı pay, %36-45 bandında

dalgalanmaktadır. EU, dünya ihracatındaki payını 1980 yılında %40'tan 1995 yılında %45 seviyelerine çıkarmasına karşın inişli çıkışlı bir eğilim takip ederek 2008 yılında dünya ihracatından %37'lik bir pay almıştır. Dünya ihracatından ikinci büyük payı ise %12-19 bandında değişen oranlarla NAFTA almaktadır. NAFTA bölgesel oluşumunda ise dikkat çeken gelişme 2000 yılından itibaren dünya ihracatından aldığı payın sürekli azalarak %12 seviyelerine gerilemesidir.

AFTA'nın dünya ihracatına katkısı ise %3-7 bandında değişmektedir. AFTA, dünya ihracatından 1994 yılından itibaren küçük oranlarla değişse bile %6'lar civarında seyreden bir pay almıştır. Benzer şekilde CACM'da %1-2 bandında küçük değişimlerle sabit kalmıştır. En büyük kırılma ise COMESA'da yaşanmıştır. Şöyle ki, COMESA'nın dünya ihracatından 1980 yılında aldığı pay %1.7 seviyesinden kademeli olarak azalıp 1998-99 yıllarında % 4 seviyesine gerilemiş ve 1999 yılından itibaren kademeli olarak artarak % 8 seviyesine ulaşmıştır. Bölgesel oluşumlar içinde artan bir eğilimi ise SAPTA sergilemiştir. SAPTA 1980 yılındaki % 7 seviyesinden süreç içerisinde artarak % 1.5 seviyesine kadar yükselmiştir. SAPTA, bölgesel oluşumlar arasında dünya ihracatından aldığı payı artırma bakımından en iyi performansı göstermiştir. ANDEAN 1980 yılında % 5 seviyesinden başlayarak 2008 yılında yine % 5 seviyesine % 4-6 bandında inişli çıkışlı bir seyir izleyerek gelmiştir. MERCOSUR'da ANDEAN gibi %1.3-1.9 bandında inişli çıkışlı bir süreç yaşamıştır.

Tablo 7: Bölgesel Oluşumların ve Seçilmiş Ülkelerin Dünya İhracatından Aldıkları Payın 5'er Yıllık Ortalamaları (1980-08)

Bölgesel Oluşum / Ülke	1980-84	1985-89	1990-94	1995-99	2000-04	2005-08
AFTA	3.79	3.59	5.10	6.25	6.33	6.23
Singapur	1.10	1.23	1.82	2.17	2.06	2.17
Malezya	0.69	0.74	1.10	1.42	1.43	1.29
Tayland	0.35	0.49	0.87	1.03	1.05	1.08
ANDEAN	0.51	0.43	0.39	0.42	0.41	0.54
CACM	0.21	0.16	0.15	0.22	0.24	0.20
COMESA	1.33	0.89	0.62	0.44	0.48	0.70

Tablo 7: (Devamı)

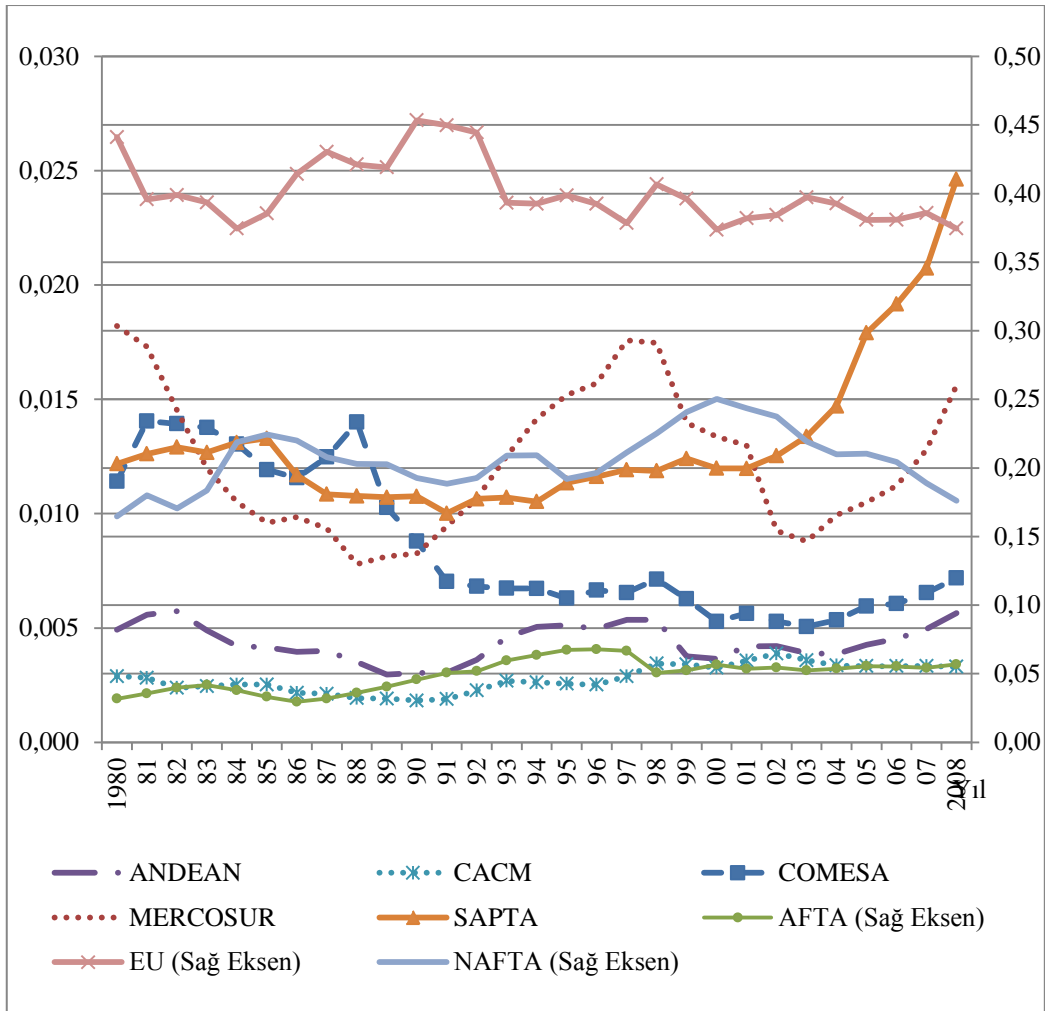
Bölgesel Oluşum / Ülke	1980-84	1985-89	1990-94	1995-99	2000-04	2005-08
Mısır	0.16	0.17	0.09	0.06	0.09	0.14
Libya	0.76	0.37	0.28	0.16	0.19	0.34
EU	38.56	42.43	42.93	41.67	40.19	37.90
Almanya	9.11	10.96	11.00	9.68	9.41	9.20
Hollanda	3.49	3.61	3.76	3.85	3.78	3.90
Fransa	5.25	5.72	6.07	5.68	5.10	4.08
İngiltere	5.08	5.08	5.04	4.83	4.19	3.34
İtalya	3.87	4.42	4.68	4.42	3.88	3.49
MERCOSUR	1.65	1.53	1.37	1.40	1.39	1.61
Brezilya	1.16	1.13	0.96	0.90	0.95	1.16
NAFTA	16.55	16.28	16.88	17.80	16.84	13.40
ABD	11.41	10.98	11.89	11.96	10.59	8.31
Kanada	3.90	4.16	3.71	3.87	3.88	3.12
Meksika	1.24	1.14	1.28	1.96	2.37	1.96
SAPTA	0.71	0.73	0.85	0.95	1.08	1.36
Hindistan	0.47	0.47	0.54	0.61	0.74	1.06

Kaynak: WTO ITTD on-line veri tabanı.

Tablo 7’de bölgeselleşme oluşumlarının ve bölgeselleşme oluşumlarına taraf olan seçilmiş ülkelerin dünya ihracatından aldıkları payların 5’er yıllık ortalamaları verilmiştir. Dikkat çeken gelişme, AFTA oluşumunun 1990-94 ve 1995-99 dönemlerinde dünya ihracatından aldığı payda yaşanmıştır. Bu dönem aynı zamanda SSCB’nin dağıldığı ve yeni bölgeselleşme oluşumların dünya genelinde hızla artmaya başladığı bir zaman aralığını da temsil etmektedir. Dolayısıyla AFTA oluşumunun dünya genelinde bölgeselleşme lehinde yaşanan gelişmelerden olumlu yönde faydalandığı ifade edilebilir. Diğer taraftan 2000’li yıllar sonrasında Asya’da yaşanan hızlı bölgeselleşme sürecinde AFTA oluşumu ihracattaki mevcut durumunu devam ettirmiştir. AFTA üyesi Singapur, Tayland ve Malezya’nın ihracatta göstermiş oldukları performans önemli boyutlara ulaşmıştır. Özellikle Singapur, 2000-04 döneminde dünya ihracatının %2.17’lik kısmını gerçekleştirmiştir.

EU'nun 1985-89 döneminde dünya ihracatından aldığı pay, 1980-84 dönemi ile kıyaslandığında %4 civarında artmıştır. Ancak bu pay, Asya'da 2000'li yıllar sonrasında yaşanan hızlı bölgeselleşme süreci ile azalmıştır. Benzer şekilde 2000'li yıllar sonrasında ihracattan alınan payın azalması, NAFTA bölgesel oluşumu için de geçerlidir. Bu durumun en önemli nedeni, ABD'nin daha önceki dönemlerde %11'ler civarında seyreden dünya ihracatındaki payının azalarak 2005-08 döneminde %8.31 seviyesine gerilemesidir.

Grafik 7: Bölgesel Ticaret Oluşumlarının Dünya İthalatından Aldıkları Pay 1980-08

Kaynak: WTO ITTD on-line veri tabanı.

Grafik 7, bölgesel oluşumların 1980-08 dönemi için dünya ithalatından aldıkları payların seyrini göstermektedir. Diğer taraftan yine aynı dönem için bölgesel oluşumların

dünya ithalatından aldıkları payların 5'er yıllık dönemlerdeki ortalamaları (2005-08 dönemi 4 yıllık ortalamayı yansıtmaktadır) ise Tablo 8'de verilmiştir.

EU, NAFTA ve AFTA bölgeselleşme oluşumları dünya ithalatından aldıkları paylarda da ilk üç sırayı paylaşmaktadırlar. EU dünya ithalatının önemli bir kısmını gerçekleştirmiştir. Dünya ithalatından EU'nun aldığı pay %37-45 bandında dalgalı bir süreç takip etmiştir. EU'nun dünya ithalat payı, 1991-92 yıllarında ulaştığı %45 seviyesinden sonra azalmış ve 1992-08 döneminde %37-%40 bandında kalmıştır. Diğer taraftan NAFTA'nın payı ise %16-25 bandına dalgalanmış, 2000 yılında %25 seviyesine ulaştıktan sonra kademeli bir şekilde azalarak 2008 yılında %17.6 seviyesine gerilemiştir.

Yeni bölgeselleşme sürecinin en belirgin özelliklerinden biri de ülkelerin dışa açık kalkınma anlayışına dönmeleri olmuştur. İthal ikameci politikaların terk edilmesi, gelişmekte olan ülkelerin gerçekleştirdikleri ithalatın artması anlamını da taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin de yer aldığı diğer bölgeselleşme oluşumlarının dünya ihracatından aldıkları paylarda (COMESA hariç) 1980'lerin ikinci yarısından sonra artış görülmesi, ticaret politikalarında meydana gelen değişikliklerden kaynaklanmıştır. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu bölgesel oluşumlar, dünya ithalatından aldıkları payları yeni bölgeselleşme sürecinde artırmıştır.

ANDEAN, CACM ve COMESA'nın (1990 yılından itibaren) dünya ithalatına katkısı % 2-8 bandında bir süreç izlemiştir. ANDEAN ve CACM'in dünya ithalatından aldıkları pay 1990'lı yıllara artarken COMESA'nın dünya ithalatından aldığı pay azalmıştır. MERCOSUR ve SAPTA'da 1990'lı yıllarla birlikte artışlar gözlenmiştir. Ancak MERCOSUR 1997 %1.76 ile zirve yaptıktan sonra azalışa geçmiş 2003 yılına % 9'dan sonra tekrar artışa geçmiştir. SAPTA ise 1990 yılından itibaren dünya ithalatından aldığı payı kademeli olarak artırıp %2.5 seviyeleri çıkarmıştır. AFTA'nın dünya ithalatından aldığı pay %3-6 bandında değişmiş, 1990'lı yıllarla birlik artışa geçen pay 1996-97 yıllarında %6.7 seviyesine ulaştıktan sonra azalıp %5 seviyesinde durağan bir süreç takip etmiştir.

Tablo 8: Bölgesel Oluşumların ve Seçilmiş Ülkelerin Dünya İthalatından Aldıkları Payın 5'er Yıllık Ortalamaları (1980-08)

Bölgesel Oluşum / Ülke	1980-84	1985-89	1990-94	1995-99	2000-04	2005-08
AFTA	3.73	3.42	5.42	6.09	5.41	5.55
Singapur	1.37	1.35	1.98	2.14	1.81	1.89
Malezya	0.62	0.57	1.08	1.28	1.14	1.02
Tayland	0.49	0.57	1.09	1.07	0.96	1.05
ANDEAN	0.51	0.37	0.39	0.49	0.40	0.49
CACM	0.26	0.21	0.23	0.30	0.35	0.33
COMESA	1.32	1.20	0.72	0.66	0.53	0.64
Mısır	0.44	0.59	0.25	0.25	0.19	0.24
Libya	0.35	0.19	0.14	0.10	0.06	0.05
EU	40.08	41.42	42.68	39.45	38.60	38.05
Almanya	8.14	8.45	9.75	8.23	7.47	7.25
Hollanda	5.82	5.89	6.06	5.30	5.00	4.44
Fransa	3.33	3.36	3.43	3.44	3.29	3.42
İngiltere	5.23	5.94	5.69	5.35	5.18	4.44
İtalya	4.47	4.64	4.53	3.78	3.67	3.52
MERCOSUR	1.45	0.89	1.10	1.60	1.09	1.25
Brezilya	1.02	0.64	0.68	1.02	0.77	0.87
NAFTA	18.35	21.16	19.84	21.32	23.21	19.49
ABD	14.04	16.43	14.79	15.92	17.45	14.66
Kanada	3.34	3.80	3.47	3.44	3.31	2.78
Meksika	0.97	0.93	1.58	1.96	2.45	2.04
SAPTA	1.27	1.15	1.05	1.18	1.29	2.06
Hindistan	0.75	0.68	0.61	0.72	0.87	1.57

Kaynak: WTO ITTD on-line veri tabanı.

Tablo 8'de bölgeselleşme oluşumlarının ve ele alınan bölgeselleşme oluşumlarına taraf olan seçilmiş ülkelerin dünya ithalatından aldıkları payların 5'er yıllık ortalamalarını göstermektedir. Yine AFTA 1990-94 döneminde dünya ithalatından aldığı payı %2 oranında yükseltmiştir. Singapur'un yarattığı etkilerin bu bölgesel oluşum açısından ne kadar önemli olduğu Tablo 8'den gözlenebilmektedir. 1990-94 döneminde CACM, MERCOSUR, ANDEAN oluşumlarının dünya ithalatından aldıkları pay önceki döneme

kıyasla artmıştır. Bu durum yeni bölgeselleşme sürecinin yarattığı etkileri, açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Diğer taraftan SAPTA'nın dünya ithalatından aldığı pay, 1990-94 dönemi ile önceki dönem kıyaslandığında azalmıştır. Ancak; önemli artışlar, 1995-99 dönemi ve bu dönemi takiben SAPTA'da gözlenmiştir. Hindistan'ın dünya ithalatından aldığı pay göz önüne alındığında SAPTA'daki değişimin temel nedeni anlaşılabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ÇEKİM MODELİ TANITIM VE LİTERATÜR

Bu bölümde ticaret akımları ve bölgeselleşmenin analizinde kullanılan çekim modeli tanıtılmıştır. Daha sonra çekim modeli ile ilgili yapılmış uygulamalı çalışmalarının sonuçları, çeşitli sınıflandırmalar dahilinde değerlendirilmiştir. Son olarak incelenen araştırmaların sonuçları tablo olarak sunulmuştur.

3.1. Çekim Modeli

Çekim modeli, ticaret akımlarının belirleyicilerinin tespiti ve bölgeselleşme oluşumlarının ticaret akımları üzerindeki etkilerinin tahmin edilmesinde kullanılan en yaygın modeldir¹⁶. Model, temellerini Newton'un çekim yasasından almaktadır. Newton'a göre iki cisim arasındaki çekim kuvveti aşağıda şekilde formüle edilir;

$$F_{ij} = G \frac{M_i M_j}{d_{ij}^2} \quad (1)$$

(1) Numaralı denklemde;

F_{ij} ; i ve j cisimleri arasındaki çekim kuvvetini,

M_i ; i cisminin kütleini,

M_j ; j cisminin kütleini,

G; evrensel çekim sabitini ve

¹⁶Çekim modeli aynı zamanda, yabancı sermaye yatırımı akımları, iç ve uluslararası insan göçü ve trafik vb. faktörlerin açıklanmasında da kullanılmaktadır. Bkz. Harvey (1951), Richmond (1955), Lansing ve Blood (1958), Lansing ve Diğerleri (1961), Long (1970), Grosche ve diğerleri. (2007), Tsekeris ve Stathopoulos (2006), Matsumoto (2007), Wadycki (1975), Greenwood (1969, 1975), Mayda (2005), Lewer ve Van den Berg (2008), Andrienko ve Guriev (2004), Kim ve Cohen (2010), Karemera ve diğerleri (2000), Bouare (2001-2002), Filiztekin ve Gökhan (2008), Etzo (2008), Frenkel ve diğerleri (2004), Buch ve diğerleri (2001), Görg ve Greenaway (2002), Brenton ve diğerleri (1999), Eaton ve Tamura (1994), Blonigen ve Davies (2000), Yeyati ve diğerleri (2003), Stein ve Daude (2007).

d_{ij} ; i ve j cisimleri arasındaki uzaklığı ifade etmektedir.

İki cisim arasındaki çekim kuvveti, cisimlerin kütleleri ile doğru orantılı, cisimlerin birbirine uzaklığı ile ters orantılıdır. Uluslararası ticarete, cisimler arasındaki çekim kuvveti yerini ticaret akımlarına bırakır. Dolayısıyla çekim kuvvetini yansıtan (1) numaralı denklem, ticaret akımlarını analiz etmek için kullanılan ve aşağıda sunulan (2) numaralı denkleme dönüşür.

$$T_{ij} = A \frac{GDP_i GDP_j}{d_{ij}^2} \quad (2)$$

(2) Numaralı denklemde;

T_{ij} ; i ve j ülkeleri arasındaki ticaret akımını,

GDP_i ; i ülkesinin GSYH'sını,

GDP_j ; j ülkesinin GSYH'sını,

A; sabiti ve

d_{ij} ; i ve j ülkeleri arasındaki uzaklığı ifade etmektedir.

(2) numaralı denklem, ülkelerin ticaret akımlarının, gelirleriyle doğru orantılı aralarındaki uzaklık ile ters orantılı olarak etkileneceğini ortaya koymaktadır. Çekim modelinin teorik altyapısıyla ilgili gelişmeler, aşağıdaki alt başlıkta sunulmuştur.

3.1.1. Çekim Modelinin Teorik Yapısına İlişkin Literatür

Sosyal bilim dallarında da sıklıkla kullanılan Newton'un Çekim Kanunu ilk olarak Tinbergen (1962) tarafından ticaret akımlarını analiz etmek için kullanılmıştır. Tinbergen'den sonra birçok araştırmacı da bu yönetime başvurmuştur. Tinbergen modelinde, ülkelerin ekonomik büyüklükleri ülkelerin gelirleriyle, ülkelerin birbiri arasındaki uzaklığı ise ekonomik bakımından en önemli illeri arasındaki uzaklık şeklinde ifade etmiştir. Çalışmasında elde ettiği bulgulara göre Tinbergen, ticaret akımlarının ülkelerin GDP'lerinden pozitif; aralarındaki uzaklıktan negatif yönde etkilendiğini ortaya koymuştur.

Öte yandan Linneman (1966), ülkelerin ekonomik büyüklüğünün ülkelerin nüfusları tarafından da temsil edilebileceğini ifade ederek çekim modelini genişletmiştir. Literatürde genişletilmiş çekim modeli olarak ifade edilen model aşağıda denklem (3) olarak verilmiştir.

$$T_{ij} = \beta_0 GDP_i^{\beta_1} GDP_j^{\beta_2} POP_i^{\beta_3} POP_j^{\beta_4} d_{ij}^{\beta_5} \quad (3)$$

(3) numaralı denklemde;

POP_i ; i ülkesinin nüfusunu ve

POP_j ; j ülkesinin nüfusunu ifade etmektedir.

Çekim modeliyle ilgili çalışmalar 1970’li yıllara kadar ampirik olarak devam etmiş, araştırmacılar tarafından çekim modelinin ticaret akımlarını açıklamadaki teorik temelleri analiz edilmemiştir. İlk olarak Anderson (1979), çekim modelinin teorik yapısına ilişkin bir çalışma yaparak, çekim modelinin teorik altyapısını açıklamıştır. Bu çalışmayı, Bergstrand (1985,1989), Helpman ve Krugman (1985) ve Deardorff (1995)’in çalışmaları takip etmiştir.

Anderson (1979), çekim modelinin teorik altyapısının harcama sisteminin özelliklerinden çıkarılabileceği sonucuna varmıştır. Anderson, ülkelerin tercihlerini yansıtan fayda fonksiyonunun sabit ikame esnekliğine (CES) sahip olduğunu, aynı zamanda tüm ülkelerin farklı mallar ürettiklerini¹⁷ ve ulaşım maliyetlerinin ülkeler arasındaki uzaklığın bir fonksiyonu olduğunu varsayarak çekim modelini oluşturmuştur. Farklı olarak Bergstrand (1985) ise, çekim modelinin mikro ekonomik temellerini geliştirmeye çalışmıştır. Model, arz ve talep denklemlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur. İthalatçı ülkelerin ihracatçı ülkelere talep ettikleri ithalatı yapılabilir malları, yani ithalat talebi, CES fayda fonksiyonunun ithalatçı ülkenin gelir kısıdı altında maksimize edilmesiyle oluşturulmuştur. İhracat arzı ise, ihracatçı ülkelerdeki firmaların kar fonksiyonunun işgücü maliyeti kısıdı altında maksimize edilmesinden sağlanmıştır. Nihayetinde çekim modeli, ticaret akımlarının yani ithalat talebi ve ihracat arzının dengeye gelmesiyle oluştuğundan

¹⁷Ülkelerin farklı mallar üretmeleri, Armington varsayımı olarak adlandırılmaktadır.

hareketle ortaya konmuştur. Bergstrand (1989), 1985 yılında mikro ekonomik temelleri açıklayan çalışmasını Heckscher-Ohlin ve Linder'in çalışmalarına uyumlu monopolcü rekabet modelinde göre dizayn ederek çekim modelini türetmiştir. Helpman ve Krugman (1985), ölçeğe göre artan getirili farklılaştırılmış ürün yapısını, çekim modelini kanıtlamak için kullanmıştır (Martinez-Zarzoso ve Nowak-Lehmann, 2003: 295). Deardorff (1995), Heckscher-Ohlin modeli ile uyumlu çekim modeli türetmiştir. Bu sayede çekim modeli, ticaret akımlarının analizinde sıklıkla kullanılan yöntem konumuna ulaşmıştır.

3.1.2. Çekim Modelinde Kullanılan Değişkenler

Çekim modelinde kullanılan değişkenler, nicel (ölçülebilen) ve nitel (kukla) değişkenlerden oluşmaktadır. Kukla değişkenler, ülkelerin birbiriyle olan tarihi bağlantılarını, sosyal ve kültürel özelliklerini aynı zamanda bölgeselleşme oluşumlarının ticaret akımları üzerindeki olası etkilerini ortaya koymak için modele dahil edilirler. Aşağıda çekim modelinde kullanılan değişkenler ve modelin tahmini sonucunda alacakları muhtemel işretleri hakkındaki görüşler sunulmuştur.

3.1.2.1. Gelir, Nüfus ve Kişi Başına Düşen Gelir

Çekim modelinde ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin ekonomik büyüklüğünü yansıtması bakımından Gayri Safi Milli Hasıla (GNP), GDP, nüfus ve kişi başına düşen gelir değerleri kullanılmaktadır. Bir ülkenin gelirinin ve nüfusunun büyüklüğü hem üretim kapasitesini hem de talep kapasitesini yansıtması bakımından önemlidir. Bu bağlamda, ihracatçı ülkenin geliri o ülkenin ihracat kapasitesinin büyüklüğünü yansıtır. Dolayısıyla ihracatçı ülkenin gelirinin artması, ihracatın artmasını teşvik ederek ticaret akımlarını pozitif yönde etkiler. İthalatçı ülkenin gelirinin artması ise, daha fazla ithalat yapma imkanını yaratarak, ihracatçı ülke gelirinin artmasının yarattığı etki gibi ticaret akımlarının genişlemesine imkan verir.

Bununla birlikte ihracatçı ve ithalatçı ülke nüfuslarının ticaret akımları üzerindeki etkisi, gelir değişkeni gibi net değildir. İhracatçı ülkelerin nüfusunun artması iç talebi artırarak, ticaret akımlarını negatif yönde etkileyebileceği gibi; daha geniş bir pazar yaratarak, ihracat akımlarının artmasını da sağlayabilir. İthalatçı ülkenin nüfusunun artması

da ülkeleri daha çok kendi mallarını tüketmeye ve dolayısıyla iç piyasaya yönelterek ithalatı olumsuz yönde etkiyebilirken, aynı zamanda daha çok ithal malı kullanımını da artırarak, ticaret akımlarını olumlu yönde etkileyebilir.

3.1.2.2. Uzaklık

Çekim modelinde uzaklık değişkeni ülkelerin, ticaret yapmak için katlandıkları ulaşım maliyetlerini ölçebilmek için kullanılır. Uzaklık aynı zamanda, taşıma süresini de kapsamaktadır. Literatürde, ülkeler arasında uzaklık başkentlerin, ekonomik merkezlerin ya da önemli limanlarının birbirlerine olan uzaklığı şeklinde ölçülmektedir. Bazı çalışmalarda uzaklık değişkeniyle birlikte ülkelerin ticaret yapmak için katlandıkları tüm işlemler için harcadıkları zamanı da modellere dahil etmektedir¹⁸. Dolayısıyla ülkeler arasındaki uzaklık ile ticaret akımları arasında ters yönlü bir ilişki beklenmektedir.

3.1.2.3. Kukla Değişkenler

Ticaret ortağı ülkelerin ortak bir sınır paylaşıp paylaşmadıklarının etkisi, eğer ticaretçi ülkeler ortak sınıra sahipse 1 değilse 0 şeklindeki kukla ile araştırılmaktadır. Ülkelerin ortak sınıra sahip olması, birbirlerine uzaklık bakımından yakın olmaları anlamını da taşır. Ayrıca komşu ülkeler alışveriş tarzı, damak zevkleri, sosyal ve kültürel özellikleri bakımından birbirlerine benzer yönlere de sahiptirler. Bu gibi benzer özelliklerin ticaret üzerinde olumlu yansımaları olur. Dolayısıyla ortak sınıra sahipliği gösteren kuklanın, ticaret akımlarını pozitif yönde etkilemesi beklenmektedir.

Ticaret akımları üzerinde diğer bir coğrafi faktör de ülkelerin denize kıyısı olup olmadığıdır. Bu kukla değişken, hem ihracatçı hem de ithalatçı ülke için eğer ülkenin etrafı kara ile çevriliyse 1 değilse 0 şeklinde oluşturulur. Ülkenin denize kıyısının olmaması, ticaret maliyetlerini artırıcı etkiler yaratacağından kara ile çevrili olma durumunda kukla değişkenin negatif işaret alması beklenir. Aynı zamanda kıtaların da ticaret akımları üzerindeki etkisi, ticaretçi ülkelerin aynı kıtayı paylaşması şeklinde oluşturulan kuklalar ile incelenebilmektedir¹⁹.

¹⁸Daha detaylı bilgi için Bkz. Hausman ve diğerleri (2005).

¹⁹Daha detaylı bilgi için Bkz. Pusterla (2006).

Benzer şekilde ticaret akımları üzerinde ticaretçi ülkelerin kullandıkları dilin etkisi de kukla değişken vasıtasıyla analiz edilebilmektedir. Çalışmalarda dil kuklası, eğer ticaretçi ülkeler ortak resmi dil kullanıyorlarsa 1 değilse 0 şeklinde oluşturulur. Aynı zamanda yalnızca bir dilin ticaret akımları üzerindeki etkisi de ölçülebilmekte ve ortak dil kuklası ticaretçi ülkeler örneğin İngilizce dilini kullanıyorsa 1 değilse 0 şeklinde oluşturulmaktadır²⁰. Ticaretçi ülkelerde bazen azınlık olarak yaşayan insanlar da ortak dil paylaşmakta, dolayısıyla bazı çalışmalarda bu durumu yansıtan kukla değişkenleri kapsamaktadır²¹. Ticarete ortak bir dilin kullanılması, ülkeler arasındaki ticareti kolaylaştıracağından ticareti artırıcı etkiler yaratacaktır. Bu nedenle ortak dil kuklalarının pozitif işaret alması beklenmektedir.

Dünya tarihinde bazı ülkeler, diğerlerini sömürge olarak kullanmıştır. Bu durumda sömürge olan devletler, sömürüldüğü devlet ile ortak sosyal, kültürel ve tarihi mirasa sahip olur. Dolayısıyla ticaret akımları üzerinde sömürgecilik faaliyetlerini de ölçülebilmek amacıyla kuklalar oluşturulmaktadır. Aynı zamanda ticaret ortağı ülkeler inançları bakımından da farklılıklar göstermektedir. İnançların ticaret akımlarını nasıl etkilediği yine kuklalar vasıtasıyla ortaya koyulabilmektedir²².

Son olarak ülkelerin üyesi oldukları bölgeselleşme oluşumlarının ticaret akımları üzerindeki etkileri ve aynı zamanda yarattıkları ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkiler oluşturulan kukla değişkenler vasıtasıyla incelenebilmektedir. Çalışmada, bölgesel oluşumlar için ileriki alt başlıklarda geniş bir literatür verilecektir.

3.1.2.4. Diğer Değişkenler

Ticaret akımları üzerinde yukarıda ele alınan değişkenlerin yanı sıra, ülkelerin yüzölçümleri de modellere dahil edilmektedir. Ülkelerin geniş yüzölçümüne sahip olması, iç kaynaklarının daha çok olmasına dolayısıyla iç piyasaların büyümesine neden olur. İç piyasaların büyümesi ise ticareti olumsuz yönde etkileyebilir. Diğer taraftan günümüzde iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmelerin ticaret akımları üzerindeki etkileri araştıran

²⁰Örneğin Soloaga ve Winters (1999), İngilizce, İspanyolca, Portekizce ve Arapça için kuklalar oluşturmuştur.

²¹Daha detaylı bilgi için Bkz. Pusterla (2006).

²²Bkz. Guo (2004) ve Kang ve Fratianni (2006).

çalışmalar, internet kullanımını gösteren değişkenler kullanmışlardır²³. Bunlara ilaveten ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arasındaki farklılığın ticaret akımlarına etkisi, ticaretçi ülkelerin kişi başına düşen gelirleri arasındaki fark ile incelenmiştir. Aynı zamanda bazı çalışmalarda ülkelerin altyapı imkanlarının ticaret üzerindeki etkisi de araştırılmıştır²⁴.

3.2. Literatür Taraması

Ekonomi literatüründe Tinbergen ile kullanılmaya başlanan çekim modeli, başlangıçta yalnızca uygulamalı olarak devam etmiştir. Ticaret akımları üzerindeki etkilerin araştırılması, teorik temellerindeki eksiklikleri de giderilen çekim modeline yeni değişkenler eklenerek sürmüştür. Çekim modeli ile ilgili literatür iki kısımda incelenecektir. Birinci kısım, çekim modelinde eğer bölgeselleşme oluşum kuklaları kullanılmışsa bu kuklaları içermeyen; ikinci kısım ise yalnızca bölgeselleşme oluşum kuklalarının etkilerini içerecek biçimde aşağıda sunulmuştur.

3.2.1. Genel Çekim Modeline İlişkin Literatür

Genel çekim modeline ilişkin literatür Tablo 9'da sunulmuştur. Ticaret akımlarını ülke gelirleri ($GDP_{i \text{ ve } j}$) pozitif, uzaklığın ($DIST_{ij}$) ise negatif yönde etkilediği Tabloda 9'dan görülmektedir. Çalışmalarda kullanılan nüfus ($POP_{i \text{ ve } j}$), kişi başına düşen gelir ($PGDP_{i \text{ ve } j}$) yüz ölçümü ($AREA_{i \text{ ve } j}$), kişi başına düşen gelir farklılığı ($PCGDP_i - PCGDP_j$), döviz kuru ($EXC_{i \text{ ve } j}$), ülkelerin altyapı durumları ($INF_{i \text{ ve } j}$) ve ortalama uzaklık ($REM_{i \text{ ve } j}$) değişkenleri hem pozitif hem de negatif değerler almışlardır. Diğer taraftan ortak sınır paylaşımını ($BORD_{ij}$), ortak dil kullanımını ($LANG_{ij}$) ve ülkelerin denize kıyısı olmaması ($LOC_{i \text{ ve } j}$) durumunu yansıtan kukla değişkenlerinin de pozitif ve negatif değer aldıkları Tablo 9'dan görülmektedir.

²³Bkz. Freund ve Weinhold (2000a), Freund ve Weinhold (2000b), Freund ve Weinhold (2004), Clarke ve Wallsten (2006), Clarke (2008) ve Artan ve Kalaycı (2009).

²⁴Bkz. Bougheas ve diğerleri (1999), Limao ve Venables (1999), Martinez-Zarzoso ve Nowak-Lehmann (2003) ve Carrere (2006).

Tablo 9: Çekim Modelini Kullanan Çalışmalar ve Çalışmaların Genel Çekim Modeline Ait Sonuçları

	Aitken (1973)	Bergstrand (1985)	Soloaga ve Winters (1999)	Martinez-Zarzoso (2003)	Martinez-Zarzoso ve Nowak-Lehmann (2003)	Clarete ve diğerleri (2003)	Coulibaly (2004)
Dönem	1951-67	1965-76	1980-96	1980-99	1988-96	1980-00	1970-00
Ülkeler	12	15	58	47	20	83	98
Yöntem	Y	Y	P ve Y	P ve Y	P ve Y	P ve Y	P
Bağımlı Değişken	İhracat	İhracat	İthalat	İhracat	İhracat	İhracat	İhracat
GDP _i	(+) ^a	(+) ^a	(+) ^a	(+) ^a / (-) [#]	(+) ^a	(+) ^a	
GDP _j	(+) ^a	(+) ^a	(+) ^a	(+) ^a	(+) ^a	(+) ^a	
GDP _i GDP _j							(+) ^a / (-) ^{a,c}
POP _i	(-) ^a		(+) ^a / (-) ^a	(+) [#] / (-) ^{a,b,#}	(-) ^{a,b,#}	(-) ^{a,b,#} / (+) [#]	
POP _j	(-) ^{a,b}		(+) ^a / (-) ^{a,c,#}	(+) ^{a,b,c,#} / (-) ^{a,b}	(-) ^a / (+) ^{a,b}	(-) [#] / (+) ^{b,#}	
POP _i POP _j							
PGDP _i							
PGDP _j							
PGDP _i PGDP _j							(+) ^a / (-) ^a
AREA _i			(-) ^a			(-) ^a	
AREA _j			(-) ^{a,b}			(-) ^a	
AREA _i AREA _j							(-) ^a
DIST _{ij}	(-) ^{a,b}	(-) ^a	(-) ^a	(-) ^{a,b}	(-) ^{a,b}	(-) ^a	(-) ^a
BORD _{ij}	(+) ^{a,b}	(+) ^a	(+) ^{a,#} / (-) ^{a,#}	(+) ^{b,#} / (-) ^{a,b,c,#}	(+) [#]	(+) ^a	(+) ^a
LANG _{ij}			(+) ^{a,#}	(+) ^{a,b,#} / (-) [#]	(+) [#]		(+) ^a
LOC _i							
LOC _j							
LOC _{ij}							(-) ^a
EXC _i			(+) ^a				
EXC _j			(+) [#]				
EXC _{ij}		(+) ^{b,#}			(+) ^{a,#}		(-) ^a
REM _i						(-) ^{a,b,#} / (+) ^b	
REM _j			(+) ^a				
REM _{ij}							
PCGDP _i -PCGDP _j					(-) ^{a,b} / (+) ^{a,#}		
INF _i					(-) [#] / (+) ^a		
INF _j					(-) ^{a,#} / (+) ^{c,#}		

Not: a, b ve c ilgili değişkenin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı # ilgili değişkenin anlamsız olduğunu, P (panel veri) ve Y (yatay kesiti) analiz yöntemlerini ifade etmektedir.

Tablo 9: (Devamı)

	Cheng ve Wall (2005)	Sudsawasd ve Mongsawad (2005)	Lee ve Park (2005)	Carrere (2006)	Pusterla (2006)	Montenegro ve Soloaga (2006)	Rojid (2006)	Sandberg ve diğerleri (2006)	Papazoglou ve diğerleri (2006)
Dönem	1982-97	1948-99	1955-97	1962-96	1988-03	1988-03	1980-01	1980-96	1992-03
Ülkeler	29	175	186	130	108	120	147	16	26
Yöntem	P	P	P	P ve Y	P	P	P	Y	P
Bağımlı Değişken	İhracat	İhr+İth	İhr+İth	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İhracat	İhracat
GDP _i	(+) ^b			(+) ^a	(+) ^a / (-) ^a		(+) ^a		(+) ^a
GDP _j	(+) ^b			(+) ^a	(+) ^a / (-) ^a		(+) ^a		(+) ^a
GDP _i GDP _j		(+) ^a	(+) ^a			(+) ^a			
POP _i	(+) ^{b,c} / (-) [#]			(-) ^a / (+) [#]			(-) ^a	(+) ^a	(-) ^a
POP _j	(+) ^b						(-) ^a	(+) ^a	(+) ^{a,b}
POP _i POP _j									
PGDP _i					(+) ^a / (-) [#]			(+) ^a	
PGDP _j					(+) ^a / (-) ^a			(+) ^a	
PGDP _i PGDP _j		(+) ^a	(+) ^a						
AREA _i									
AREA _j									
AREA _i AREA _j			(-) ^a						
DIST _{ij}	(-) ^b	(-) ^a	(-) ^a	(-) ^a	(-) ^a	(-) ^a	(-) ^a	(-) ^a	(-) ^a
BORD _{ij}	(-) ^{c,#}		(+) ^a	(+) ^a	(+) ^a	(+) ^a	(+) ^a	(+) ^a	(+) ^a
LANG _{ij}	(+) ^b	(+) ^a	(+) ^a		(+) ^{a,b,c} / (-) ^{a,c,#}	(+) ^a	(+) ^a	(+) ^a	
LOC _i				(-) ^{a,b,#}					
LOC _j				(-) ^{a,#} / (+) [#]					
EXC _i									
EXC _j									
EXC _{ij}				(-) ^a		(+) ^{a,#}	(-) ^a		
REM _i				(+) ^{a,#}				(+) ^{a,b,#} / (-) [#]	
REM _j				(+) ^{a,#}				(+) ^{b,#} / (-) [#]	
REM _{ij}					(+) ^a				
PCGDP _i -PCGDP _j									
INF _i				(+) ^{a,b}					
INF _j				(-) [#] / (+) ^a					

Not: a, b ve c ilgili değişkenin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı # ilgili değişkenin anlamsız olduğunu, P (panel veri) ve Y (yatay kesiti) analiz yöntemlerini ifade etmektedir.

Tablo 9: (Devamı)

	Jugurnath ve diğerleri (2007)	Baier ve Bergstrand (2007)	Recalde ve diğerleri (2008)	Trotignon (2009)	Martinez-Zarzoso ve diğerleri (2009)	Rault ve diğerleri (2009)	Park ve Park (2008)
Dönem	1980-00	1960-00	1990-00	1986-05	1980-99	1987-04	1970-99
Ülkeler	26	96	126	50	47	23	186
Yöntem	P	P ve Y	P	P	P ve Y	P	P
Bağımlı Değişken	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İhracat	İhr+İth	İhr+İth
GDP _i	(+) ^a	(+) ^a	(+) ^a	(+) ^a	(+) ^a	(+) ^a	
GDP _j	(+) ^a	(+) ^a	(+) ^a	(+) ^a	(+) ^{a,#}	(+) ^a	
GDP _i GDP _j							(+) ^a
POP _i	(+) ^{a,#} / (-) ^{a,b,c,#}				(-) ^a		
POP _j	(+) ^{a,#} / (-) ^{b,#}				(-) ^{a,#} / (+) ^{a,b}		
POP _i POP _j							
PGDP _i			(+) ^a				
PGDP _j			(+) ^a				
PGDP _i PGDP _j							
AREA _i	(+) [#] / (-) ^{a,b,#}						
AREA _j	(-) ^{a,#}						
AREA _i AREA _j							(-) ^a
DIST _{ij}	(-) ^a	(-) ^a	(-) ^a		(-) ^a	(-) ^a	(-) ^a
BORD _{ij}		(+) ^{a,#}	(+) ^{a,#} / (-) ^a		(-) ^{b,c,#} / (+) [#]	(+) [#]	(+) ^a
LANG _{ij}	(+) ^a	(+) ^{a,#}	(+) ^a		(+) ^a		(+) ^a
LOC _i			(-) ^a				
LOC _j			(-) ^a				
LOC _{ij}							(-) ^a
EXC _i	(+) ^{a,b}						
EXC _j	(-) ^{a,b,c}						
EXC _{ij}				(-) ^a		(-) ^{a,#}	
REM _i			(+) ^a				
REM _j			(+) ^a / (-) [#]				
REM _{ij}				(+) ^a			
PCGDP _i -PCGDP _j				(-) ^{a,b,c}		(+) ^{a,b}	
INF _i							
INF _j							

Not: a, b ve c ilgili değişkenin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı # ilgili değişkenin anlamsız olduğunu, P (panel veri) ve Y (yatay kesiti) analiz yöntemlerini ifade etmektedir.

Tablo 9: (Devamı)

	Egger (2005)	Lee ve Shin (2006)	Sapir (2001)	Longo ve Sekkat (2004)	Cernat (2001)	Hassan (2001)	Krueger (1999)
Dönem	1990-97	1948-99	1960-92	1988-97	1994-98	1996-97	1987-97
Ülkeler	58	175	16	57	144	27	61
Yöntem	P	P	Y	Y	P ve Y	Y	P
Bağımlı Değişken	İhracat	İhr+İth	İhracat	İhracat	İhracat	İhr+İth	İhracat
GDP _i	(+) ^a		(+) ^a	(+) ^a	(+) ^a		(+) ^a
GDP _j	(+) ^a		(+) ^a	(+) ^a	(+) ^a		(+) ^a
GDP _i GDP _j		(+) ^a				(+) ^a	
POP _i							
POP _j							
POP _i POP _j							
PGDP _i	(+) ^a			(+) [#]	(+) ^a		(+) ^a
PGDP _j	(+) ^a / (-) ^a			(+) [#]	(+) ^a		(+) ^a
PGDP _i PGDP _j		(+) ^a				(-) ^a	
AREA _i							
AREA _j							
AREA _i AREA _j		(-) ^a		(+) [#] / (-) [#]			
DIST _{ij}	(-) ^a	(-) ^a	(-) ^a	(-) ^a	(-) ^a	(-) ^{c,#} / (+) [#]	(-) ^a
BORD _{ij}	(+) [#] / (-) [#]	(+) ^a		(+) ^a	(+) ^a	(+) ^{a,b,#}	(+) ^a
LANG _{ij}	(+) ^a	(+) ^a	(+) ^a		(+) ^a		(+) ^a
LOC _i							
LOC _j							
LOC _{ij}							
EXC _i							
EXC _j							
EXC _{ij}							
REM _i							(+) ^a
REM _j							(+) ^a
REM _{ij}							
PCGDP _i -PCGDP _j				(-) ^{a,#}			
INF _i				(+) ^{a,#}			
INF _j				(+) ^a			

Not: a, b ve c ilgili değişkenin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı # ilgili değişkenin anlamsız olduğunu, P (panel veri) ve Y (yatay kesiti) analiz yöntemlerini ifade etmektedir.

Tablo 9: (Devamı)

	Tang (2005)	Elliot ve İkemoto (2004)	Rose (2005)	Tumbarello (2006)	Croce ve diğerleri (2004)	Gilbert ve diğerleri (2001)	Bussiere ve diğerleri (2005)	Adam ve diğerleri (2003)	Frankel ve Wei (1998)
Dönem	1989-00	1982-99	1948-99	1984-03	1978-01	1984-98	1980-03	1996-00	1970-92
Ülkeler	21	35	175	182	64	38	61	37	63
Yöntem	P	P	P	P ve Y	Y	P ve Y	P	P	Y
Bağımlı Değişken	İhracat	İthalat	İhr+İth	İthalat	İhr+İth	İhr+İth	İhr+İth	İhracat	İhracat
GDP _i		(+) ^a		(+) ^a					(+) ^b
GDP _j		(+) ^a		(+) ^a					(+) ^b
GDP _i GDP _j	(+) ^a		(+) ^a		(+) ^a	(+) ^a	(+) ^a	(+) ^a	
POP _i					(+) ^a				
POP _j					(+) ^a				
POP _i POP _j									
PGDP _i		(+) ^{a,b}		(+) ^a					(+) ^b
PGDP _j		(+) ^a		(+) ^a					(+) ^b
PGDP _i PGDP _j	(+) ^a		(+) ^a / (-) ^a			(+) ^a			
AREA _i									
AREA _j									
AREA _i AREA _j			(-) ^a						
DIST _{ij}	(-) ^a	(-) ^a	(-) ^a	(-) ^a	(-) ^a	(-) ^{a,b}	(-) ^a	(-) ^a	(-) ^b
BORD _{ij}		(+) ^a / (-) ^{a,b,#}	(+) ^a	(+) ^a	(+) ^a	(+) ^{a,b,#} / (-) [#]	(+) ^a	(+) ^a	(+) ^{b,#}
LANG _{ij}			(+) ^a	(+) ^a	(+) ^a		(+) ^a	(+) ^{a,b,#}	(+) ^b
LOC _i									
LOC _j									
LOC _{ij}			(-) ^a						
EXC _i									
EXC _j									
EXC _{ij}							(+) ^{a,b} / (-) ^b		
REM _i									(+) ^{b,#}
REM _j									(-) ^b
REM _{ij}									
PCGDP _i -PCGDP _j		(+) ^{a,c,#} / (-) ^{a,c,#}				(+) ^{a,b,#} / (-) [#]		(+) [#] / (-) ^a	
INF _i									
INF _j									

Not: a, b ve c ilgili değişkenin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı # ilgili değişkenin anlamsız olduğunu, P (panel veri) ve Y (yatay kesiti) analiz yöntemlerini ifade etmektedir.

3.2.2. Bölgeselleşme Oluşumlarına İlişkin Literatür

Bölgeselleşme oluşumlarının, hem bu oluşumlara üye olan hem de olmayan ülkelere etkileri çekim modeli ile belirlenebilmektedir. Bu bağlamda model, Viner (1950) öncülüğünde gelişen bütünleşme teorisi için de ampirik uygulama imkanı sağlamaktadır. Bölgeselleşme oluşumlarının ticaret akımları üzerindeki etkileri çekim modeline dahil edilen kuklalar ile belirlenmektedir. Literatürde, bölgeselleşme oluşumlarının etkilerini çekim modelini kullanarak inceleyen çalışmalar Trotignon'un (2009) belirttiği gibi bir, iki ve üç kukla kullanan çalışmalar şeklinde sınıflandırılabilir²⁵. İlk olarak Aitken (1973), çekim modeline bölgesel oluşum kuklası eklemiştir. Bu durum, bölgeselleşme oluşumlarının yarattığı etkilerin çekim modeli ile araştırılmasını tetiklemiştir. Aşağıda çekim modelinde bölgesel oluşum kuklaları kullanan çalışmalar bir, iki ve üç kukla kullanan çalışmalar sınıflandırmasına istinaden sunulmuştur.

3.2.2.1. Bölgeselleşme Oluşumlarını Bir Kukla İle İnceleyen Çalışmalar

Aitken (1973), 1951-67 dönemindeki her yıl için yatay kesit verilerden yararlanarak EEC ve EFTA ülkelerinin ticaret akımları üzerinde bu oluşumların etkilerini analiz edebilmek amacıyla çekim modelini kullanmıştır. Çalışmada, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GNP ve nüfusları, ülkelerin ticaret merkezlerinin birbirine olan uzaklığı, ortak sınıra sahipliği ve ülkelerin EEC ve EFTA'ya üye olup olmadıklarını gösteren kuklalar bağımsız değişkenler, ülkelerin birbirlerine yaptığı ihracat ise bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Çekim modeli sonuçlarına göre; ihracatçı ve ithalatçı ülke GNP'leri ve sınır kuklası pozitif; ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin nüfusları ve uzaklık değişkeni negatif yönde ticaret akımlarını etkilemiştir. Ticaret akımları üzerinde en fazla etkiye ise ihracatçı ülke gelirinin neden olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan çalışmada, 1951-58 döneminde EEC'nin ve 1952-60 döneminde EFTA'nın negatif yönde, EEC ile EFTA'nın diğer tüm yıllarda pozitif yönde bölge içi ticareti etkilediği bulunmuştur.

Benzer şekilde Bergstrand (1985), 1965-66 ve 1975-76 yılları için yatay kesit verilerden yararlanarak 15 OECD ülkesinin ticaret akımları üzerinde EFTA ve EEC'nin

²⁵ Bazı çalışmalar bölgesel oluşum kuklası içermeden bölgesel oluşumların ticaret akımlarını analiz etmiştir. Bu tür çalışmalarda bölgesel oluşuma üye olan ülkelerin ticaret akımları üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bkz. Genç ve diğerleri (2007).

etkilerini analiz edebilmek amacıyla iki ayrı çekim modeli kullanmıştır. Birinci modelde, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, ülkelerin ticaret merkezlerinin birbirine olan uzaklığı, ortak sınır sahipliğini ve ülkelerin EEC ve EFTA'ya üye olup olmadıklarını gösteren kuklalar bağımsız değişken, ülkeler arasındaki ihracat ise bağımlı değişken olarak kullanmıştır. İkinci modelini ise çekim modelinin teorik altyapısındaki eksikliğe vurgu yaparak oluşturmuştur. Bergstrand birinci modele, ticaret yapan ülkelerin birbirleri arasındaki döviz kuru, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP fiyat deflatörü, ihracatçı ülkenin ihracat birim değer indeksi ile ithalatçı ülkenin ithalat birim değer indeksini dahil ederek ikinci modeli oluşturmuştur. İhracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, döviz kuru ve ortak sınıra sahipliği gösteren kukla değişkeni pozitif, uzaklık değişkeni negatif yönde ticaret akımlarını etkilediği bulgusu, her iki modelde de tespit edilmiştir. Birinci model için ticaret akımlarında en büyük etkiye ihracatçı ülkenin GDP'sinin sahip olduğu, ikinci model için 1965-66 yıllarında ihracatçı ülke GDP fiyat deflatörü, 1975-76 yıllarında ise ithalatçı ülke GDP fiyat deflatörünün sahip olduğu tespit edilmiştir. Bölgesel oluşum kuklaları tahminleri, EEC ve EFTA'nın hem birinci hem de ikinci modelde bölge içi ticareti pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuştur.

Sapir (2001), 1960-92 döneminde çekim modelinden yararlanarak domino etkisini Avrupa için araştırmıştır. Çalışmanın ampirik kısmı, 16 ülkeden oluşan grup üzerinde 1960-92 döneminde her yıl için ayrı ayrı yapılan yatay kesit analizler üzerine inşa edilmiştir. Tahminlerin bağımlı değişkenini ülkelerin birbirlerine yaptıkları ihracat, bağımsız değişkenleri ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, ticaret ortağı ülkelerin başkentlerinin birbirine olan uzaklığı, ortak dil ve domino etkisini analiz edebilmek için kullanılan bölgesel oluşum kuklalarıdır. Bölgesel oluşum kuklaları EC1, EC2, EC3, EFTA, BENELUX, EC-EFTA ve NONPTA olup EC1, EC2 ve EC3 kuklaları sırasıyla EC'de yaşanan genişlemeleri ifade etmektedir. Yatay kesit tahminlere göre, ülkelerin GDP'leri ve ortak dil kuklası pozitif, ülkeler arasındaki uzaklık ise negatif yönde ticaret akımlarını etkilemiştir. Bölgeselleşme kuklaları EC1, EC2, EC3, EC-EFTA ve NONPTA ilk yıl hariç negatif, BENELUX pozitif ve EFTA hem negatif hem de pozitif değerler almışlardır. EC bölgeselleşme oluşumunun bütünleşme derecesinin yükselmesi üye olmayanları negatif yönde etkileyerek EC bölgeselleşme oluşumuna katılımları teşvik etmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular, domino etkisinin Avrupa'da önemli bir rol oynadığını kanıtlamıştır.

Martinez-Zarzoso (2003), 47 ülkeden oluşan grubun ticaret akımları belirleyicilerini aynı zamanda EU, NAFTA, CARICOM, CACM, MAGREB ve MASHREK'in ticaret akımları üzerindeki etkilerini çekim modeli ile analiz etmiştir. Model 1980-99 döneminde yatay kesit ve panel veri analizi ile tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgular, katsayıların hem işaret hem de büyüklükler bakımından farklılıklar içerdiğini; fakat katsayı işaretlerinin çoğu tahminde beklentiler yönünde tespit edildiğini göstermiştir. Yalnızca Meksika ihracatının analiz edildiği modelde ihracatçı ülke GDP'sinin negatif ama istatistiki bakımdan anlamsız olduğu ortaya koyulmuştur. Öte yandan gelir esnekliğinin ticaret akımlarına etkisi incelendiğinde ihracatçı ülke gelir esnekliğinin ithalatçı ülke gelir esnekliğinden daha büyük etki yarattığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu durum, ticaret akımları üzerinde ihracatçı ülke üretim kapasitesinin önemini yansıtmaktadır. Aynı zamanda ihracatçı ve ithalatçı ülke nüfuslarının pozitif ve negatif değerler aldığı bulunmuştur. İhracatçı ülke nüfusunun ticaret akımlarını Meksika ihracatının analiz edildiği model hariç tüm modellerde negatif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Aksine ithalatçı ülke nüfusu 1990'lı yıllardan sonra ticaret akımlarını pozitif, önceki yıllarda negatif yönde etkilemiştir. Bölgeselleşme oluşum kuklaları sonuçlarına göre, EU, NAFTA, CARICOM ve CACM bölge içi ticareti artırıcı etkiler yaratırken MAGREB ve MASHREK bölge içi ticareti azaltmıştır.

Martinez-Zarzoso ve Nowak-Lehmann (2003), 1988-96 döneminde MERCOSUR ve EU15'in ticaret akımları üzerindeki etkilerini analiz edebilmek için çekim modelini kullanmışlardır. Çalışmada 7 ayrı model, tüm dönemin ortalaması şeklinde yatay kesit, tüm dönem için panel OLS, sabit ve tesadüfi etkiler ile dinamik panel sabit etkiler yöntemlerinden yararlanılarak MERCOSUR ve EU15 ülkelerine Şili'nin dahil edilmesiyle oluşturulan 20 ülkelik grup için test edilmiştir. Modellerde, ülkelerin birbirlerine yaptıkları ihracat bağımlı değişken; ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, nüfusları, altyapıları, başkentlerinin birbirlerine olan uzaklığı, kişi başına düşen GDP'lerinin farkı, ikili reel döviz kuru ve bölgesel oluşum kuklaları bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri pozitif, nüfusları hem pozitif hem negatif, uzaklığı negatif, altyapıları hem pozitif hem negatif, ikili reel döviz kuru pozitif, kişi başına düşen GDP'lerinin farkı hem pozitif hem negatif yönde ticaret akımlarını etkilediği yatay kesit, panel OLS ile panel sabit ve tesadüfi etkiler modellerinde tespit edilmiştir. Dinamik panel sabit etkiler yönteminin sonuçlarına göre; ise ihracatçı ve

ithalatçı ülkelerin kişi başına düşen GDP'lerinin farkı ile ihracatçı ülkenin nüfusu negatif, geriye kalan bağımsız değişkenlerin ise pozitif yönde ticaret akımlarını etkilediği bulunmuştur. Aynı zamanda MERCOSUR ve EU15 kuklaları tüm yöntem ve modeller için pozitif değerler almıştır. Sonuç olarak çalışmada MERCOSUR ve EU'nun, ele alınmış ülke grubunda bölge içi ticareti artırıcı etkiler yarattığı tespit edilmiştir.

Adam ve diğerleri (2003), 1996-00 döneminde BFTA, CEFTA ve EU bölgesel oluşumlarının ticaret akımlarına etkisini çekim modelinden yararlanarak tahmin etmişlerdir. Model 37 ülkeden oluşan grup için panel veriler yöntemi ile tahmin edilmiştir. Modelin bağımlı değişkeni ülkelerin birbirlerine yaptıkları ihracat, bağımsız değişkenleri ülkelerin ortalama GDP'leri, başkentlerinin birbirine uzaklığı, kişi başına düşen gelir farklılığı, benzerlik indeksi, ortak sınır ve ortak dil ve bölgesel oluşum kuklalarıdır. Tahminlerden elde edilen bulgular, ülkelerin ortalama GDP'lerinin, benzerlik indeksinin ortak sınır ve dil paylaşmanın pozitif, kişi başına düşen gelir farklılığı ile uzaklığın negatif yönde ticaret akımlarını etkilediğini göstermiştir. Öte yandan bölgesel oluşum kuklaları sonuçları, BFTA, CEFTA ve EU'nun bölge içi ticareti artırdığını ortaya koymuştur.

Cheng ve Wall (2005), çekim modelinin tahmin yöntemlerini incelerken 1982, 1987, 1992 ve 1997 yıllarından oluşan panel verileri kullanmıştır. Çalışma 29 ülkeden oluşan grup için ele alınmıştır. Modellerde bağımlı değişken ülkelerin birbirlerine yaptıkları ihracat, bağımsız değişkenler, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, nüfusları, ülkelerin coğrafi merkezlerinin birbirine uzaklığı, ortak sınır, ortak dil ve bölgeselleşme kuklalarıdır. Elde edilen bulgular, ihracatçı ve ithalatçı ülke GDP ve nüfuslarının, ortak sınır ve dil kuklasının pozitif, uzaklığın negatif yönde ticaret akımlarını etkilediğidir. Bölgeselleşme kuklalarından elde edilen bulgular tahmin yöntemlerine göre farklılık gösterirken katsayılarına göre, EUROPEAN BLOC, NORTH AMERICAN BLOC ve MERCOSUR kuklaları pozitif, CER ve ISRAEL-US FTA kuklaları hem negatif hem pozitif değerler almıştır.

Rose (2005), GAAT/WTO, IMF ve OECD'nin ticaret akımlarına etkisini analiz etmek için çekim modelinden yararlanmıştır. Aynı zamanda modelde bölgesel FTA kuklasına da yer verilmiştir. FTA kuklası, ASEAN, EEC, EC, EU, ISRAEL-US FTA, CARICOM, PATCRA, ANZCERTA, CACM, SPARTECA ve MERCOSUR bölgesel

oluşumlarının dahil edilmesiyle oluşturulmuştur. Model 1948-99 döneminde 175 ülkeden oluşan grup için panel veri yöntemi ile tahmin edilmiştir. Modelde, ticaret ortağı ülkelerin dış ticaret hacmi bağımlı değişken, ülkelerin GDP'leri, kişi başına düşen GDP'leri, ülkelerin birbirine uzaklığı, ülkelerin yüz ölçümleri, ticaret ortağı ülkelerin kaçının denize kıyısı olmadığı, ortak sınır, ortak dil, sömürge, GAAT/WTO, IMF, OECD, bölgesel FTA, CURU kuklaları bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Panel tahminlerinden elde edilen bulgular, hem katsayıların işaretlerinde hem de katsayı büyüklüklerinde farklılıklar göstermiştir. Ülkelerin GDP'leri ve kişi başına GDP'leri (tesadüfi etkiler modelinde negatif) ile ada, sömürge, CURU, ortak sınır ve dil kuklaları pozitif; uzaklık, yüz ölçümü ve ticaret ortağı ülkelerin kaçının denize kıyısı olmadığı değişkenleri ise negatif yönde ticaret akımlarını etkilemiştir. Uluslararası organizasyon kuklaları ticaret ortağı ülkelerin ikisinin birlikte organizasyona üyeliğini yansıtan ve ticaret ortağı ülkelerin en az birinin organizasyona üyeliğini yansıtan kuklalar şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Organizasyon kuklaları sonuçlarına göre; OECD ve GAT/WTO (OLS tahmini negatif) pozitif; IMF negatif yönde ticaret akımlarını etkilemektedir. Öte yandan bölgesel FTA kuklası tüm tahminlerde ticaret akımlarını olumlu etkilemiştir.

Egger (2005), 58 ülkeden oluşan grup için çekim modeli tahmin yöntemlerini karşılaştırmıştır. Tahminler panel veri yöntemiyle 1990-97 dönemi için gerçekleştirilmiştir. Modelinde bağımlı değişken olarak ülkelerin birbirlerine yaptıkları ihracat, bağımsız değişkenler olarak ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, kişi başına düşen GDP'leri, ülkelerin başkent ya da ekonomik merkezlerinin birbirine uzaklığı, ortak sınır, ortak dil ve bölgesel FTA kuklaları kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, ülkelerin GDP'leri, kişi başına düşen GDP'leri (ithalatçı ülkenin kişi başına düşen GDP'si Hausman-Taylor yönteminde negatif), ortak dil ve ortak sınır (OLS yönteminde negatif) kuklaları pozitif; uzaklık değişkeni negatif yönde ticaret akımlarını etkilemiştir. Öte yandan bölgesel FTA kuklasının tüm yöntemlerde pozitif tespit edilmesi bölgeselleşme oluşumlarının ticaret akımlarını artırıcı etkiler yarattığını kanıtlamıştır.

Sudsawasd ve Mongswad (2005), ASEAN bölgeselleşme oluşumunun etkilerini hem çekim modeli hem de hesaplanabilir genel denge (CGE) yöntemi ile analiz etmişlerdir. Çekim modeline ASEAN'ın yanı sıra EU, ISRAEL-U.S. FTA, NAFTA, CARICOM, PATCRA, ANZCERTA, CACM, MERCOSUR ve SPARTECA bölgesel

oluşumları da dahil edilmiştir. Çekim modelinin bağımlı değişkeni, ticaret ortağı ülkelerin dış ticaret hacmi, bağımsız değişkenleri ülkelerin GDP'leri, kişi başına düşen GDP'leri, ticaretçi ülkeler arasındaki uzaklık, ortak dil ve bölgesel oluşum kuklalarıdır. Model 175 ülkeden oluşan grup için 1948-99 döneminde panel veriler ile tahmin edilmiştir. Tahminlerden elde edilen bulgular katsayıların büyüklükleri bakımından farklılık içerse de, ülkelerin GDP'leri, kişi başına düşen GDP'leri ve ortak dil kuklası pozitif; uzaklık değişkeni ise negatif olarak ticareti etkilemektedir. Modelin bölgesel oluşum kuklaları sonuçlarına göre, katsayılar işaret ve büyüklük bakımından ayrışmaktadır. Fakat ASEAN, EU, ISRAEL-U.S. FTA, NAFTA, PATCRA, ANZCERTA, CACM, MERCOSUR ve SPARTECA bölge içi ticareti artırırken CARICOM oluşumunun hem negatif hem de pozitif değerler aldığı tespit edilmiştir.

Bussiere ve diğerleri (2005), 1980-03 döneminde EU, ASEAN, MERCOSUR, CEFTA ve NAFTA bölgesel oluşumlarının ticaret üzerindeki etkilerini çekim modelinden yararlanarak incelemişlerdir. Model, 61 ülkeden oluşan grup için panel veriler yöntemi ile tahmin edilmiştir. Tahminlerde bağımlı değişken olarak ülkelerin ikili ticaretleri, bağımsız değişkenler olarak ülkelerin GDP'leri, ticaret ortağı ülkelerin birbirine olan uzaklığı, reel döviz kuru, döviz kuru değişkenliği, ortak sınır, ortak dil, bölgesel oluşum ve geçmiş 20 yıl içinde ticaret ortağı ülkelerin ortak bir devletin hükmünde olup olmadığını gösteren kuklalar kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, ülkelerin GDP, döviz kuru değişkenliği, ortak sınır, dil ve devlet paylaşımının pozitif, uzaklığın negatif ve döviz kurunun hem pozitif hem de negatif yönde ticareti etkilediği tespit edilmiştir. Öte yandan, bölgesel oluşum kuklaları tahminleri, ele alınan oluşumların bölge içi ticareti artırıcı etkiler yarattığını göstermiştir.

Montenegro ve Soloaga (2006), NAFTA bölgesel oluşumunun ABD ve Meksika'ya ve aynı zamanda ANDEAN, ASEAN, CACM, CARICOM, ECOWAS, EFTA, EU, MERCOSUR ve UDEAC'ın ticaret akımlarına etkilerini çekim modeli ile araştırmışlardır. Model 120 ülkede oluşan grup için 1988-03 döneminin alt dönemlerinde panel veriler ile tahmin edilmiştir. Modelde ülkelerin birbirlerine yaptıkları ithalat bağımlı değişken, ülkelerin GDP'leri, ikili reel döviz kurları, ticaret ortağı ülkeler arasındaki uzaklık, ortak sınır, ortak dil ve bölgesel oluşum kuklaları bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Modelin tahmininden elde edilen bulgular, ülkelerin GDP'leri, ikili reel döviz kuru, ortak

sınır ve dil kuklalarının pozitif, ülkeler arasındaki uzaklığın ise negatif yönde ticaret akımlarını etkilediğini ortaya koymuştur. Öte yandan bölgesel oluşum kuklaları sonuçlarına göre, ASEAN ve EU'nun bölge içi ticareti azalttığı bulunmasına karşın, ANDEAN, CACM, CARICOM, ECOWAS, MERCOSUR ve UDEAC'ın bölge içi ticareti olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Aynı zamanda NAFTA oluşumu ABD'nin Meksika, Kanada, CARICOM, ANDEAN ve MERCOSUR bölgesel oluşumlarından yaptığı ithalatı değiştirmemiş CACM oluşumundan yaptığı ithalatı artırmıştır. Bu sonuç, NAFTA'nın 1994 yılında uygulamaya geçmesinin Meksika, Kanada, Latin Amerika ve Karayip ülkelerinde ticaret saptırıcı etkiler yaratmadığı şeklinde değerlendirilmiştir.

Sandberg ve diğerleri (2006), 1980-96 dönemi CARICOM bölgeselleşme oluşumunun ticaret akımlarını çekim modeli ile analiz etmiştir. Çekim modeli, 1980-96 dönemindeki her yıl için ayrı ayrı yatay kesit analiz yöntemi ile 16 ülkeden²⁶ oluşan gruba uygulanmıştır. Çalışmada ülkelerin birbirlerine yaptıkları ihracat bağımlı değişken, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin kişi başı GDP'leri, nüfusları, başkentlerinin birbirine olan uzaklığı, ortalama uzaklıkları, ortak dil, sömürge ve CARICOM kuklaları bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Modelin tahmininden elde edilen bulgulara göre; ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin kişi başı GDP'leri, nüfusları, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin ortalama uzaklığı, ortak dil, sömürge kuklaları pozitif; ticaretçi ülkeler arasındaki uzaklık ise negatif yönde ticaret akımlarını etkilemiştir. Ticaret akımları üzerinde en büyük etkiye, bölgeselleşme kuklası dışında sömürgecilik faaliyetlerini ölçen kuklanın sahip olduğu bulunmuştur. Aynı zamanda CARICOM bölgeselleşme oluşumu, ele alınan ülke grubu için ticaret akımlarını pozitif yönde etkilemiştir.

Papazoglou ve diğerleri (2006), 1992-03 döneminde EU15 ülkeleri ile EU15'in 12 önemli ticaret ortağının ticaret akımlarının belirleyicileri ile EU15'in bu ticaret akımları üzerindeki etkisini çekim modelinden yararlanarak araştırmışlardır. Çekim modeli, 26 ülke için panel veri yöntemi ile tahmin edilmiştir. Modelde ülkelerin birbirlerine yaptıkları ihracat bağımlı değişken, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, nüfusları, başkentlerin birbirine olan uzaklığı, ortak sınır kuklası ve EU15'e üyelik durumunu gösteren kukla bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre;

²⁶16. Coğrafi birim İngiltere dışındaki EU'ya üye olan ülkeleri kapsamaktadır. Çekim modelinde bu coğrafi birimin değerleri her bir değişken için İngiltere dışındaki ülkelerin değerleri toplamından oluşmaktadır.

ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, ithalatçı ülkenin nüfusu ve ortak sınır kuklasının pozitif yönde; ihracatçı ülkenin nüfusu ve ticaretçi ülkelerin uzaklığının negatif yönde ticaret akımlarını etkilediği bulunmuştur. Ticaret akımları üzerinde en büyük etkiye ihracatçı ülkenin GDP'sinin sahip olduğu, çekim modeli sonuçlarına göre tespit edilmiştir. 26 ülkelik grupta EU15 bölge içi ticaret artırıcı etkiler yaratmasına karşın bu etkinin sınır kuklasından daha az olduğu çalışmada vurgulanmıştır.

Baier ve Bergstrand (2007), 1960-00 döneminde FTA'ların, FTA'lara üye ülkelerin uluslararası ticaretini artırıp artırmadığını çekim modelini kullanarak araştırmışlardır. Çekim modeli, 96 ülke için yatay kesit ve panel veri yöntemleri ile tahmin edilmiştir. Modellerin bağımlı değişkeni ülkelerin birbirlerine yaptıkları ihracat, bağımsız değişkenleri, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, ekonomik merkezler arasındaki uzaklık, ortak sınır, ortak dil ve ticaretçi ülkelerin aynı FTA'ya üyeliğini gösteren kuklalar olmuştur. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, ortak sınır ve dil kuklaları pozitif, uzaklık değişkeni ise negatif yönde ticaret akımlarını etkilemiştir. FTA kuklalarından elde edilen bulgulara göre; bir FTA'nın kurulduktan 10 yıl sonra üyelerinin ticaretini iki katına çıkardığı tespit edilmiştir.

Rault ve diğerleri (2009), 1987-04 döneminde OECD ülkeleri ile Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden oluşan 23 ülkelik grup için çekim modelini kullanmıştır. Modelin bağımlı değişkeni ülkelerin birbirlerine yaptıkları ikili ticaret, bağımsız değişkenleri ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, ticaret ortağı ülkeler arasındaki uzaklığı, ikili reel döviz kuru, ortak sınır, RTA ve uluslararası organizasyonlara üyeliği yansıtan kuklaları olmuştur. Panel veriler ile yapılan tahminlerden elde edilen bulgular, ülkelerin GDP'lerinin, kişi başına düşen gelir farklılığının pozitif yönde; uzaklığın, reel döviz kurunun ve uluslararası organizasyon üyeliğinin (tesadüfi etkiler yönteminde pozitif) negatif yönde ticaret akımlarını etkilediğini ortaya koymuştur. Öte yandan RTA kuklası ise ele alınan ülke grubu için pozitif tespit edilmiştir.

3.2.2.2. Bölgeselleşme Oluşumlarını İki Kukla İle İnceleyen Çalışmalar

Frankel ve Wei (1998), 1970, 1980, 1990 ve 1992 yıllarında EC, EFTA, US-CANADA FTA, MERCOSUR, ANDEAN ve ASEAN bölgeselleşme oluşumlarının ticaret

akımları üzerindeki etkisini çekim modeli ile 63 ülkeden oluşan grup için belirlemiştir. Modelin bağımlı değişkeni ülkelerin birbirlerine yaptıkları ihracat, bağımsız değişkenleri ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, kişi başına düşen GDP'leri, uzaklıkları ve ortalama uzaklıkları, ortak sınır, ortak dil ve bölgesel oluşum kuklalarıdır. Yatay kesit yöntemiyle gerçekleştirilen tahminlerden elde edilen bulgular, ülkelerin GDP'lerinin, kişi başına düşen GDP'lerinin, ihracatçı ülke ortalama uzaklığının, ortak sınır ve dil paylaşmanın pozitif, uzaklığın ve ithalatçı ülke ortalama uzaklığının ise negatif yönde ticaret akımlarını etkilediğini göstermiştir. Diğer taraftan, bölgeselleşme oluşumları kukllarına göre, MERCOSUR, ANDEAN ve ASEAN'ın bölge içi ticareti artırıcı etkiler yarattığını; EC'nin bölge içi ticareti azalttığını ortaya koymuştur. Aynı zamanda çalışmada, EC ve ASEAN'nın pozitif, EFTA, ve US-CANADA'nın negatif yönde ithalatı etkilediği bulunmuştur.

Krueger (1999), 1987, 1989, 1991, 1993, 1995 ve 1997 yıllarından oluşan panel veri yöntemiyle NAFTA, MERCOSUR, ASEAN, ANDEAN ve CER bölgeselleşme oluşumlarının ticaret akımları üzerindeki etkileri için çekim modelini kullanmıştır. Modelin bağımlı değişkeni ülkelerin birbirlerine yaptıkları ihracat, bağımsız değişkenleri ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, kişi başına düşen GDP'leri, ülkelerin başkentlerinin birbirine uzaklığı, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin ortalama uzaklığı, ortak sınır, ortak dil ve 1989, 1991, 1993, 1995 ve 1997 yılları ile bölgeselleşme oluşumları kukllarıdır. 61 ülkeden oluşan grup için tahmin edilen modelden elde edilen bulgulara göre, bölgeselleşme oluşum kuklları hariç, yıl kuklları ile uzaklık ikili ticareti olumsuz diğer tüm değişkenler olumlu etkilemektedir. Bölgeselleşme kuklları tahminlerinden hareketle, bölge içi ticareti ASEAN ve ANDEAN pozitif, bölge dışından ithalatı EU, ASEAN ve CER pozitif, NAFTA ve MERCOSUR negatif yönde etkilemiştir.

Cernat (2001), 1994, 1996 ve 1998 yılları ve bu yıllardan oluşan panel veriler ile AFTA, ANDEAN, CARICOM, COMESA, ECOWAS, EU, MERCOSUR, NAFTA ve SADC bölgeselleşme oluşumlarının yarattığı ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkileri analiz edebilmek için çekim modelini uygulamıştır. 1994 ve 1996 yılları için yapılan analizlerde 104 ihracatçı ve 108 ithalatçı ülke, 1998 yılı ve panel veri analizleri için ise 144 ihracatçı ve 151 ithalatçı ülke modellere dahil edilmiştir. Tahmin edilen denklemlerde bağımlı değişken ülkelerin birbirlerine yaptıkları ihracat, bağımsız değişkenler ülkelerin GDP'leri,

kişi başına düşen GDP'leri, ticaret ortağı ülkelerin başkentlerinin birbirine uzaklığı, ortak sınır, ortak dil, panel veri yöntemi için 1994 ve 1998 yıl kuklaları ile tüm denklemler için bölgeselleşme kuklalarıdır. Çalışmadan elde edilen bulgular, ülkelerin GDP'leri ve kişi başına GDP'leri, ortak sınır ve dil kuklaları ticaret akımlarını olumlu, uzaklık değişkeninin ise olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Ayrıca bölgeselleşme kuklaları tahminlerinden hareketle, AFTA, ANDEAN, CARICOM, COMESA, ECOWAS, EU, MERCOSUR ve SADC pozitif yönde bölge içi ticareti etkilerken, bölge dışından yapılan ithalatı AFTA, COMESA, ECOWAS ve EU pozitif ANDEAN ve MERCOSUR negatif, CARICOM ve NAFTA ise hem pozitif hem de negatif yönde etkilemiştir. Çalışmada ele alınan bölgeselleşme oluşumları EU ve NAFTA dışında az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler arasında oluşturulmuştur. ANDEAN ve MERCOSUR hariç ele alınan dönemde diğer bölgeselleşme oluşumları ticaret yaratıcı etkiler doğurmuştur.

Hassan (2001), SAARC oluşumunun uygulanabilirliğini belirleyebilmek amacıyla çekim modelini kullanmıştır. 27 ülkeden oluşan Model, SAARC'ın yanı sıra ASEAN1, ASEAN2, EEC1, EEC2 ve NAFTA bölgesel oluşumları da dahil edilerek 1996 ve 1997 yılları için yatay kesit analiz yöntemi ile tahmin edilmiştir. Denklemlerin tahmininde, ticaretçi ülkelerin dış ticaret hacmini yansıtan ihracat ve ithalatın toplamı bağımlı değişken, ülkelerin GDP'leri, kişi başına düşen GDP'leri, ticaret ortağı ülkelerin birbirine olan uzaklığı, ortak sınır ve bölgesel oluşum kuklaları bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Modelin tahminlerinden elde edilen bulgulara göre; ülkelerin GDP'leri ve ortak sınır kuklası pozitif, ülkelerin kişi başına düşen GDP'leri ve uzaklık değişkeni²⁷ negatif yönde dış ticareti etkilemektedir. Bölgeselleşme kuklalarına göre, SAARC ele alınan dönemde hem bölge içi hem de bölge dışı ticareti negatif yönde etkilemiş yani ticaret yaratıcı etkiler oluşturamamıştır.

Gilbert ve diğerleri (2001), 1984-98 döneminde EU, NAFTA, AFTA, CER, MERCOSUR, ANDEAN ve APEC bölgesel oluşumlarının ticaret akımlarına etkisini çekim modeli ile incelemişlerdir. Ayrıca çalışmada bölgeselleşme oluşumlarının modele dahil edilen ülkeler üzerindeki refah etkileri de CGE modeli ile simülasyon yapılarak analiz edilmiştir. Çekim modeli 38 ülkeden oluşan grup için yatay kesit ve panel veriler

²⁷ Varsayımsal olarak Bangladeş'in ASEAN1, ASEAN2, NAFTA, EEC1 ve EEC2 bölgesel oluşumlarıyla bir blok oluşturduğuna dayanan modelin 1996 yılı için yapılan tahmininde pozitif; fakat istatistiksel olarak anlamsız tespit edilmiştir.

üzerinden tahmin edilmiştir. Ticaret akımları (ticaret ortağı ülkelerin ikili ticareti), mal ticareti, sanayi malları, tarım ürünleri ve 1997 yılı için hizmet ticaretinden oluşmuş ve tahminlerde ele alınan gruplamaya göre bağımlı değişken olarak yer almıştır. Bağımsız değişkenler ise ülkelerin GDP'leri kişi başına düşen GDP'leri, kişi başına GDP'leri arasındaki farkı, ticaret ortağı ülkelerin birbirine uzaklığı, ortak sınır ve bölgesel oluşum kuklalarıdır. Tahminlerden elde edilen bulgular, GDP, kişi başına düşen GDP ve farklılığı ile ortak sınır sahipliğinin pozitif, uzaklığın negatif yönde ticareti etkilediğini göstermiştir. Mal ticareti akımlarında, AFTA, ANDEAN ve APEC bölge içi ticareti artırıcı etkiler yaratırken, NAFTA, CER ve ANDEAN negatif; AFTA ve APEC (yalnızca 1986 yılında) pozitif yönde bölge dışı ticareti etkilemiştir. Panel veri analizlerinde, bölge içi mal ticaretini EU ve NAFTA azaltıcı yönde etkilerken AFTA, CER, ANDEAN ve APEC artırıcı yönde etkilemiştir. Aynı zamanda bölge dışı mal ticaretini ise NAFTA, CER, MERCOSUR ve ANDEAN negatif, AFTA ve APEC pozitif yönde etkilemiştir.

Longo ve Sekkat (2004), 1988-97 döneminde ECOWAS, CEAO, UDEAC, CEPGL ve SADC bölgesel oluşumlarının ticaret akımları üzerindeki etkilerini çekim modeli ile incelemiştir. Model, 41 Afrika ülkesinden oluşan grup ve bu ülkelere gelişmiş ülkelerin dahil edilmesiyle oluşan 57 ülkelik grup için 1988-97 döneminin ortalaması ve yatay kesit analiz yöntemi ile tahmin edilmiştir. Tahmin edilen modellerde, ülkelerin birbirine yaptıkları ihracat bağımlı değişken, ihracatçı ülkelerin GNP'leri, kişi başına düşen GNP'leri, altyapıları, ekonomi politikası, politik istikrarsızlık, petrol ihracatçısı olmayı gösteren kukla, kişi başına düşen GNP'leri arasındaki fark, yüz ölçümleri, ticaret ortağı ülkelerin birbirine olan uzaklığı, ortak sınır ve bölgesel oluşum kuklaları bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Tahmin sonuçları, ülkelerin GNP'leri, ortak sınır sahipliği (41 ülkelik grup), ihracatçı ülkenin petrol ihracatçısı olması (41 ülkelik grup için negatif), ithalatçı ülkenin petrol ihracatçısı olması (41 ülkelik grup için), ihracatçı ülkelerin altyapıları ve ekonomi politikası, ithalatçı ülkelerin altyapıları ve ekonomi politikası (41 ülkelik grup için), pozitif yönde ticaret akımlarını etkilediğini ortaya koymuştur. Ayrıca ülkeler arasındaki uzaklık ve politik istikrarsızlık olumsuz yönde ticaret akımlarına tesir etmiştir. Bölgesel oluşum kuklaları sonuçları, hem bölge içi ticareti hem de bölgesel oluşumun üye olmayanlara etkisini ölçen kuklaların genel anlamda anlamsız olduğunu göstermiştir. Yalnızca SADC'ın bölge içi ticareti artırıcı etkiler yarattığı 41 ülkelik grup için yapılan OLS tahmininden elde edilmiştir.

Coulibaly (2004), 1970-00 döneminde AFTA, CAN, EAC, ECOWAS, MERCOSUR, SADC ve SAPTA bölgeselleşme oluşumlarının ticaret yaratıcı mı yoksa saptırıcı mı olduklarını belirleyebilmek için çekim modelini kullanmıştır. Çekim modeli 98 ülkeden oluşan grup için panel veriler yönteminden yararlanılarak tahmin edilmiştir. Çalışmanın modelinde bağımlı değişken olarak ülkelerin birbirlerine yaptıkları ihracat, bağımsız değişkenler olarak; ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, kişi başına düşen GDP'leri, ticaret ortağı ülke başkentlerinin birbirine olan uzaklığı, ikili reel döviz kuru, ülkelerin yüzölçümü, ortak sınır ve dil, denize kıyaya sahiplik, ada, sömürge ve bölgesel oluşum kuklaları kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, ülkelerin GDP'lerinin negatif ve pozitif değer aldığı göstermiştir. Negatif değerler çekim modeli teorisi ile örtüşmemektedir. Öte yandan uzaklık, yüz ölçümü, ikili reel kur, ada ve denize kıyıya sahip olma olumsuz sınır, dil ve sömürge kuklaları olumlu yönde ticaret akımlarını etkilemiştir. Bölgesel oluşum kuklaları bulgularından hareketle, tüm bölgesel oluşumların bölge içi ticaret yaratıcı etkiler sağladığı bulgusu ortaya koyulmuştur. Aynı zamanda çalışmada ECOWAS ve SAPTA'nın net ticaret yaratıcı AFTA, CAN, MERCOSUR ve SADC'ın ticaret saptırıcı bölgesel oluşumlar olduğu tespit edilmiştir.

Tang (2005), NAFTA, ANZCERTA ve ASEAN bölgeselleşme oluşumlarının, bölge içi ticareti artırıp artırmadığını aynı zamanda bölge dışı ticareti olumlu mu yoksa olumsuz mu etkilediklerini belirlemek için çekim modelini kullanmıştır. Model 21 ülkeden oluşan grup için 1989-00 dönemi ve alt dönemler için panel veri yöntemi ile tahmin edilmiştir. Tahmin edilen denklemin bağımlı değişkeni ülkelerin birbirlerine yaptıkları ihracat, bağımsız değişkenleri; ülkelerin GDP'leri, kişi başına düşen GDP'leri, ikili döviz kuru değişkenliği, ticaretçi ülkelerin başkentlerinin uzaklığı, Linder'in gelir benzerliği hipotezi test etmek için oluşturulan değişkenler ve bölgesel oluşum kuklalarıdır. Linder hipotezi, ticaret ortağı ülkelerin gelişmiş, az gelişmiş ve biri gelişmiş diğeri az gelişmiş olması durumlarını yansıtacak şekilde incelenmiştir. Elde edilen bulgular, ülkelerin GDP ve kişi başına düşen GDP'lerinin pozitif, uzaklığın negatif, döviz kuru değişkenliğinin hem pozitif hem negatif yönde ticaret akımlarını etkilediğini göstermiştir. Öte yandan, gelir benzerliklerinin gelişmiş ülkelere göre ziyade gelişmekte olan ülkelere ticaret artırıcı etkiler yarattığı bulunmuştur. Bu sonuç, aynı gelir seviyesine sahip gelişmekte olan ülkelerin birbirleriyle daha çok ticaret yaptığını ortaya koymuştur. Modelde kullanılan bölgeselleşme kuklaları sonuçlarına göre, ANZCERTA ve ASEAN bölgesel oluşumları

bölge içi ticareti artırıcı etkiler yaratmıştır. Bölge dışı ticarete etkiler bakımından ASEAN bölge dışı ticareti teşvik ederek ticaret yaratıcı etkiler oluşturmaya karşın ANZCERTA oluşumu kendine üye olmayan ülkelerin ticaretini olumsuz etkilemiştir. Aynı zamanda çalışmada, NAFTA oluşumunun bölge içi ticareti artırıcı etkiler oluşturmaya karşın bölge dışındaki ticaret akımlarını olumsuz etkilediği tespit edilmiştir.

Lee ve Park (2005), 1955-1997 döneminde AFTA, CAN, CACM, CARICOM, CER, EC (EU), EFTA, MERCOSUR, NAFTA, PATCRA, SAPTA, SPARTECA ve US-İsrail FTA bölgeselleşme oluşumları ile 1994-97 döneminde Doğu Asya Bölgesel Ticaret Anlaşmalarına taraf olan Japonya-Kore, Çin-Kore, Çin-Japonya-Kore ve Çin-Japonya-Kore-ASEAN FTA'larının ticaret akımlarını nasıl etkilediğini çekim modelini kullanarak analiz etmişlerdir. Aynı zamanda bölgesel ticaret anlaşmalarının etkisi, 1955-97 döneminde de ayrıca çekim modeli ile test edilmiştir. Tahmin edilen modellerin bağımlı değişkeni ithalat ve ihracatın toplamından oluşan ikili ticaret akımları, bağımsız değişkenleri ülkelerin GDP'leri, kişi başına düşen GDP'leri, yüz ölçümleri, uzaklıkları, ortak sınır, ortak dil, sömürgecilik ve bölgesel oluşum kukularından oluşmaktadır. Modeller, 186 ülkeden oluşan grup için panel sabit ve tesadüfi etkiler yöntemleri ile tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre; ülkelerin GDP'leri, kişi başına düşen GDP'leri, ortak sınır ve dil ile sömürgecilik kuklalarının pozitif; ülkelerin yüzölçümleri ve birbirlerine olan uzaklıklarının negatif yönde ticaret akımlarını etkilediği bulunmuştur. Aynı zamanda bölgesel ticaret anlaşmaları bölge içi ticareti artırırken, bölgesel ticaret anlaşmalarına üye olmayanların da ticaret akımlarını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. CACM, CAN, MERCOSUR, NAFTA ve EU bölge içi ticareti artırmıştır. CARICOM bölgesel oluşum dışında kalan ülkelerin ticaretini azaltırken, AFTA, CER, MERCOSUR, NAFTA, EU, EFTA PATCRA ve US-İsrail FTA bölge dışı ticareti olumlu etkilemiştir. Aynı zamanda Doğu Asya FTA'larının ticaret yaratıcı birer bölgesel oluşum olduğu çalışmada tespit edilmiştir.

Lee ve Shin (2006), 1948-99 döneminde bölgesel ticaret anlaşmalarının, ticaret yaratıcı mı yoksa saptırıcı mı etkiler yarattığını hem de Doğu Asya bölgesel oluşumlarının etkilerini çekim modeli ile analiz etmişlerdir. Aynı zamanda uzaklık, ortak sınır ve dil kullanımının ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkiler üzerindeki etkisi de çekim modeli ile araştırılmıştır. Modelin bağımlı değişkeni ülkelerin dış ticaret hacmi, bağımsız değişkenleri

ülkelerin GDP'leri, kişi başına düşen GDP'leri, birbirine olan uzaklığı, yüzölçümleri, ortak sınır, ortak dil, sömürge ve bölgesel oluşum kuklaları olarak alınmış ve model 175 ülkeden oluşan grup için panel veriler yöntemi ile tahmin edilmiştir. Uzaklık, ortak sınır ve dilin ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkiler üzerindeki etkilerinin incelendiği modelde ülkelerin yüzölçümleri, uzaklık değişkeni, ortak sınır ve dil kuklaları yer almamıştır. Bölgesel ticaret anlaşması kuklası ticaret ortağı ülkelerin aynı bölgesel oluşuma üye olmalarını (ticaret yaratıcı etkiler için) ve ticaret ortağı ülkelere en az birinin bölgesel oluşuma üyeliğini (ticaret saptırıcı etkiler için) yansıtmak üzere oluşturulmuştur. Bölgesel oluşum kuklaları oluşturulurken AFTA, BFTA, CACM, CAN, CARICOM, CER, CEFTA, CIS, EAEC, EC, EFTA, GCC, MERCOSUR, NAFTA, PATCRA, SAPTA ve SPARTECA bölgesel oluşumlarından yararlanılmıştır.

Lee ve Shin'in (2006), yaptıkları tahminlerden elde edilen bulgular, ülkelerin GDP'lerinin, kişi başına düşen GDP'lerinin, sömürge, ortak sınır ve dil kuklalarının pozitif, ülkelerin yüzölçümlerinin, uzaklıklarının negatif yönde ticaret akımlarını etkilediğini göstermiştir. Bölgesel oluşum kukla tahminleri, bölgesel oluşumların hem kendi bölge içi ticaretlerini hem de bölgesel oluşuma üye olmayan ülkelerle olan ticaretlerini artırarak ticaret yaratıcı etkiler ortaya çıkardığını kanıtlamıştır. Öte yandan coğrafi faktörlerin hem bölge içi ticareti hem de bölge dışı ticareti olumlu etkileyerek ticareti artırdığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda çalışmada, Doğu Asya bölgesel ticaret anlaşmalarının da bölge dışındaki ülkeler ile ticareti saptırmadan bölge içi ticaretlerini artırdıkları sonucu bulunmuştur.

Park ve Park (2008), bölgeselleşme oluşumlarının etkilerini CGE ve çekim modelini kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışmada, RTA'ların etkileri genel olarak incelenmiş, RTA'lar FTA ve CU'ya göre sınıflandırılıp etkileri ayrıca çekim modeli ile araştırılmıştır. Tahminler 1970-99 döneminde 186 ülkeden oluşan grup için panel veriler yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Analize dahil edilen RTA'lar AFTA, ANZCERTA, CIS, COMESA, EFTA, NAFTA, PATCRA ve SPARTECA FTA'ları ile CACM, CARICOM, CEMAC, EC ve MERCOSUR CU'ları ve ülkelerin birbirleri ile aynı zamanda bu oluşumlarla yaptıkları FTA'lardır²⁸. Bağımlı değişken olarak ülkelerin ikili ticaretlerinin ortalaması, bağımsız değişkenler olarak ise ülkelerin GDP'leri, ülkelerin birbirine olan

²⁸ Daha fazla bilgi için Bkz. Park ve Park (2008) Tablo 1.

uzaklığı, yüz ölçümleri, deniz kıyısına sahip olmama, sömürge, ortak sınır, ortak dil ve bölgesel oluşum kuklaları kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, ülkelerin GDP'lerinin, sömürgecilik faaliyetlerinin, ortak sınır ve dil paylaşımının olumlu, deniz kıyısına sahip olmamanın ve uzaklığın ise olumsuz yönde ticareti etkilediğini ortaya koymuştur. Bölgeselleşme kuklaları sonuçları, bir RTA'ya üye olmanın bölge içi ticareti artırdığını, aynı zamanda RTA'ların RTA'ya üye olan ülkelerin üye olmayan ülkelerle yaptıkları ticarete olumlu etkiler yarattığını kanıtlamıştır. Öte yandan, hem FTA'ların hem de CU'ların bölgesel oluşuma üye olan ya da olmayanların ticaretini artırdığı tespit edilmiştir. Çalışmada, CU'ların bölge içi ticareti FTA'lara kıyasla daha çok artırdığı, bölge dışı ticareti ise FTA'ların daha çok teşvik ettiği bulgusuna ulaşılmıştır.

3.2.2.3. Bölgeselleşme Oluşumlarını Üç Kukla İle İnceleyen Çalışmalar

Soloaga ve Winters (1999), 1980-96 döneminde EFTA, EEC, MERCOSUR, NAFTA, ANDEAN, CACM, LAIA, ASEAN ve GCC bölgeselleşme oluşumlarının ticaret akımları üzerindeki etkilerini araştırmak için çekim modelini kullanmışlardır. Çekim modeli, 1980-96 dönemindeki her yıl için ayrı ayrı yatay kesit analiz yöntemi ile 58 ülkeden oluşan gruba uygulanmıştır. Çekim modelinden elde edilen bulgulara göre; ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, ortak dil kullanıp kullanmadıklarını gösteren kukla değişkeni, ithalatçı ülkenin ortalama uzaklığı ve ihracatçı ülkenin reel döviz kuru pozitif yönde; ülkeler arasındaki uzaklık ile ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin yüzölçümleri negatif yönde; ihracatçı ve ithalatçı ülke nüfusları ve ortak sınır kuklası hem pozitif hem de negatif yönde ticaret akımlarını etkilemektedir. Dil kuklası olarak İspanyolca, Arapça, İngilizce ve Portekizce kullanılmış, Portekizce'nin ticaret akımları üzerindeki pozitif etkisi istatistiksel olarak anlamsız tespit edilmiştir. Çalışmada, bölgeselleşme oluşumlarının etkilerini yani bölge içi ticareti, bölgeselleşme oluşumlarının ihracat ve ithalatını ölçebilmek maksadıyla kukla değişkenler kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre yalnızca EU ve EFTA ticaret saptırıcı etkileri yaratan bölgeselleşme oluşumları olurken, NAFTA, ANDEAN, CACM, LAIA ve MERCOSUR ülkeleri kendi bölgeselleşme oluşumlarının bölge içi ticaretini pozitif yönde etkilemişlerdir. Sonuç olarak çalışmada, 1990'larda oluşan bölgeselleşmenin bölge içi ticareti artırmadığı tespit edilmiştir.

Clarete ve diğeri (2003), Soloaga ve Winters (1999)'un yönteminden yararlanarak AFTA, ANDEAN, APEC, CER, ECO, EFTA, EU, MERCOSUR, NAFTA, SAPTA ve SPARTECA bölgesel oluşumlarının hem ticaret akımları hem de Asya ticareti üzerindeki etkilerini çekim modeli ile incelemişlerdir. Çekim modelini, 1980, 1985, 1990, 1995 ve 2000 yıllarında yatay kesit yöntemle ve 1985, 1990 ve 2000 yıllarından oluşan panel veri yöntemi ile 83 ülkeden oluşan grup için tahmin etmişlerdir. Modelin bağımlı değişkeni, ülkelerin birbirlerine yaptıkları ihracat, bağımsız değişkenleri ise ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, nüfusları, başkentlerinin birbirlerine olan uzaklığı, ihracatçı ülkenin ortalama uzaklığı, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin adaya dahil olup olmadığını gösteren kuklalar, ticaretçi ülkelerin ortak sınıra sahipliğini gösteren kukla ile bölgesel oluşum kuklalarıdır. Çalışmadan elde edilen bulgular, hem katsayının işareti hem de büyüklüğü bakımından farklılıklar göstermiştir. İhracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri pozitif, ada kuklaları pozitif, ortak sınır kuklası pozitif, ülkelerin birbirine olan uzaklığı negatif, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin yüzölçümleri negatif, ihracatçı ülkenin nüfusu negatif, ithalatçı ülkenin nüfusu pozitif ve ihracatçı ülkenin ortalama uzaklığı hem negatif hem de pozitif yönde ticaret akımlarını etkilemiştir. Ticaret akımları üzerinde en büyük etkiye ülkelerin birbirine olan uzaklığı sahip olmuştur. Bölgeselleşme oluşum kuklalarından elde edilen bulgulara göre; ANDEAN, ECO, EFTA, MERCOSUR, SAPTA ve SPARTECA'nın bölge içi ticareti artırıcı etkiler yarattığı bulunmuştur. Ayrıca ANDEAN, ECO, EFTA ve NAFTA ithalat saptırıcı APEC ve EU'nun ithalatı saptırmadığı tespit edilirken, NAFTA ihracat saptırıcı, ECO, MERCOSUR, SAPTA, SPARTECA, APEC, EU'nun ihracatı saptırmadığı tespit edilmiştir.

Elliot ve İkemoto (2004), 1982-99 döneminde ASEAN bölgeselleşme oluşumunun bölge içi ticarete aynı zamanda ASEAN'a üye olmayan ülkelere etkisini çekim modelinden yararlanarak analiz etmişlerdir. Model, ASEAN'ın yanı sıra EU, NAFTA ve APEC bölgesel oluşum kuklalarından yararlanılarak 35 ülkeden oluşan grup için panel veriler yöntemi ile çeşitli alt dönemlerde tahmin edilmiştir. Modellerde, ülkelerin birbirinden yaptıkları ithalat bağımlı değişken, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, kişi başına düşen GDP'leri, kişi başına düşen gelir arasındaki fark, ticaret ortağı ülke başkentlerinin birbirine uzaklığı, ortak sınır ve bölgesel oluşum kuklaları ile ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin tamamlayıcılık indeksi bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Tüm modellerde ülkelerin GDP'leri ve kişi başına düşen GDP'leri pozitif, uzaklık değişkeni

negatif, ortak sınır ve ülkeler arasındaki gelir farkı pozitif ve negatif yönde ticaret akımlarını etkilediği bulgusu ortaya konulmuştur. Bölgesel oluşum kukllarına göre, ASEAN, EU ve APEC kendi bölgeselleşme oluşumlarında bölge içi ticareti artırırken, NAFTA bölge içi ticareti 1990'lı yıllar ile birlikte artırmıştır. Öte yandan ihracat ve ithalatı ASEAN ve EU pozitif yönde etkilerken, NAFTA negatif yönde etkileyerek ticareti saptırmıştır. Yalnızca NAFTA, ithalatı 1998-99 döneminde pozitif etkilemiştir.

Croce ve diğerleri (2004), 1978-01 döneminde MERCOSUR, CACM, NAFTA ve ANDEAN bölgesel oluşumlarının bölge içi ve bölge dışı ticaret üzerindeki etkilerini çekim modeli ile incelemiştir. Model, 64 ülkeden oluşan grup için yatay kesit veri yöntemi ile tahmin edilmiştir. Tahminler lineer olmayan OLS ile yapılmıştır. Modelin bağımlı değişkeni ülkelerin dış ticaret hacmi; bağımsız değişkenleri ise ülkelerin GDP'leri, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin nüfusları, ticaret ortağı ülkelerin başkentlerinin birbirine olan uzaklığı, ortak sınır, ortak dil ve bölgesel oluşum kukllarıdır. Tahminlerden elde edilen bulgular, ülkelerin GDP'lerinin, nüfuslarının, ortak sınır ve dil paylaşımının pozitif, uzaklık değişkeninin ise negatif yönde ticareti etkilediğini göstermiştir. Diğer taraftan bölgesel oluşum kuklları tahminlerine göre, MERCOSUR bölge içi ticareti artırırken bölge dışıyla yaptığı ticareti saptırmış, bu etkiler birbirine yakın tespit edilirken, NAFTA'nın bölge içi ticaretindeki artışlar bölge dışına yarattığı saptırıcı etkilerden daha büyük gerçekleştiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda çalışmada, CACM ve ANDEAN bölgesel oluşumların ticaret saptırıcı etkiler ortaya çıkardığı bulunmuştur.

Carrere (2006), 1962-96 döneminde EU, ANDEAN, CACM, LAIA, MERCOSUR, NAFTA ve ASEAN bölgeselleşme oluşumlarının ticaret akımları üzerindeki etkilerini araştırmak için çekim modelini kullanmıştır. Çekim modeli hem 1962-96 dönemindeki her yıl için ayrı ayrı yatay kesit hem de panel Hausman-Taylor (1981) yöntemleri ile 130 ülkeden oluşan gruba uygulanmıştır. Çekim modelinde ülkelerin birbirlerine yaptıkları ithalat bağımlı değişken; ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, ortamla uzaklıkları ve altyapıları, ihracatçı ülkenin nüfusu, ülkelerin ticaret merkezlerinin birbirine olan uzaklığı, ortak sınır, ülkelerin denize kıyısı olup olmadığı ve bölgeselleşme oluşumlarının etkilerini analiz edebilmek için oluşturulan kukllar bağımsız değişkenler olarak alınmıştır. Ayrıca panel veri analizi için modele ihracatçı ve ithalatçı ülkeler arasındaki ikili reel döviz kuru dahil edilmiştir. 1962-96 döneminde her yıl için yatay kesit yöntemle çözülen model

sonuçları çalışmada sunulmamış, yalnızca 35 yıl için ortalama değerleri ile, 1962-96 döneminde maksimum ve minimum değerleri raporlanmıştır. Model sonuçlarına göre; ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, altyapıları, ortalama uzaklıkları ve ortak sınır sahipliğini gösteren kukla değişkeni pozitif yönde, ihracatçı ülkenin nüfusu, uzaklık, ikili reel döviz kuru ve ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin denize kıyısı olup olmadığını gösteren kukla değişkeni negatif yönde ticaret akımlarını etkilemektedir. Bölgeselleşme oluşumlarının ticaret akımları üzerindeki etkileri, hem panel hem de yatay kesit analizler açısından farklılıklar içerirken, bölge içi ticareti artırdıkları (yatay kesit analizlerde EU, LAIA, MERCOSUR ve NAFTA ile panel veri analizlerinde yalnızca MERCOSUR için negatif yönde) tespit edilmiştir. Aynı zamanda çalışmada, bölgeselleşme oluşumlarının bölgeselleşme oluşumları dışında kalan ülkelerin ihracat ve ithalatına olumlu katkı vermektense ziyade olumsuz etkilere (panel sonuçlarında EU bölge dışından yapılan ithalatı ve ihracatı pozitif, NAFTA ile ASEAN yalnızca bölge dışından yapılan ihracatı pozitif yönde etkilemiştir) sahip oldukları bulunmuştur.

Pusterla (2006), 1988-03 döneminde bölgeselleşme oluşumlarının, bölgesel oluşum çeşitlerinin ve coğrafi faktörlerin ticaret akımlarına etkisini araştırmıştır. Çalışmada 7 model kullanılmış, tüm modellerde bağımlı değişken olarak ülkelerin birbirlerine yaptıkları ihracat miktarları alınmıştır. Modellerde ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, kişi başına düşen GDP'leri, ülkelerin birbirine olan uzaklığı, ortak sınır, ortak dil ve sömürgecilik, RIA (bölgesel bütünleşme anlaşması), GAAT/WTO, EU15, EU25, EU27, CEFTA, COMESA, MED, SACU, UEMOA, NAFTA, CACM, CAN, CARICOM, MERCOSUR, APEC, ASEAN, CER ve coğrafi kıta kuklaları bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Çalışma, panel OLS ve sabit etkiler yöntemi ile 108 ülkeden oluşan grup için çekim modeli ile tahmin edilmiştir. Çalışmanın temel modelinden elde edilen bulgulara göre; ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, kişi başına GDP'leri (ithalatçı ülkenin kişi başına GDP'si, sabit etkiler tahmininin ikinci aşamasında negatif yönde), ortak sınır, ortak dil, sömürgecilik (günümüzde sömürgecilik faaliyetlerini yansıtan kukla sabit etkiler tahmininin ikinci aşamasında negatif yönde), bölgeselleşme (ihracatçı ve ithalatçı ile ihracatçı ülkelerin bölgeselleşme oluşumlarına üyeliği yansıtan kuklalar sırasıyla sabit etkiler tahmininin ikinci aşamasında ve ilk aşamasında negatif yönde) ve GATT/WTO kuklaları pozitif yönde, uzaklık negatif yönde ticaret akımlarını etkilemiştir. 16 bölgesel oluşumun ticaret üzerindeki etkileri farklılık göstermesine rağmen, bölge içi ticareti

artırdıkları yönünde güçlü bulgular elde edilmiştir. Aynı zamanda bu bölgesel oluşumlar, bölgesel oluşumların dışında kalan ülkelerin ihracat ve ithalatını negatif yönde etkileyerek, ticaret saptırıcı etkiler de meydana getirmişlerdir. Diğer taraftan ticaret ortaklığı yapan ülkelerin aynı kıtadan olması (Asya kıtası hariç), ticareti pozitif yönde etkilemektedir. Bütünleşme derecelerinin ticaret üzerindeki etkileri de farklılık göstermesine rağmen, bütünleşme dereceleri artıkça ticaret üzerindeki etkisinin de azaldığı görülmektedir.

Rojid (2006), 1980–2001 döneminde COMESA'nın ticaret yaratıcı mı yoksa saptırıcı mı bir bölgeselleşme olduğunu çekim modelinden faydalanarak belirlemeye çalışmıştır. Çalışmada COMESA dışında ANDEAN, APEC, CACM, CER, EFTA, EU, MERCOSUR, NAFTA, SADC ve SPARTECA bölgeselleşme oluşumları da kullanılmıştır. Çekim modeli 147 ülke için panel veri yöntemi ile tahmin edilmiştir. Modelin bağımlı değişkenini ülkelerin birbirleri ile yaptıkları ihracat oluştururken, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, nüfusları, ikili reel döviz kurları, başkentleri arasındaki uzaklık, ortak dil, ortak sınır ve bölgesel oluşum kuklaları bağımsız değişkenleri oluşturmuştur. Model sonuçlarına göre; ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, ortak sınır ve dil kuklaları pozitif, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin nüfusları, başkentlerinin uzaklığı ve ikili reel döviz kurları ticaret akımları negatif yönde etkilemektedir. Ticaret akımları üzerinde en büyük etkiye, bölgeselleşme kuklaları dışında uzaklık değişkeninin sahip olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada bölgeselleşme kuklalarından elde edilen bulgulara göre; COMESA, ANDEAN, APEC, CACM, EFTA, EU, MERCOSUR, SADC ve SPARTECA ticaret yaratıcı, NAFTA ve CER ticaret saptırıcı bütünleşme oluşumları olarak bulunmuştur.

Tumbarello (2006), 1984-03 döneminde ASEAN, ASEAN6, APEC, SAPTA, EU15, EAEC, MERCOSUR ve NAFTA bölgesel oluşumlarının ticaret akımları üzerindeki etkilerini çekim modelinden faydalanarak 182 ülkeden oluşan grup için analiz etmiştir. Tahminler, 8 yıl için yatay kesit (yatay kesit tahminlerde ASEAN, ASEAN6, CER ve SAPTA modele dahil edilmiştir) ve dönem için panel veriler yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Tahmin edilen denklemin bağımlı değişkeni ülkelerin birbirlerinden yaptıkları ithalat, bağımsız değişkenleri ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, kişi başına düşen GDP'leri, ticaret ortağı ülkelerin ekonomik merkezlerinin uzaklığı, ortak sınır, ortak dil ve bölgesel oluşum kuklalarıdır. Elde edilen bulgular, ülkelerin GDP'lerinin, kişi başına GDP'lerinin, ortak sınır ve dil paylaşımının ticaret akımlarını

pozitif, uzaklığın ise negatif yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Öte yandan bölgesel oluşum kuklaları tahminleri, CER, APEC, MERCOSUR, NAFTA'nın bölge içi ticareti artırdığını EU15 ve ASEAN'nın ise azalttığını göstermiştir. Aynı zamanda çalışmada, ASEAN, CER, SAPTA, ASEAN6, APEC, EU15 ve NAFTA pozitif EAEC ve MERCOSUR negatif yönde ithalatı etkilediği, ASEAN, ASEAN6, APEC, SAPTA, EU15, EAEC ve MERCOSUR'un pozitif yalnızca NAFTA'nın negatif yönde ihracata tesir ettiği bulunmuştur.

Jugurnath ve diğerleri (2007), 1980-00 döneminde, AFTA, CER, APEC, MERCOSUR ve NAFTA bölgeselleşme oluşumlarının ticaret akımları üzerindeki etkisini çekim modelinden yararlanarak analiz etmişlerdir. Çekim modeli, 1980-00 dönemi ve bu dönemin 1980-85, 1985-90, 1990-95 ve 1995-00 alt dönemlerinde 26 ülkeden oluşan grup için panel veri yöntemi ile tahmin edilmiştir. Modellerin bağımlı değişkeni ülkelerin birbirlerine yaptıkları ithalat, bağımsız değişkenleri ise ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, nüfusları, yüzölçümleri, reel döviz kurları, ticaret vergileri, başkentleri arasındaki uzaklığı, ortak dil ve bölgeselleşme kuklalarıdır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, ortak dil kullanımı ve ihracatçı ülkelerin reel döviz kuru pozitif; uzaklık, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin yüzölçümleri, ticaret vergileri ve ithalatçı ülkenin reel döviz kuru negatif; ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin nüfusları hem pozitif hem de negatif yönde ticaret akımlarını etkilemiştir. Bölgeselleşme kuklalarının sonuçlarına göre; ASEAN ve CER dünya genelinde ticareti artırıcı etkiler doğurarak dünya refahının yükselmesine katkıda bulunurken, NAFTA, APEC ve MERCOSUR ticaret saptırıcı etkiler yaratarak refah kayıplarının oluşmasına yol açmıştır.

Recalde ve diğerleri (2008), 1990-00 döneminde, MERCOSUR, NAFTA, EU, CARICOM ve CER bölgeselleşme oluşumlarının ticaret akımlarını farklı panel veri yöntemleri ile test etmişlerdir. Çalışmanın bağımlı değişkeni ülkelerin birbirlerinden yaptıkları ithalat, bağımsız değişkenleri ithalatçı ve ihracatçı ülkelerin GDP'leri, kişi başına düşen GDP'leri, ortalama uzaklığı, ticaret ortağı ülkelerin başkentlerinin birbirine olan uzaklığı, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin deniz kıyısına sahip olmamasını, ortak sınır ve dil paylaşmayı yansıtan kuklalar ile bölgesel oluşum kuklalarıdır. 126 ülkeden oluşan grup için yapılan tahminlerden elde edilen bulgular, ülkelerin GDP, kişi başına düşen GDP, ortalama uzaklık (ithalatçı ülkenin ortalama uzaklığı OLS2 tahmininde negatif) ortak sınır

(tobit tahmininde negatif) ve dil paylaşımın pozitif, uzaklık ve deniz kıyısına sahip olmamanın ticaret akımlarını negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Öte yandan PPML (Poisson Pseudo-Maximum-Likelihood) tahminlerinin diğer tahminlere göre daha güvenilir sonuçlar ortaya koyduğu çalışmada ifade edilmiştir. Bu sonuçlara göre, MERCOSUR, EU ve CER bölge içi ticareti artırıcı sonuçlar oluşturmuştur. Aynı zamanda MERCOSUR, EU, CARICOM ve CER negatif, NAFTA ise pozitif yönde ithalatı etkilerken MERCOSUR, EU, NAFTA ve CER ihracatı negatif yönde etkilemiştir.

Trotignon (2009), bölgeselleşme oluşumlarının ticaret yaratıcı yoksa ticaret saptırıcı etkiler mi oluşturduklarını çekim modelinden yararlanarak belirlemiştir. Çalışmada genel anlamda RTA'ların aynı zamanda ANDEAN, AFTA, CACM, EU, EMU, MERCOSUR ve NAFTA bölgesel oluşumlarının etkileri inceleme konusu yapılmıştır. Çekim modeli, 50 ülkeden oluşan grup için 1986-05 döneminde panel veriler ile tahmin edilmiştir. Tahmin edilen modelin bağımlı değişkeni ülkelerin birbirlerine yaptıkları ihracat, bağımsız değişkenleri ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, kişi başına düşen gelir farkı, GDP büyüklüğü arasında benzerlikler, ikili reel döviz kuru, ticaret ortağı ülkelerin birbirine olan ortalama uzaklığı ve bölgesel oluşum kuklalarıdır. Tahmin sonuçları, ülkelerin GDP'lerinin ve ortalama uzaklığının pozitif; ikili reel kur, gelir farklılığı ve benzerliğinin negatif yönde ticaret akımlarını etkilediğini göstermiştir. RTA'lar, RTA'ya üye ülkeler arasındaki ticareti aynı zamanda RTA'ya üye olmayanlara yapılan ihracatı ve ithalatı artırıcı etkiler yaratmıştır. Ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkiler bakımından, çalışmada ele alınan bölgesel oluşumlar ticaret yaratıcı bütünleşmeler olurken yalnızca NAFTA ihracat saptırıcı etkiler oluşturmuştur.

Martinez-Zarzoso ve diğerleri (2009), 1980-99 döneminde EU, NAFTA, CACM, CARICOM, MAGREB ve EUMED bölgeselleşme oluşumlarının ticaret akımları üzerindeki etkilerini araştırmak için çekim modelini kullanmışlardır. Çalışmada çekim modeli, 1981, 1985, 1990, 1995 ve 1999 yıllarında yatay kesit yöntemle; 1980-99 döneminde ise hem statik panel hem de dinamik panel yöntemleriyle 47 ülkeden oluşan grup için tahmin edilmiştir. Modellerde ülkelerin birbirlerine yaptıkları ihracat bağımlı değişken, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri, nüfusları, başkentlerinin birbirine olan uzaklığı, ortak sınır, ortak dil, ada ve bölgesel oluşum kuklaları bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Modellerden elde edilen bulgular, katsayıların işareti ve büyüklüğü

bakımından farklılıklar sergilemiştir. İhracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'leri pozitif, ülkeler arasındaki uzaklık, ortak sınır kuklası ve ihracatçı ülkenin nüfusu negatif, ithalatçı ülkenin nüfusu ile ada kuklası hem negatif hem pozitif yönde tüm modeller için ticaret akımlarını etkilemektedir. Statik panel sonuçlarına göre EU, NAFTA ve CACM ticaret yaratıcı, EU ithalat saptırıcı ve EUMED ihracat saptırıcı bölgesel oluşumlar olarak tespit edilmiştir. Dinamik panel sonuçlarına göre; EU ve NAFTA'nın ticaret saptırıcı etkilerine rastlanmamış, CACM ve CARICOM'un bölge içi ticaretini artırdığı, CARICOM ve MAGREB'in ithalat saptırıcı, EUMED'in ihracat saptırıcı bölgesel oluşumlar olduğu bulunmuştur. Aynı zamanda dinamik panel sonuçları, gelişmiş ülkelerin katılımıyla oluşan EU ve NAFTA'nın gelişmekte olan ülkeler tarafından oluşturulan bölgesel oluşumlardan daha çok hem bölge içi hem de bölge dışı ticareti artırdığını göstermiştir.

Tablo 10: Çekim Modelini Kullanan Çalışmalar ve Çalışmaların Bölgeselleşme Oluşumlarına Ait Sonuçları

Yazar(lar)	Dönem	Ülkeler	Yöntem	Bağımlı Değişken	Bölgeselleşme Kuklaları ve Sonuçlar
Aitken (1973)	1951-67	12	Yatay Kesit	İhracat	EEC(+ ^{a,b,#} / - [#]), EFTA(+ ^{a,b,#} / - [#])
Bergstrand (1985)	1965-76	15	Yatay Kesit	İhracat	EEC(+ ^{a,b,#}), EFTA(+ ^a)
Frankel ve Wei (1998)	1970-92	63	Yatay Kesit	İhracat	EC(- ^{b,c,#}), EC-İthalat(+ ^{b,#}), EFTA(+ [#] / - [#]), EFTA-İthalat(- ^{b,#}), US-CANADA(- [#]), US-CANADA-İthalat(- ^{b,#}), MERCOSUR(+ ^{b,c,#}), MERCOSUR-İthalat(+ [#] / - ^{c,#}), ANDEAN(+ ^{b,#}), ANDEAN-İthalat(+ ^{b,#} / - [#]), ASEAN(+ ^b), ASEAN-İthalat(+ ^b),
Krueger (1999)	1987-97	61	Panel Veri	İhracat	NAFTA(+ [#]), NAFTA-İthalat(- ^a), EU(+ [#]), EU-İthalat(+ ^a), MERCOSUR(- [#]), MERCOSUR-İthalat(- ^a), ASEAN(+ ^a), ASEAN-İthalat(+ ^a), ANDEAN(+ ^a), ANDEAN-İthalat(- ^a), CER(+ [#]), CER-İthalat(+ [#])
Soloaga ve Winters (1999)	1980-96	58	Panel Veri ve Yatay Kesit	İthalat	EU(- ^a), EU-İhracat(+ ^{a,#} / - ^{a,#}), EU-İthalat(+ ^a), EFTA(- ^{a,#}), EFTA-İhracat(+ ^{a,#} / - [#]), EFTA-İthalat(+ ^{a,#}), ASEAN(+ ^{a,#} / - ^a), ASEAN-İhracat(+ ^a), ASEAN-İthalat(+ ^{a,b,#} / - ^a), GULFCOP(+ ^{a,b,#} / - ^a), GULFCOP-İhracat(- ^a), GULFCOP-İthalat(+ ^{a,#} / - ^a), NAFTA(+ ^{a,#}), NAFTA-İhracat(+ ^{a,b} / - ^{a,b}), NAFTA-İthalat(+ ^{a,c}), CACM(+ ^a), CACM-İhracat(- ^{a,b}), CACM-İthalat(- ^a), LAIA(+ ^a), LAIA-İhracat(- ^{a,b,#}), LAIA-İthalat(- ^a), ANDEAN(+ ^a), ANDEAN-İhracat(- ^a), ANDEAN-İthalat(- ^a), MERCOSUR(+ ^a), MERCOSUR-İhracat(+ ^{a,c} / - ^{a,#}), MERCOSUR-İthalat(- ^a)

Not: a, b ve c ilgili değişkenin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı # ilgili değişkenin anlamsız olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 10: (Devamı)

Cernat (2001)	1994-98	144	Panel Veri ve Yatay Kesit	İhracat	AFTA-İçİ(+ ^{a,b}), AFTA-Dışİ(+ ^a), ANDEAN-İçİ(+ ^{a,c}), ANDEAN-Dışİ(- ^{a,b}), CARICOM-İçİ(+ ^a), CARICOM-Dışİ(+ [#] / - [#]), COMESA-İçİ(+ ^a), COMESA-Dışİ(+ ^{a,b}), ECOWAS-İçİ(+ ^{a,b}), ECOWAS-Dışİ(+ ^{c,#}), EU-İçİ(+ ^{a,#}), EU-Dışİ(+ ^a), MERCOSUR-İçİ(+ ^{a,#}), MERCOSUR-Dışİ(- ^{a,b,c}), NAFTA-İçİ(- [#]), NAFTA-Dışİ(+ ^{b,#} / - [#]), SADC-İçİ(+ ^a), SADC-Dışİ(+ ^{a,b})
Sapir (2001)	1960-92	16	Yatay Kesit	İhracat	EC1(- ^{a,b,c,#}), EC2(- [#]), EC3(- [#]), EFTA(+ [#] / - ^{a,b,#}), EC-EFTA(- ^{a,b,c,#}), BENELUX(+ ^{c,#} / - [#]), NONPTA(+ [#] / - ^{a,b,c,#})
Hassan (2001)	1996-97	27	Yatay Kesit	İhracat+İthalat	SAARC1-İçİ(- ^a), SAARC1-Dışİ(- ^a), SAARC2-İçİ(- ^{a,#}), SAARC2-Dışİ(- ^{a,c}), ASEAN1-İçİ(- ^{a,#}), ASEAN1-Dışİ(- ^{a,#}), ASEAN2-İçİ(+ [#]), ASEAN2-Dışİ(+ [#]), NAFTA-İçİ(+ ^{c,#}), NAFTA-Dışİ(+ ^{c,#}), EEC1-İçİ(+ ^{a,b,#}), EEC1-Dışİ(+ ^{a,#}), EEC2-İçİ(+ [#] / - [#]), EEC2-Dışİ(- [#])
Gilbert ve diğİerleri (2001)	1984-98	38	Panel Veri ve Yatay Kesit	İhracat+İthalat	EU-İçİ(+ ^{a,b,#} / - ^{b,#}), EU-Dışİ(+ ^{b,#} / - [#]), NAFTA-İçİ(- ^{a,#} / + [#]), NAFTA-Dışİ(- ^a / + [#]), AFTA-İçİ(+ ^{a,b,#}), AFTA-Dışİ(+ ^{a,#}), CER-İçİ(+ ^{a,b,#} / - [#]), CER-Dışİ(+ ^{a,b} / - ^{a,b}), MERCOSUR-İçİ(+ ^{a,#} / - ^{a,#}), MERCOSUR-Dışİ(+ ^{a,#} / - ^{a,b,#}), ANDEAN-İçİ(+ ^{a,b,#} / - ^{a,b,#}), ANDEAN-Dışİ(+ ^{a,b,#} / - ^{a,#}), APEC-İçİ(+ ^{a,#}), APEC-Dışİ(+ ^{a,b,#} / - [#]),
Martinez-Zarzoso (2003)	1980-99	47	Panel Veri ve Yatay Kesit	İhracat	EU(+ ^{a,b,c,#} / - [#]), NAFTA(+ ^{a,b,#} / - [#]), CARICOM (+ ^{a,#} / - [#]), CACM(+ ^{a,c,#}), MAGREB(+ [#] / - ^{a,b,#}), MASHREK(- ^{a,b,c,#})

Not: a, b ve c ilgili değışkenin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı # ilgili değışkenin anlamsız olduğunu ifade etmektedir.

Tablo10: (Devamı)

Martinez-Zarzoso ve Nowak-Lehmann (2003)	1988-96	20	Panel Veri ve Yatay Kesit	İhracat	EU(+ ^{a,b}), MERCOSUR(+ ^a)
Clarete ve diğerleri (2003)	1980-00	83	Panel Veri ve Yatay Kesit	İhracat	ANDEAN(+ ^{a,b}), ANDEAN-İhracat(+ [#] / - [#]), ANDEAN-İthalat(- ^{a,b,#}), ECO(+ ^{a,b,#}), ECO-İhracat(+ ^{a,b,#} / - ^{a,#}), ECO-İthalat(+ ^{a,b,#} / - ^{a,b,#}), EFTA(+ ^{a,b}), EFTA-İhracat(+ ^{b,#}), EFTA-İthalat(- ^a), MERCOSUR(+ ^{a,b}), MERCOSUR-İhracat(+ ^a), MERCOSUR-İthalat(+ [#] / - [#]), SAPTA(+ ^{a,b}), SAPTA-İhracat(+ ^a), SAPTA-İthalat(+ [#] / - [#]), SPARTECA(+ ^a), SPARTECA-İhracat(+ ^{a,b,#} / - ^{a,#}), SPARTECA-İthalat(+ [#] / - ^{a,b,#}), APEC(+ ^{a,#}), APEC-İhracat(+ ^a), APEC-İthalat(+ ^a), EU(+ [#] / - ^{a,#}), EU-İhracat(+ ^a), EU-İthalat(+ ^a), CER(- [#]), CER-İhracat(+ ^{b,#} / - [#]), CER-İthalat(+ ^{a,#} / - [#]), AFTA(+ ^{a,b,#} / - [#]), AFTA-İhracat(- ^{a,b,#}), AFTA-İthalat(- ^{a,b,#}), NAFTA(+ [#] / - [#]), NAFTA-İhracat(- ^a), NAFTA-İthalat(- ^{a,b})
Adam ve diğerleri (2003)	1996-00	37	Panel Veri	İhracat	BFTA(+ ^a), CEFTA(+ ^a), EU(+ ^a)
Elliot ve İkemoto (2004)	1982-99	35	Panel Veri	İthalat	ASEAN(+ ^a), ASEAN-İhracat(+ ^a), ASEAN-İthalat(+ ^a), EU(+ ^{a,b,#}), EU-İhracat(+ ^a), EU-İthalat(+ ^a), NAFTA(+ ^{a,#} / - ^{b,#}), NAFTA-İhracat(- ^a), NAFTA-İthalat(+ ^{a,#} / - ^{a,b}), APEC(+ ^a),

Not: a, b ve c ilgili değişkenin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı # ilgili değişkenin anlamsız olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 10: (Devamı)

Coulibaly (2004)	1970-00	98	Panel Veri	İhracat	AFTA(+ ^{a,b} / - ^{a,b}), AFTA-İhracat(+ ^a / - ^a), CAN(+ ^{a,b,#}), CAN-İhracat(+ ^{a,b} / - ^a), EAC(+ ^a / - [#]), EAC-İhracat(+ [#] / - ^{a,#}), ECOWAS(+ ^{a,c,#}), ECOWAS-İhracat(+ ^{a,c} / - [#]), MERCOSUR(+ ^{a,b}), MERCOSUR-İhracat(- ^{a,#}), SADC(+ ^a / - [#]), SADC-İhracat(+ [#] / - ^a), SAPTA(+ ^{c,#} / - ^a), SAPTA-İhracat(+ ^{a,#} / - ^a)
Longo ve Sekkat (2004)	1988-97	57	Yatay Kesit	İhracat	ECOWAS-İçer(+ [#]), ECOWAS-Dışer(+ [#] / - [#]), CEAO-İçer(+ [#]), CEAO-Dışer(+ [#] / - [#]), UDEAC-İçer(+ [#]), UDEAC-Dışer(+ [#] / - [#]), CEPGL-İçer(+ [#]), CEPGL-Dışer(+ [#] / - [#]), SADC-İçer(+ ^{a,#}), SADC-Dışer(+ [#] / - [#])
Croce ve diğerleri (2004)	1978-01	64	Yatay Kesit	İhracat+İthalat	MERCOSUR(+ ^{a,b,#}), MERCOSUR-İhracat(+ ^{b,#} / - ^{a,b}), MERCOSUR-İthalat(+ ^{b,#} / - ^{a,b}), NAFTA(+ ^{a,#} / - ^{a,b,#}), NAFTA-İhracat(+ ^{a,b,#} / - ^{b,#}), NAFTA-İthalat(+ ^{a,b,#} / - ^{a,b}), CACM(+ ^{b,#}), CACM-İhracat(+ ^{a,#} / - [#]), CACM-İthalat(+ [#] / - ^a), ANDEAN(+ ^{b,#} / - [#]), ANDEAN-İhracat(+ ^{a,#}), ANDEAN-İthalat(+ ^{a,#} / - [#]),
Cheng ve Wall (2005)	1982-97	29	Panel Veri	İhracat	EUROPEAN BLOC(+ ^{b,c,#}), NORTH AMERICAN BLOC(+ ^{b,c,#}), MERCOSUR(+ ^{b,#}), CER(+ ^b / - ^{b,#}), ISRAEL-U.S. FTA(+ ^{b,#} / - [#])
Rose (2005)	1948-99	175	Panel Veri	İhracat+İthalat	WTO2(+ ^a / - ^a), WTO1(+ ^a / - ^a), IMF2(- ^a), IMF1(- ^a), OECD2(+ ^a), OECD1(+ ^a), FTA(+ ^a), GSP(+ ^a), CURU(+ ^a)
Egger (2005)	1990-97	58	Panel Veri	İhracat	FTA(+ ^a)
Sudsawasd ve Mongsawad (2005)	1948-99	175	Panel Veri	İhracat+İthalat	GSP(+ ^{a,#}), EU(+ ^a / - [#]), ISRAEL-U.S. FTA(+ ^{c,#}), NAFTA(+ ^{a,#}), CARICOM(+ ^a / - ^{b,#}), PATCRA(+ ^{a,#} / - [#]), ANZCERTA(+ ^{a,b,c,#}), CACM(+ ^a), MERCOSUR(+ ^a), ASEAN(+ ^a), SPARTECA(+ ^{a,c,#} / - [#])

Not: a, b ve c ilgili değişkenin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı # ilgili değişkenin anlamsız olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 10: (Devamı)

Tang (2005)	1989-00	21	Panel Veri	İhracat	NAFTA-İçİ(+ ^{a,b,#} / - [#]), NAFTA-Dışİ(- ^a), ANZCERTA-İçİ(+ ^{a,#}), ANZCERTA-Dışİ(- ^{a,b}), ASEAN-İçİ(+ ^a), ASEAN-Dışİ(+ ^a)
Lee ve Park (2005)	1955-97	186	Panel Veri	İhracat+İthalat	RTA-İçİ(+ ^a), RTA-Dışİ(+ ^a), AFTA-İçİ(+ [#] / - [#]), AFTA-Dışİ(+ ^a), CACM-İçİ(+ ^a), CACM-Dışİ(+ [#] / - [#]), CAN-İçİ(+ ^a), CAN-Dışİ(+ [#]), CARICOM-İçİ(+ [#] / - ^a), CARICOM-Dışİ(- ^a), CER-İçİ(+ [#]), CER-Dışİ(+ ^a), MERCOSUR-İçİ(+ ^a), MERCOSUR-Dışİ(+ ^a), NAFTA-İçİ(+ ^a), NAFTA-Dışİ(+ ^a), EU-İçİ(+ ^{a,b}), EU-Dışİ(+ ^a), EFTA-İçİ(- [#]), EFTA-Dışİ(+ ^a), PATCRA-İçİ(+ [#]), PATCRA-Dışİ(+ ^a), SAPTA-İçİ(+ [#]), SAPTA-Dışİ(+ [#] / - [#]), SPARTECA-İçİ(+ ^{a,#}), SPARTECA-Dışİ(- ^a), ISRAEL-U.S. FTA-İçİ(+ [#]), ISRAEL-U.S. FTA-Dışİ(+ ^a)
Bussiere ve diğerleri (2005),	1980-03	61	Panel Veri	İhracat+İthalat	EU(+ ^{a,#} / - ^{a,#}), ASEAN(+ ^a), MERCOSUR(+ ^{a,b}), CEFTA(+ ^{a,b}), NAFTA(+ ^{a,b,#})
Carrere (2006)	1962-96	130	Panel Veri ve Yatay Kesit	İthalat	EU(+ ^{a,b,-a}), EU-İhracat(+ ^{a,b}), EU-İthalat(+ ^a), ANDEAN(+ ^{a,#}), ANDEAN-İhracat(+ [#] / - ^a), ANDEAN-İthalat(+ ^a / - ^a), CACM(+ ^a), CACM-İhracat(+ ^b / - ^{a,#}), CACM-İthalat(+ [#] / - ^a), LAIA(+ ^a / - [#]), LAIA-İhracat(+ ^a / - ^{a,#}), LAIA-İthalat(- ^{a,b}), MERCOSUR(+ ^a / - ^{a,#}), MERCOSUR-İhracat(+ ^a / - ^{a,#}), MERCOSUR-İthalat(+ ^a / - ^a), NAFTA(+ ^{a,#} / - ^b), NAFTA-İhracat(+ ^{a,#} / - ^a), NAFTA-İthalat(+ ^{a,#} / - ^a), ASEAN(+ ^a), ASEAN-İhracat(+ ^a / - [#]), ASEAN-İthalat(+ ^{a,#} / - ^a)

Not: a, b ve c ilgili değişkenin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı # ilgili değişkenin anlamsız olduğunu ifade etmektedir.

Tablo10: (Devamı)

119	Pusterla (2006)	1988-03	108	Panel Veri	İhracat	RIA(+ ^a / - [#]), RIA-İhracat (+ ^{a,#} / - [#]), RIA-İthalat(+ ^a), WTO/GATT(+ ^{a,b}), EU15(+ ^a), EU15-İhracat(+ ^a / - ^a), EU15-İthalat(+ ^a / - ^a), EU25(+ ^a), EU25-İhracat(- ^{a,#}), EU25-İthalat(+ ^a / - ^c), EU27(+ ^a), EU27-İhracat(- ^{a,b}), EU27-İthalat(+ ^a / - [#]), CEFTA(+ ^a / - ^a), CEFTA-İhracat(+ ^{a,b} / - ^{a,c}), CEFTA-İthalat(+ ^a / - ^{a,#}), COMESA(+ ^{a,#} / - ^a), COMESA-İhracat(+ ^{b,c,#} / - ^{a,b,c,#}), COMESA-İthalat (+ ^{a,#}), MED(+ ^{a,b,c,#} / - ^{b,c}), MED-İhracat(+ ^a / - ^a), MED-İthalat(+ ^{a,#} / - ^a), SACU(+ [#] / - ^a), SACU-İhracat(+ ^a / - ^a), SACU-İthalat(+ ^a / - ^a), UEMOA(+ ^a / - ^a), UEMOA-İhracat(+ ^{a,c,#} / - ^a), UEMOA-İthalat(+ ^a / - ^{a,c,#}), NAFTA(+ ^{a,b,c}), NAFTA-İhracat(+ ^{a,b}), NAFTA-İthalat(+ ^a), CACM(+ ^{a,b,#} / - ^a), CACM-İhracat(+ ^a / - ^a), CACM-İthalat(+ ^{a,c,#} / - ^a), CAN(+ ^a / - ^a), CAN-İhracat(+ ^{a,c} / - ^a), CAN-İthalat(+ ^{a,#} / - ^a), CARICOM(+ ^{a,b,c} / - ^a), CARICOM-İhracat(+ ^{a,b,#} / - ^{a,b}), CARICOM-İthalat(+ ^{a,b} / - [#]), MERCOSUR(+ ^a / - ^a), MERCOSUR-İhracat(+ ^{a,b} / - ^{a,#}), MERCOSUR-İthalat(+ ^{a,b,c} / - ^a), APEC(+ ^a / - ^a), APEC-İhracat(+ ^a / - ^{a,#}), APEC-İthalat(+ ^a / - ^{a,b,c,#}), ASEAN(+ ^a / - ^{a,#}), ASEAN-İhracat(+ ^a / - ^a), ASEAN-İthalat(+ ^a), CER(+ ^a), CER-İhracat(+ ^a / - ^{a,b}), CER-İthalat(+ ^a / - ^{a,#}), OEC(+ ^a / - ^c), OEC-İhracat(+ ^a / - ^a), OEC-İthalat(+ ^a / - ^{a,#}), PTA(+ ^a / - ^a), PTA-İhracat(+ ^a / - ^a), PTA-İthalat(+ ^a / - ^a), FTA(+ ^{a,c}), FTA-İhracat(+ ^a / - ^c), FTA-İthalat(+ ^a / - ^a), CU(+ ^a / - ^a), CU-İhracat(+ ^a / - ^a), CU-İthalat(+ ^{a,c,#} / - ^a), CI(+ ^a / - ^a), CI-İhracat(+ ^a / - ^a), CI-İthalat(+ ^a / - ^a)
-----	-----------------	---------	-----	------------	---------	--

Not: a, b ve c ilgili değişkenin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı # ilgili değişkenin anlamsız olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 10: (Devamı)

Montenegro ve Soloaga (2006)	1988-03	120	Panel Veri	İthalat	ANDEAN(+ ^{a,b}), ASEAN(- ^{a,b}), CACM(+ ^a), CARICOM(+ ^a), ECOWAS(+ ^a), EFTA(+ [#] / - [#]), EU(- ^a), MERCOSUR(+ ^{b,c,#}), UDEAC(+ ^a)
Rojid (2006)	1980-01	147	Panel Veri	İhracat	ANDEAN(+ ^a), ANDEAN-İhracat(- ^a), ANDEAN-İthalat(- ^a), APEC(+ ^a), APEC-İhracat(+ ^a), APEC-İthalat(+ ^a), CACM(+ ^a), CACM-İhracat(- ^a), CACM-İthalat(- ^a), CER(+ ^a), CER-İhracat(- ^a), CER-İthalat(+ ^a), COMESA(+ ^a), COMESA-İhracat(- ^a), COMESA-İthalat(- ^a), EFTA(+ ^a), EFTA-İhracat(+ [#]), EFTA-İthalat(- ^a), EU(- ^a), EU-İhracat(+ ^a), EU-İthalat(+ ^a), MERCOSUR(+ ^a), MERCOSUR-İhracat(- ^a), MERCOSUR-İthalat(- ^a), NAFTA(+ [#]), NAFTA-İhracat(- ^a), NAFTA-İthalat(- ^a), SADC(+ ^a), SADC-İhracat(+ ^a), SADC-İthalat(- ^a), SPARTECA(+ ^a), SPARTECA-İhracat(+ ^a), SPARTECA-İthalat(- ^a)
Tumbarello (2006)	1984-03	182	Panel Veri ve Yatay Kesit	İthalat	ASEAN(+ [#] / - ^{a,b,#}), ASEAN-İhracat(+ ^a), ASEAN-İthalat(+ ^{a,b}), CER(+ ^{b,#}), CER-İhracat(+ ^{a,b,#} / - [#]), CER-İthalat(+ ^{a,b,#} / - ^{a,#}), SAPTA(+ [#] / - [#]), SAPTA-İhracat(+ ^a), SAPTA-İthalat(+ ^{a,b,#} / - [#]), ASEAN6(+ [#] / - [#]), ASEAN6-İhracat(+ ^a), ASEAN-İthalat6(+ ^{a,b}), APEC(+ ^a), APEC-İhracat(+ ^a), APEC-İthalat(+ ^a), EU15(- ^a), EU15-İhracat(+ ^a), EU15-İthalat(+ ^a), EAEC-İhracat(+ ^a), EAEC-İthalat(- ^a), MERCOSUR(+ ^b), MERCOSUR-İhracat(+ ^a), MERCOSUR-İthalat(- ^a), NAFTA(+ ^c), NAFTA-İhracat(- ^a), NAFTA-İthalat(+ ^a),
Sandberg ve diğerleri (2006)	1980-96	16	Yatay Kesit	İhracat	CARICOM(+ ^a)

Not: a, b ve c ilgili değişkenin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı # ilgili değişkenin anlamsız olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 10: (Devamı)

Lee ve Shin (2006)	1948-99	175	Panel Veri	İhracat+İthalat	RTA-İçİ(+ ^a), RTA-Dışİ(+ ^a), CURU(+ ^a)
Papazoglou ve diğİerleri (2006)	1992-03	26	Panel Veri	İhracat	EU(+ ^{b,c})
Jugurnath ve diğİerleri (2007)	1980-00	26	Panel Veri	İthalat	ASEAN(- ^{a,b,#}), ASEAN-İhracat(+ ^{a,b}), ASEAN-İthalat(+ ^a), CER(+ ^{a,b,#}), CER-İhracat(+ ^a), CER-İthalat(+ ^{b,c,#} / - [#]), APEC(+ ^{a,b}), APEC-İhracat(+ [#] / - ^{a,b}), APEC-İthalat(- ^{b,#}), MERCOSUR(+ ^a), MERCOSUR-İhracat(- ^a), MERCOSUR-İthalat(- ^a), NAFTA(+ ^{a,#}), NAFTA-İhracat(- ^a), NAFTA-İthalat(+ [#])
Baier ve Bergstrand (2007)	1960-00	96	Panel Veri ve Yatay Kesit	İhracat	FTA(+ ^{a,#} / - ^{a,#})
Recalde ve diğİerleri (2008)	1990-00	126	Panel Veri	İthalat	MERCOSUR(+ ^a / - [#]), MERCOSUR-İhracat(- ^a), MERCOSUR-İthalat(- ^a), NAFTA(+ ^a / - ^{a,#}), NAFTA-İhracat(+ ^{a,#} / - ^a), NAFTA-İthalat(+ ^{a,#} / - ^a), EU(+ ^{a,#} / - ^a), EU-İhracat(+ ^a / - ^a), EU-İthalat(+ ^a / - ^a), CARICOM(+ [#] / - ^{a,#}), CARICOM-İhracat(+ ^{b,#} / - [#]), CARICOM-İthalat(- ^{a,#}), CER(+ ^a / - [#]), CER-İhracat(- ^{a,#}), CER-İthalat(+ ^a / - ^{a,#})
Park ve Park (2008)	1970-99	186	Panel Veri	İhracat+İthalat	RTA-İçİ(+ ^a), RTA-Dışİ(+ ^a), FTA-İçİ(+ ^a), FTA-Dışİ(+ ^a), CU-İçİ(+ ^a), CU-Dışİ(+ ^a)

Not: a, b ve c ilgili değışkenin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı # ilgili değışkenin anlamsız olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 10: (Devamı)

Trotignon (2009)	1986-05	50	Panel Veri	İhracat	RTA(+ ^a), RTA-İhracat(+ ^a), RTA-İthalat(+ ^a), ANDEAN(+ ^a), ANDEAN-İhracat(+ ^a), ANDEAN-İthalat(+ ^a), AFTA(+ ^a), AFTA-İhracat(+ ^a), AFTA-İthalat(+ ^a), CACM(+ ^a), CACM-İhracat(+ ^a), CACM-İthalat(+ ^a), EU(+ ^b), EU-İhracat(+ ^a), EU-İthalat(+ ^c), EMU(+ ^a), EMU-İhracat(+ ^a), EMU-İthalat(+ ^c), MERCOSUR(+ ^a), MERCOSUR-İhracat(+ ^b), MERCOSUR-İthalat(+ ^a), NAFTA(+ ^a), NAFTA-İhracat(- ^a), NAFTA-İthalat(+ ^a)
Martinez-Zarzoso ve diğerleri (2009)	1980-99	47	Panel Veri ve Yatay Kesit	İhracat	EU(+ ^{a,c,#} / - ^{a,#}), EU-İhracat(+ ^{a,b,#} / - ^{a,c,#}), EU-İthalat(+ ^{a,#} / - ^{a,b,c,#}), NAFTA(+ ^{a,b,c} / - ^{b,c,#}), NAFTA-İhracat(+ ^{b,c,#} / - ^{a,#}), NAFTA-İthalat(+ ^{a,b,c,#} / - ^{a,c,#}), CACM(+ ^{a,b,#}), CACM-İhracat(+ ^{a,b,#} / - ^{a,#}), CACM-İthalat(+ ^{b,c,#} / - ^{a,c,#}), CARICOM(+ ^{a,c} / - ^{b,c,#}), CARICOM-İhracat(+ ^{a,b,c,#} / - ^{a,b,#}), CARICOM-İthalat(+ [#] / - ^{a,b,#}), MAGREB(+ ^{a,#} / - ^{a,#}), MAGREB-İhracat(+ ^{c,#} / - ^{a,c,#}), MAGREB-İthalat(+ ^{a,c,#} / - ^{a,b,c,#}), EUMED(+ ^{a,b,#} / - ^{a,b,#}), EUMED-İhracat(+ ^{a,#} / - ^{a,#}), EUMED-İthalat(+ ^{b,#} / - ^{a,b,#}),
Rault ve diğerleri (2009)	1987-04	23	Panel Veri	İhracat+İthalat	RTA(+ ^a)

Not: a, b ve c ilgili değişkenin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı # ilgili değişkenin anlamsız olduğunu ifade etmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TİCARET AKIMLARININ BELİRLEYİCİLERİ VE BÖLGESELLEŞMENİN TİCARET AKIMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: YATAY-KESİT VE PANEL VERİ ANALİZİ

Bölgeselleşme oluşumlarının dünya genelinde ulaşılmış olduğu nokta ve geçirmiş olduğu evreler önceki bölümlerde ele alınmıştır. Dikkat çekici gelişme ise 1990'lı yıllarda bölgeselleşme oluşumlarında yaşanan gelişmelerin günümüzde artan bir ivme ile devam etmesi olmuştur. Diğer taraftan bölgesel oluşumların ulaştıkları sayısal büyüklükte ayrıca önem arz etmektedir. Nihayetinde bölgeselleşme eğilimleri, dünya ticaretini ve ticaret akımlarını karmaşık bir yapıya sürüklemiştir.

Bu bölümde ticaret akımlarının belirleyicileri ve bölgeselleşmenin ticaret akımları üzerinde yarattığı etkiler, yatay-kesit ve panel veri analizleri ile saptanmaya çalışılmıştır. Bölgeselleşmenin etkilerinin belirlenmesinde ise EU, NAFTA, ANDEAN, CACM, MERCOSUR, AFTA, SAPTA ve COMESA bölgesel oluşumları kullanılmıştır. Bu bölümde ilk olarak çalışmanın amacı ortaya konulmuş daha sonra çalışmanın modeli ve veri seti takdim edilmiştir. Son olarak elde edilen ekonometrik bulgular takdim edilmiş ve değerlendirilmiştir.

4.1. Çalışmanın Amacı

Dünya, hem siyasi ortam hem de ticaret üzerinde oluşan önemli gelişmelere 1990'lı yıllılarda tanıklık etmiştir. Özellikle dünyanın siyasi gerilimine sebebiyet veren unsurlar olan Berlin Duvarının yıkılması ve SSCB'nin dağılması, dünya siyasi düzeninin yanı sıra ticaret düzenini de büyük bir biçimde etkilemiştir. Şöyle ki, iki egemen güç konumunda olan ABD ve SSCB'nin yer aldığı dünya düzeninden tek egemen güç olan ABD'nin bulunduğu dünya düzenine geçilmiştir. ABD'nin kapitalist sistemi savunması aynı zamanda SSCB'nin kontrolü altında olan devletlerde kapitalist sisteme geçiş yönündeki

gelişmeler, ticaret akımlarını derinden etkilemiştir. Diğer taraftan bölgeselleşme oluşumları hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. Dünya, bu bölgeselleşme oluşumlarına özellikle 2000’li yıllarda Asya’da oluşan bölgeselleşme lehindeki gelişmelerin eklenmesi ile birlikte şimdiye kadar yaşanmamış bir bölgesel oluşumlar çağı şeklinde adlandırılabilir bir seviyeye ulaşmıştır.

Bölgesel oluşumlara katılan ülkelerin ana amacı bölgesel oluşuma taraf olan ülkeler ile yaptıkları ticaret düzeylerini artırmaktır. Bu noktada acaba bölgesel oluşumlar, bölge içi ticareti ne yönde değiştirecek sorusu akla gelmektedir. Diğer taraftan, bazen ülkeler ticaret akımlarında meydana gelen saptırıcı etkilerden kaçınmak için de bölgesel oluşumlara taraf olmaktadır. Bu durum bölgesel oluşumların ihracat ve ithalatı nasıl etkileyeceği sorusunu ortaya çıkarmaktadır. 1990’lı yıllar ve sonrasında oluşan yeni bölgeselleşme süreci 1990’lı yıllar öncesi ile birçok yönden farklı özellikler sergilemiştir. Bundan önceki bölümlerde bu durum ayrıntıları ile ele alınmıştır. Ancak yeni bölgeselleşme sürecinin ticaret akımları üzerinde yaratmış olduğu etkiler 1990’lı yıllar öncesinde oluşan bölgesel oluşumlardan da farklılıklar içermekte midir? Dolayısıyla bölgeselleşme oluşumlarının ticaret üzerinde yarattığı etkilerin analiz edilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı ticaret akımlarının belirleyicilerin ve bölgeselleşmenin ticaret akımları üzerindeki etkisinin 1980-08 dönemi için tespit edilmesidir. Bu doğrultuda, çalışmanın dönemi dünyanın yaşamış olduğu gelişmelere paralel bir şekilde 1980-89 ve 1990-08 olmak üzere iki alt döneme ayrılmıştır. 1980-89 dönemi 1990’lı yıllarda hızlı bir biçimde gelişmeye başlayan bölgeselleşme hareketlerinden önce yaşanan dönemdeki gelişmeleri ortaya koymak amacıyla seçilmiştir. Diğer taraftan 1990-08 dönemi ise yeni bölgeselleşme sürecinde oluşan etkilerin saptanması için kullanılmıştır.

Bölgeselleşme oluşumlarının ticaret akımları üzerindeki etkilerinin belirlenmesinde EU, NAFTA, ANDEAN, MERCOSUR, CACM, AFTA, SAPTA ve COMESA olmak üzere 8 adet bölgesel oluşum dikkate alınmıştır. Buraya kadar ele alınan bölümlerde bölgeselleşme oluşumları ve bölgeselleşme teorisi hakkındaki görüşler ve deneyimler ifade edilmiştir. Bu noktadan itibaren çalışmada irdelenen soruların cevapları, 92 ülkeden oluşan grup için 3. bölümde ayrıntılı bir biçimde ele alınan çekim modelinden yararlanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

4.2. Ekonometrik Model

Yatay-kesit ve panel veri analizlerinden yararlanılarak çekim modeli, ticaret akımlarının belirleyicilerinin tespitinde ve bölgeselleşme oluşumlarının ticaret akımları üzerindeki etkisinin saptanmasında kullanılmıştır. Analizler 3 model üzerinden yürütülmüştür.

1) Kukla değişkeni içermeyen 1. Model (denklem 1) literatürde sıkça kullanılan temel çekim modeli değişkenlerinden oluşmaktadır. Ticaret akımlarının belirleyicilerini analiz etmek maksadıyla kullanılmıştır.

2) 2. Model (denklem 2), Ticaret akımları üzerindeki kültürel ve coğrafi etkileri ölçebilmek için (1) numaralı denkleme kukla değişkenler eklenerek oluşturulmuştur.

3) Model (denklem 3) ise bölgeselleşme oluşumlarının ticaret akımları üzerindeki etkileri ortaya koyabilmek amacıyla (2) numaralı denkleme bölgesel oluşum kuklaları ilave edilerek düzenlenmiştir. Aşağıda Model 1, 2 ve 3 sunulmuştur.

$$X_{ij} = \beta_0 GDP_i^{\beta_1} GDP_j^{\beta_2} POP_i^{\beta_3} POP_j^{\beta_4} LAND_i^{\beta_5} LAND_j^{\beta_6} DIST_{ij}^{\beta_7} RER_{ij}^{\beta_8} \varepsilon_{ij} \quad (1)$$

$$X_{ij} = \alpha_0 GDP_i^{\alpha_1} GDP_j^{\alpha_2} POP_i^{\alpha_3} POP_j^{\alpha_4} LAND_i^{\alpha_5} LAND_j^{\alpha_6} DIST_{ij}^{\alpha_7} LANG_{ij}^{\alpha_8} BORD_{ij}^{\alpha_9} LOC_i^{\alpha_{10}} LOC_j^{\alpha_{11}} RER_{ij}^{\alpha_{12}} \varepsilon_{ij} \quad (2)$$

$$X_{ij} = \phi_0 GDP_i^{\phi_1} GDP_j^{\phi_2} POP_i^{\phi_3} POP_j^{\phi_4} LAND_i^{\phi_5} LAND_j^{\phi_6} DIST_{ij}^{\phi_7} LANG_{ij}^{\phi_8} BORD_{ij}^{\phi_9} LOC_i^{\phi_{10}} LOC_j^{\phi_{11}} RER_{ij}^{\phi_{12}} \prod_n RTA_{nij}^{\phi_{n1j}} \prod_n RTA_{ni}^{\phi_{ni}} \prod_n RTA_{nj}^{\phi_{nj}} \varepsilon_{ij} \quad (3)$$

1, 2 ve 3 numaralı denklemlerde,

X_{ij} ; i ülkesinden j ülkesine yapılan ihracat miktarını,

GDP_i ; i ülkesin GSYH'nı,

GDP_j ; j ülkesin GSYH'nı,

POP_i ; i ülkesin nüfusunu,

POP_j ; j ülkesin nüfusunu,

$LAND_i$; i ülkesinin yüzölçümünü,

$LAND_j$; j ülkesinin yüzölçümünü,
 $DIST_{ij}$; i ve j ülkeleri arasındaki uzaklığı,
 $LANG_{ij}$; i ve j ülkeleri ortak dil konuşuyorlarsa 1 değilse 0 değerini alan kukla değişkenini,
 $BORD_{ij}$; i ve j ülkeleri karasal sınıra sahipse 1 değilse 0 değerini alan kukla değişkenini,
 LOC_i ; i ülkesinin etrafı kara ile çevriliyse 1 değilse 0 değerini alan kukla değişkenini,
 LOC_j ; j ülkesinin etrafı kara ile çevriliyse 1 değilse 0 değerini alan kukla değişkenini,
 RTA_{nij} ; i ve j ülkeleri n. bölgesel ticaret anlaşmasına üye ise 1 değil ise 0 değerini alan kukla değişkenini,
 RTA_{ni} ; i ülkesi n. bölgesel ticaret anlaşmasına üye ise 1 değil ise 0 değerini alan kukla değişkenini,
 RTA_{nj} ; j ülkesi n. bölgesel ticaret anlaşmasına üye ise 1 değil ise 0 değerini alan kukla değişkenini ifade etmektedir.
 ε_{ij} ; Hata terimini ifade etmektedir.

Model 1, 2 ve 3 hem yatay-kesit hem de panel veri yöntemleri ile tahmin edilmiştir. Yatay-kesit yöntemiyle yapılan tahminler 1980-08 dönemindeki tüm yıllar için ayrı ayrı gerçekleştirilmiştir. Modeller, panel veri yöntemi ile ise 3 dönem için çözülmüştür. Panel veri yöntemi öncelikle 29 yıl içeren 1980-08 dönemi için tahmin edilmiştir. Daha sonra 1980-08 dönemi, 1980-89 ve 1990-08 dönemlerine ayrılarak panel veri analizi tekrar edilmiştir. Bu yolla 1990 sonrası oluşan bölgesel oluşumların etkileri tespit edilmiştir.

İkili reel döviz kuru değişkeni tahminler gerçekleştirilirken panel veri analizlerinde kullanılmıştır. Çünkü Soloaga ve Winters'e (1999: 7-8) göre; panel veri analizlerinin zaman boyutunu da içermesi reel döviz kuru oranını ve rekabet gücünü önemli hale getirmektedir. Diğer taraftan çalışmada kullanılan panel veri analizlerinin dönemleri dönemsel ayrımlar dikkate alındığında; 1980-89 dönemi için 10 yıl, 1990-08 dönemi için

19 yıl ve 1980-08 dönemi 29 yıl içermektedir. İkili reel döviz kuruna²⁹ panel veri analizlerindeki modellerde yer verilmesinin nedeni, zaman içinde değişecek olan rekabet gücünün etkisinin de modellerde yer alması olmuştur.

Bölgeselleşme oluşumlarının ticaret akımları üzerinde yarattığı etkilerin tahmininde kullanılan 3. Model bölgesel oluşum kuklalarını içermektedir. Bölgesel oluşum kuklaları EU, NAFTA, MERCOSUR, ANDEAN, CACM, AFTA, SAPTA ve COMESA bölgesel oluşumları için oluşturulmuştur. Bu anlaşmalardan MERCOSUR ve NAFTA yeni bölgeselleşme sürecinde kurulmuştur. ANDEAN, CACM, SAPTA, AFTA ve COMESA ise yeni bölgeselleşme sürecinde kendi oluşumlarını yenilemişlerdir. Eski bölgeselleşme sürecinde oluşan ASEAN, yeni bölgeselleşme sürecinde AFTA'yı oluşturmuştur. Benzer şekilde, SAARC ve PTA oluşumları; SAPTA ve COMESA'ya dönüşmüştür.

Literatürde bölgesel oluşumların ticaret akımları üzerindeki etkilerini belirlemek için kullanılan kuklaların 3 grupta toplanabileceği 3. bölümde ifade edilmiştir. Bu çalışmada bölgeselleşme oluşumlarının hem bölge içi ticareti hem de ihracat ve ithalatı ne yönde etkileyeceğini saptamak amacıyla 3 ayrı kukla değişkeni belirlenmiştir. Ticaret ortağı iki ülkenin aynı bölgesel oluşuma üyeliğini yansıtan RTA_{nij} kukla değişkeni bölgesel oluşumların bölge içi ticareti nasıl etkilediğini belirlemek için oluşturulmuştur. Diğer taraftan bölgesel oluşumların ihracat ve ithalatı ne yönde etkilediğini belirleyebilmek amacıyla da sırasıyla RTA_{ni} ve RTA_{nj} kukla değişkenleri oluşturulmuştur.

Modellerde kullanılan değişkenlerin alacağı işaretler hakkında 3. bölümde ayrıntılı bir şekilde durulduğundan ötürü bu bölümde ayrıca bir açıklama yapılmamıştır. Bölgesel oluşum kuklalarının alacağı işaretler hakkında herhangi bir beklenti söz konusu değildir. Diğer değişkenlerin beklentileri kadar kesin bir şekilde ifade edilebilirse de, bölgeselleşme hareketlerinin ana amacı anlaşmaya taraf olan ülkeler arasında ticaret hacmini yükseltmek olduğundan bölge içi ticareti ölçmek amacıyla oluşturulan kuklanın pozitif değer alması beklenebilir.

²⁹ İkili reel döviz kuru şu şekilde oluşturulmuştur. $RER_{ij} = NER_{ij} \frac{TÜFE_j}{TÜFE_i}$ burada;

RER_{ij} ikili reel döviz kurunu,

NER_{ij} i ülkesinin kurunun j ülkesi kuru üzerinden nominal değerini,

$TÜFE_{i(j)}$ i ülkesinin ve j ülkesinin tüketici fiyat indeksini göstermektedir.

4.3. Veri Seti

Çalışmanın 1, 2 ve 3 modeli aşağıda Tablo 11’de sunulan ülke grubu için tahmin edilmiştir.

Tablo 11: Ülke Grubu

Ülkeler		
Cezayir	Guatemala ^c	Pakistan ^d
Arjantin ^g	Haiti	Panama
Avustralya	Honduras ^c	Paraguay ^g
Avusturya ^a	Macaristan ^a	Peru ^f
Bangladeş ^d	İzlanda	Filipinler ^c
Barbados	Hindistan ^d	Portekiz ^a
Belçika ^a	Endonezya ^c	Rusya Federasyonu
Benin	İran	Ruanda ^h
Bolivya ^f	İrlanda ^a	Suudi Arabistan
Brezilya ^g	İsrail	Senegal
Kamerun	İtalya ^a	Sierra Leone
Kanada ^b	Jamaika	Singapur ^c
Orta Afrika Cumhuriyeti	Japonya	Güney Afrika
Şili	Ürdün	İspanya ^a
Çin	Kenya ^h	Sri Lanka ^d
Hong Kong	Güney Kore	Sudan ^h
Kolombiya ^f	Kuveyt	İsveç ^a
Kongo Demokratik Cumhuriyeti ^h	Lüksemburg ^a	İsviçre
Kongo Cumhuriyeti	Malavi ^h	Suriye
Kosta Rika ^e	Malezya ^c	Tayland ^c
Kıbrıs Rum Kesimi ^a	Mali	Togo
Danimarka ^a	Malta ^a	Trinidad ve Tobago
Dominik Cumhuriyeti	Meksika ^b	Tunus
Ekvador ^f	Fas	Türkiye
Mısır ^h	Nepal ^d	Uganda ^h
El Salvador ^e	Hollanda ^a	İngiltere ^a
Finlandiya ^a	Yeni Zelanda	ABD ^b

Tablo 11: (Devamı)

Ülkeler		
Fransa ^a	Nikaragua ^e	Uruguay ^g
Almanya ^a	Nijer	Venezuela
Gana	Norveç	Zambiya ^h
Yunanistan ^a	Umman	

Not: ^a, ^b, ^c, ^d, ^e, ^f, ^g ve ^h sırasıyla EU, NAFTA, AFTA, SAPTA, CACM, ANDEAN, MERCOSUR ve COMESA bölgesel oluşumlarına üye ülkeleri ifade etmektedir.

92 Ülkeden oluşan gruptan hareketle ticaret akımlarının belirleyicileri ve bölgeselleşme oluşumlarının ticaret akımları üzerindeki etkilerini belirleyebilmek için çalışmada kullanılan veriler ve verilerin temin edildiği kaynaklar aşağıda Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 12: Veri Seti

Veri	Temin Edilen Kaynak
İkili İhracat Akımları	Uluslar Arası Para Fonu (IMF) DOT (Directions of Trade) on-line veri tabanı
GDP, Nüfus, Ülkelerin Yüzölçümleri, Nominal Döviz Kurları ve Tüketici Fiyat İndeksleri	Dünya Bankası Gelişim Göstergeleri (World Bank Development Indicators WDI) on-line veri tabanı
Ekonomik Merkezler Arasındaki Uzaklık, Ortak Sınır, Ortak Resmi Dil ve Ülkelerin Kara İle Çevrili Olması Durumunu Gösteren Kukla Değişkenler	Uzaklık Veri Tabanı CEPII (Centre d’Etudes Prospectives et d’Informations Internationales)
Bölgesel ticaret anlaşmalarında kullanılan kuklalar	Ülkelerin üye oldukları bölgesel ticaret anlaşmalarından hareketle oluşturulmuştur.

4.4. Ampirik Bulgular

Ekonometrik model başlığı altında sunulan modellerin logaritması alınıp log-linear formata dönüştürülerek yatay-kesit ve panel veri analiz tahminleri gerçekleştirilmiştir. Log-linear formata dönüştürülen Model 1 (denklem 4), Model 2 (denklem5) ve Model 3 (denklem 6) aşağıda sunulmuştur.

$$\begin{aligned} \text{Log}X_{ij} = & \beta_0 + \beta_1 \text{Log}GDP_i + \beta_2 \text{Log}GDP_j + \beta_3 \text{Log}POP_i + \beta_4 \text{Log}POP_j + \beta_5 \text{Log}LAND_i \\ & + \beta_6 \text{Log}LAND_j + \beta_7 \text{Log}DIST_{ij} + \beta_8 \text{Log}RER_{ij} + \text{Log}\varepsilon_{ij} \end{aligned} \quad (4)$$

$$\begin{aligned} \text{Log}X_{ij} = & \alpha_0 + \alpha_1 \text{Log}GDP_i + \alpha_2 \text{Log}GDP_j + \alpha_3 \text{Log}POP_i + \alpha_4 \text{Log}POP_j + \alpha_5 \text{Log}LAND_i \\ & + \alpha_6 \text{Log}LAND_j + \alpha_7 \text{Log}DIST_{ij} + \alpha_8 \text{Log}LANG_{ij} + \alpha_9 \text{Log}BORD_{ij} + \alpha_{10} \text{Log}LOC_i + \alpha_{11} \text{Log}LOC_j \\ & + \alpha_{12} \text{Log}RER_{ij} + \text{Log}\varepsilon_{ij} \end{aligned} \quad (5)$$

$$\begin{aligned} \text{Log}X_{ij} = & \phi_0 + \phi_1 \text{Log}GDP_i + \phi_2 \text{Log}GDP_j + \phi_3 \text{Log}POP_i + \phi_4 \text{Log}POP_j \\ & + \phi_5 \text{Log}LAND_i + \phi_6 \text{Log}LAND_j + \phi_7 \text{Log}DIST_{ij} + \phi_8 \text{Log}LANG_{ij} + \phi_9 \text{Log}BORD_{ij} + \phi_{10} \text{Log}LOC_i \\ & + \phi_{11} \text{Log}LOC_j + \phi_{12} \text{Log}RER_{ij} + \sum_n \phi_{nij} \text{Log}RTA_{nij} + \sum_n \phi_{ni} \text{Log}RTA_{ni} + \sum_n \phi_{nj} \text{Log}RTA_{nj} + \text{Log}\varepsilon_{ij} \end{aligned} \quad (6)$$

Denklemlerin tahminlerinden elde edilen sonuçlar, aşağıda ampirik bulgular başlığında ele alınmıştır. Ticaret akımlarının belirleyicileri ve bölgeselleşmenin ticaret akımları üzerindeki etkilerine ilişkin saptamalar, tahminlerden elde edilen katsayılardan hareketle oluşturulmuştur.

4.4.1. Yatay-Kesit Analiz Sonuçları

Model 1, 2 ve 3 için, 1980-08 dönemindeki 29 yıl için ayrı ayrı gerçekleştirilen yatay-kesit analiz sonuçlarının elde edilmesinde En Küçük Kareler Yöntemi (OLS) kullanılmıştır. Tahminler, White'ın (1980) değişen varyansa tutarlı kovaryans tahmini yoluyla elde edilmiştir. Model 1, 2 ve 3'de yer alan bağımsız değişkenlerin birbirleri arasında güçlü bir ilişkinin olması biçiminde tanımlanan çoklu doğrusal bağıntı sorununun olup olmadığı varyans şişirme faktörü (VIF) ile tespit edilmiştir. VIF'lerden en az biri 10'dan büyükse çoklu doğrusal bağlantı sorununun olduğuna karar verilir. Model 1, 2 ve 3

için yapılan tahminlerin tümünde VIF değerleri 10'dan küçük çıkmış, tahminlerde çoklu doğrusal bağıntı sorunun olmadığına karar verilmiştir.

Model 1 İçin Tahmin Sonuçları:

Model 1 için elde edilen tahmin sonuçları EK-1'de sunulmuştur. EK-1'den de takip edileceği üzere, ithalatçı ve ihracatçı ülke GDP'lerinin katsayıları tüm yıllar için % 1 anlamlılık düzeyinde pozitif ve istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. İhracatçı ve ithalatçı ülke GDP'lerinin katsayıları beklentiler yönünde pozitif tespit edilmesi ülkelerin gelirlerinin ticaret akımlarını pozitif yönde etkilediği anlamına gelmektedir. Yani ihracatçı ve ithalatçı ülke GDP'lerinin artması ticaret akımlarını artıracaktır. Diğer taraftan 1980-08 dönemindeki her yıl için ihracatçı ülke GDP katsayılarının ithalatçı ülke GDP katsayılarına göre daha büyük olması, ticaret akımları üzerinde ihracatçı ülke gelirin daha etkili olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda ülke gelirleri katsayıları, ticaret akımları üzerindeki gelir esnekliğini de ifade eder. Örneğin, 1980 yılı için ihracatçı ülke GDP'sinde meydana gelecek %10'luk bir artış ticaret akımlarını %13,1 düzeyinde artırırken, ithalatçı ülkenin GDP'sinde meydana gelen %10'luk bir artış ise ticaret akımlarında %9.58'lik bir artış sağlayacaktır.

İhracatçı ülke nüfusunun katsayısı 1989 ve 1990 yılları hariç istatistiksel bakımından anlamlı olup, 1980-90 dönemindeki her yılda negatif, 1991-08 dönemindeki her yılda ise pozitif yönde tespit edilmiştir. Modeldeki diğer bir değişken olan ithalatçı ülke nüfusu katsayısı ise 1980-08 dönemindeki her yılda ticaret akımlarını pozitif yönde etkilediği, ithalatçı ülke nüfusu tahminlerinin ise; 1982-86 dönemindeki yıllar ile 1980 yılı hariç tüm yıllar için istatistiki olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Ayrıca Model 1 sonuçlarından hareketle ithalatçı ülke nüfusunun, ihracatçı ülke nüfusundan 1993 ve 1998 yılları hariç diğer tüm yıllarda ticaret akımları üzerinde daha fazla etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Modelde yer alan diğer değişkenler ihracatçı ve ithalatçı ülke yüz ölçümleri, ihracat ortağı ülkeler arasındaki uzaklık ve sabit terim katsayıları %1 anlamlılık düzeyinde negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Ticaret ortakları arasındaki uzaklık, ihracatçı ülke gelirinden sonra ticaret akımları üzerinde en büyük etkiye sahip olan belirleyici faktör

olarak tespit edilmiştir. 1980 yılı için uzaklığın %10 artması ticaret akımlarını %10.15 azaltmaktadır. Çünkü uzaklığın artması ulaşım süresini ve taşıma maliyetlerini yükseltmektedir. 1980-08 dönemindeki her yıl için yapılan model tahminlerinin açıklayıcılık gücünü gösteren determinasyon katsayısı (R^2) değerleri %63'den büyük bulunmuştur. Bu sonuçlar modellerin açıklayıcılık gücünün yüksek olduğunu göstermektedir.

Model 2 İçin Tahmin Sonuçları:

Model 2 için yatay-kesit sonuçlarının verildiği EK-2'de ihracatçı ve ithalatçı ülke GDP'lerinin katsayıları %1 anlamlılık düzeyinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. İhracatçı ve ithalatçı ülke GDP'lerinin yükselmesi ticaret akımlarını artırıcı etkiler oluşturmaktadır. Şöyle ki, 1980 yılı için ihracatçı ülke GDP'sinde meydana gelecek %10'luk bir artış ticaret akımlarını %13,49 düzeyinde artırırken, ithalatçı ülkenin GDP'sinde meydana gelen %10'luk bir artış ise ticaret akımlarında %9.73'lik bir artış sağlamaktadır. Kukla değişkenlerle genişletilen Model 2 için de Model 1'de olduğu gibi; ihracatçı ülke GDP'sinin ithalatçı ülke GDP'sinden 1980-08 dönemindeki her yıl için daha büyük olduğu tespit edilmiştir. Böylece ihracatçı ülke gelirin ticaret akımları üzerinde belirleyicilik etkisinin Model 2 için de geçerli olduğu ortaya konulmuştur.

İhracatçı ülkenin nüfusu 1990 ve 2002 yılları hariç istatistiksel olarak anlamlı olup, 1980-90 dönemindeki yıllarda negatif, 1991-08 dönemindeki her yılda ise pozitif olarak tespit edilmiştir. İthalatçı ülke nüfusu ise; 1980-08 dönemi için ticaret akımlarını pozitif yönde etkilediği ve bu etkinin 1980-86 dönemindeki yıllar, 1993 ve 1998 yılları hariç istatistiksel açıdan anlamlı olduğu bulgusu Model 2'den elde edilmiştir. Aynı zamanda Model 2'den elde edilen diğer bir bulgu ise, 1980-08 döneminde; 1992, 1993, 1995, 1998 ve 1999 yılları hariç diğer tüm yıllarda ithalatçı ülke nüfusu ihracatçı ülke nüfusundan daha büyük oranda ticaret akımlarına yön verdiği bulgusudur.

Model 2'nin Model 1'den farklı olan yönleri, ticaret akımları üzerinde coğrafi ve kültürel faktörleri modelleyebilmek için Model 2'de yer alan ortak sınır ve dil kuklaları ile ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin kara ile çevrili olup olmadığını gösteren kukla değişkenleridir. Model 2'nin tahmin sonuçları, ortak sınır kuklası katsayısının beklentiler

yönünde, 1980-08 döneminde tüm yıllar için % 1 anlamlılık düzeyinde pozitif ve istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuç ticaret ortağı ülkelerin ortak sınır paylaşmasının ticaret akımları üzerinde artırıcı bir etki yarattığını göstermiştir. Diğer taraftan ülkelerin ortak dil kullanmasının beklentiler dahilinde ticaret akımlarını pozitif yönde etkilediği ve bu etkinin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Böylece ortak dil tahmini, ticaret ortağı ülkelerin ortak dil konuşmalarının ticaret akımlarını pozitif yönde teşvik ettiğini göstermektedir. Ayrıca Model 2’den elde edilen tahminler, ticaret akımlarını etkileme gücü bakımından ortak sınır paylaşmanın ortak dil paylaşımından 1995, 1997, 1999, 2000, 2004, 2005 ve 2007 yılları hariç daha önemli bir etkiye sahip olduğunu, ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır.

Model 2’de yer alan ihracatçı ülkenin kara ile çevrili olması durumunu yansıtan kukla değişkeninin katsayıları, 1980-08 dönemindeki her yıl için (1988 ve 1990 yılları ile 1992-99 ve 2002-08 dönemleri hariç) pozitif; 1983, 1985 ve 1994 yılları ile 1987-92 ve 1997-06 dönemleri hariç istatistiksel bakımdan anlamlı tespit edilmiştir. Diğer taraftan ithalatçı ülkenin denize kıyısı olmaması durumunu gösteren kukla değişken 1980-08 döneminde her yıl için %1 anlamlılık seviyesinde negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı olarak bulunmuştur.

İhracatçı ve ithalatçı ülke yüz ölçümleri, ihracat ortağı ülkeler arasındaki uzaklık ve sabit terim katsayıları %1 anlamlılık düzeyinde negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı olarak bulunmuştur. Ticaret akımlarını negatif yönde etkileyen değişkenler arasında en büyük etkiye uzaklık değişkeninin sahip olduğu bulgusuna Model 2’den ulaşılmıştır. Diğer taraftan ülkeler arasındaki uzaklık; 1980-81 ve 1985-88 dönemleri hariç ihracatçı ülke gelirinden sonra ticaret akımlarının en büyük belirleyicisi olarak bulunmuştur. 1980 yılı için uzaklığın %10 artması ticaret akımlarını %8.64 oranında azaltmaktadır. 1980-81 ve 1985-88 dönemlerinde ticaret akımları üzerinde ihracatçı ülke gelirinden sonra en büyük etkiye ithalatçı ülkenin gelirinin sahip olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca 1980-08 döneminde her tahminden elde edilen R^2 sonuçları modelin açıklayıcılık gücünün yüksek olduğunu göstermektedir. Model 3 için 1980, 1985, 1989, 1990, 1995, 1999, 2000, 2005 ve 2008 yılları tahmin sonuçları Tablo 13’de, 1980-08 dönemindeki diğer yıllara ait sonuçlar ise EK-3’de verilmiştir.

Tablo 13: Model 3 İçin Yatay-Kesit Analiz Sonuçları

Yıl	LOGGDP _i	LOGGDP _j	LOGPOP _i	LOGPOP _j	LOGLAND _i	LOGLAND _j	LOGDIST _{ij}	BORD _{ij}	LANG _{ij}	LOC _j
1980	1.57395 ^a (0.03492)	0.97351 ^a (0.03061)	-0.29991 ^a (0.04246)	-0.01013 (0.04040)	-0.21035 ^a (0.02067)	-0.14454 ^a (0.02140)	-0.90163 ^a (0.04336)	0.18020 ^b (0.07771)	0.28737 ^a (0.03486)	-0.22334 ^a (0.04079)
1985	1.38783 ^a (0.03193)	0.92130 ^a (0.02928)	-0.16091 ^a (0.03766)	0.02799 (0.04111)	-0.16843 ^a (0.02065)	-0.13661 ^a (0.02108)	-0.87836 ^a (0.04285)	0.29684 ^a (0.07265)	0.33799 ^a (0.03487)	-0.13565 ^a (0.03810)
1989	1.44245 ^a (0.02937)	0.97030 ^a (0.02579)	-0.16850 ^a (0.03686)	0.06174 ^c (0.03631)	-0.15085 ^a (0.02103)	-0.15764 ^a (0.01993)	-1.10465 ^a (0.04287)	0.28086 ^a (0.07160)	0.34993 ^a (0.03593)	-0.23696 ^a (0.03932)
1990	1.38364 ^a (0.02803)	0.95505 ^a (0.02605)	-0.10905 ^a (0.03517)	0.10999 ^a (0.03712)	-0.15664 ^a (0.02166)	-0.18385 ^a (0.01973)	-1.08322 ^a (0.04304)	0.27026 ^a (0.07093)	0.33391 ^a (0.03573)	-0.28619 ^a (0.04160)
1995	1.34688 ^a (0.02430)	0.95460 ^a (0.02229)	-0.05039 (0.03413)	0.06798 ^c (0.03472)	-0.10721 ^a (0.02049)	-0.13813 ^a (0.01842)	-1.12846 ^a (0.03984)	0.14228 ^c (0.07709)	0.37789 ^a (0.03279)	-0.23146 ^a (0.03760)
1999	1.37846 ^a (0.02494)	0.95747 ^a (0.02076)	-0.08412 ^b (0.03363)	0.10397 ^a (0.03287)	-0.03215 (0.01983)	-0.14756 ^a (0.01752)	-1.13331 ^a (0.03652)	0.07957 (0.06775)	0.37365 ^a (0.02945)	-0.25995 ^a (0.03536)
2000	1.38115 ^a (0.02418)	0.89378 ^a (0.02125)	-0.10010 ^d (0.03356)	0.16613 ^a (0.03379)	-0.03484 ^c (0.01992)	-0.14855 ^a (0.01866)	-1.19860 ^a (0.04032)	0.07780 (0.07256)	0.38948 ^a (0.03025)	-0.26253 ^a (0.03593)
2005	1.46450 ^a (0.02448)	0.90168 ^a (0.02208)	-0.02112 (0.03354)	0.26893 ^a (0.03192)	-0.14849 ^a (0.01896)	-0.17081 ^a (0.01789)	-1.19844 ^a (0.03812)	0.09861 (0.07090)	0.46802 ^a (0.02839)	-0.32281 ^a (0.03598)
2008	1.45997 ^a (0.02614)	0.92177 ^a (0.02285)	-0.00690 (0.03469)	0.29656 ^a (0.03233)	-0.13948 ^a (0.01980)	-0.18414 ^a (0.01827)	-1.11204 ^a (0.03937)	0.11897 (0.07324)	0.41051 ^a (0.02965)	-0.41419 ^a (0.03818)
Ort.	1.42301	0.93464	-0.11068	0.10564	-0.13364	-0.15150	-1.07800	0.18553	0.35513	-0.26350

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 13: (Devamı)

Yıl	LOC _i	EU	EUX	EUM	CACM	CACMX	CACMM	ANDEAN	ANDEANX	ANDEANM
1980	0.08563 ^b (0.04281)	-0.15499 ^a (0.05147)	-0.13881 ^a (0.03240)	0.10384 ^b (0.04099)	1.59263 ^a (0.11249)	0.06783 (0.07470)	-0.15932 ^a (0.05650)	0.46094 ^a (0.12925)	0.12165 ^c (0.06637)	-0.10599 ^c (0.05585)
1985	0.05631 (0.04369)	-0.13059 ^a (0.04870)	0.06824 ^b (0.03202)	0.10213 ^a (0.03899)	0.94483 ^a (0.14231)	0.03538 (0.08044)	-0.29862 ^a (0.05883)	0.04020 (0.24877)	-0.01235 (0.07003)	-0.26088 ^a (0.05437)
1989	0.03513 (0.03941)	-0.17675 ^a (0.04935)	-0.07948 ^b (0.03159)	0.04899 (0.03776)	0.97869 ^a (0.14948)	0.05224 (0.08409)	-0.08616 (0.05673)	0.50972 ^a (0.14141)	-0.00717 (0.06601)	-0.13705 ^a (0.05252)
1990	0.00524 (0.04025)	-0.15155 ^a (0.05255)	-0.14000 ^a (0.03323)	0.02985 (0.03795)	1.01370 ^a (0.15708)	0.01392 (0.08049)	-0.03030 (0.05869)	0.50884 ^a (0.13008)	0.09791 (0.06033)	-0.12519 ^b (0.05625)
1995	-0.06891 ^c (0.03764)	-0.08509 ^c (0.04650)	-0.05871 ^c (0.03030)	-0.00511 (0.03623)	1.19547 ^a (0.11331)	-0.10370 (0.07647)	-0.07273 (0.05038)	0.80724 ^a (0.10454)	-0.12970 ^a (0.04991)	-0.08664 ^c (0.04908)
1999	-0.00091 (0.03466)	-0.05892 (0.04488)	-0.04029 (0.02969)	0.01082 (0.03310)	1.07861 ^a (0.11750)	-0.04655 (0.06575)	-0.01705 (0.04924)	0.88626 ^a (0.12891)	-0.01677 (0.04899)	-0.19806 ^a (0.04777)
2000	0.02181 (0.03449)	-0.16374 ^a (0.04539)	0.08089 ^a (0.02893)	0.10572 ^a (0.03409)	1.22650 ^a (0.10893)	-0.19954 ^a (0.06677)	-0.09884 ^c (0.05256)	1.06401 ^a (0.11847)	-0.15356 ^a (0.05444)	-0.23858 ^a (0.04751)
2005	-0.07006 ^b (0.03449)	-0.06155 (0.04728)	-0.04745 (0.02965)	-0.03873 (0.03442)	1.12924 ^a (0.10448)	0.02668 (0.06228)	-0.05292 (0.04730)	0.96188 ^a (0.11845)	-0.09079 ^b (0.04994)	-0.33340 ^a (0.04982)
2008	-0.07319 ^b (0.03586)	0.02629 (0.04911)	-0.10917 ^a (0.03162)	-0.10124 ^a (0.03574)	1.17822 ^a (0.10334)	0.16096 ^a (0.05724)	-0.11726 ^b (0.04977)	0.93853 ^a (0.12063)	-0.12075 ^b (0.05645)	-0.36737 ^a (0.05683)
Ort.	0.00247	-0.09884	-0.05273	0.02477	1.10958	0.00624	-0.11615	0.70160	-0.06085	-0.18553

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 13: (Devamı)

Yıl	MERCOSUR	MERCOSURX	MERCOSURM	AFTA	AFTAX	AFTAM	NAFTA	NAFTAX	NAFTAM
1980	0.47580 ^a (0.14145)	0.18662 ^a (0.05328)	0.03261 (0.05490)	0.54757 ^a (0.13743)	0.33400 ^a (0.05633)	0.13560 ^b (0.05978)	0.11851 (0.15954)	-0.20163 ^a (0.05536)	-0.06215 (0.07151)
1985	0.68371 ^a (0.13341)	0.26149 ^a (0.05781)	-0.33761 ^a (0.06357)	0.44851 ^a (0.13713)	0.29450 ^a (0.05112)	0.06946 (0.05787)	0.24088 (0.17220)	-0.26423 ^a (0.05660)	-0.20303 ^a (0.07359)
1989	0.54582 ^a (0.11940)	0.34295 ^a (0.05067)	-0.11979 ^b (0.05501)	0.14229 (0.10389)	0.44881 ^a (0.05193)	0.22546 ^a (0.05463)	-0.00071 (0.19805)	-0.33202 ^a (0.05230)	-0.06454 (0.06575)
1990	0.63679 ^a (0.12898)	0.18872 ^a (0.05085)	-0.08929 (0.05599)	0.06439 (0.10767)	0.34290 ^a (0.05343)	0.34574 ^a (0.05291)	0.00714 (0.17757)	-0.33517 ^a (0.05601)	-0.03383 (0.06685)
1995	0.45309 ^a (0.11943)	0.11056 ^a (0.04111)	0.05817 (0.05044)	0.00652 (0.09619)	0.51213 ^a (0.04071)	0.21975 ^a (0.05649)	0.20316 (0.24344)	-0.21111 ^a (0.04200)	0.01963 (0.05722)
1999	0.69731 ^a (0.12407)	0.00654 (0.04244)	-0.01299 (0.04789)	0.11066 (0.09405)	0.72142 ^a (0.03904)	0.23182 ^a (0.05469)	0.22224 (0.23083)	-0.43924 ^a (0.04265)	0.04450 (0.05743)
2000	0.69940 ^a (0.13167)	0.07892 ^c (0.04100)	0.00114 (0.04803)	0.11096 (0.09303)	0.73235 ^a (0.04016)	0.24572 ^a (0.05100)	0.22208 (0.24178)	-0.44562 ^a (0.04361)	0.09797 ^c (0.05760)
2005	0.62867 ^a (0.14817)	0.55159 ^a (0.04133)	-0.03951 (0.05003)	0.13022 (0.09404)	0.74332 ^a (0.04262)	0.13072 ^b (0.05083)	0.09877 (0.24545)	-0.45477 ^a (0.04555)	0.08398 (0.05136)
2008	0.59095 ^a (0.14779)	0.46546 ^a (0.04119)	-0.03176 (0.05216)	0.04865 (0.08899)	0.67726 ^a (0.03956)	0.09508 ^c (0.05070)	0.08776 (0.25596)	-0.36423 ^a (0.04786)	0.05641 (0.04949)
Ort.	0.58907	0.24076	-0.07395	0.14920	0.53376	0.19234	0.13096	-0.31907	-0.00892

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 13: (Devamı)

Yıl	SAPTA	SAPTAX	SAPTAM	COMESA	COMESAX	COMESAM	Sabit	R ²	Gözlem
1980	0.43878 ^c (0.26266)	0.23850 ^a (0.07205)	-0.05455 ^a (0.07601)	0.66130 ^a (0.21760)	0.25869 ^a (0.08031)	0.03412 (0.05695)	-12.48775 ^a (0.32125)	0.67032	4682
1985	0.32420 (0.22691)	-0.04679 (0.06433)	-0.07068 (0.06827)	0.58424 ^a (0.21927)	-0.09002 (0.08372)	-0.12296 ^b (0.05593)	-11.59109 ^a (0.30659)	0.65964	4829
1989	0.24642 (0.22293)	0.13961 ^b (0.06215)	-0.11323 ^c (0.06880)	0.33977 (0.23109)	-0.09058 (0.06519)	-0.14864 ^a (0.05578)	-12.26648 ^a (0.30232)	0.70074	5297
1990	0.13626 (0.19080)	0.06478 (0.05922)	-0.10028 (0.07103)	0.57960 ^b (0.23495)	-0.17729 ^b (0.07081)	-0.06771 (0.05804)	-12.18863 ^a (0.30946)	0.69468	5288
1995	0.05532 (0.18457)	0.16757 ^a (0.05520)	-0.00867 (0.05976)	0.66014 ^a (0.18647)	-0.00212 (0.06366)	-0.10795 ^b (0.05032)	-12.40338 ^a (0.27736)	0.73171	5848
1999	0.08353 (0.17214)	0.19680 ^a (0.05248)	-0.11652 ^c (0.06098)	0.75387 ^a (0.17593)	-0.13479 ^b (0.05897)	-0.15987 ^a (0.04674)	-13.16341 ^a (0.26476)	0.74360	6692
2000	-0.11185 (0.19560)	0.29013 ^a (0.04995)	-0.19892 ^a (0.06045)	0.96816 ^a (0.16961)	-0.17224 ^a (0.05803)	-0.25255 ^a (0.04722)	-12.62223 ^a (0.28308)	0.73933	6794
2005	-0.02140 (0.16927)	0.31460 ^a (0.04898)	-0.22228 ^a (0.05379)	1.01292 ^a (0.18806)	0.09790 ^c (0.05852)	-0.16533 ^a (0.04678)	-14.41134 ^a (0.29107)	0.74628	7123
2008	0.19891 (0.17110)	0.16104 ^a (0.05209)	-0.40149 ^a (0.05889)	1.24519 ^a (0.18416)	-0.09060 (0.06174)	-0.25789 ^a (0.04797)	-15.27183 ^a (0.29737)	0.74559	6786
Ort.	0.13516	0.16706	-0.13435	0.70352	0.01147	-0.12635	-12.75196	0.71501	

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Model 3 İçin Genel ekim Modeli Tahmin Sonuçları:

Tablo 13 ve EK-3'den takip edilebileceği üzere, ihracatçı ve ithalatçı ülke gelirleri ticaret akımlarını pozitif yönde etkilemektedir. Bu etkinin %1 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. 1980 yılı için elde edilen bulgulara göre; İhracatçı ve ithalatçı ülkelerin gelirlerinde meydana gelecek %10'luk bir artışın ticaret akımlarını sırasıyla %15.74 ve %9.74 oranında artıracakđı saptanmıştır. Model 1 ve 2'de olduğu gibi ticaret akımlarını etkileme gücü bakımından; ihracatçı ülke gelirinin ithalatçı ülke gelirine göre daha fazla etkili olduğu bulgusu 1980-08 dönemindeki her yıl için model 3'den de elde edilmiştir.

1980-08 döneminde İhracatçı ve ithalatçı ülke nüfuslarının ticaret akımları üzerindeki etkisi hem işaret hem de anlamlılık yönünden farklılıklar göstermiştir. Dönem içinde İhracatçı lke nüfusuna ait tahmin katsayıları 1995 ve 1998 yılları ile 2004-08 dönemi hariç istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş ve ticaret akımlarını 2006 ve 2007 yılları hariç negatif yönde etkilemiştir. Modelde nüfus dinamikleri ile ilgili diğer değişken olan ithalatçı ülke nüfusunun katsayıları ise; 1980-88 ve 1991-93 dönemleri ile 1998 yılı hariç istatistiksel bakımdan anlamlı bulunmuştur. İthalatçı lke nüfusu, 1980-84 dönemi ve 1986 yılı negatif, diğer yıllar ise pozitif yönde ticaret akımlarını etkileyen bir faktör olarak tespit edilmiştir. Nüfus değişkeninin ticaret akımlarına yön verme gücü ithalatçı ve ihracatçı ülkeler arasında kıyaslandđında da farklılıklar görülmektedir. İthalatçı lke nüfusu ihracatçı ülke nüfusundan 1980-84 dönemi 1986 yılı hariç daha büyük etkiye sahip olmuştur.

Model 3'den elde edilen diğer bulgulara göre ortak sınır ve dil paylaşımı ticaret akımlarını 1980-08 dönemindeki her yıl için pozitif yönde etkilemiştir. Ancak bu etkilerin istatistiki açıdan anlamlılığı incelendiğinde ortak dil kuklasının tüm yıllarda %1 anlamlılık seviyesinde istatistiki olarak anlamlı olduğu, ortak sınır kuklasının ise 1999-05 dönemi ve 2007-08 dönemleri hariç diğer tüm yıllarda istatistiksel bakımdan anlamlı olduğu anlaşılmıştır. Model 3'de, 1982-84 dönemi hariç diğer yıllarda ortak dil kuklasının etkisi, ortak sınır kuklasının etkisinden daha büyük olarak saptanmıştır. Bu durum bölgesel oluşum kuklalarının dahil edildiği modelde dilin etkisinin diğer modellere kıyasla arttığını göstermektedir.

İhracatçı ülkenin kara ile çevrili olması durumunu yansıtan kukla değişkeninin katsayıları 1980-08 döneminde gerek işaret gerekse istatistiksel anlamlılık bakımından farklılıklar içermiştir. Bu katsayının, 1980-08 dönemindeki yıllarda 1988 ve 1999 yılları ile 1992-97 ve 2002-08 dönemlerinde ticaret akımlarını negatif yönde etkilediği, bu etkinin ise 1986 ve 1995 yılları ile 1980-82, 2002-03 ve 2005-08 dönemlerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan 1980-08 döneminde ithalatçı ülkenin kara ile çevrili olması durumunu yansıtan kukla değişkenin katsayıları %1 anlamlılık düzeyinde negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı olarak saptanmıştır.

Modelde yer alan diğer değişkenler ihracatçı (1999 yılı anlamsız, 1998 ve 2002 yılları %5 2000 yılı %10 seviyesinde anlamlı) ile ve ithalatçı ülkelerin yüzölçümleri ticaret ortağı ülkeler arasındaki uzaklık ve sabit terim katsayıları %1 anlamlılık seviyesinde negatif ve istatistiksel bakımdan anlamlı bulunmuştur. 1980-81 ve 1983-87 dönemleri hariç ticaret ortakları arasındaki uzaklık, ihracatçı ülke gelirinden sonra ticaret akımları üzerinde en büyük etkiye sahip belirleyici olarak tespit edilmiştir. 1980-81 ve 1983-87 dönemlerinde ise ihracatçı ülke gelirinden sonra ithalatçı ülke geliri ticaret akımlarının ikinci en büyük etkiye sahip belirleyicisi olarak saptanmıştır. Öte yandan ticaret akımlarına negatif yönde tesir eden değişkenler arasında en büyük etkiye ise uzaklık değişkeni sahiptir. 1980 yılı için uzaklığın %10 artması ticaret akımlarını %9.02 azaltmaktadır. Ayrıca 1980-08 döneminde her tahminden elde edilen R^2 sonuçları modelin açıklayıcılık gücünün yüksek olduğunu göstermektedir.

Model 3 İçin Bölgeselleşme Tahmin Sonuçları:

Bölgeselleşmenin ticaret akımları üzerinde yarattığı etkiler, bölgesel oluşum kuklaları tahminlerinden elde edilen bulgulara göre belirlenmiştir. Bölgesel oluşumların yarattığı etkiler 3 kukla tarafından analiz edilmiştir. Bölgesel oluşumun bölge içi ticareti ne yönde etkilediği, ticaret ortaklarının aynı bölgesel oluşuma üye olması durumunu yansıtan kukla ile saptanmıştır. Diğer taraftan bölgesel oluşumların ihracat ve ithalat akımlarına ne yönde tesir ettiği ise diğer kuklalar ile belirlenmiştir.

Model 3'den elde edilen bulgular bölgeselleşme oluşumları açısından farklılıklar göstermektedir. CACM, MERCOSUR, ANDEAN, NAFTA (1989 yılı hariç) ve COMESA

bölge içi ticareti pozitif yönde etkilemiştir. Bölge içi ticareti ölçen kukla değişkenlerin istatistiksel anlamlılığı da bölgesel oluşumlara göre değişiklikler göstermiştir. CACM ve MERCOSUR için tahmin edilen bölge içi kuklaları, tüm yıllar için istatistiksel bakımdan anlamlı bulunmuştur. Diğer taraftan bölge içi ticaret kuklası; ANDEAN için 1985-86 dönemi, COMESA için 1982-84 dönemi ve 1989 yılı hariç istatistiksel olarak anlamlı saptanmıştır. Ancak NAFTA'nın bölge içi ticaretini ölçen kukla değişkeninin katsayısı tüm yıllar için istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur.

EU, SAPTA ve AFTA bölgesel oluşumlarının bölge içi ticaret kuklalarının katsayıları; 1980-08 dönemi için kimi yıllar pozitif kimi yıllar ise negatif değerler almıştır. Bu kuklalar; EU için 1980-05 döneminde negatif, diğer yıllar pozitif, AFTA için; 1980-90, 1998-00 ve 2002-08 dönemleri ile 1995 yılı pozitif, diğer yıllar negatif ve SAPTA için; 1980-95, 1998-99, 2003-04 ve 2006-08 dönemleri pozitif diğer yıllar negatif olarak bulunmuştur. Öte yandan ele alınan kuklaların katsayıları istatistiksel açıdan EU için 1981 yılı ile 1991-92, 1998-99 ve 2004-08 dönemlerinde anlamsız, diğer yıllar anlamlı, AFTA için 1988-08 döneminde anlamsız diğer yıllar anlamlı, SAPTA için 1980 yılı anlamlı diğer, yıllar anlamsız şeklinde tespit edilmiştir.

Bölgesel oluşumların ihracat kuklaları için elde edilen tahmin sonuçları da farklılıklar sergilemiştir. AFTA, MERCOSUR (1994, 1996 ve 1998 yılları hariç) ve SAPTA'nın (1983-85 dönemi hariç) yaptıkları ihracatı pozitif yönde etkiledikleri ve bu etkilerin AFTA için 1980-08 dönemindeki tüm yıllar, MERCOSUR için 1993-94 ve 1996-97 dönemleri ile 1999 yılı hariç diğer yıllar ve SAPTA için 1980 ve 1989 yılları ile 1991-08 dönemindeki yıllarda istatistiksel olarak anlamlı oldukları tespit edilmiştir. Diğer taraftan NAFTA için ihracat kuklası, 1980-08 dönemindeki her yılda negatif ve 1983 yılı için %5 diğer tüm yıllarda %1 anlamlılık seviyelerinde istatistiksel olarak anlamlı tespit edilmiştir. EU, ANDEAN ve COMESA bölgesel oluşumları ise 1980-08 dönemindeki tüm yıllar için olmasa da büyük çoğunluğunda NAFTA gibi ihracatlarını negatif yönde etkilemiştir. İhracatı ölçen kukla değişkenin katsayısı EU için; 1983-86 ve 2000-01 dönemleri ile 1997 yılında pozitif, diğer yıllar negatif, ANDEAN için; 1980-81, 1986-87 ve 1990-91 dönemleri ile 1993 yılında pozitif, diğer yıllar negatif ve COMESA için; 1980-84, 1991-92 ve 2003-05 dönemleri ile 1986 ve 1994 yıllarında pozitif, diğer yıllar negatif olarak bulunmuştur. Bu kuklaların istatistiki anlamlılıkları incelendiğinde, EU için; 1983, 1986,

1997 ve 1999 yılları ile 2001-03 ve 2005-06 dönemleri hariç diğer yıllar, ANDEAN için; 1981, 1999 ve 2004 yılları ile 1985-90, 1992-93 ve 2006-07 dönemleri hariç diğer yıllar, COMESA için; 1985, 1987, 1989 yılları ile 1993-97, 2003-04 ve 2006-08 dönemleri hariç diğer yıllar istatistiksel olarak anlamlı oldukları saptanmıştır.

Diğer taraftan bölgesel oluşumların ithalat kuklaları için elde edilen bulgular da değişiklikler sergilemiştir. AFTA'nın ithalatını ölçen kukla değişkeni; 1980-08 döneminde tüm yıllarda pozitif ve 1981 ve 2007 yılları ile 1983-86 dönemleri hariç istatistiksel bakımdan anlamlı bulunmuştur. İthalat kukla değişkeni katsayısı EU için; 1992 yılı ile 1995-96 ve 2003-08 dönemleri hariç pozitif ve 1980 yılı ile 1982-85, 2000-01 ve 2007-08 dönemlerinde istatistiksel olarak anlamlı tespit edilmiştir. CACM ve ANDEAN için tahmin edilen ithalat kuklaları 1980-08 dönemindeki tüm yıllar için negatif saptanmıştır.

Model 3'ün tahmin sonuçları kukla değişken katsayılarının CACM için 1989-90, 1992-95, 1998-99, 2005-06 dönemleri hariç diğer yıllar, ANDEAN için; 1987-88 ve 1991-94 dönemleri hariç diğer yıllar istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermiştir. MERCOSUR için kukla sonuçları, 1981-89 dönemi ve 2006 yılında istatistiksel anlamlı bulunmuş ve kukla tahminlerinin işareti 1980 ve 2000 yılları ile 1993-98 dönemi pozitif değer aldığını göstermiştir. Diğer taraftan tahmin sonuçları NAFTA için tahmin edilen kuklanın, 1980-90 ve 1996-97 dönemlerinde negatif diğer yıllarda pozitif değer aldıklarını ve katsayıların 1981 ve 1998 yılları ile 1983-85 ve 2000-01 dönemlerinde istatistiksel anlamlı olduklarını ortaya koymuştur. COMESA için ithalat kuklası ise 1980-84 dönemi ve 1992 yılı pozitif, diğer yıllar negatif değer almış ve kukla 1985, 1987 ve 1989 yılları ile 1995-08 döneminde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Öte yandan SAPTA ithalat kuklası; 1980, 1989 ve 1996 yılları ile 1998-08 döneminde anlamlı ve işareti 1986-87 dönemi ve 1991 yılı hariç negatif tespit edilmiştir.

4.4.2. Panel Veri Analiz Sonuçları

Model 1, 2 ve 3 için 1980-2008 dönemi ve bu dönemin 1980-89 ile 1990-08 alt dönemlerinin analiz sonuçlarının elde edilmesinde tesadüfi etkiler modeli kullanılmıştır. Tesadüfi etkiler modelinin çözümünde ise genelleştirilmiş en küçük kareler [Generalized Least Squares (GLS)] yönteminden faydalanılmıştır.

Model 1 İçin Tahmin Sonuçları:

Model 1 için GLS analizi sonuçları EK-4'de sunulmuştur. EK-4'den de takip edileceği üzere ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'lerinin katsayıları ele alınan 3 dönem için % 1 anlamlılık düzeyinde pozitif ve istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Elde edilen bulgular ihracatçı lke GDP'sinde meydana gelecek %10'luk bir artışıın ticaret akımlarını 1980-08, 1980-89 ve 1990-08 dönemlerinde sırasıyla %7.81, %9.84 ve %8.92 oranında artırdığını ortaya koymuştur. Diğer taraftan ithalatçı lke GDP'sinde meydana gelecek %10'luk bir artış ise ticaret akımları üzerinde ele alınan dönemler itibariyle sırasıyla %6.14, %7.41 ve %6.73'lk bir artış sağlamaktadır. İhracatçı ve ithalatçı lke GDP'lerinin ticaret akımlarına olumlu etkisi 1980-89 döneminde 1990-08 döneminde kıyasla daha fazla bulunmuştur. Ayrıca ele alınan tüm dönemler için ihracatçı lke GDP katsayıları ithalatçı lke GDP katsayılarından daha büyük tespit edilmiştir. Öte yandan elde edilen bulgular yatay-kesit analizleri ile de örtüşmektedir.

Modeldeki diğer değişkenler olan ihracatçı ve ithalatçı ülke nüfuslarının katsayıları tüm dönemler için %1 anlamlılık düzeyinde pozitif ve istatistiksel bakımından anlamlı bulunmuştur. Elde edilen bu bulgular nüfus dinamiklerinin ticaret akımlarına pozitif yönde tesir ettiğini ortaya koymuştur. Şöyle ki, ihracatçı ülke nüfusundaki %10'luk artışın ticaret akımlarını ele alınan dönemler itibariyle %3.52, %1.24 ve %3.50 oranında artırdığını göstermiştir. Aynı zamanda ithalatçı ülke nüfusunda meydana gelen %10 oranında bir artış ise ticaret akımları üzerinde ele alınan dönemlerde sırasıyla %2.48, %1.17 ve %3.22 oranında bir artış yaratmıştır. İhracatçı ve ithalatçı ülke nüfuslarının ticaret akımlarına olumlu etkisi 1990-08 döneminde, 1980-89 döneminde kıyasla daha fazla bulunmuştur. Bu bulgu 1990'lı yıllar sonrasında nüfusun ticaret akımları üzerindeki etkisinin arttığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda tüm dönemler için ihracatçı ülke nüfusunun ithalatçı ülke nüfusundan daha fazla oranda ticaret akımlarına yön verdiği bulgusu Model 1'den elde edilmiştir.

Modelde yer alan diğer değişkenler olan ihracatçı ve ithalatçı ülke yüz ölümleri, ihracat ortağı ülkeler arasındaki uzaklık ve sabit terim katsayıları, tüm dönemler için %1 anlamlılık düzeyinde negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı olarak bulunmuştur. Reel döviz kuru değişkeni katsayısı, 1980-89 dönemi negatif, diğer dönemler pozitif işaretili olup

1980-08 dönemi istatistiksel olarak anlamsız diğer dönemler %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Ticaret ortakları arasındaki uzaklık, ticaret akımları üzerinde en büyük etkiye sahip belirleyici olarak tespit edilmiştir. Bu etki, 1990-08 döneminde 1980-89 dönemine kıyasla daha büyüktür. Uzaklık değişkeninde meydana gelecek %10'luk bir artış ticaret akımlarını 1980-08, 1980-89 ve 1990-08 dönemlerinde sırasıyla %13.41, %11.59 ve %13.54 oranında azaltmaktadır.

Model 2 İçin Tahmin Sonuçları:

Model 2 için tesadüfi etkiler modeli sonuçlarının verildiği EK-4'de ihracatçı ve ithalatçı ülke GDP'lerinin katsayıları %1 anlamlılık düzeyinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç, gelir dinamiklerinin ticaret akımlarını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Şöyle ki, ihracatçı ülke GDP'sindeki %10'luk bir artış, ticaret akımları üzerinde 1980-08, 1980-89 ve 1990-08 dönemlerinde sırasıyla %7.98, %10.02 ve %9.11 oranında bir artış yaratmıştır. Aynı zamanda ithalatçı ülke GDP'sinde meydana gelen %10 oranında bir artış, ticaret akımlarını ele alınan dönemlerde sırasıyla %6.08, %7.31 ve %6.66'lık artış sağlamıştır. Kukla değişkenlerle genişletilen Model 2 için de Model 1'de olduğu gibi ihracatçı ülke GDP'sinin ithalatçı ülke GDP'sinden ele alınan her dönemde daha büyük olduğu tespit edilmiştir. Böylece ihracatçı ülkenin ticaret akımlarını yönlendirmedeki etkisi Model 2 için de geçerli olduğu görülmüştür. Diğer taraftan ihracatçı ve ithalatçı ülke GDP değişkenleri, 1980-89 döneminde 1990-08 dönemine kıyasla daha büyük tespit edilmiştir. Bu bulgu ise 1990'lı yıllardan sonra ülke gelirlerinin ticaret akımları üzerinde etkisinin azaldığını ortaya koymuştur.

İhracatçı ve ithalatçı ülke nüfuslarının katsayıları pozitif işaretli olup tüm dönemler için %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı tespit edilmiştir. Yani ülke nüfuslarında meydana gelecek artışlar ticareti olumlu yönde etkilemektedir. Diğer taraftan ihracatçı ülkelerin nüfuslarının ithalatçı ülkelere kıyasla ticaret akımlarını etkileme derecesi bakımından daha büyük etkiye sahip oldukları tespit edilmiştir. Dönem bazında irdelendiğinde ise hem ihracatçı hem de ithalatçı ülke nüfusu değişkenlerinin katsayıları 1980-89 döneminden 1990-08 dönemine geçildiğinde büyüdüğü bulgusu Model 2'den elde edilmiştir. Bu bulgu, nüfusun ticaret akımları üzerindeki etkisinin 1990'lı yıllardan sonra arttığını ortaya koymuştur.

Model 2’de yer alan diğer parametrelerden olan ortak sınır ve dil kuklaları %1 anlamlılık düzeyinde pozitif ve istatistiksel açıdan anlamlı olarak bulunmuştur. Bu bulgular, ortak sınır ve dil paylaşımının ticareti olumlu yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Ülkelerin ortak sınıra sahip olması, ticaret anlayışı ve ortak kültürün benzer yönlerinin fazla olduğu anlamını taşıdığından ticarete olumlu katkı yapar. Öte yandan ortak dil paylaşımı da ticaret üzerinde anlaşmayı kolaylaştırdığından ticareti teşvik edici rol oynar. Aynı zamanda ortak sınır paylaşımının ortak dil paylaşımına kıyasla tüm dönemlerde ticaret akımları üzerinde daha büyük etkiye sahip olduğu bulgusu da Model 2’den elde edilmiştir. Diğer parametreler ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin kara ile çevrili olup olmadıkları gösteren kukla değişkenleri ile sabit terim ise %1 anlamlılık düzeyinde negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı olarak tespit edilmiştir.

İhracatçı ve ithalatçı ülke yüz ölçümleri, ihracat ortağı ülkeler arasındaki uzaklık ve sabit terim parametreleri tüm dönemler için %1 anlamlılık düzeyinde negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı olarak bulunmuştur. Reel döviz kurunun işareti 1980-89 dönemi negatif, diğer dönemler pozitif ve anlamlılığı ise 1980-08 dönemi hariç %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı tespit edilmiştir. Ticaret ortakları arasındaki uzaklık ticarete yön verme bakımından en büyük etkiye sahip belirleyici olarak tespit edilmiştir. Model 2’den uzaklık için elde edilen bulgulara göre; uzaklıkta meydana gelen %10’luk bir artış ticaret akımları üzerinde 1980-08, 1980-89 ve 1990-08 dönemlerinde sırasıyla %12.59, %10.56 ve %12.50 oranında azaltıcı etki yapmıştır. Öte yandan uzaklık değişkeni 1990-08 döneminde 1980-89 dönemine kıyasla ticaret akımlarını daha büyük ölçüde etkilemiştir.

Model 3 İçin Tahmin Sonuçları:

Model 3 için 1980-08, 1980-89 ve 1990-08 dönemlerine ait tahmin sonuçları Tablo 14, 15 ve 16’de verilmiştir.

Model 3 İçin Genel Çekim Modeli Tahmin Sonuçları (1980-08):

Model 3’ün 1980-08 dönemi için panel tesadüfi etkiler modeli sonuçları Tablo 14’de verilmiştir. Tablodan da görüleceği üzere, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP ve nüfus değişkeni katsayıları ele alınan dönemde %1 anlamlılık seviyesinde pozitif ve

istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. İhracatçı ülke geliri ve nüfusu, ithalatçı ülke gelir ve nüfusuna kıyasla ticaret akımları üzerinde daha fazla öneme sahip olduğu bulgusuna Model 3'den de ulaşılmıştır. Bu bulgular ticaret akımlarına yön verme açısından ihracatçı ülkelerin önemini bir kez daha göstermiştir. İhracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'lerinde meydana gelen %10'luk bir artış ticaret akımları üzerinde sırasıyla %7.33 ve %5.93 oranında bir artış yaratmaktadır. İhracat ve ithalatçı ülkelerin nüfusunun %10 artması ise ticaret akımlarını sırasıyla %4 ve %2.74 oranında artırmaktadır. Bu bulgular hem işaret hem de ticaret akımlarına etki gücü açısından önemlidir. Ortak sınır sahipliği ile ortak dil paylaşımının ticaret akımları üzerindeki etkisi %1 anlamlılık seviyesinde pozitif istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulgusu da Model 3'den elde edilmiştir. Öte yandan reel döviz kuru değişkeninin işareti %10 anlamlılık seviyesinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı saptanmıştır.

Modelde yer alan diğer değişkenler; ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin yüz ölçümleri, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin kara ile çevrili olup olmadığı gösteren kukla değişkeni ve sabit terim katsayıları %1 anlamlılık seviyesinde negatif istatistiksel olarak anlamlı saptanmıştır. Ülkeler arasındaki uzaklık ticaret akımlarına etkileme gücü bakımından en büyük etkiye sahip belirleyici olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla ülkeler arasında uzaklığın %10 oranında azalması ticaret akımları üzerinde %10.62 oranında bir artış sağlamaktadır. Günümüz dünyasına uzaklık değişkeninin önemi tüm modeller dahilinde en önemli belirleyici olarak saptanması uluslararası ticaret üzerinde taşımacılığın ne kadar önemli bir etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Diğer taraftan ülkelerin denize kıyısı olmaması da ticareti olumsuz yönde etkilemektedir. Burada yine ihracatçı ülkelerin önemi kendini göstermektedir. Şöyle ki, ihracatçı ülkelerin denize kıyısı olmaması durumunu yansıtan kukla değişkeninin katsayısı ithalatçı, ülkelerin denize kıyısı olmaması durumunu yansıtan kukla değişkeni katsayısından büyük tespit edilmiştir.

Tablo 14: Model 3 1980-08 Dönemi Sonuçları

Değişkenler	Panel	Yıllık Yatay Kesit		
	Katsayı	Ortalama Katsayı	Maksimum	Minimum
Sabit	-7.76004 ^a (0.15093)	-12.75196	-11.59109 ^a (0.30659)	-15.27183 ^a (0.29737)
GDP _i	0.73342 ^a (0.00819)	1.42301	1.57395 ^a (0.03492)	1.34672 ^a (0.02299)
GDP _j	0.59333 ^a (0.00823)	0.93464	0.98008 ^a (0.03058)	0.86099 ^a (0.02037)
POP _i	0.40078 ^a (0.01856)	-0.11068	0.03231 (0.03502)	-0.29991 ^b (0.04246)
POP _j	0.27434 ^a (0.01821)	0.10564	0.31663 ^a (0.03284)	-0.02044 (0.04021)
RER _{ij}	0.00106 ^c (0.00063)	----	----	----
LAND _i	-0.06352 ^a (0.01272)	-0.13364	-0.03215 ^b (0.01983)	-0.22420 ^a (0.02051)
LAND _j	-0.06962 ^a (0.01262)	-0.15150	-0.12131 ^a (0.02176)	-0.19000 ^a (0.01798)
DIST _{ij}	-1.06147 ^a (0.02892)	-1.07800	-0.85773 ^a (0.04335)	-1.21943 ^a (0.03760)
BORD _{ij}	0.26213 ^a (0.05606)	0.18553	0.30158 ^a (0.07441)	0.07780 (0.07256)
LOC _i	-0.30104 ^a (0.02414)	0.00247	0.13921 ^a (0.04133)	-0.07319 ^b (0.03586)
LOC _j	-0.47239 ^a (0.02422)	-0.26350	-0.13565 ^a (0.03810)	-0.41419 ^a (0.03818)
LANG _{ij}	0.35965 ^a (0.02181)	0.35513	0.46802 ^a (0.02839)	0.19298 ^a (0.03640)

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 14: (Devamı)

Değişkenler	Panel	Yıllık Yatay Kesit		
	Katsayı	Ortalama Katsayı	Maksimum	Minimum
<u>EU</u>				
Bölge İçi İhracat	-0.11162 ^b (0.04945)	-0.09884	0.02629 (0.04911)	-0.18982 ^a (0.05023)
Tüm Bloğun İhracatı	0.64330 ^a (0.02374)	-0.05273	0.08089 ^a (0.02893)	-0.21452 ^a (0.03177)
Tüm Bloğun İthalatı	0.36804 ^a (0.02383)	0.02477	0.10816 ^a (0.03798)	-0.10124 ^a (0.03574)
<u>CACM</u>				
Bölge İçi İhracat	1.30632 ^a (0.16215)	1.10958	1.59263 ^a (0.11249)	0.73643 ^a (0.15178)
Tüm Bloğun İhracatı	-0.23383 ^a (0.03843)	0.00624	0.23311 ^a (0.06970)	-0.30180 ^a (0.06795)
Tüm Bloğun İthalatı	-0.27496 ^a (0.03687)	-0.11615	-0.00236 (0.05452)	-0.29862 ^a (0.05883)
<u>MERCOSUR</u>				
Bölge İçi İhracat	0.70419 ^a (0.13395)	0.58907	0.72032 ^a (0.13186)	0.33729 ^b (0.16265)
Tüm Bloğun İhracatı	0.33809 ^a (0.03385)	0.24076	0.59853 ^a (0.03964)	-0.08101 ^c (0.04345)
Tüm Bloğun İthalatı	-0.06807 ^b (0.03424)	-0.07395	0.05817 (0.05044)	-0.33761 ^a (0.06357)
<u>AFTA</u>				
Bölge İçi İhracat	0.15362 (0.15754)	0.14920	0.54757 ^a (0.13743)	-0.15464 (0.09406)
Tüm Bloğun İhracatı	0.67982 ^a (0.03624)	0.53376	0.77292 ^a (0.03848)	0.20630 ^a (0.05467)
Tüm Bloğun İthalatı	0.30002 ^a (0.03620)	0.19234	0.36222 ^a (0.05625)	0.00505 (0.06236)

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 14: (Devamı)

Değişkenler	Panel	Yıllık Yatay Kesit		
	Katsayı	Ortalama Katsayı	Maksimum	Minimum
<u>NAFTA</u>				
Bölge İçi İhracat	0.09973 (0.27804)	0.13096	0.24088 (0.17220)	-0.00071 (0.19805)
Tüm Bloğun İhracatı	0.27146 ^a (0.04521)	-0.31907	-0.11277 ^b (0.05739)	-0.50098 ^a (0.03956)
Tüm Bloğun İthalatı	0.33507 ^a (0.04511)	-0.00892	0.12451 ^b (0.05240)	-0.24274 ^a (0.07461)
<u>COMESA</u>				
Bölge İçi İhracat	0.75342 ^a (0.10103)	0.70352	1.24519 ^a (0.18416)	0.24451 (0.22799)
Tüm Bloğun İhracatı	-0.55906 ^a (0.03203)	0.01147	0.25869 ^a (0.08031)	-0.17729 ^b (0.07081)
Tüm Bloğun İthalatı	-0.37700 ^a (0.03242)	-0.12635	0.04790 (0.05600)	-0.29771 ^a (0.04927)
<u>SAPTA</u>				
Bölge İçi İhracat	0.16280 (0.15706)	0.13516	0.43878 ^c (0.26266)	-0.11185 (0.19560)
Tüm Bloğun İhracatı	-0.15662 ^a (0.03895)	0.16706	0.32245 ^a (0.04905)	-0.05990 (0.06539)
Tüm Bloğun İthalatı	-0.21027 ^a (0.03950)	-0.13435	0.00425 (0.07041)	-0.40149 ^a (0.05889)
<u>ANDEAN</u>				
Bölge İçi İhracat	0.88824 ^a (0.15850)	0.70160	1.06401 ^a (0.11847)	0.04020 (0.24877)
Tüm Bloğun İhracatı	-0.19961 ^a (0.03582)	-0.06085	0.16506 ^a (0.05954)	-0.25456 ^a (0.04817)
Tüm Bloğun İthalatı	-0.28574 ^a (0.03548)	-0.18553	-0.00919 (0.04916)	-0.36737 ^a (0.05683)
R ²	0.65211	0.71501	0.75111	0.65900
F İstatistiği Anlamlılık	0.0000			
Gözlem Sayısı	157851			

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Model 3 İçin Bölgeselleşme Tahmin Sonuçları (1980-08):

Ele alınan dönemde bölgeselleşme oluşum kuklaları aldıkları işaret bakımından farklılık sergilemişlerdir. Bölge içi ticareti ölçen kukla değişkeninin katsayısı, EU için %5 anlamlılık düzeyinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı tespit edilmiştir. Bu bulgu EU'nun bölge içi ticaretinin normal seviyesinin altında gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan EU'nun yaptığı ihracat ve ithalatı ölçen kukla değişkenleri %1 anlamlılık seviyesinde pozitif ve istatistiksel bakımdan anlamlı bulunmuştur. Elde edilen bulgular EU'nun gerçekleştirdiği ihracat ve ithalatın normal seviyesinden daha fazla olduğunu göstermektedir.

Amerika kıtasını kapsayan bölgeselleşme girişimlerinin bölge içi ticaretini ölçen kukla değişkenlerinin katsayıları NAFTA hariç %1 anlamlılık seviyesinde pozitif ve istatistiksel bakımdan anlamlı tespit edilmiştir. NAFTA için hesaplanan bölge içi kukla değişkeni katsayısı pozitif olmasına rağmen istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır. Üyeleri arasında normal seviyesinin üzerinde bir bölge içi ticaret gerçekleştirmelerine karşın bu oran büyükten küçüğe sırasıyla CACM, ANDEAN, MERCOSUR ve NAFTA şeklinde sıralanmıştır. Diğer taraftan bölgeselleşme oluşumlarının ihracatını ölçen kukla değişkenlerinin katsayıları CACM ve ANDEAN için negatif, NAFTA ve MERCOSUR için pozitif saptanmıştır. Katsayılar %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Elde edilen bulgular CACM ve ANDEAN için normal seviyesinin altında bir ihracat gerçekleştirdiklerini, NAFTA ve MERCOSUR için ise normal seviyesinin üzerinde bir ihracat gerçekleştirdiklerini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bölgesel oluşumların ithalatını ölçen kukla değişkeni ise NAFTA, CACM ve ANDEAN için %1, MERCOSUR için ise %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Katsayıların işareti NAFTA için pozitif, diğer bölgesel oluşumlar için negatiftir. NAFTA için ithalat kukla tahminleri, normal seviyesinin üzerinde; diğerleri için ise normal seviyesinin altında bir ithalat gerçekleştirdiğini göstermektedir.

Asya kıtası bölgesel girişimleri olan AFTA ve SAPTA için bölge içi ticareti ölçen kukla değişkeni katsayıları pozitif ve istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Diğer taraftan bölgesel oluşumların ithalat ve ihracatını ölçen kukla değişkenleri AFTA için pozitif, SAPTA için negatif işaretli saptanmış ve katsayılar %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı tespit

edilmiştir. Elde edilen bulgular, AFTA'nın normal seviyesinin üzerinde ihracat ve ithalat yaptığını, SAPTA'nın ise normal seviyesinin altında ihracat ve ithalat gerçekleştirdiğini göstermiştir.

COMESA bölgesel oluşumunun ise bölge içi ticaret kukla değişkeni katsayısı %1 anlamlılık düzeyinde pozitif ve istatistiksel bakımdan anlamlı bulunmuştur. Bu oluşumun ithalat ve ihracatını ölçen kukla değişken katsayıları ise negatif işaretli saptanmış ve katsayılar %1 anlamlılık seviyesinde anlamlı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular COMESA oluşumunun normal seviyesinin üzerinde bölge içi ticaret, normal seviyesinin altında ihracat ve ithalat gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır.

Model 3 İçin Genel Çekim Modeli Tahmin Sonuçları (1980-89):

1980-08 döneminin alt dönemi olan 1980-89 döneminin panel tesadüfi etkiler modeli ile tahmininden elde edilen sonuçlar Tablo 15'de verilmiştir. İhracatçı ve ithalatçı ülke GDP'leri %1 anlamlılık seviyesinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Tüm modellerin sonuçlarında olduğu gibi ihracatçı ülke GDP'si ithalatçı ülke GDP'sine kıyasla ticaret akımları üzerinde daha büyük bir etkiye sahip olduğu 1980-89 dönemimde Model 3'den de elde edilmiştir. İhracatçı ve ithalatçı ülkelerin GDP'lerinde meydana gelen %10'luk bir artış ticaret akımları üzerinde sırasıyla %9.11 ve %6.47 oranında bir artış sağlamaktadır. Diğer taraftan ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin nüfus dinamikleri de ticareti olumlu etkilemektedir. Şöyle ki, ihracatçı ve ithalatçı ülke nüfuslarındaki %10'luk bir artış ticaret akımlarını sırasıyla %2.22 ve %1.50 oranında artırmaktadır. İhracatçı ülke gelir de olduğu gibi nüfusta da ticaret akımlarına ithalatçı ülkeden daha büyük oranda yön vermektedir. Böylece ticaret akımları üzerinde hem nüfus hem de gelir yönünden ihracatçı ülkelerin önemi ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, ortak sınır ve dil paylaşımının ticaret akımlarına olumlu katkı yaptığı ve bu katkının ise %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu bulunmuştur. Aynı zamanda reel döviz kuru değişkeninin işareti %1 anlamlılık düzeyinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı tespit edilmiştir.

Tablo 15: Model 3 1980-89 Dönemi Sonuçları

Değişkenler	Panel	Yıllık Yatay Kesit		
	Katsayı	Ortalama Katsayı	Maksimum	Minimum
Sabit	-7.74902 ^a (0.22261)	-12.08274	-11.59109 ^a (0.30659)	-12.60846 ^a (0.29553)
GDP _i	0.91048 ^a (0.01629)	1.44374	1.57395 ^a (0.03492)	1.38783 ^a (0.03193)
GDP _j	0.64723 ^a (0.01638)	0.96060	0.98008 ^a (0.03058)	0.92130 ^a (0.02928)
POP _i	0.22166 ^a (0.02664)	-0.17501	-0.13394 ^a (0.03855)	-0.29991 ^a (0.04246)
POP _j	0.14965 ^a (0.02723)	0.01154	0.06174 ^c (0.03631)	-0.02044 (0.04021)
RER _{ij}	-0.00582 ^a (0.00132)	----	----	----
LAND _i	-0.14049 ^a (0.01671)	-0.18830	-0.15085 ^a (0.02103)	-0.22420 ^a (0.02051)
LAND _j	-0.08685 ^a (0.01684)	-0.13829	-0.12131 ^a (0.02176)	-0.16750 ^a (0.02035)
DIST _{ij}	-0.92596 ^a (0.03622)	-0.94588	-0.85773 ^a (0.04335)	-1.10465 ^a (0.04287)
BORD _{ij}	0.37506 ^a (0.07055)	0.26233	0.30158 ^a (0.07441)	0.18020 ^b (0.07771)
LOC _i	-0.10999 ^a (0.03346)	0.05974	0.13921 ^a (0.04133)	-0.02852 (0.04150)
LOC _j	-0.30658 ^a (0.03225)	-0.21133	-0.13565 ^a (0.03810)	-0.25683 ^a (0.03931)
LANG _{ij}	0.25931 ^a (0.02750)	0.28998	0.34993 ^a (0.03593)	0.19298 ^a (0.03640)

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 15: (Devamı)

Değişkenler	Panel	Yıllık Yatay Kesit		
	Katsayı	Ortalama Katsayı	Maksimum	Minimum
<u>EU</u>				
Bölge İçi İhracat	-0.11222 ^c (0.06303)	-0.14124	-0.07833 (0.05144)	-0.18982 ^a (0.05023)
Tüm Bloğun İhracatı	0.35050 ^a (0.03029)	-0.03698	0.06824 ^c (0.03202)	-0.13881 ^a (0.03240)
Tüm Bloğun İthalatı	0.26420 ^a (0.03059)	0.06961	0.10816 ^a (0.03798)	0.02665 (0.03914)
<u>CACM</u>				
Bölge İçi İhracat	1.22633 ^a (0.22169)	1.08690	1.59263 ^a (0.11249)	0.73643 ^a (0.15178)
Tüm Bloğun İhracatı	-0.13437 ^a (0.05209)	0.03913	0.16205 ^b (0.07403)	-0.13039 (0.08392)
Tüm Bloğun İthalatı	-0.34914 ^a (0.05331)	-0.18077	-0.08616 (0.05673)	-0.29862 ^a (0.05883)
<u>MERCOSUR</u>				
Bölge İçi İhracat	0.62351 ^a (0.14909)	0.55698	0.72032 ^a (0.13186)	0.33729 ^b (0.16265)
Tüm Bloğun İhracatı	0.24986 ^a (0.04354)	0.23288	0.34295 ^a (0.05067)	0.10119 ^c (0.05610)
Tüm Bloğun İthalatı	-0.23615 ^a (0.04355)	-0.18015	0.03261 (0.05490)	-0.33761 ^a (0.06357)
<u>AFTA</u>				
Bölge İçi İhracat	0.39898 ^b (0.17562)	0.38151	0.54757 ^a (0.13743)	0.11010 (0.11340)
Tüm Bloğun İhracatı	0.30907 ^a (0.04416)	0.33893	0.45672 ^a (0.05119)	0.20630 ^a (0.05467)
Tüm Bloğun İthalatı	0.14864 ^a (0.04500)	0.12676	0.30254 ^a (0.05403)	0.00505 (0.06236)

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 15 (Devamı)

Değişkenler	Panel	Yıllık Yatay Kesit		
	Katsayı	Ortalama Katsayı	Maksimum	Minimum
<u>NAFTA</u>				
Bölge İçi İhracat	0.12208 (0.30076)	0.14750	0.24088 (0.17220)	-0.00071 (0.19805)
Tüm Bloğun İhracatı	0.18867 ^a (0.05374)	-0.21025	-0.11277 ^b (0.05739)	-0.33202 ^a (0.05230)
Tüm Bloğun İthalatı	0.14336 ^a (0.05427)	-0.12555	-0.06215 (0.07151)	-0.24274 ^a (0.07461)
<u>COMESA</u>				
Bölge İçi İhracat	0.44348 ^a (0.12655)	0.43898	0.66130 ^a (0.21760)	0.24451 (0.22799)
Tüm Bloğun İhracatı	-0.35687 ^a (0.04510)	0.08894	0.25869 ^a (0.08031)	-0.12491 ^c (0.07008)
Tüm Bloğun İthalatı	-0.33044 ^a (0.04292)	-0.04519	0.04790 (0.05600)	-0.16585 ^a (0.05606)
<u>SAPTA</u>				
Bölge İçi İhracat	0.34044 ^b (0.17328)	0.26322	0.43878 ^c (0.26266)	0.19267 (0.23622)
Tüm Bloğun İhracatı	-0.31373 ^a (0.04889)	0.05055	0.23850 ^a (0.07205)	-0.05990 (0.06539)
Tüm Bloğun İthalatı	-0.20381 ^a (0.05195)	-0.04777	0.00254 (0.06594)	-0.11323 ^c (0.06880)
<u>ANDEAN</u>				
Bölge İçi İhracat	0.57586 ^a (0.17467)	0.37967	0.53490 ^a (0.16285)	0.04020 (0.24877)
Tüm Bloğun İhracatı	-0.18960 ^a (0.04624)	-0.02264	0.12165 ^b (0.06637)	-0.18091 ^b (0.07694)
Tüm Bloğun İthalatı	-0.27655 ^a (0.04628)	-0.15918	-0.03335 (0.05621)	-0.30719 ^a (0.06012)
R ²	0.61742	0.67329	0.70074	0.65900
F İstatistiği Anlamlılık	0.0000			
Gözlem Sayısı	41880			

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Modelde tahmin edilen diğer değişkenler; ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin yüz ölçümleri, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin kara ile çevrili olup olmadığı gösteren kukla değişkeni ve sabit terim katsayıları %1 anlamlılık seviyesinde negatif ve istatikselsel olarak anlamlı saptanmıştır. Ülkeler arasındaki uzaklık ticaret akımları üzerinde en büyük etkiye sahip belirleyici olarak Model 3’de de tespit edilmiştir. Ülkeler arasındaki uzaklığın %10 azalması ticaret akımları üzerinde %9.26 oranında bir artış yaratmaktadır. Öte yandan ülkelerin denize kıyısı olması durumunu yansıtan kukla değişkenleri katsayıları hem ihracatçı hem de ithalatçı ülkeler için %1 anlamlılık seviyesinde negatif ve istatikselsel olarak anlamlı tespit edilmiştir. Dolayısıyla ticaret akımları üzerinde, denize kıyınının bulunması durumunun önemi ortaya çıkmaktadır.

Model 3 İçin Bölgeselleşme Tahmin Sonuçları (1980-89):

1980-89 döneminde bölgeselleşme oluşumları kuklaları aldıkları işaretler bakımından farklılıklar sergilemiştir. Bölge içi ticareti ölçmek maksadıyla oluşturulan kukla değişkenlerin katsayıları EU hariç pozitif işaretli tespit edilmiştir. EU bölge içi kuklası negatif işaretli olup %10 anlamlılık seviyesinde istatikselsel olarak anlamlı bulunmuştur. Diğer taraftan EU’nun ihracat ve ithalatını ölçen kuklalar ise %1 anlamlılık seviyesinde pozitif ve anlamlı saptanmıştır. Elde edilen bulgular, hem EU’nun bölge içi ile normal seviyesinin altında bir ticaret; hem de EU’nun normal seviyesinin üzerinde ihracat ve ithalat gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır.

Amerika kıtasındaki bölgeselleşme oluşumlarının bölge içi ticaretini ölçen kukla değişkenleri katsayıları %1 anlamlılık düzeyinde pozitif NAFTA hariç istatikselsel olarak anlamlı bulunmuştur. NAFTA için kukla katsayısı da pozitif bulunmuş ancak istatikselsel olarak sıfırdan farksız tespit edilememiştir. Diğer taraftan NAFTA’nın ihracatı ve ithalatını ölçmek maksadıyla oluşturulan kukla değişkenlerinin katsayıları %1 anlamlılık düzeyinde pozitif ve istatikselsel olarak anlamlı saptanmıştır. Bu bulgular NAFTA’nın ticaretini arttırdığı sonucunu ortaya koymaktadır. Öte yandan bölge içi ticaret kuklaları katsayıları bölgeselleşme oluşumlarının Amerika Kıtası için bölge içi ticareti artırma bakımından CACM, MERCOSUR ve ANDEAN şeklinde sıralandığını göstermektedir. CACM ve ANDEAN ihracat ve ithalatını negatif yönde etkilerken, MERCOSUR ithalatını negatif ihracatını ise pozitif yönde etkilemektedir. Bu sonuçlar CACM ve ANDEAN’ın ihracat ve

ithalatta normal seviyesinin altında bir ticari ilişki içinde olduğunu, MERCOSUR'un ticari ilişkilerinin ihracat açısından normal seviyesinin üzerinde, ithalatta ise altında olduğunu göstermektedir.

AFTA bölgesel oluşumu için 1980-89 döneminde bölge içi ticaretini, ihracat ve ithalatını ölçmek maksadıyla oluşturulan kuklaların katsayıları bölge içi için %5, ihracat ve ithalat için %1 anlamlılık seviyesinde pozitif ve istatistiksel bakımdan anlamlı bulunmuştur. Elde edilen bulgular AFTA'nın bölge içi ticaret, ihracat ve ithalatta normal seviyesinin üzerinde bir ticaret yakaladığını kanıtlamaktadır. Öte yandan bölgedeki diğer oluşum olan SAPTA için tahmin edilen bölge içi ticaret kuklası pozitif ve %5 anlamlılık düzeyinde; ihracat ve ithalat kuklaları negatif ve %1 anlamlılık seviyesinde istatistiksel bakımdan anlamlı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar SAPTA'nın bölge içi ile normal seviyesinin üzerinde ihracat ve ithalatta normal seviyesinin altında ticaret gerçekleştirdiğini göstermiştir. COMESA için elde edilen bulgular %1 anlamlılık seviyesinde anlamlı olup SAPTA ile aynı yöndedir.

Model 3 İçin Genel Çekim Modeli Tahmin Sonuçları (1990-08):

Model 3'ün 1990-08 dönemindeki tesadüfi etkiler modeli ile tahmin sonuçları Tablo 16'da verilmiştir. İhracatçı ve ithalatçı ülke GDP ve nüfus katsayıları %1 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif işaretli tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular gelir ve nüfus dinamiklerinin ticaret üzerinde olumlu bir etki yarattığını bir kez daha göstermiştir. Sonuçlar, ihracatçı ülkenin ithalatçı ülkeye kıyasla hem gelir hem de nüfus belirleyicisinde daha büyük etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuç ihracatçı ülkelerin ticarete yön verme gücü açısından ayrıca önem arz etmektedir. Şöyle ki, ihracatçı ülke GDP ve nüfusunda meydana gelen %10'luk bir artış ticaret akımları üzerinde sırasıyla %8.37 ve %3.82 oranında bir artış yaratmaktadır. Diğer taraftan ithalatçı ülke için ise nüfus ve gelirdeki %10'luk artış sırasıyla %3.72 ve %6.26'lık artış sağlamaktadır.

Tablo 16: Model 3 1990-08 Dönemi Sonuçları

Değişkenler	Panel	Yıllık Yatay Kesit		
	Katsayı	Ortalama Katsayı	Maksimum	Minimum
Sabit	-9.19084 ^a (0.16418)	-13.10418	-11.93027 ^a (0.27512)	-15.27183 ^a (0.29737)
GDP _i	0.83654 ^a (0.01031)	1.41211	1.47917 ^a (0.02829)	1.34672 ^a (0.02299)
GDP _j	0.62565 ^a (0.01032)	0.92098	0.96472 ^a (0.02411)	0.86099 ^a (0.02037)
POP _i	0.38169 ^a (0.02155)	-0.07682	0.03231 (0.03502)	-0.16083 ^a (0.03657)
POP _j	0.37148 ^a (0.02145)	0.15516	0.31663 ^a (0.03284)	0.02571 (0.03621)
RER _{ij}	0.00402 ^a (0.00102)	----	----	----
LAND _i	-0.07877 ^a (0.01364)	-0.10487	-0.03215 (0.01983)	-0.16753 ^a (0.02154)
LAND _j	-0.13379 ^a (0.01357)	-0.15845	-0.12344 ^a (0.01786)	-0.19000 ^a (0.01798)
DIST _{ij}	-1.10647 ^a (0.02958)	-1.14754	-1.06369 ^a (0.04100)	-1.21943 ^a (0.03760)
BORD _{ij}	0.21566 ^a (0.05735)	0.14511	0.27026 ^a (0.07093)	0.07780 (0.07256)
LOC _i	-0.26378 ^a (0.02481)	-0.02767	0.05382 (0.03413)	-0.07319 ^b (0.03586)
LOC _j	-0.44730 ^a (0.02492)	-0.29096	-0.22756 ^a (0.03705)	-0.41419 ^a (0.03818)
LANG _{ij}	0.38547 ^a (0.02229)	0.38941	0.46802 ^a (0.02839)	0.33391 ^a (0.03573)

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a ve b sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 16: (Devamı)

Değişkenler	Panel	Yıllık Yatay Kesit		
	Katsayı	Ortalama Katsayı	Maksimum	Minimum
<u>EU</u>				
Bölge İçi İhracat	-0.08942 ^c (0.05051)	-0.07652	0.02629 (0.04911)	-0.16374 ^a (0.04539)
Tüm Bloğun İhracatı	0.54851 ^a (0.02475)	-0.06101	0.08089 ^a (0.02893)	-0.21452 ^a (0.03177)
Tüm Bloğun İthalatı	0.30528 ^a (0.02483)	0.00117	0.10572 ^a (0.03409)	-0.10124 ^a (0.03574)
<u>CACM</u>				
Bölge İçi İhracat	1.26011 ^a (0.16543)	1.12152	1.23601 ^a (0.12080)	0.97631 ^a (0.14254)
Tüm Bloğun İhracatı	-0.20819 ^a (0.03922)	-0.01107	0.23311 ^a (0.06970)	-0.30180 (0.06795)
Tüm Bloğun İthalatı	-0.22088 ^a (0.03765)	-0.08213	-0.00236 (0.05452)	-0.15477 ^a (0.05058)
<u>MERCOSUR</u>				
Bölge İçi İhracat	0.70841 ^a (0.13704)	0.60596	0.70130 ^a (0.15011)	0.45309 ^a (0.11943)
Tüm Bloğun İhracatı	0.35557 ^a (0.03462)	0.24490	0.59853 ^a (0.03964)	-0.08101 ^c (0.04345)
Tüm Bloğun İthalatı	-0.01306 (0.03503)	-0.01806	0.05817 (0.05044)	-0.09680 ^c (0.05136)
<u>AFTA</u>				
Bölge İçi İhracat	0.09025 (0.16114)	0.02694	0.13022 (0.09404)	-0.15464 (0.09406)
Tüm Bloğun İhracatı	0.73259 ^a (0.03735)	0.63631	0.77292 ^a (0.03848)	0.34290 ^a (0.05343)
Tüm Bloğun İthalatı	0.26448 ^a (0.03728)	0.22685	0.36222 ^a (0.05625)	0.08273 (0.05150)

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a ve c sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 16: (Devamı)

Değişkenler	Panel	Yıllık Yatay Kesit		
	Katsayı	Ortalama Katsayı	Maksimum	Minimum
<u>NAFTA</u>				
Bölge İçi İhracat	0.11991 (0.28454)	0.12225	0.23596 (0.24981)	0.00685 (0.23209)
Tüm Bloğun İhracatı	0.13257 ^a (0.04661)	-0.37635	-0.21111 ^a (0.04200)	-0.50098 ^a (0.03956)
Tüm Bloğun İthalatı	0.34890 ^a (0.04642)	0.05247	0.12451 ^b (0.05240)	-0.03383 (0.06685)
<u>COMESA</u>				
Bölge İçi İhracat	0.87624 ^a (0.10415)	0.84275	1.24519 ^a (0.18416)	0.43904 ^b (0.19771)
Tüm Bloğun İhracatı	-0.50234 ^a (0.03326)	-0.02931	0.19480 ^a (0.06927)	-0.17729 ^b (0.07081)
Tüm Bloğun İthalatı	-0.40751 ^a (0.03383)	-0.16907	0.02759 (0.05261)	-0.29771 ^a (0.04927)
<u>SAPTA</u>				
Bölge İçi İhracat	0.09837 (0.16059)	0.06776	0.27461 (0.21863)	-0.11185 (0.19560)
Tüm Bloğun İhracatı	-0.07238 ^c (0.04099)	0.22839	0.32245 ^a (0.04905)	0.06478 (0.05922)
Tüm Bloğun İthalatı	-0.29822 ^a (0.04142)	-0.17992	0.00425 (0.07041)	-0.40149 ^a (0.05889)
<u>ANDEAN</u>				
Bölge İçi İhracat	1.01041 ^a (0.16254)	0.87104	1.06401 ^a (0.11847)	0.45578 ^a (0.12768)
Tüm Bloğun İhracatı	-0.16911 ^a (0.03655)	-0.08096	0.16506 ^a (0.05954)	-0.25456 ^a (0.04817)
Tüm Bloğun İthalatı	-0.26569 ^a (0.03625)	-0.19940	-0.00919 (0.04916)	-0.36737 ^a (0.05683)
R ²	0.69554	0.73697	0.75111	0.69468
F İstatistiği Anlamlılık	0.0000			
Gözlem Sayısı	115971			

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

1990-08 döneminde tahmin edilen gelir katsayıları, 1980-89 dönemine kıyasla azalırken nüfus katsayıları artmıştır. Bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde 1990'lı yıllar sonrası nüfusun ticaret üzerindeki etkisinin arttığı ifade edilebilir. Ortak sınır ve dil kuklaları pozitif ve %1 anlamlılık seviyesinde anlamlı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgu, ele alınan dönem içinde sınır ve dil kuklalarının ticaret üzerindeki olumlu etkisini kanıtlamaktadır. Aynı zamanda reel döviz kuru %1 anlamlılık seviyesinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Modelde yer alan diğer değişkenler; ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin yüz ölçümleri, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin kara ile çevrili olup olmadığı gösteren kukla değişkeni ve sabit terim katsayıları %1 anlamlılık seviyesinde negatif istatistiksel olarak anlamlı saptanmıştır. Uzaklık değişkeni ticaret akımları üzerinde en büyük etkiye sahip değişken olarak 1990-08 dönemi için de belirlenmiştir. Uzaklıkta meydana gelecek olan %10'luk bir artış ticaret akımları üzerinde %11.07 oranında bir azalışa sebep olmaktadır. Bu etkinin ise 1990-08 döneminde 1980-89 dönemine kıyasla arttığı ayrıca Model 3'den de elde edilmiştir. Ülkelerin deniz kıyısına sahip olmasının önemi, ülkelerin denize kıyısı olup olmadığını ölçen kuklaların negatif işaret alması ve %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olması bakımından önemlidir.

Model 3 İçin Bölgeselleşme Tahmin Sonuçları (1990-08):

EU için tahmin edilen bölge içi ticareti ölçen kukla değişkenin katsayısı %10 anlamlılık seviyesinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı elde edilmiştir. Böylece 1990-08 dönemi için EU'nun normal seviyesinin altında bir bölge içi ticaret gerçekleştirdiği bulunmuştur. Bu bulgu işaret yönünden 1980-89 dönemiyle aynı olmasına karşın büyüklük yönünden 1990-08 döneminde 1980-89 döneminden daha küçük bulunmuştur. Öte yandan ihracat ve ithalat kuklaları %1 anlamlılık seviyesinde pozitif ve istatistiksel bakımdan anlamlı saptanmıştır. Yani, EU 1990-08 döneminde de normal seviyesinin üzerinde ihracat ve ithalat gerçekleştirmiştir. Ayrıca katsayılar 1990-08 döneminde 1980-89 dönemine kıyasla daha büyük tespit edilmiştir.

NAFTA bölgesel oluşumunun bölge içi ticaret kuklası 1990-08 dönemi için pozitif işaretli ancak istatistiksel bakımdan anlamsız bulunmuştur. Diğer taraftan ihracat ve ithalat

kuklaları %1 anlamlılık seviyesinde pozitif ve istatistiksel bakımdan anlamlı tespit edilmiştir. 1990-08 döneminde NAFTA normal seviyesinin üzerinde ihracat ve ithalat gerçekleştirmiştir. Bu etkinin ise 1980-89 dönemine kıyasla ihracat için daha az ithalat için ise daha fazla olduğu Model 3'ün tahminlerinden belirlenmiştir. Amerika Kıtasındaki diğer bir bölgesel oluşum MERCOSUR için elde edilen sonuçlar bölge içi ticaret ve ihracat için pozitif, ithalat için negatif olup %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonuçlar 1980-89 dönemi ile işaret bakımından aynı olmasına karşın büyüklükleri bakımından farklılıklar sergilemiştir. 1990-08 döneminde MERCOSUR bölge içi ticaret ve ihracat bakımından normal seviyesinin üzerine çıkarken ithalatta ise normal seviyesinin altında kalmıştır. Ancak bu etkileri ölçen katsayılar 1990-08 döneminde yükselmiştir.

CACM ve ANDEAN için tahmin edilen bölge içi ticaret, ihracat ve ithalatı ölçen kukla değişkenleri katsayıları %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel bakımdan anlamlı tespit edilmiş olup işaretleri; bölge içi kuklası için pozitif, diğer kuklalar için ise negatiftir. 1990-08 dönemindeki bu sonuçlar, 1980-89 dönemi ile işaret yönünden aynıdır. Elde edilen bulgular CACM ve ANDEAN'nın bölge içi ticaretlerinin normal seviyesinin üzerinde gerçekleştiğini, ihracat ve ithalatlarının ise normalin altında kaldığını göstermektedir. 1990-08 döneminde, 1980-89 dönemine kıyasla bölge içi ticaret kuklasının katsayısı CACM ve ANDEAN için büyümüş, ihracat kuklasının katsayısı ANDEAN için büyümüş, CACM için küçülmüş, ithalat kuklasının katsayısı ise CACM ve ANDEAN için büyümüştür.

AFTA bölgesel oluşumunun bölge içi ticaret, ihracat ve ithalatını ölçen kukla değişkenleri pozitif işaretli ve bölge içi kuklası hariç %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlı bulunmuştur. Elde edilen bulgular AFTA'nın 1990-08 döneminde normal seviyesinin üzerinde ihracat ve ithalat gerçekleştirdiğini göstermektedir. 1990-08 dönemindeki ihracat ve ithalat kuklalarının 1980-89 dönemine kıyasla büyüdüğü tespit edilmiştir. Asya Kıtası'nın diğer bir bölgesel oluşumu olan SAPTA'nın bölge içi ticaret kuklası pozitif fakat istatistiksel olarak anlamsız, ihracat ve ithalat kuklaları negatif sırasıyla %10 ve %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı oldukları saptanmıştır. Elde edilen bulgular SAPTA'nın normal seviyesinin altında ihracat ve ithalat gerçekleştirdiğini ortaya koymuştur. Ancak elde edilen bulgular, 1990-08 dönemi 1980-89 dönemi ile

kıyaslandığında işaret yönünden aynı olmasına karşın değer bakımından SAPTA ihracat kuklası değerinin arttığını diğer taraftan ithalat kuklası değerinin ise azaldığını göstermektedir.

COMESA bölgesel oluşumu için tahmin edilen kuklalar %1 anlamlılık seviyesinde istatistiksel bakımdan anlamlı ve bölge içi ticaret kuklası pozitif diğer kuklalar ise negatif işaretle tespit edilmiştir. Bu bulgular COMESA'nın bölge içi ticaretini normal seviyesinin üzerinde ihracat ve ithalatını ise normal seviyesinin altında etkilediğini göstermiştir. Ayrıca Model 3'den elde edilen bulgular 1980-89 dönemi ile kıyaslandığında işaretlerinin aynı olduğu ancak katsayı değerlerinin tüm kuklalar için büyüdüğünü ortaya koymaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünya 20. yüzyılın ikinci yarısında özellikle de 1990'lı yıllar sonrasında ekonomik ve siyasi açıdan önemli değişimler sergilemiştir. Yaşanan ekonomik değişimlerin başında ise serbestleşme hareketleri gelmektedir. Serbestleşme ilk olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa kaynaklı olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa; serbestleşme sürecinde ilerlerken, 1860 yılında İngiliz-Fransız Ticaret Anlaşmasının yapılmasıyla birlikte bölgeselleşme sürecini de kendiliğinden başlatmıştır. Anlaşmanın yarattığı etkiler gerek serbestleşme gerekse de bölgeselleşme sürecini hızlandırmıştır. Serbestleşme ve bölgeselleşme günümüze gelinceye kadar çeşitli evrelerden geçmiş, kayda değer ilerlemeler kat etmiştir.

Bölgeselleşmenin geçirmiş olduğu evrelerin sınıflandırılmasında *savaşlar, egemen devletlerin bölgeselleşme politikaları, egemen güçlerin dünya üzerindeki çekişmeleri, siyasal ve ekonomik olayların* önemli roller üstlendiği tespit edilmiştir. 18. yüzyılın sonlarında gerçekleşen sanayi devriminin yarattığı ortam, ticaret için uygun zemin oluşturmuştur. İngiliz-Fransız Ticaret Anlaşmasının tetiklediği anlaşmaya katılım ve bu anlaşma dışında yeni oluşumların kurulması etkileri, sanayi devrimin hazırladığı uygun ortamın sayesinde Avrupa genelinde bölgeselleşmeye neden olmuştur. Serbestleşme ve bölgeselleşme üzerinde yaşanan olumlu gelişmeler, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte son bulmuştur. Birinci Dünya Savaşı öncesi yaşanan bölgeselleşme süreci ise, bölgeselleşmenin *birinci dalgası* olmuştur.

Birinci Dünya Savaşının başlaması ve savaş öncesi oluşan gruplaşmalar, savaş sonrası ticari ilişkileri ve bölgesel ticaret anlaşmalarının ortaya çıkış gerekçelerini değiştirmiştir. Savaşı başlatan etkenlerden biri olan ve gücünü 18. yüzyılın sonundaki gelişmelerden alan milliyetçilik akımları, savaş sonrası yapılan ticaret anlaşmalarını ayrımcılık ve korumacılık unsurlarını içeren ticaret anlaşmalarına dönüştürmüştür. Siyasal alanda yaşanan olumsuz gelişmelere 1929 Büyük Buhranı'nın eklenmesi ile oluşan ticareti sınırlandırıcı ortam İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulacak olan düzene kadar devam

etmiştir. İki dünya savaşı arasında kalan bölgeselleşme süreci ise bölgeselleşmenin *ikinci dalgasını* oluşturmuştur.

Birinci Dünya Savaşı hem bölgeselleşme hem de serbestleşme sürecini olumsuz yönde etkilemiştir. İki dünya savaşı arasındaki dönemde uluslararası ticari ilişkiler durma noktasına varacak boyutlara sürüklenmiştir. Uluslararası ticaret üzerindeki bu olumsuz ortam GATT'ı doğurmuştur. GATT, MFN ilkesi temelinde çok taraflı serbestleşme sürecini başlatmıştır. Böylece dünya savaşları arasındaki sürecin yani korumacılık lehindeki uygulamaların tasfiye edilmesi sağlanmak istenmiştir. Aynı zamanda GATT bölgeselleşme oluşumlarına da olanak tanımıştır. *İkinci Dünya Savaşı sonrası bölgeselleşme sürecinde görülen en önemli değişimlerden biri dünya ticaretini yönlendiren uluslararası bir kurumun kurulması, ikincisi ABD ve SSCB'nin egemen güç konumuna yükselmesidir.* İkinci Dünya Savaşı sonrası bölgeselleşme süreci, çok taraflı serbestleşme için yapılan görüşmeler, ABD'nin bölgeselleşme üzerindeki tutumu, SSCB'nin Avrupa üzerindeki baskısı ve gelişmekte olan ülkelerin izlediği politikalar çerçevesinde şekillenmiştir.

Bölgeselleşme süreci 1957 yılında EEC ile Avrupa'da başlamıştır. ABD, çok taraflı serbestleşme sürecini savunmasına karşın SSCB'nin Avrupa üzerindeki baskısını kırabilmek için Avrupa'daki bölgeselleşme sürecini desteklemiştir. Nitekim bölgeselleşme Avrupa'da 1960 yılında EFTA'nın kurulması ile sürmüştür. Bölgeselleşme yine birinci dalgada olduğu gibi Avrupa merkezlidir. Ancak bölgeselleşme yalnızca Avrupa'da yaşanmamış, dünyanın gelişmekte olan diğer bölgelerine de sıçramıştır. ABD'nin çok taraflı ticaret sistemini savunması, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik performanslarının düşüklüğü ve dünya ekonomisinde yaşanan bunalımlar, bölgeselleşmenin Avrupa dışında başarısız olmasını sağlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası gerçekleşen bölgeselleşme oluşumları ile birlikte, bölgeselleşmenin yaratabileceği etkilere olan teorik ve ampirik ilgi de artmıştır. Viner (1950), bölgeselleşmenin yaratacağı etkileri sistematik açıdan ele alan ilk çalışmadır. Gümrük birliğinin yaratacağı etkilerin *ticaret artırıcı ve saptırıcı* etkiler ile ortaya koyulması, "bir grup ülkenin kendi arasında ticaret engellerini kaldırması dünya refahını artırır" yönündeki görüşleri çürütmüştür. Viner, analizini üretim etkisi üzerinden

gerçekleştirmiştir. Bölgeselleşme teorisinin ikinci önemli adımı ise, teoriye Meade (1955), Gehrels (1956-1957) ve Lipsey (1957) tarafından *tüketim etkisinin* dahil edilmesidir. Bu adım sayesinde, ticaret saptırıcı bir gümrük birliği durumunda tüketimden doğacak kazançlar sayesinde refah artışları sağlanabileceği ortaya konulmuştur. 1970’li yıllarda gelişmeye başlayan yeni dış ticaret teorileri, bölgeselleşme teorisine *dinamik etkiler* analizini ekleyerek teorinin gelişmesini sağlamıştır.

1980’lerin sonu ve 1990’lı yıllarda yaşanan ekonomik ve siyasal gelişmeler bölgeselleşmeyi yeniden canlandırmıştır. Bu durum bölgeselleşmenin çok taraflı ticaret sistemi üzerindeki etkilerinin irdelenmesini sağlamıştır. Bölgeselleşmede yaşanan tecrübeler üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Böylece bölgeselleşme gelişimin sınıflandırılması gerekmiştir. Bölgeselleşme gelişiminin sınıflandırılmasında ilk ayırım İkinci Dünya Savaşı olmuştur. Savaş sonrası süreçte ise, 1960’lı yıllar ile başlayan süreç “*eski bölgeselleşme*”, 1990’lı yıllar sonrası oluşan süreç “*yeni bölgeselleşme*” şeklinde ayrılmıştır. Eski ve Yeni bölgeselleşme sırasıyla bölgeselleşmenin *üçüncü ve dördüncü dalgasıdır*.

Yeni bölgeselleşme sürecini, *ABD’nin bölgeselleşme yönünde tutum değiştirmesi, Berlin Duvarı’nın yıkılması ve SSCB’nin dağılmasının yarattığı olumlu etkiler, EU’nun bütünleşme süreci, çok taraflı ticaret görüşmelerinde yaşanan gelişmeler ve 2000’li yıllar sonrasında Çin ve Japonya’nın bölgeselleşmeye olan ilgisi* şekillendirmiştir. Yeni bölgeselleşme eski bölgeselleşmenin aksine Avrupa merkezli değil Kuzey Amerika merkezlidir. Dünyanın tüm bölgelerinde gözlenen yeni bölgeselleşme sürecinde farklı gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerin bütünleşme girişimleri, eski ve yeni bölgeselleşme arasında temel ayırım noktasıdır. Diğer bir ayırım noktası da gelişmekte olan ülkelerin eski bölgeselleşme sürecinde takınmış oldukları ithal ikameci sanayi politikalarını terk ederek dünya ile rekabete dayanan ticaret politikaları uygulamalarıdır. Gelişmekte olan ülkelerin dünya ile bütünleşme isteği, 1990’lı yıllar ile bilgi birikimi ve ulaşım ağının gelişmesi yeni bölgeselleşme için uygun bir ortam yaratmıştır.

EC’nin 1992 hedefi ve ABD’nin bölgeselleşme oluşumları içinde yer alması, yeni bölgesel hareketlerin oluşmasını hızlandırmıştır. Özellikle GATT’ın 1986 yılındaki Uruguay Raundunun uzaması, GATT sisteminin başarısız olacağı yönünde beklentiler

oluşturmuştur. Bu endişeler bölgeselleşmeyi çok taraflı ticaret sistemine bir alternatif olarak ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda çok taraflı ticaret görüşmeleri bölgeselleşme için iyi bir fırsat ortamı yaratmıştır. Ülkeler, serbestleşmenin sağlanamaması durumunda bölgeselleşme girişimleri oluşturacaklarını ifade ederek pazarlık güçleri artırma yolunu da çok taraflı ticaret görüşmelerinde kullanmışlardır. GATT'ın 1995 yılında WTO'ya dönüşmesi ile çok taraflı ticaret sistemi yalnızca mal ticaretini içermemiş, GATS anlaşmasının kabulü ile de sisteme hizmet ticareti de eklenmiştir. Artan bir hızla devam eden bölgeselleşme sürecinde, GATT/WTO tarafından tanınan ve Kasım 2010 tarihi itibari ile yürürlükte olan bölgesel ticaret anlaşmalarının sayısı 290 adete ulaşmıştır.

290 bölgesel ticaret anlaşmasında mal ticaretini kapsayan anlaşmalar %71'lik bir paya sahiptir. Mal anlaşmalarında ise %83'lük bir oranda serbest ticaret anlaşmaları önde gelmektedir. Ülkeler mal ticaretini kapsayan bölgesel ticaret anlaşmalarının %10'unu gümrük birliği, %7'sini ise tercihli ticaret anlaşmaları şeklinde oluşturmuştur. 230 ticaret anlaşması iki taraf içermiştir. Anlaşmaların taraf sayısının azalması, anlaşmayı ve anlaşma süresini kısaltmakta ve bölgeselleşme sürecini hızlanmaktadır. İki taraf içeren serbest ticaret anlaşmaları Asya ve Okyanusya bölgelerinin ana karakteristiğidir. Bu yapının oluşmasını, Çin ve Japonya'nın yeni bölgeselleşme sürecinde izlemiş oldukları bölgeselleşme politikaları sağlamaktadır.

Yeni bölgeselleşme süreci, günümüz dünyasında bölgesel oluşuma taraf olan ülke sayısı bakımından Avrupa, Doğu Asya ve Kuzey Amerika şeklinde üçlü bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Diğer taraftan Avrupa, Doğu Asya ve Bağımsız Devletler Topluluğu bölgeleri, bölge içi ile gerçekleştirilen anlaşmalar bakımından ilk üç sırada gelmektedir. Avrupa'daki bölgeselleşme EU'nun yarattığı etkiler ile oluşmuştur. Bölgeselleşme, Doğu Asya'da ise ASEAN, Çin ve Japonya'nın gerçekleştirdikleri ikili ticaret anlaşmalarıyla şekillenmiştir. Bağımsız devletler topluluğu bölgesi aynı zamanda bölge dışıyla en az ticaret anlaşması yapan bölge konumundadır. Bu bölge, bölge içine yönelik bir bölgeselleşme süreci geçirmektedir. Bu durum bölgenin SSCB'nin dağılmasıyla birlikte dünya ile bütünleşmede ne kadar geride kaldığını göstermektedir. Bölge dışı ile yapılan ticaret anlaşmalarında, Doğu Asya, Kuzey Amerika, Avrupa ve Güney Amerika şeklinde bir sıralama mevcuttur. EU, EFTA ve Türkiye, Avrupa'nın bölge dışıyla yaptığı ticaret anlaşmalarında ön plandadır. Kuzey Amerika ülkeleri bölge dışıyla Güney Amerika ülkeleri ile ticaret

anlaşmaları gerçekleştirmiştir. Bağımsız devletler topluluğu hariç tüm bölgeler, bölge dışıyla daha fazla ticaret anlaşması yapmıştır. Özellikle dış piyasalarla bütünleşme ekseninde değişen ticaret politikaları bölgeselleşmenin bu noktalara ulaşmasını etkilemektedir. Gelişmekte olan ülkeler kendinden daha gelişmiş ülke veya bölgesel bütünleşmeler ile bütünleşmek istemektedirler. Gelişmiş ülke ve bölgesel bütünleşmeler, gelişmekte olan ülkeler çok sayıda ticaret anlaşması gerçekleştirmiştir. Gelişmiş ülke veya bölgesel bütünleşmelerin gelişmekte olan ülkelerle yaptıkları ticaret anlaşmaları EU, EFTA, Japonya ve ABD şeklinde sıralanmaktadır.

Tüm bu gelişmelerle birlikte bölgeselleşme, ticaret akımları üzerinde karmaşık bir yapıyı oluşturur. Yapının dikkat çeken en önemli özelliği, çok taraflı ticaret sisteminde bölgeselleşmenin bir ticaret politikası aracı olarak kullanılmasıdır. Çok taraflı ticaret sistemi ise, dünya ticaretinde önemli ilerlemelerin yaşanmasını sağlamıştır. GATT/WTO üyelerinin dünya ihracatı ve ithalatından aldıkları paylar, 2008 yılı için sırasıyla %93 ve %96 olarak gerçekleşmiştir. GATT/WTO üyelerinin dünya ticaretinden aldıkları paylar, GATT'ın yürürlüğe geçtiği 1948 yılı ile kıyaslandığında ithalatta %81 ihracatta %49 oranında artmıştır. Dünya ticaretinin dağılımında bölgesel ticaret anlaşmalarında olduğu gibi Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika önde gelmektedir. Bu üç bölge birlikte 2008 yılında dünya ihracat ve ithalatının sırasıyla %82 ve %87'lik kısmını gerçekleştirmiştir. 1948 yılından 2008 yılına gelindiğinde dünya ihracat ve ithalatından aldıkları pay bakımından en önemli ilerlemeyi Asya sağlamıştır. Asya dünya ithalatı ve ihracatından aldığı payı neredeyse %100'e varan bir oranda artırarak ithalatta %26 ihracatta %28 seviyesine ulaştırmıştır. Asya'nın ticaretinde ise Çin ve Japonya'nın etkileri büyük olmuştur. İki ülke 2008 yılında Asya ihracatının yarısını gerçekleştirmişlerdir. Asya ticaretinde yaşanan gelişmelerin en önemli etkeni, bölgenin girişimcilere ucuz işgücü imkanları sunması olmuştur. Kuzey Amerika ve Avrupa bölgeleri dünya ithalatından 1948 yılı aldıkları paya yakın paylar almış ve bir nevi çok taraflı serbestleşmenin başladığı yıl ile ulaştığı nokta bakımından bir farklılık yaşamamıştır. Ancak Avrupa ihracatını artırırken Kuzey Amerika yarı yarıya azaltmıştır.

Dünya ticaretinde günümüzde de dahil olmak üzere merkez konumunda Avrupa olagelmıştır. Avrupa'dan sonra ticaret üzerinde en büyük paya Kuzey Amerika sahip olmuştur. Ancak Asya 1990'lı yıllar ile birlikte Kuzey Amerika bölgesini geride bırakarak

dünya ticaretinden en fazla pay alan ikinci bölge konumuna yükselmiştir. Ticaret akımlarına yeni bir merkez konumuna yükselen Asya bölgesi özellikle 2000’li yıllar sonrasında yaşadığı hızlı bölgeselleşme süreci ile ticaret akımlarına yön vermektedir. Dünya ticareti ve bölgeselleşme eğilimleri üzerindeki gelişmeler, bölgeselleşme oluşumlarının ticaret akımları üzerindeki etkilerine ilişkin akademik ilginin de artmasını teşvik etmiştir. Bu çerçevede ticaret akımlarının belirleyicilerinin ve bölgeselleşmenin ticaret akımları üzerindeki etkisinin belirlenmesinde literatürdeki çalışmaların büyük bir kısmı *çekim modeli*ni kullanmıştır. Bu doğrultuda ticaret akımlarının analizinde çekim modeline yer veren teorik ve ampirik çalışmalar incelenmiştir. Yapılan incelemelere göre; bölgeselleşmenin ticaret akımları üzerindeki etkilerinin analizinde çalışmaların bir, iki ve üç kukla kullandıkları görülmüş ve çalışmalar bu ayırıma istinaden sınıflandırılmıştır.

Ticaret akımlarının belirleyicileri ve bölgeselleşmenin ticaret akımları üzerindeki etkileri *çekim modeli* ile tahmin edilmiştir. Tahminler, 1980-2008 döneminde 92 ülkeden oluşan grup için hem panel veri hem de yatay kesit analiz yöntemleri ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin gelirleri, ticaret ortağı ülkelerin ortak sınır sahipliğinin ve ortak dil konuşmalarının *pozitif*; ticaret ortağı ülkelerin birbirine uzaklığının, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin denize kıyısı olmamasının ve yüzölçümlerinin *negatif* yönde ticaret akımlarını etkilediğini göstermiştir. Diğer taraftan elde edilen bulgular; ticaret akımları üzerinde en büyük “pozitif” etkiye *ihracatçı ülke geliri*, en büyük “negatif” etkiye ise *uzaklık* değişkeninin sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Yeni bölgeselleşmenin ticaret üzerindeki etkilerini ortaya koyabilmek amacıyla 1990 yılı sonrası için yapılan tahminlerden elde edilen bulgular, 1990 yılı öncesi için yapılan tahminlerden işaret yönünden farklılık göstermezken büyüklük yönünden farklılıklar göstermiştir. Ticaret akımları üzerinde ihracatçı ve ithalatçı ülke gelirlerinin pozitif etkisi azalırken nüfuslarının pozitif etkisi bu süreçte yükselmiştir. Yine de yeni bölgeselleşme sürecinde ülke gelirleri ticaret akımlarının en büyük pozitif belirleyicisi konumunu devam ettirmiştir. Aynı zamanda yeni bölgeselleşme sürecinde ticaret ortağı ülkeler arasındaki uzaklık ve ortak dil konuşmanın ticaret üzerindeki etkileri artarken ortak sınır sahipliğinin etkisi azalmıştır. Nitekim yeni bölgeselleşme sürecinde ortak sınır sahipliğinin etkisinin azalması bölgesel ticaret anlaşmalarının yapısına da yansımıştır.

Ticaret anlaşmalarında sınır komşusu ya da bölgesel olarak yakınlık içeren anlaşmaların yanı sıra sınıra ve yakınlık derecesine önem vermeyen ticaret anlaşmaları sayılarında da artışlar gözlenmiştir.

Bölgeselleşme oluşum kuklalarından elde edilen bulgulara göre; gelişmekte olan ülkeler arasında gerçekleştirilen MERCOSUR, CACM, ANDEAN ve COMESA bölgesel oluşumlarının bölge içi ticareti olumlu yönde etkilediği saptanmıştır. EU, AFTA ve NAFTA'nın ihracat ve ithalatları üzerinde pozitif etkiler oluşturdukları tespit edilmiştir. Aksine CACM, COMESA, SAPTA ve ANDEAN'ın ise ihracat ve ithalatlarını negatif yönde etkilediği bulunmuştur. Diğer taraftan MERCOSUR ihracatını olumlu ithalatını olumsuz yönde etkilemiştir. Yeni bölgeselleşme sürecinde bölgesel oluşumların 1990 yılı ve öncesine kıyasla ticaret üzerindeki etkileri işaret yönünden farklılaşmazken büyüklük yönünden farklılaşmıştır. 1990 yılı ve sonrası için yapılan tahminler, 1990 yılı ve öncesi için yapılan tahminlerle karşılaştırıldığında EU, CACM, MERCOSUR, COMESA ve ANDEAN'ın bölge içi ticaretlerini artırdıkları bulunmuştur. Aynı zamanda yeni bölgeselleşme sürecinde EU, MERCOSUR AFTA ve ANDEAN hem ihracat hem de ithalatlarını olumlu yönde etkilemiştir. CACM ve NAFTA ihracatını olumsuz, ithalatını ise olumlu yönde etkilerken; SAPTA aksine ithalatı olumsuz, ihracatı olumlu yönde etkilemiştir. Diğer taraftan COMESA yeni bölgeselleşme sürecinde ihracat ve ithalata olumsuz tesir etmiştir.

Bölgeselleşme, ticaret üzerinde bölgesel oluşumlara göre farklılaşan etkiler yaratmıştır. Farklılaşan bu etkiler, oluşturulan bölgelerdeki ülkelerin genel ekonomik performansları ve aynı zamanda yapılan ticaret anlaşmalarının nitelik, taraf sayısı ve amaç yönünden taşıdığı farklılıklara bağlanabilir. Dünya ekonomisinde kriz ve olası savaş gibi istisnai durumlar dışında dünya ticaretinde olumlu gelişmelerin yaşanacağı aşikardır. Ülkeler, WTO merkezli çok taraflı ticaret görüşmeleri yolu ile serbest ticaret amacına katkı yaparlarken diğer taraftan dünya ticaretinden elde edeceği payı artırmak için yeni bölgeselleşme süreci içerisinde yer alacaklardır. Bu bağlamda, hızla gelişmekte olan yeni bölgeselleşme sürecinin hem yeni bölgesel ticaret anlaşmalarının kurulmasına hem de mevcut bölgesel ticaret anlaşmalarının genişlemesi ve derinleşmesine tanıklık edebileceği ifade edilebilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Adam, Antonis ve diğlerleri (2003), "Trade-Liberalization Strategies: What Could Southeastern Europe Learn from the CEFTA and BFTA?", **IMF Working Paper**, WP/03/239, 1-31.
- Aitken, Norman D. (1973), "The Effect of the EEC and EFTA on European Trade: A Temporal Cross-Section Analysis", **The American Economic Review**, 63 (5), 881-892.
- Akkoyunlu-Wigley, Arzu (2005), "Yeni Ekonomik Entegrasyon Teorisi", Osman Küçükahmetoğlu ve diğlerleri (Ed.), **Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım** içinde, (93-109), Ankara: Ekin Kitabevi.
- Anderson, James E. (1979), "A Theoretical Foundation for the Gravity Equation", **The American Economic Review**, 69 (1), 106-116.
- Andrienko, Yuri ve Guriev, Sergei (2004), "Determinants of Interregional Mobility in Russia: Evidence from Panel Data", **Economics of Transition**, 12 (1), 1-27.
- Artan, Seyfettin ve Kalaycı, Cemalettin (2009), "İnternetin Uluslararası Ticaret Üzerindeki Etkileri: OECD Ülkeleri Örneği", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 10 (2), 175-187.
- Baier, Scott L. ve Bergstrand, Jeffrey H. (2007), "Do Free Trade Agreements Actually Increase Members' International Trade?", **Journal of International Economics**, 71 (1), 72-95.
- Baldwin, Richard (1993), "A Domino Theory of Regionalism", **National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper**, 4465, 1-20.
- _____ (1997), "The Causes of Regionalism", **The World Economy**, 20 (7), 865-888.
- _____ (1999), "A Domino Theory of Regionalism", Jagdish Bhagwati ve diğlerleri (Ed.), **Trading Blocs Alternative Approaches to Analyzing Preferential Trade Agreements** içinde (479-502), London: The MIT Press.

- Baldwin, Richard (2006), "Multilateralising Regionalism: Spaghetti Bowls as Building Blocs on the Path to Global Free Trade", **The World Economy**, 29 (11), 1451-1518.
- _____ (2008), "Lessons from The European Spaghetti Bowl", **Multilateralising Asian Regionalism Conference**, September 18-19, Tokyo, Japan, <http://www.adbi.org/files/2008.09.18.cpp.baldwin.european.spaghetti.bowl.presentation.pdf> (01.07.2011).
- Bergsten, Fred C. (1997), "Open Regionalism", **The World Economy**, 20 (5), 545-565.
- Bergstrand, Jeffrey H. (1985), "The Gravity Equation in International Trade: Some Microeconomic Foundations and Empirical Evidence", **The Review of Economics and Statistics**, 67 (3), 474-481.
- _____ (1989), "The Generalized Gravity Equation, Monopolistic Competition, and the Factor-Proportions Theory in International Trade", **The Review of Economics and Statistics**, 71 (1), 143-153.
- Bhagwati, Jagdish (1968), "Trade Liberalization among LDCs, Trade Theory and GATT Rules", J., N., Wolf (Ed.), **Value, Capital and Growth** içinde (21-43), Oxford: Oxford University Press.
- _____ (1971), "Trade-Diverting Customs Union and Welfare Improvement: A Clarification", **The Economic Journal**, 81 (323), 580-587.
- _____ (1991), **The World Trading System at Risk**, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- _____ (1993), "Regionalism and Multilateralism: An Overview", Jaime De Melo ve Arvind Panagariya (Ed.), **New Dimensions in Regional Integration** içinde (22-51), Cambridge: Cambridge University Press.
- _____ (1995), "U.S. Trade Policy: The Infatuation with Free Trade Areas", Jagdish Bhagwati ve Anne O. Krueger (Ed.), **The Dangerous Drift to Preferential Trade Agreements** içinde (1-18), Washington DC: American Enterprise Institute for Public Policy Research.
- _____ (2005), "Reshaping the WTO", **Far Eastern Economic Review**, 168 (2), 25-30.
- Bhagwati, Jagdish ve diğerleri (1998), "Trading Preferentially: Theory and Policy", **The Economic Journal**, 108 (449), 1128-1148.

- Bhagwati, Jagdish ve Panagariya, Arvind (1996), “The Theory of Preferential Trade Agreements: Historical Evolution and Current Trends”, **The American Economic Review**, 86 (2), 82-87.
- Blonigen, Bruce A. ve Davies, Ronal B. (2000), “The Effects of Bilateral Tax Treaties on U.S. FDI Activity”, **National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper**, 7929, 1-37.
- Bouare, Oumar (2001-2002), “Determinants of Internal Migration in South Africa”, **Southern African Journal of Demography**, 8 (1), 23-28.
- Bougheas, Spiros ve diğerleri (1999), “Infrastructure, Transport Costs and Trade”, **Journal of International Economics**, 47 (1), 169–189.
- Bouzas, Roberto (2005), “The “New Regionalism” and the Free Trade Area of the Americas: A Less Benevolent View”, **CEPAL Review**, 85, 7-18.
- Brenton, Paul ve diğerleri (1999), “Economic Integration and FDI: An Empirical Analysis of Foreign Investment in the EU and in Central and Eastern Europe”, **Empirica**, 26 (2), 95-121.
- Buch, Claudia M. ve diğerleri (2001) “Does The East Get What Would Otherwise Flow To The South? FDI Diversion in Europe”, **Kiel Institute of World Economics Kiel Working Paper**, 1061, 1-43.
- Burfisher, Mary E. ve diğerleri (2003), “Regionalism: Old and New, Theory and Practice”, **The International Agricultural Trade Research Consortium (IATRC) Conference**, June 23-26, Capri, Italy.
- Bussière, Matthieu ve diğerleri (2005) “Trade Integration of Central and Eastern European Countries Lessons from a Gravity Model”, **European Central Bank (ECB) Working Paper Series**, 545, 1-39.
- Carrere, Celine (2006), “Revisiting the Effects of Regional Trade Agreements on Trade Flows with Proper Specification of The Gravity Model”, **European Economic Review**, 50 (2), 223-247.
- CEPII, Distance, <http://www.cepii.fr/anglaisgraph/bdd/distances.htm> (18.06.2010).
- Cernat, Lucian (2001), “Assessing regional trade arrangements: Are south–south RTAs more trade diverting?”, **UNCTAD Policy Issues in International Trade and Commodities Study Series**, 16, 1-24.

- Cheng, I-Hui ve Wall, Howard J. (2005), "Controlling for Heterogeneity in Gravity Models of Trade and Integration", **Federal Reserve Bank of St. Louis Review**, 87 (1), 49-63.
- Çınar, Sema (2004), "Gümrük Birliği Teorisi", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 18 (1-2), 65-83.
- Clarete, Ramon ve diğerleri (2003), "Asian Regionalism and Its Effects on Trade in the 1980s and 1990s", **Journal of Asian Economics**, 14 (1), 91-129.
- Clarke, George R. G. ve Wallsten, Scott J. (2006), "Has the Internet Increased Trade? Developed and Developing Country Evidence", **Economic Inquiry**, 44 (3), 465-484.
- Clarke, George R. G. (2008), "Has The Internet Increased Exports For Firms From Low And Middle-Income Countries?", **Information Economics and Policy**, 20 (1), 16-37.
- Collier, Paul (1979), "The Welfare Effects of Customs Union: An Anatomy", **The Economic Journal**, 89 (353), 84-95.
- Cooper, C., A ve Massell, B., F. (1965a), "A New Look at Customs Union Theory", **The Economic Journal**, 75 (300), 742-747.
- _____ (1965b), "Towards a General Theory of Customs Union for Developing Countries", **The Journal of Political Economy**, 73 (5), 461-476.
- Cosbey, Aaron ve diğerleri (2004), "The Rush to Regionalism: Sustainable Development and Regional/Bilateral Approaches to Trade and Investment Liberalization", **Scoping Paper Prepared for the International Development Research Centre**, Canada, Winnipeg: International Institute for Sustainable Development http://www.idrc.ca/uploads/user-S/11129781931trade_rush_region.pdf (01.07.2011)
- Coulibaly, Souleymane (2004), "On the Assessment of Trade Creation and Trade Diversion Effects of Developing RTAs", <http://www.cer.ethz.ch/resec/sgvs/078.pdf> (01.07.2011).
- Croce, Enzo ve diğerleri (2004), "Performance of Western Hemisphere Trading Blocs: A Cost-Corrected Gravity Approach", **IMF Working Paper**, WP/04/109, 1-23.
- De Melo, Jaime ve diğerleri (1992), "Regional Integration Old and New", **World Bank Policy Research Working Paper**, 985, 1-47.

- Deardorff, Alan V. (1995), “Determinants of Bilateral Trade: Does Gravity Work in a Neo-Classical World?”, **National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper**, 5377, 1-28.
- Eaton, Jonathan ve Tamura, Akiko (1994), “Bilateralism and Regionalism in Japanese and U.S. Trade and Direct Foreign Investment Patterns”, **Journal of the Japanese and International Economies**, 8 (4), 478-510.
- Egger, Peter (2005), “Alternative Techniques for Estimation of Cross-Section Gravity Models”, **Review of International Economics**, 13 (5), 881-891.
- El-Agraa, Ali M. (2007), “A History of European Integration and Evolution of the EU”, Ali M. El-Agraa (Ed.), **The European Union Economics and Policies** içinde (23-41), New York: Cambridge University Press.
- Elliott, Robert J. R. ve Ikemoto, Kengo (2004), “AFTA and the Asian crisis: Help or Hindrance to ASEAN Intra-Regional Trade?”, **Asian Economic Journal**, 18 (1), 1–23.
- Estevadeordal, Antoni ve diğerleri (2000), “The New Regionalism in the Americas: the Case of MERCOSUR”, **Institute for the Integration of Latin America and the Caribbean (INTAL) ITD Working Paper**, 5, 1-39.
- Ethier, Wilfred J. (1998), “The New Regionalism”, **The Economic Journal**, 108 (449), 1149-1161.
- Etzo, Iwan (2008), “Determinants of Interregional Migration in Italy: A Panel Data Analysis”, **Munich Personal RePEc Archive (MPRA) Paper**, 8637, 1-29. http://mpra.ub.uni-muenchen.de/8637/1/MPRA_paper_8637.pdf (01.07.2011).
- Feridhanusetyawan, Tubagus (2005), “Preferential Trade Agreements in the Asia-Pacific Region”, **IMF Working Paper**, WP/05/149, 1-39.
- Filiztekin, Alpay ve Gökhan, Ali (2008), “The Determinants of Internal Migration in Turkey”, **International Conference on Policy Modelling (EcoMod 2008)**, July 2-4, Berlin, Germany. <http://ecomod.net/sites/default/files/document-conference/ecomod2008/749.pdf> (01.07.2011).
- Foroutan, Faezeh (1993), “Regional Integration in Sub-Saharan Africa: Past Experience and Future Prospects”, Jaime De Melo ve Arvind Panagariya (Ed.), **New Dimensions in Regional Integration** içinde (234-271), Cambridge: Cambridge University Press.

- Frankel, Jeffrey A. ve Wei Shang-Jin (1998), “Regionalization of World Trade and Currencies: Economics and Politics”, Jeffrey A. Frankel (Ed.) **The Regionalization of the World Economy** içinde (189-226), Chicago: University of Chicago Press for National Bureau of Economic Research (NBER) <http://www.nber.org/chapters/c7824> (01.07.2011).
- Frenkel, Michael ve diğlerleri (2004), “A panel analysis of bilateral FDI flows to emerging economies”, **Economic Systems**, 28 (3), 281-300.
- Freund, Caroline ve Weinhold, Diana (2000a), “On The Effect Of The Internet On International Trade”, **Board of Governors of the Federal Reserve System International Finance Discussion Papers**, 693, 1-42.
- _____ (2000b), “An Empirical Investigation of the Internet and International Trade: The Case of Bolivia”, <http://cdi.mecon.gov.ar/biblio/doc/iisec/doc/2000-05.pdf> (01.07.2011).
- _____ (2004), “The Effect of the Internet on International Trade”, **Journal of International Economics**, 62 (1), 171-189.
- Gehrels, Franz (1956-1957), “Customs Unions from A Single-Country Viewpoint”, **The Review of Economic Studies**, 24 (1), 61-64.
- Genç, Murat Can (2006), **Yeni Bölgeselleşme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Genç, Murat Can ve diğlerleri (2007), “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesinde Ticaret Akımlarının Belirleyicileri: Çekim Modeli Yaklaşımı”, **II. Uluslararası İşletme ve Ekonomi Çalıştayı**, 28-29 Haziran, Giresun, Türkiye.
- Gilbert, John ve diğlerleri (2001), “Assessing Regional Trading Arrangements in the Asia-Pacific”, **UNCTAD Policy Issues in International Trade and Commodities Study Series**, 15, 1-29.
- Görg, H. ve Greenaway, D. (2002), “Is There A Potential for Increases in FDI for Central And Eastern European Countries Following EU Accession?”, **University of Nottingham The Leverhulme Centre for Research on Globalisation and Economic Policy (GEP) Research Paper**, 31, 1-23.
- Greenwood, Michael J. (1969), “An Analysis of the Determinants of Geographic Labor Mobility in the United States”, **The Review of Economics and Statistics**, 51 (2), 189-194.

- Greenwood, Michael J. (1975), "Research on Internal Migration in the United States: A Survey", **Journal of Economic Literature**, 13 (2), 397-433.
- Grilli, Enzo (1997), "Multilateralism and Regionalism: A Still Difficult Coexistence", Riccardo Faini and Enzo Grilli (Ed.), **Multilateralism and Regionalism after the Uruguay Round** içinde (194-233), London: Macmillan Press Ltd.
- Grosche, Tobias ve diğerleri (2007), "Gravity Models for Airline Passenger Volume Estimation", **Journal of Air Transport Management**, 13 (4), 175-183.
- Guo, Rongxing (2004), "How Culture Influences Foreign Trade: Evidence From The U.S. And China", **The Journal of Socio-Economics**, 33 (6), 785-812.
- Harvey, D'Arcy (1951), "Airline Passenger Traffic Pattern within the United States", **Journal of Air Law and Commerce**, 18, 157-165.
- Hassan, Kabir M. (2001), "Is SAARC a Viable Economic Block? Evidence from Gravity Model", **Journal of Asian Economics**, 12 (2), 263-290.
- Hausman, Jerry A. ve Taylor, William E. (1981), "Panel Data and Unobservable Individual Effects", **Econometrica**, 49 (6), 1377-1398.
- Hausman, Warren H. ve diğerleri (2005), "Global Logistics Indicators, Supply Chain Metrics, and Bilateral Trade Patterns", **World Bank Policy Research Working Paper**, 3773, 1-29.
- Helpman, Elhanan ve Krugman, Paul R. (1985), **Market Structure and Foreign Trade Increasing Returns, Imperfect Competition, and the International Economy**, Cambridge, MA/London: MIT Press.
- Hiranth, Seekkuwa Wasam (2004), "From SAPTA to SAFTA: Gravity Analysis of South Asian Free Trade", **European Trade Study Group (ETSG) Conference**, September 9-11, Nottingham, England, <http://www.etsg.org/ETSG2004/Papers/hirantha.pdf> (01.07.2011).
- Hurrell, Andrew (1992), "Latin America in the New World Order: A Regional Bloc of the Americas?", **International Affairs**, 68 (1), 121-139.
- IMF, Direction of Trade Statistics, <http://www.imfstatistics.org/dot> (17.08.2009).
- Irwin, Douglas A. (1993), "Multilateral and Bilateral Trade Policies in the World Trading System: An Historical Perspective", Jaime De Melo ve Arvind Panagariya (Ed.), **New Dimensions in Regional Integration** içinde (90-119), Cambridge: Cambridge University Press.

- Johnson, Harry, G. (1965), "An Economic Theory of Protectionism, Tariff Bargaining and the Formation of Customs Unions", **The Journal of Political Economy**, 73 (3), 256-283.
- Jugurnath, Bhavish ve diğ erleri (2007), "Asia/Pacific Regional Trade Agreements: An Empirical Study", **Journal of Asian Economics**, 18 (6), 974-987.
- Kang, Heejoon ve Fratianni, Michele (2006), "International Trade, OECD Membership, and Religion", **Open Economies Review**, 17 (4-5), 493-508.
- Karemera, David ve diğ erleri (2000), "A Gravity Model Analysis of International Migration to North America", **Applied Economics**, 32 (13), 1745-1755.
- Karlık, S. Rıdvan (2002), **Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluş lar**, 5. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.
- _____ (2003), **Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika**, 7. Baskı, Kırklareli: Beta Basım Yayım Dağı tım A.Ş.
- Kechichian, Joseph A. (1985), "The Gulf Cooperation Council: Search for Security", **Third World Quarterly**, 7 (4), 853-881.
- Kemp, Murray C. ve Wan, Henry Y. (1976), "An Elementary Proposition Concerning the Formation of Customs Union", **Journal of International Economics**, 6 (1), 95-97.
- Kim, Keuntae ve Cohen, Joel E. (2010), "Determinants of International Migration Flows to and from Industrialized Countries: A Panel Data Approach beyond Gravity", **International Migration Review**, 44 (4), 899-932.
- Kimura, Fukunari ve diğ erleri (2006), "Does the Number of RTAs Matter? Empirical Analysis on the Spaghetti Bowl Phenomenon", **Globalization and the Regional Economic Development International Conference**, December 15-16, Gyeong Ju, Korea.
- Krauss, Melvyn B. (1972), "Recent Developments in Customs Union Theory: An Interpretive Survey", **Journal of Economic Literature**, 10 (2), 413-436.
- Krishina, Pravin (1999), "Regionalism and Multilateralism: A Political Economy Approach", Jagdish Bhagwati ve diğ erleri (Ed.), **Trading Blocs Alternative Approaches to Analyzing Preferential Trade Agreements** içinde (453-477), London: The MIT Press.
- Krueger, Anne O. (1999), "Trade Creation and Trade Diversion under NAFTA", **National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper**, 7429, 1-32.

- Lansing, John B. ve Blood, Dwight M. (1958), "A Cross-Section Analysis of Non-Business Air Travel", **Journal of the American Statistical Association**, 53 (284), 928-947.
- Lansing, John B. ve diğ erleri (1961), "An Analysis of Interurban Air Travel", **The Quarterly Journal of Economics**, 75 (1), 87-95.
- Lazer, David (1999), "The Free Trade Epidemic of the 1860s and Other Outbreaks of Economic Discrimination", **World Politics**, 51 (4), 447-483.
- Lee, Jong-Wha ve Park, Innwon (2005), "Free Trade Areas in East Asia: Discriminatory or Non-discriminatory?", **The World Economy**, 28 (1), 21-48.
- Lee, Jong-Wha ve Shin, Kwanho (2006), "Does Regionalism Lead to More Global Trade Integration in East Asia?", **North American Journal of Economics and Finance**, 17 (3), 283-301.
- Lewer, Joshua J. ve Van den Berg, Hendrik (2008), "A Gravity Model of Immigration", **Economics Letters**, 99 (1), 164-167.
- Limao, Nuno ve Venables, Anthony J. (1999), "Infrastructure, Geographical Disadvantage and Transport Costs", **World Bank Policy Research Working Paper**, 2257, 1-39.
- Linneman, Hans (1966), **An Econometric Study of International Trade Flows**, Amsterdam: North Holland.
- Lipsey, R., G. ve Lancaster, Kelvin (1956-1957), "The General Theory of Second Best", **The Review of Economic Studies**, 24 (1), 11-32.
- Lipsey, Richard, G. (1957), "The Theory of Customs Unions: Trade Diversion and Welfare", **Economica**, 24 (93), 40-46.
- _____ (1960), "The Theory of Customs Unions: A General Survey", **The Economic Journal**, 70 (279), 496-513.
- Lloyd, Peter (2002), "New Bilateralism in the Asia-Pacific", **The World Economy**, 25 (9), 1279-1296.
- Lloyd, Peter J. ve Maclaren, Donald (2004), "Gains and Losses from Regional Trading Agreements: A Survey", **The Economic Record**, 80 (251), 445-467.
- Long, Wesley H. (1970), "The Economics of Air Travel Gravity Models", **Journal of Regional Science**, 10 (3), 353-363.
- Longo, Robert ve Sekkat, Khalid (2004), "Economic Obstacles to Expanding Intra-African Trade", **World Development**, 32 (8), 1309-1321.

- Machlup, Fritz (1977), **A History of Thought on Economic Integration**, New York: Columbia University Press.
- Madani, Dorsati H. (2001), “South-South Regional Integration and Industrial Growth: The Case of The Andean Pact”, **World Bank Policy Research Working Paper**, 2614, 1-52.
- Mansfield Edward, D. ve Milner, Helen V. (1999), “The New Wave of Regionalism”, **International Organization**, 53 (3), 589–627.
- Martinez-Zarzoso, Inmaculada (2003), “Gravity Model: An Application to Trade Between Regional Blocs”, **Atlantic Economic Journal**, 31 (2), 174-187.
- Martinez-Zarzoso, Inmaculada ve diğerleri (2009), “Are Regional Trading Agreements Beneficial? Static and Dynamic Panel Gravity Models”, **North American Journal of Economics and Finance**, 20 (1), 46-65.
- Martinez-Zarzoso, Inmaculada ve Nowak-Lehmann, Felicitas (2003), “Augmented Gravity Model: An Empirical Application to Mercosur-European Union Trade Flows”, **Journal of Applied Economics**, 6 (2), 291-316.
- Matsumoto, Hidenobu (2007), “International Air Network Structures and Air Traffic Density of World Cities”, **Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review**, 43 (3), 269-282.
- Mayda, Anna Maria (2005), “International Migration: A Panel Data Analysis of Economic and Non-Economic Determinants”, **The Institute for the Study of Labor (IZA) Discussion Paper**, 1590, 1-23.
- Meade, James E. (1955), **The Theory of Customs Union**, Amsterdam: North Holland Publishing Company.
- Melvin, James, R. (1969), “Comments on the Theory of Customs Unions”, **The Manchester School Of Economic And Social Studies**, 37 (2), 161-168.
- Mistry, Percy S. (1995), “Open Regionalism: Stepping Stone or Millstone toward an Improved Multilateral System?”, Jan Joost Teunissen (Ed.), **Regionalism and the Global Economy: The Case of Latin America and the Caribbean** içinde (11-25), The Hague: FONDAD <http://www.fondad.org/uploaded/LAC%20Regionalism/LAC%20Regionalism-Contents-Authors.pdf> (01.07.2011).
- Montenegro, Claudio E. ve Soloaga, Isidro (2006), “Nafta’s Trade Effects: New Evidence with a Gravity Model”, **Estudios de Economia**, 33 (1), 45-63.

- Mukherji, Indra Nath (2007), "Asia-Pacific Trade Agreement: Implications of Exchange of Trade Preferences for Member and Prospective Member Countries", **Asia-Pacific Trade and Investment Review**, 3 (1), 87-144.
- Nogues Julio, J. ve Quintanilla, Rosalinda (1993), "Latin America's Integration and the Multilateral Trading System", Jaime De Melo ve Arvind Panagariya (Ed.), **New Dimensions in Regional Integration** içinde (278-313), Cambridge: Cambridge University Press.
- Ohyama, Michihiro (1972), "Trade and Welfare in General Equilibrium", **Keio Economic Studies**, 9 (2), 37-73.
- Özer, Yonca (2005), "Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Bölgeselleşme", Osman Küçükahmetoğlu ve diğerleri (Ed.), **Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım** içinde, (23-41), Ankara: Ekin Kitabevi.
- Panagariya, Arvind (1999), "The Regionalism Debate: An Overview", **The World Economy**, 22 (4), 477-511.
- Panagariya, Arvind ve Srinivasan, T. N. (1998), "The New Regionalism: a Benign or Malign Growth?", Jagdish Bhagwati ve Mathias Hirsch (Ed.), **The Uruguay Round and Beyond** içinde (221-240), Berlin: Springer-Verlag.
- Papazoglou, Christos ve diğerleri (2006), "A Gravity Model Forecast of the Potential Trade Effects of EU Enlargement: Lessons from 2004 and Path-dependency in Integration", **The World Economy**, 29 (8), 1077-1089.
- Park, Innwon ve Park, Soonchan (2008), "Free Trade Agreements versus Customs Unions: An Examination of East Asia", **Munich Personal RePEc Archive (MPRA) Paper**, 11301, 1-33. http://mpa.ub.uni-muenchen.de/11301/1/MPRA_paper_11301.pdf (01.07.2011).
- Pomfret, Richard (1997), **The Economies of Regional Trading Arrangements**, New York: Oxford University Press.
- _____ (2007), "Is Regionalism an Increasing Feature of the World Economy?", **The World Economy**, 30 (6), 923-947.
- Pusterla, Fazia (2006), "Regional Integration Agreements: Impact, Geography and Efficiency", **European Trade Study Group (ETSG) Eight Annual Conference**, 7-9 September, Vienna, Austria, <http://www.etsg.org/ETSG2006/papers/PUSTERLA.pdf> (01.07.2011).

- Rault, Christophe ve diğeri (2009), “Modelling International Trade Flows between CEEC and OECD Countries”, **Applied Economics Letters**, 16 (15), 1547-1554.
- Recalde, María Luisa ve diğeri (2008), “Gravity Equation and Trade Agreements: A Different Econometric Approach”, **Revista de Economía y Estadística**, XLVI (2), 83-104.
- Richmond, Samuel B. (1955), “Forecasting Air Passenger Traffic by Multiple Regression Analysis”, **Journal of Air Law and Commerce**, 22, 434-443.
- Rojid, Sawkut (2006), “COMESA Trade Potential: A Gravity Approach”, **Applied Economics Letters**, 13 (14), 947-951.
- Rose, Andrew (2005), “Which International Institutions Promote International Trade?”, **Review of International Economics**, 13 (4), 682–698.
- Ruiz-Dana, Alejandra ve diğeri (2007), “Regional Integration, Trade and Conflict in Latin America”, http://www.iisd.org/pdf/2007/tas_rta_latin_america.pdf (01.07.2011).
- Salvatore, Dominick (1999), **International Economics**, 6. Baskı, New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Sandberg, H. Mikael ve diğeri (2006), “History, Regionalism, and CARICOM Trade: A Gravity Model Analysis”, **Journal of Development Studies**, 42 (5), 795-811.
- Sapir, Andre (2001), “Domino Effects in Western European Regional Trade, 1960–1992”, **European Journal of Political Economy**, 17 (2), 377-388.
- Seyidoğlu, Halil (2009), **Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama**, 17. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Snape, Richard H. (1996), “Trade Discrimination–Yesterday's Problem?”, **The Economic Record**, 72 (219), 381-396.
- Soloaga, Isidro ve Winters, Alan L. (1999), “How Has Regionalism in the 1990s Affected Trade?”, **World Bank Policy Research Working Paper**, 2156, 1-15.
- Stein, Ernesto ve Daude, Christian (2007), “Longitude Matters: Time Zones and the Location of Foreign Direct Investment”, **Journal of International Economics**, 71 (1), 96-112.
- Sudsawasd, Sasatra ve Mongsawad, Prasopchoke (2005), “On Rationale of Free Trade Agreements: The Case of ASEAN-5”, **Singapore Economic Review Conference**, August 4-6, Singapore.

- Summers, Lawrence H. (1994), "Regionalism and the World Trading System", Ross Garnaut ve Peter Drysdale (Ed.), **Asia Pacific Regionalism: Readings in International Economic Relations** içinde (194-198), Pymble: Harper Educational Publishers/The Australian National University.
- Tang, Donny (2005), "Effects of the Regional Trading Arrangements on Trade: Evidence From the NAFTA, ANZCER And ASEAN Countries 1989–2000", **The Journal of International Trade and Economic Development**, 14 (2), 241–265.
- Temiz, Dilek (2009), "Gümrük Birliği İle Birlikte Türkiye'nin Dış Ticaretinde Yapısal Değişimler Oldu Mu?", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, 8 (1), 115-138.
- Tinbergen, Jan (1962), **Shaping the World Economy: Suggestions for an International Economic Policy**, New York: The Twentieth Century Fund.
- Trotignon, Jerome (2009), "Are the New Trading Blocs Building or Stumbling Blocks? A Gravity Model Using Panel Data", **Groupe d'Analyse et de Théorie Économique (GATE) Working Paper**, 09-33, 1-32.
- Tsekeris, Theodore ve Stathopoulos Antony (2006), "Gravity Models for Dynamic Transport Planning: Development and Implementation in Urban Networks", **Journal of Transport Geography**, 14 (2), 152–160.
- Tumbarello, Patrizia (2006), "Are Regional Trade Agreements in Asia Stumbling or Building Blocks? Some Implications for the Mekong Countries", **Accelerating Development in the Mekong Region—the Role of Economic Integration Seminar**, June 26–27, Siem Reap, Cambodia.
- Viner, Jacob (1950), **The Customs Union Issue**, New York: Carnegie Endowment For International Peace.
- Wadycki, Walter J. (1975), "Stouffer's Model of Migration: A Comparison of Interstate and Metropolitan Flows", **Demography**, 12 (1), 121-128.
- WDI, World Bank Development Indicators, www.worldbank.org/data (18.06.2010).
- Whalley, John (1996), "Why Do Countries Seek Regional Trade Agreements?", **National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper**, 5552, 1-36.
- _____ (2008), "Recent Regional Agreements: Why So Many, Why So Much Variance in Form, Why Coming So Fast, and Where Are They Headed?", **The World Economy**, 31 (4), 517-532.
- White, Halbert (1980), "A Heteroskedasticity-Consistent Covariance Matrix Estimator and A Direct Test for Heteroskedasticity", **Econometrica**, 48 (4), 817-838.

- Wonnacott, Paul ve Wonnacott, Ronald (1981), “Is Unilateral Tariff Reduction Preferable to a Customs Union? The Curious Case of the Missing Foreign Tariffs”, **The American Economic Review**, 71 (4), 704-714.
- Wonnacott, Ronald J. (1996), “Trade and Investment in A Hub-and-Spoke System versus A Free Trade Area”, **The World Economy**, 19 (3), 237-252.
- World Bank (2000), **Trade Blocs**, A World Bank Policy Research Report, New York: Oxford University Press.
- WTO (2010a), “Understanding The Wto: Cross-Cutting and New Issues”, http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/bey1_e.htm (03.11.2010).
- ____ (2010b), “Regional Trade Agreements: Facts And Figures”, http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/regfac_e.htm (03.11.2010).
- ____ (2010c), “Some Figures on Regional Trade Agreements Notified to the GATT/WTO and in Force”, <http://rtais.wto.org/UI/publicsummarytable.aspx> (03.11.2010).
- ____ (2010d), “List of all RTAs”, <http://rtais.wto.org/UI/PublicAllRTAList.aspx> (03.11.2010).
- ____ (2010e), “Search by Criteria”, <http://rtais.wto.org/UI/PublicSearchByCr.aspx> (03.11.2010).
- ____ International Trade and Tariff Data http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/statis_e.htm (25.01.2011).
- ____ International Trade Statics (2009), http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2009_e/its09_toc_e.htm (01.07.2011).
- Yeyati, Eduardo Levy ve diğerleri (2003), “Regional Integration and the Location of FDI”, **Inter-American Development Bank Research Department Working Paper**, 492, 1-33.
- Yıldırım, Ertuğrul ve Dura, Cihan (2007), “Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 28, 141-177.

EKLER

EK-1: Model 1 İçin Yatay-Kesit Analiz Sonuçları

Yıl	LOGGDP _i	LOGGDP _j	LOGPOP _i	LOGPOP _j	LOGLAND _i	LOGLAND _j	LOGDIST _{ij}	Sabit	R ²	Gözlem
1980	1.30980 ^a (0.02156)	0.95808 ^a (0.02105)	-0.10386 ^a (0.03065)	0.02148 (0.03248)	-0.17307 ^a (0.01846)	-0.15864 ^a (0.01900)	-1.01513 ^a (0.03435)	-10.75591 ^a (0.27812)	0.64089	4682
1981	1.29591 ^a (0.02045)	0.91677 ^a (0.02073)	-0.08593 ^a (0.02788)	0.05550 ^c (0.03009)	-0.17523 ^a (0.01817)	-0.15557 ^a (0.01869)	-1.05647 ^a (0.03340)	-10.40114 ^a (0.27335)	0.63723	4808
1982	1.30942 ^a (0.02129)	0.94912 ^a (0.02101)	-0.06251 ^b (0.02922)	0.03337 (0.03077)	-0.19596 ^a (0.01833)	-0.16385 ^a (0.01901)	-1.11196 ^a (0.03337)	-10.56640 ^a (0.27939)	0.63935	4804
1983	1.29449 ^a (0.02152)	0.97934 ^a (0.02124)	-0.10110 ^a (0.02870)	0.02982 (0.03177)	-0.16382 ^a (0.01846)	-0.17239 ^a (0.01911)	-1.12063 ^a (0.03365)	-10.52705 ^a (0.27676)	0.63674	4767
1984	1.28914 ^a (0.02175)	0.96587 ^a (0.02099)	-0.07982 ^a (0.02914)	0.04009 (0.03178)	-0.16566 ^a (0.01869)	-0.17430 ^a (0.01920)	-1.13174 ^a (0.03254)	-10.46826 ^a (0.27530)	0.63954	4789
1985	1.29242 ^a (0.02136)	0.93727 ^a (0.02047)	-0.11298 ^a (0.02878)	0.05203 (0.03224)	-0.16031 ^a (0.01848)	-0.19306 ^a (0.01877)	-1.07690 ^a (0.03196)	-10.19462 ^a (0.26676)	0.63285	4829
1986	1.26430 ^a (0.02012)	0.94590 ^a (0.01933)	-0.04524 ^c (0.02705)	0.03866 (0.03031)	-0.17669 ^a (0.01818)	-0.16731 ^a (0.01900)	-1.03252 ^a (0.03220)	-10.70174 ^a (0.26170)	0.64553	4917
1987	1.30212 ^a (0.01879)	0.97049 ^a (0.01854)	-0.05418 ^b (0.02612)	0.07177 ^b (0.02938)	-0.18659 ^a (0.01787)	-0.19051 ^a (0.01831)	-1.02390 ^a (0.03329)	-11.47107 ^a (0.26054)	0.66708	4989
1988	1.26528 ^a (0.01846)	0.94384 ^a (0.01841)	-0.04278 ^c (0.02596)	0.09514 ^a (0.03035)	-0.16828 ^a (0.01808)	-0.18692 ^a (0.01832)	-1.07070 ^a (0.03301)	-11.01285 ^a (0.26160)	0.66040	5129
1989	1.28020 ^a (0.01810)	0.97307 ^a (0.01840)	-0.03575 (0.02598)	0.07917 ^a (0.02981)	-0.15743 ^a (0.01862)	-0.18711 ^a (0.01804)	-1.19701 ^a (0.03333)	-11.03616 ^a (0.26279)	0.66965	5297

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

EK-1: (Devamı)

Yıl	LOGGDP _i	LOGGDP _j	LOGPOP _i	LOGPOP _j	LOGLAND _i	LOGLAND _j	LOGDIST _{ij}	Sabit	R ²	Gözlem
1990	1.22786 ^a (0.01729)	0.93588 ^a (0.01790)	-0.00096 (0.02536)	0.16053 ^a (0.02979)	-0.15316 ^a (0.01919)	-0.21792 ^a (0.01807)	-1.16386 ^a (0.03386)	-10.94875 ^a (0.27145)	0.66334	5288
1991	1.24911 ^a (0.01689)	0.92499 ^a (0.01715)	0.06554 ^b (0.02578)	0.10270 ^a (0.03110)	-0.17048 ^a (0.01913)	-0.17111 ^a (0.01831)	-1.16918 ^a (0.03230)	-11.30745 ^a (0.25044)	0.67553	5327
1992	1.24497 ^a (0.01663)	0.92539 ^a (0.01657)	0.07341 ^a (0.02545)	0.08737 ^a (0.02959)	-0.16188 ^a (0.01863)	-0.16453 ^a (0.01777)	-1.12746 ^a (0.03220)	-11.46214 ^a (0.25818)	0.69870	5401
1993	1.27043 ^a (0.01697)	0.94062 ^a (0.01645)	0.07365 ^a (0.02554)	0.05690 ^b (0.02891)	-0.19885 ^a (0.01784)	-0.14789 ^a (0.01775)	-1.17387 ^a (0.03261)	-11.40594 ^a (0.25032)	0.69479	5617
1994	1.22063 ^a (0.01619)	0.94081 ^a (0.01568)	0.07651 ^a (0.02359)	0.09541 ^a (0.02910)	-0.16959 ^a (0.01722)	-0.16872 ^a (0.01695)	-1.20123 ^a (0.03135)	-11.09718 ^a (0.23895)	0.71247	5699
1995	1.24444 ^a (0.01611)	0.93682 ^a (0.01569)	0.09812 ^a (0.02399)	0.10080 ^a (0.02739)	-0.15469 ^a (0.01749)	-0.14785 ^a (0.01658)	-1.20286 ^a (0.03181)	-11.75193 ^a (0.24573)	0.70623	5848
1996	1.24656 ^a (0.01625)	0.95161 ^a (0.01581)	0.04656 ^b (0.02378)	0.09517 ^a (0.02835)	-0.14107 ^a (0.01728)	-0.15159 ^a (0.01702)	-1.21591 ^a (0.03182)	-11.55332 ^a (0.24079)	0.70401	5921
1997	1.28436 ^a (0.01611)	0.96080 ^a (0.01524)	0.07475 ^a (0.02423)	0.09416 ^a (0.02633)	-0.14142 ^a (0.01675)	-0.14622 ^a (0.01630)	-1.24495 ^a (0.03003)	-12.18802 ^a (0.23286)	0.71264	6363
1998	1.23769 ^a (0.01565)	0.96172 ^a (0.01514)	0.14695 ^a (0.02309)	0.05798 ^b (0.02677)	-0.15147 ^a (0.01626)	-0.13960 ^a (0.01597)	-1.18846 ^a (0.02910)	-12.11587 ^a (0.22806)	0.71343	6433
1999	1.27079 ^a (0.01584)	0.96893 ^a (0.01499)	0.10616 ^a (0.02330)	0.11961 ^a (0.02687)	-0.12147 ^a (0.01672)	-0.16693 ^a (0.01584)	-1.20488 ^a (0.02923)	-12.69814 ^a (0.23296)	0.71302	6692

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a ve b sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

EK-1: (Devamı)

Yıl	LOGGDP _i	LOGGDP _j	LOGPOP _i	LOGPOP _j	LOGLAND _i	LOGLAND _j	LOGDIST _{ij}	Sabit	R ²	Gözlem
2000	1.30748 ^a (0.01638)	0.95003 ^a (0.01533)	0.07509 ^a (0.02387)	0.12780 ^a (0.02792)	-0.13802 ^a (0.01676)	-0.16068 ^a (0.01687)	-1.29973 ^a (0.03091)	-12.33095 ^a (0.24362)	0.70602	6794
2001	1.30805 ^a (0.01634)	0.92575 ^a (0.01530)	0.08314 ^a (0.02352)	0.17298 ^a (0.02711)	-0.14986 ^a (0.01633)	-0.17426 ^a (0.01603)	-1.30143 ^a (0.02998)	-12.31360 ^a (0.23538)	0.70587	6899
2002	1.31821 ^a (0.01613)	0.92136 ^a (0.01515)	0.04815 ^b (0.02330)	0.16241 ^a (0.02669)	-0.10894 ^a (0.01655)	-0.17158 ^a (0.01614)	-1.26410 ^a (0.02987)	-12.43841 ^a (0.23767)	0.70820	6951
2003	1.27876 ^a (0.01652)	0.91817 ^a (0.01508)	0.13628 ^a (0.02383)	0.19628 ^a (0.02701)	-0.14370 ^a (0.01664)	-0.17177 ^a (0.01679)	-1.27242 ^a (0.03069)	-12.70948 ^a (0.24462)	0.70577	6964
2004	1.27534 ^a (0.01617)	0.89374 ^a (0.01496)	0.18373 ^a (0.02304)	0.25939 ^a (0.02569)	-0.16427 ^a (0.01680)	-0.19109 ^a (0.01670)	-1.27185 ^a (0.03120)	-13.04790 ^a (0.24540)	0.70474	6990
2005	1.30288 ^a (0.01605)	0.91546 ^a (0.01544)	0.19200 ^a (0.02347)	0.26978 ^a (0.02565)	-0.19812 ^a (0.01679)	-0.18214 ^a (0.01655)	-1.27970 ^a (0.03151)	-13.62499 ^a (0.25650)	0.70353	7123
2006	1.31717 ^a (0.01655)	0.93257 ^a (0.01568)	0.18197 ^a (0.02465)	0.28185 ^a (0.02602)	-0.18358 ^a (0.01694)	-0.19881 ^a (0.01653)	-1.25051 ^a (0.03145)	-14.12811 ^a (0.25708)	0.70212	7144
2007	1.32777 ^a (0.01655)	0.93605 ^a (0.01622)	0.16824 ^a (0.02481)	0.26519 ^a (0.02691)	-0.18003 ^a (0.01702)	-0.17450 ^a (0.01687)	-1.25725 ^a (0.03193)	-14.25692 ^a (0.25813)	0.69813	7175
2008	1.33214 ^a (0.01728)	0.96020 ^a (0.01663)	0.15155 ^a (0.02452)	0.26258 ^a (0.02740)	-0.17279 ^a (0.01756)	-0.18019 ^a (0.01744)	-1.20303 ^a (0.03289)	-14.69007 ^a (0.26906)	0.70139	6786
Ort.	1.28164	0.94278	0.04333	0.12020	-0.16298	-0.17162	-1.17688	-11.83463	0.68273	

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a ve b sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

EK-2: Model 2 İçin Yatay-Kesit Analiz Sonuçları

Yıl	LOGGDP _i	LOGGDP _j	LOGPOP _i	LOGPOP _j	LOGLAND _i	LOGLAND _j	LOGDIST _{ij}	Sabit
1980	1.34890 ^a (0.02147)	0.97314 ^a (0.02118)	-0.09897 ^a (0.03084)	0.00980 (0.03241)	-0.19825 ^a (0.01813)	-0.16938 ^a (0.01888)	-0.86385 ^a (0.03636)	-11.71050 ^a (0.28202)
1981	1.32945 ^a (0.02023)	0.92520 ^a (0.02079)	-0.08014 ^a (0.02795)	0.04552 (0.03004)	-0.19597 ^a (0.01782)	-0.16446 ^a (0.01871)	-0.92105 ^a (0.03626)	-11.21184 ^a (0.28065)
1982	1.34405 ^a (0.02090)	0.95081 ^a (0.02094)	-0.05761 ^b (0.02927)	0.02087 (0.03064)	-0.21801 ^a (0.01791)	-0.16996 ^a (0.01897)	-0.96970 ^a (0.03604)	-11.32061 ^a (0.28475)
1983	1.31966 ^a (0.02100)	0.97775 ^a (0.02147)	-0.10306 ^a (0.02877)	0.01781 (0.03168)	-0.17877 ^a (0.01814)	-0.17570 ^a (0.01910)	-1.01251 ^a (0.03617)	-11.00532 ^a (0.28055)
1984	1.31990 ^a (0.02114)	0.96978 ^a (0.02101)	-0.08049 ^a (0.02919)	0.03031 (0.03179)	-0.18378 ^a (0.01813)	-0.18190 ^a (0.01920)	-1.00110 ^a (0.03584)	-11.15166 ^a (0.27918)
1985	1.32943 ^a (0.02091)	0.95064 ^a (0.02052)	-0.11734 ^a (0.02888)	0.04249 (0.03206)	-0.17998 ^a (0.01790)	-0.20331 ^a (0.01869)	-0.92903 ^a (0.03540)	-11.07492 ^a (0.27182)
1986	1.31304 ^a (0.01976)	0.96014 ^a (0.01956)	-0.04970 ^c (0.02703)	0.02036 (0.03017)	-0.20028 ^a (0.01756)	-0.17453 ^a (0.01906)	-0.86567 ^a (0.03577)	-11.73085 ^a (0.27057)
1987	1.34237 ^a (0.01846)	0.98607 ^a (0.01885)	-0.06192 ^b (0.02619)	0.05510 ^c (0.02949)	-0.20499 ^a (0.01736)	-0.19879 ^a (0.01822)	-0.85490 ^a (0.03575)	-12.43364 ^a (0.26630)
1988	1.29708 ^a (0.01819)	0.95522 ^a (0.01850)	-0.05204 ^b (0.02597)	0.07598 ^b (0.03026)	-0.18279 ^a (0.01740)	-0.19247 ^a (0.01817)	-0.91013 ^a (0.03571)	-11.80228 ^a (0.27162)
1989	1.31902 ^a (0.01796)	0.98385 ^a (0.01835)	-0.04314 ^c (0.02588)	0.05837 ^b (0.02981)	-0.17387 ^a (0.01800)	-0.19118 ^a (0.01791)	-1.01913 ^a (0.03583)	-11.97232 ^a (0.26914)

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

EK-2: (Devamı)

Yıl	BORD _{ij}	LANG _{ij}	LOC _i	LOC _j	R ²	Gözlem
1980	0.43627 ^a (0.07673)	0.29683 ^a (0.03334)	0.09354 ^b (0.04321)	-0.20814 ^a (0.03885)	0.65294	4682
1981	0.38855 ^a (0.07103)	0.24936 ^a (0.03319)	0.11233 ^a (0.04039)	-0.20170 ^a (0.03831)	0.64690	4808
1982	0.43351 ^a (0.06986)	0.24613 ^a (0.03326)	0.10460 ^b (0.04227)	-0.26667 ^a (0.03779)	0.65078	4804
1983	0.36310 ^a (0.07280)	0.17169 ^a (0.03481)	0.02927 (0.04328)	-0.25396 ^a (0.03806)	0.64402	4767
1984	0.40822 ^a (0.07012)	0.21394 ^a (0.03464)	0.08630 ^b (0.04447)	-0.20064 ^a (0.03811)	0.64763	4789
1985	0.43253 ^a (0.06727)	0.27351 ^a (0.03354)	0.05859 (0.04346)	-0.15061 ^a (0.03756)	0.64257	4829
1986	0.46901 ^a (0.06882)	0.30423 ^a (0.03500)	0.15888 ^a (0.04148)	-0.20557 ^a (0.03998)	0.65840	4917
1987	0.51259 ^a (0.07305)	0.30695 ^a (0.03375)	0.02143 (0.04236)	-0.21728 ^a (0.03891)	0.67939	4989
1988	0.49473 ^a (0.06946)	0.29825 ^a (0.03351)	-0.05574 (0.04264)	-0.26139 ^a (0.03840)	0.67286	5129
1989	0.51375 ^a (0.06883)	0.33473 ^a (0.03414)	0.02932 (0.03917)	-0.27266 ^a (0.03855)	0.68337	5297

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a ve b sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

EK-2: (Devamı)

Yıl	LOGGDP _i	LOGGDP _j	LOGPOP _i	LOGPOP _j	LOGLAND _i	LOGLAND _j	LOGDIST _{ij}	Sabit
1990	1.26427 ^a (0.01702)	0.94481 ^a (0.01765)	-0.00928 (0.02538)	0.13587 ^a (0.02966)	-0.16851 ^a (0.01848)	-0.21949 ^a (0.01788)	-0.98879 ^a (0.03599)	-11.80574 ^a (0.27718)
1991	1.29034 ^a (0.01658)	0.94009 ^a (0.01699)	0.06100 ^b (0.02577)	0.08086 ^a (0.03095)	-0.19043 ^a (0.01846)	-0.17585 ^a (0.01804)	-0.98902 ^a (0.03421)	-12.32517 ^a (0.25718)
1992	1.27974 ^a (0.01619)	0.93799 ^a (0.01628)	0.06728 ^a (0.02538)	0.06270 ^a (0.02942)	-0.17662 ^a (0.01789)	-0.16590 ^a (0.01731)	-0.95672 ^a (0.03419)	-12.35434 ^a (0.26482)
1993	1.29989 ^a (0.01656)	0.95328 ^a (0.01634)	0.06509 ^b (0.02544)	0.03674 (0.02867)	-0.20961 ^a (0.01731)	-0.14980 ^a (0.01745)	-1.01250 ^a (0.03431)	-12.23124 ^a (0.25768)
1994	1.24880 ^a (0.01596)	0.94971 ^a (0.01567)	0.06954 ^a (0.02348)	0.07803 ^a (0.02887)	-0.17958 ^a (0.01676)	-0.16834 ^a (0.01668)	-1.05095 ^a (0.03243)	-11.87983 ^a (0.24387)
1995	1.27378 ^a (0.01588)	0.94883 ^a (0.01551)	0.08938 ^a (0.02383)	0.08485 ^a (0.02700)	-0.16392 ^a (0.01692)	-0.14859 ^a (0.01611)	-1.05426 ^a (0.03335)	-12.57370 ^a (0.25070)
1996	1.27509 ^a (0.01603)	0.95993 ^a (0.01575)	0.04006 ^c (0.02354)	0.07931 ^a (0.02804)	-0.15302 ^a (0.01672)	-0.15221 ^a (0.01672)	-1.05403 ^a (0.03303)	-12.38156 ^a (0.24256)
1997	1.31113 ^a (0.01603)	0.96601 ^a (0.01537)	0.06657 ^a (0.02418)	0.07619 ^a (0.02594)	-0.15096 ^a (0.01626)	-0.14661 ^a (0.01605)	-1.09919 ^a (0.03146)	-12.88343 ^a (0.24503)
1998	1.26281 ^a (0.01537)	0.96215 ^a (0.01498)	0.13950 ^a (0.02305)	0.03844 (0.02659)	-0.15987 ^a (0.01580)	-0.13555 ^a (0.01576)	-1.05249 ^a (0.03110)	-12.72576 ^a (0.23346)
1999	1.29267 ^a (0.01562)	0.96764 ^a (0.01493)	0.09734 ^a (0.02316)	0.09708 ^a (0.02649)	-0.12819 ^a (0.01620)	-0.16234 ^a (0.01563)	-1.06897 ^a (0.03077)	-13.22888 ^a (0.24042)

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

EK-2: (Devamı)

Yıl	BORD _{ij}	LANG _{ij}	LOC _i	LOC _j	R ²	Gözlem
1990	0.53088 ^a (0.06916)	0.33336 ^a (0.03384)	-0.02043 (0.04008)	-0.32255 ^a (0.04091)	0.67848	5288
1991	0.49515 ^a (0.06776)	0.37712 ^a (0.03191)	0.01402 (0.04101)	-0.27462 ^a (0.03663)	0.69088	5327
1992	0.50679 ^a (0.06702)	0.36218 ^a (0.03290)	-0.02409 (0.04098)	-0.28414 ^a (0.03655)	0.71327	5401
1993	0.49055 ^a (0.07133)	0.33964 ^a (0.03190)	-0.08816 ^b (0.04128)	-0.26322 ^a (0.03714)	0.70784	5617
1994	0.42705 ^a (0.07070)	0.34374 ^a (0.03074)	-0.05218 (0.03762)	-0.23462 ^a (0.03770)	0.72417	5699
1995	0.37786 ^a (0.07451)	0.38248 ^a (0.03089)	-0.08015 ^b (0.03754)	-0.23528 ^a (0.03697)	0.71872	5848
1996	0.42606 ^a (0.06838)	0.38616 ^a (0.03044)	-0.06276 ^c (0.03689)	-0.23721 ^a (0.03611)	0.71733	5921
1997	0.36024 ^a (0.06404)	0.36960 ^a (0.02846)	-0.05139 (0.03421)	-0.24911 ^a (0.03314)	0.72438	6363
1998	0.34210 ^a (0.06367)	0.33815 ^a (0.02910)	-0.01842 (0.03450)	-0.25409 ^a (0.03450)	0.72390	6433
1999	0.32910 ^a (0.06714)	0.35551 ^a (0.02835)	-0.04873 (0.03439)	-0.27966 ^a (0.03510)	0.72406	6692

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

EK-2: (Devamı)

Yıl	LOGGDP _i	LOGGDP _j	LOGPOP _i	LOGPOP _j	LOGLAND _i	LOGLAND _j	LOGDIST _{ij}	Sabit
2000	1.33487 ^a (0.01631)	0.94835 ^a (0.01545)	0.07330 ^a (0.02394)	0.10887 ^a (0.02758)	-0.14671 ^a (0.01632)	-0.15822 ^a (0.01673)	-1.16340 ^a (0.03307)	-12.98207 ^a (0.25772)
2001	1.33625 ^a (0.01616)	0.91816 ^a (0.01548)	0.07895 ^a (0.02329)	0.14880 ^a (0.02665)	-0.15882 ^a (0.01577)	-0.16817 ^a (0.01577)	-1.15807 ^a (0.03191)	-12.89354 ^a (0.24478)
2002	1.34618 ^a (0.01586)	0.91466 ^a (0.01518)	0.03519 (0.02312)	0.13328 ^a (0.02628)	-0.11487 ^a (0.01594)	-0.16447 ^a (0.01591)	-1.11502 ^a (0.03171)	-12.96256 ^a (0.24536)
2003	1.30921 ^a (0.01648)	0.91539 ^a (0.01489)	0.12168 ^a (0.02367)	0.16466 ^a (0.02661)	-0.15005 ^a (0.01599)	-0.16493 ^a (0.01650)	-1.11060 ^a (0.03207)	-13.32299 ^a (0.25261)
2004	1.31218 ^a (0.01602)	0.89476 ^a (0.01493)	0.16957 ^a (0.02292)	0.22760 ^a (0.02527)	-0.17202 ^a (0.01616)	-0.18533 ^a (0.01635)	-1.09713 ^a (0.03268)	-13.82500 ^a (0.25588)
2005	1.33702 ^a (0.01591)	0.91545 ^a (0.01552)	0.17366 ^a (0.02315)	0.23546 ^a (0.02519)	-0.20312 ^a (0.01606)	-0.17340 ^a (0.01612)	-1.10177 ^a (0.03285)	-14.35373 ^a (0.26968)
2006	1.34815 ^a (0.01632)	0.92547 ^a (0.01559)	0.16607 ^a (0.02432)	0.24430 ^a (0.02550)	-0.19014 ^a (0.01628)	-0.18821 ^a (0.01617)	-1.07358 ^a (0.03261)	-14.72736 ^a (0.26601)
2007	1.35740 ^a (0.01630)	0.92784 ^a (0.01625)	0.14959 ^a (0.02447)	0.22508 ^a (0.02629)	-0.18716 ^a (0.01634)	-0.16312 ^a (0.01645)	-1.08229 ^a (0.03308)	-14.78023 ^a (0.26667)
2008	1.35937 ^a (0.01698)	0.95012 ^a (0.01653)	0.13066 ^a (0.02413)	0.21526 ^a (0.02670)	-0.18095 ^a (0.01670)	-0.16951 ^a (0.01694)	-1.02142 ^a (0.03431)	-15.10300 ^a (0.27506)
ort	1.31386	0.94735	0.03589	0.09827	-0.17590	-0.17178	-1.02060	-12.57773

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a %1 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

EK-2: (Devamı)

Yıl	BORD _{ij}	LANG _{ij}	LOC _i	LOC _j	R ²	Gözlem
2000	0.31955 ^a (0.07093)	0.35285 ^a (0.02941)	0.01321 (0.03467)	-0.27082 ^a (0.03498)	0.71631	6794
2001	0.37068 ^a (0.06856)	0.35602 ^a (0.02919)	0.02006 (0.03457)	-0.32895 ^a (0.03478)	0.71790	6899
2002	0.39033 ^a (0.07173)	0.38200 ^a (0.02869)	-0.04730 (0.03487)	-0.36798 ^a (0.03517)	0.72257	6951
2003	0.43756 ^a (0.07322)	0.38397 ^a (0.02858)	-0.03485 (0.03532)	-0.35430 ^a (0.03574)	0.71998	6964
2004	0.42456 ^a (0.07321)	0.44478 ^a (0.02808)	-0.00997 (0.03535)	-0.34944 ^a (0.03485)	0.72091	6990
2005	0.42093 ^a (0.07353)	0.46354 ^a (0.02777)	-0.04920 (0.03499)	-0.35621 ^a (0.03633)	0.72014	7123
2006	0.45298 ^a (0.07416)	0.44368 ^a (0.02794)	-0.05065 (0.03475)	-0.40889 ^a (0.03730)	0.71953	7144
2007	0.44079 ^a (0.07415)	0.44399 ^a (0.02821)	-0.06600 ^c (0.03525)	-0.43035 ^a (0.03828)	0.71582	7175
2008	0.46564 ^a (0.07639)	0.42675 ^a (0.02903)	-0.09652 ^a (0.03593)	-0.46621 ^a (0.03837)	0.71997	6786
ort	0.42969	0.34418	-0.00397	-0.28297	0.69569	

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a ve c sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

EK-3: Model 3 İçin Yatay-Kesit Analiz Sonuçları

Yıl	LOGGDP _i	LOGGDP _j	LOGPOP _i	LOGPOP _j	LOGLAND _i	LOGLAND _j	LOGDIST _{ij}	BORD _{ij}	LANG _{ij}	LOC _j
1980	1.57395 ^a (0.03492)	0.97351 ^a (0.03061)	-0.29991 ^a (0.04246)	-0.01013 (0.04040)	-0.21035 ^a (0.02067)	-0.14454 ^a (0.02140)	-0.90163 ^a (0.04336)	0.18020 ^b (0.07771)	0.28737 ^a (0.03486)	-0.22334 ^a (0.04079)
1981	1.49385 ^a (0.03354)	0.95401 ^a (0.02989)	-0.21172 ^a (0.03830)	-0.00322 (0.03905)	-0.19628 ^a (0.02050)	-0.12849 ^a (0.02161)	-0.92798 ^a (0.04389)	0.22151 ^a (0.07472)	0.24664 ^a (0.03534)	-0.18727 ^a (0.03993)
1982	1.46903 ^a (0.03360)	0.94039 ^a (0.03080)	-0.14745 ^a (0.03941)	-0.00784 (0.03939)	-0.22420 ^a (0.02051)	-0.12169 ^a (0.02179)	-0.94632 ^a (0.04392)	0.30158 ^a (0.07441)	0.25359 ^a (0.03514)	-0.25683 ^a (0.03931)
1983	1.41305 ^a (0.03298)	0.98008 ^a (0.03058)	-0.16420 ^a (0.03776)	-0.02044 (0.04021)	-0.18945 ^a (0.02087)	-0.12131 ^a (0.02176)	-0.98005 ^a (0.04376)	0.23566 ^a (0.07845)	0.19298 ^a (0.03640)	-0.24498 ^a (0.03903)
1984	1.40373 ^a (0.03268)	0.97934 ^a (0.03002)	-0.13394 ^a (0.03855)	-0.00632 (0.04043)	-0.18974 ^a (0.02114)	-0.12647 ^a (0.02189)	-0.97579 ^a (0.04377)	0.29910 ^a (0.07798)	0.26063 ^a (0.03611)	-0.19784 ^a (0.03894)
1985	1.38783 ^a (0.03193)	0.92130 ^a (0.02928)	-0.16091 ^a (0.03766)	0.02799 (0.04111)	-0.16843 ^a (0.02065)	-0.13661 ^a (0.02108)	-0.87836 ^a (0.04285)	0.29684 ^a (0.07265)	0.33799 ^a (0.03487)	-0.13565 ^a (0.03810)
1986	1.41910 ^a (0.03169)	0.95274 ^a (0.02798)	-0.16691 ^a (0.03808)	-0.00761 (0.03885)	-0.18815 ^a (0.02031)	-0.12960 ^a (0.02152)	-0.85773 ^a (0.04335)	0.27753 ^a (0.07156)	0.33729 ^a (0.03621)	-0.19675 ^a (0.04098)
1987	1.43625 ^a (0.02954)	0.97510 ^a (0.02647)	-0.15577 ^a (0.03652)	0.03956 (0.03648)	-0.19512 ^a (0.01998)	-0.16750 ^a (0.02035)	-0.89573 ^a (0.04343)	0.27052 ^a (0.07611)	0.32347 ^a (0.03518)	-0.20030 ^a (0.04000)
1988	1.39817 ^a (0.02913)	0.95928 ^a (0.02628)	-0.14077 ^a (0.03630)	0.04169 (0.03749)	-0.17042 ^a (0.01983)	-0.14908 ^a (0.02030)	-0.99058 ^a (0.04278)	0.25950 ^a (0.07212)	0.30995 ^a (0.03501)	-0.23343 ^a (0.03921)
1989	1.44245 ^a (0.02937)	0.97030 ^a (0.02579)	-0.16850 ^a (0.03686)	0.06174 ^c (0.03631)	-0.15085 ^a (0.02103)	-0.15764 ^a (0.01993)	-1.10465 ^a (0.04287)	0.28086 ^a (0.07160)	0.34993 ^a (0.03593)	-0.23696 ^a (0.03932)

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

EK-3: Devamı

Yıl	LOC _i	EU	EUX	EUM	CACM	CACMX	CACMM	ANDEAN	ANDEANX	ANDEANM
1980	0.08563 ^b (0.04281)	-0.15499 ^a (0.05147)	-0.13881 ^a (0.03240)	0.10384 ^b (0.04099)	1.59263 ^a (0.11249)	0.06783 (0.07470)	-0.15932 ^a (0.05650)	0.46094 ^a (0.12925)	0.12165 ^c (0.06637)	-0.10599 ^c (0.05585)
1981	0.12782 ^a (0.04035)	-0.07833 (0.05144)	-0.10324 ^a (0.03185)	0.02665 (0.03914)	1.21008 ^a (0.16396)	0.16205 ^b (0.07403)	-0.10975 ^c (0.05728)	0.31354 ^a (0.11784)	0.02688 (0.06626)	-0.14831 ^a (0.05679)
1982	0.09901 ^b (0.04165)	-0.17000 ^a (0.05113)	-0.05820 ^c (0.03237)	0.09049 ^b (0.03944)	1.24623 ^a (0.14525)	0.09619 (0.07113)	-0.23107 ^a (0.06002)	0.50142 ^a (0.11873)	-0.13084 ^c (0.06764)	-0.18187 ^a (0.05464)
1983	0.00660 (0.04260)	-0.17070 ^a (0.04949)	0.02024 (0.03228)	0.06562 ^c (0.03874)	1.19047 ^a (0.14055)	0.05780 (0.07712)	-0.24914 ^a (0.05904)	0.47863 ^a (0.16320)	-0.13206 ^c (0.06984)	-0.30719 ^a (0.06012)
1984	0.05146 (0.04360)	-0.18982 ^a (0.05023)	0.05331 ^c (0.03219)	0.10816 ^a (0.03798)	0.92822 ^a (0.14333)	0.01077 (0.07346)	-0.14667 ^b (0.05823)	0.32511 ^b (0.16568)	-0.18091 ^b (0.07694)	-0.23633 ^a (0.05946)
1985	0.05631 (0.04369)	-0.13059 ^a (0.04870)	0.06824 ^b (0.03202)	0.10213 ^a (0.03899)	0.94483 ^a (0.14231)	0.03538 (0.08044)	-0.29862 ^a (0.05883)	0.04020 (0.24877)	-0.01235 (0.07003)	-0.26088 ^a (0.05437)
1986	0.13921 ^a (0.04133)	-0.09765 ^b (0.04910)	0.02640 (0.03133)	0.05689 (0.03828)	0.97290 ^a (0.15346)	-0.02373 (0.08494)	-0.22609 ^a (0.05588)	0.17727 (0.19969)	0.08158 (0.06705)	-0.13980 ^b (0.05774)
1987	0.02474 (0.04174)	-0.10774 ^b (0.04935)	-0.06001 ^c (0.03088)	0.04274 (0.03723)	1.06848 ^a (0.16351)	-0.13039 (0.08392)	-0.20529 ^a (0.05709)	0.45493 ^a (0.14567)	0.02590 (0.06939)	-0.04108 (0.05253)
1988	-0.02852 (0.04150)	-0.13582 ^a (0.04909)	-0.09829 ^a (0.03119)	0.05061 (0.03794)	0.73643 ^a (0.15178)	0.06319 (0.07927)	-0.09563 ^c (0.05738)	0.53490 ^a (0.16285)	-0.01905 (0.07259)	-0.03335 (0.05621)
1989	0.03513 (0.03941)	-0.17675 ^a (0.04935)	-0.07948 ^b (0.03159)	0.04899 (0.03776)	0.97869 ^a (0.14948)	0.05224 (0.08409)	-0.08616 (0.05673)	0.50972 ^a (0.14141)	-0.00717 (0.06601)	-0.13705 ^a (0.05252)

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

EK-3: Devamı

Yıl	MERCOSUR	MERCOSURX	MERCOSURM	AFTA	AFTAX	AFTAM	NAFTA	NAFTAX	NAFTAM
1980	0.47580 ^a (0.14145)	0.18662 ^a (0.05328)	0.03261 (0.05490)	0.54757 ^a (0.13743)	0.33400 ^a (0.05633)	0.13560 ^b (0.05978)	0.11851 (0.15954)	-0.20163 ^a (0.05536)	-0.06215 (0.07151)
1981	0.33729 ^b (0.16265)	0.11814 ^b (0.05432)	-0.10992 ^c (0.05674)	0.44115 ^a (0.14279)	0.30057 ^a (0.05422)	0.09484 (0.05969)	0.17222 (0.14552)	-0.21542 ^a (0.05547)	-0.14138 ^b (0.07009)
1982	0.56099 ^a (0.14271)	0.10119 ^c (0.05610)	-0.27645 ^a (0.06048)	0.40932 ^a (0.15042)	0.20630 ^a (0.05467)	0.11520 ^b (0.05629)	0.07486 (0.18714)	-0.15993 ^a (0.05816)	-0.09278 (0.06619)
1983	0.59669 ^a (0.14699)	0.22317 ^a (0.05993)	-0.26479 ^a (0.05909)	0.44871 ^a (0.14050)	0.23172 ^a (0.05288)	0.09304 (0.06031)	0.13846 (0.18585)	-0.11277 ^b (0.05739)	-0.18574 ^b (0.07422)
1984	0.36616 ^b (0.17891)	0.33378 ^a (0.05583)	-0.21233 ^a (0.06215)	0.39007 ^b (0.15486)	0.26903 ^a (0.05443)	0.00505 (0.06236)	0.17976 (0.18180)	-0.21131 ^a (0.05839)	-0.24274 ^a (0.07461)
1985	0.68371 ^a (0.13341)	0.26149 ^a (0.05781)	-0.33761 ^a (0.06357)	0.44851 ^a (0.13713)	0.29450 ^a (0.05112)	0.06946 (0.05787)	0.24088 (0.17220)	-0.26423 ^a (0.05660)	-0.20303 ^a (0.07359)
1986	0.72032 ^a (0.13186)	0.25384 ^a (0.05517)	-0.22968 ^a (0.06121)	0.43235 ^a (0.12591)	0.44126 ^a (0.05281)	0.08686 (0.05936)	0.21348 (0.18674)	-0.15070 ^a (0.05378)	-0.11743 (0.07145)
1987	0.66676 ^a (0.13129)	0.25581 ^a (0.05268)	-0.11890 ^b (0.05666)	0.44506 ^a (0.11504)	0.40637 ^a (0.05146)	0.13955 ^b (0.05796)	0.22237 (0.19175)	-0.21212 ^a (0.05584)	-0.06286 (0.06677)
1988	0.61631 ^a (0.12821)	0.25185 ^a (0.05525)	-0.16463 ^a (0.05868)	0.11010 (0.11340)	0.45672 ^a (0.05119)	0.30254 ^a (0.05403)	0.11522 (0.17631)	-0.24235 ^a (0.04980)	-0.08290 (0.06692)
1989	0.54582 ^a (0.11940)	0.34295 ^a (0.05067)	-0.11979 ^b (0.05501)	0.14229 (0.10389)	0.44881 ^a (0.05193)	0.22546 ^a (0.05463)	-0.00071 (0.19805)	-0.33202 ^a (0.05230)	-0.06454 (0.06575)

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

EK-3: Devamı

Yıl	SAPTA	SAPTAX	SAPTAM	COMESA	COMESAX	COMESAM	Sabit	R ²	Gözlem
1980	0.43878 ^c (0.26266)	0.23850 ^a (0.07205)	-0.05455 ^a (0.07601)	0.66130 ^a (0.21760)	0.25869 ^a (0.08031)	0.03412 (0.05695)	-12.48775 ^a (0.32125)	0.67032	4682
1981	0.23014 (0.23380)	0.09994 (0.06679)	-0.00459 (0.06823)	0.40215 ^c (0.20930)	0.20759 ^a (0.07368)	0.04790 (0.05600)	-12.14202 ^a (0.32549)	0.65901	4808
1982	0.21059 (0.21572)	0.00345 (0.06536)	-0.08475 (0.06805)	0.26353 (0.18297)	0.22732 ^a (0.07743)	0.03755 (0.05413)	-11.99575 ^a (0.32628)	0.66429	4804
1983	0.20963 (0.23559)	-0.03365 (0.06714)	-0.07188 (0.07240)	0.24451 (0.22799)	0.23912 ^a (0.08066)	0.01264 (0.05608)	-11.67270 ^a (0.32450)	0.65900	4767
1984	0.19267 (0.23622)	-0.05990 (0.06539)	-0.01122 (0.06887)	0.27168 (0.21519)	0.21382 ^a (0.07502)	0.01547 (0.05488)	-11.88698 ^a (0.32417)	0.66276	4789
1985	0.32420 (0.22691)	-0.04679 (0.06433)	-0.07068 (0.06827)	0.58424 ^a (0.21927)	-0.09002 (0.08372)	-0.12296 ^b (0.05593)	-11.59109 ^a (0.30659)	0.65964	4829
1986	0.32347 (0.22897)	0.09091 (0.06521)	0.00254 (0.06594)	0.63739 ^a (0.22858)	0.13382 ^c (0.07978)	-0.09146 (0.05692)	-12.12265 ^a (0.30275)	0.67288	4917
1987	0.20764 (0.22459)	0.06239 (0.06235)	0.00203 (0.06765)	0.53710 ^b (0.23455)	-0.08544 (0.07084)	-0.16585 ^a (0.05606)	-12.60846 ^a (0.29553)	0.69454	4989
1988	0.24871 (0.24076)	0.01099 (0.06229)	-0.07138 (0.06979)	0.44814 ^b (0.21311)	-0.12491 ^c (0.07008)	-0.07065 (0.05393)	-12.05353 ^a (0.30285)	0.68975	5129
1989	0.24642 (0.22293)	0.13961 ^b (0.06215)	-0.11323 ^c (0.06880)	0.33977 (0.23109)	-0.09058 (0.06519)	-0.14864 ^a (0.05578)	-12.26648 ^a (0.30232)	0.70074	5297

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

EK-3: Devamı

Yıl	LOGGDP _i	LOGGDP _j	LOGPOP _i	LOGPOP _j	LOGLAND _i	LOGLAND _j	LOGDIST _{ij}	BORD _{ij}	LANG _{ij}	LOC _j
1990	1.38364 ^a (0.02803)	0.95505 ^a (0.02605)	-0.10905 ^a (0.03517)	0.10999 ^a (0.03712)	-0.15664 ^a (0.02166)	-0.18385 ^a (0.01973)	-1.08322 ^a (0.04304)	0.27026 ^a (0.07093)	0.33391 ^a (0.03573)	-0.28619 ^a (0.04160)
1991	1.47917 ^a (0.02829)	0.94573 ^a (0.02499)	-0.14124 ^a (0.03805)	0.04209 (0.03839)	-0.16753 ^a (0.02154)	-0.14915 ^a (0.02012)	-1.11479 ^a (0.04144)	0.23333 ^a (0.07149)	0.36801 ^a (0.03331)	-0.25983 ^a (0.03713)
1992	1.46968 ^a (0.02706)	0.96472 ^a (0.02411)	-0.16083 ^a (0.03657)	0.03723 (0.03659)	-0.13630 ^a (0.02092)	-0.15954 ^a (0.01957)	-1.06369 ^a (0.04100)	0.23059 ^a (0.07065)	0.34039 ^a (0.03459)	-0.26592 ^a (0.03724)
1993	1.41355 ^a (0.02672)	0.95611 ^a (0.02380)	-0.09746 ^a (0.03785)	0.02571 (0.03621)	-0.15449 ^a (0.02090)	-0.13593 ^a (0.01982)	-1.09843 ^a (0.04112)	0.23387 ^a (0.07337)	0.33503 ^a (0.03362)	-0.25129 ^a (0.03810)
1994	1.36871 ^a (0.02545)	0.94554 ^a (0.02203)	-0.11680 ^a (0.03425)	0.08019 ^b (0.03572)	-0.10823 ^a (0.01989)	-0.16665 ^a (0.01874)	-1.11912 ^a (0.03908)	0.19738 ^a (0.07439)	0.34082 ^a (0.03233)	-0.22768 ^a (0.03830)
1995	1.34688 ^a (0.02430)	0.95460 ^a (0.02229)	-0.05039 (0.03413)	0.06798 ^c (0.03472)	-0.10721 ^a (0.02049)	-0.13813 ^a (0.01842)	-1.12846 ^a (0.03984)	0.14228 ^c (0.07709)	0.37789 ^a (0.03279)	-0.23146 ^a (0.03760)
1996	1.36066 ^a (0.02471)	0.95864 ^a (0.02210)	-0.13988 ^a (0.03374)	0.07218 ^b (0.03415)	-0.07189 ^a (0.02004)	-0.13873 ^a (0.01851)	-1.12538 ^a (0.03971)	0.19067 ^a (0.06858)	0.38936 ^a (0.03188)	-0.22756 ^a (0.03705)
1997	1.38665 ^a (0.02463)	0.94272 ^a (0.02115)	-0.10219 ^a (0.03449)	0.08477 ^a (0.03274)	-0.06274 ^a (0.01989)	-0.12657 ^a (0.01814)	-1.16162 ^a (0.03812)	0.14601 ^b (0.06379)	0.38571 ^a (0.03006)	-0.23730 ^a (0.03387)
1998	1.34672 ^a (0.02299)	0.94701 ^a (0.02122)	-0.04992 (0.03220)	0.04737 (0.03343)	-0.04622 ^b (0.01914)	-0.12344 ^a (0.01786)	-1.11347 ^a (0.03681)	0.10719 ^c (0.06432)	0.36026 ^a (0.03029)	-0.24306 ^a (0.03494)
1999	1.37846 ^a (0.02494)	0.95747 ^a (0.02076)	-0.08412 ^b (0.03363)	0.10397 ^a (0.03287)	-0.03215 (0.01983)	-0.14756 ^a (0.01752)	-1.13331 ^a (0.03652)	0.07957 (0.06775)	0.37365 ^a (0.02945)	-0.25995 ^a (0.03536)

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

EK-3: Devamı

Yıl	LOC _i	EU	EUX	EUM	CACM	CACMX	CACMM	ANDEAN	ANDEANX	ANDEANM
1990	0.00524 (0.04025)	-0.15155 ^a (0.05255)	-0.14000 ^a (0.03323)	0.02985 (0.03795)	1.01370 ^a (0.15708)	0.01392 (0.08049)	-0.03030 (0.05869)	0.50884 ^a (0.13008)	0.09791 (0.06033)	-0.12519 ^b (0.05625)
1991	0.02840 (0.04078)	-0.07394 (0.04957)	-0.14603 ^a (0.03283)	0.02823 (0.03792)	0.97631 ^a (0.14254)	0.23311 ^a (0.06970)	-0.10643 ^c (0.05779)	0.45578 ^a (0.12768)	0.16506 ^a (0.05954)	-0.01859 (0.05025)
1992	-0.01376 (0.04048)	-0.00007 (0.04770)	-0.21452 ^a (0.03177)	-0.04184 (0.03686)	1.07894 ^a (0.12118)	0.06779 (0.06966)	-0.00236 (0.05452)	0.71437 ^a (0.10706)	-0.01579 (0.05842)	-0.00919 (0.04916)
1993	-0.06577 (0.04089)	-0.09176 ^c (0.04715)	-0.08444 ^a (0.03028)	0.01900 (0.03642)	1.15092 ^a (0.11446)	0.02552 (0.07281)	-0.02508 (0.05343)	0.67054 ^a (0.11865)	0.06375 (0.05171)	-0.04495 (0.04871)
1994	-0.02990 (0.03750)	-0.09668 ^b (0.04598)	-0.12298 ^a (0.02974)	0.00785 (0.03459)	1.15070 ^a (0.10801)	-0.11607 (0.07190)	-0.07844 (0.05000)	0.78550 ^a (0.12644)	-0.15888 ^a (0.05432)	-0.06848 (0.04542)
1995	-0.06891 ^c (0.03764)	-0.08509 ^c (0.04650)	-0.05871 ^c (0.03030)	-0.00511 (0.03623)	1.19547 ^a (0.11331)	-0.10370 (0.07647)	-0.07273 (0.05038)	0.80724 ^a (0.10454)	-0.12970 ^a (0.04991)	-0.08664 ^c (0.04908)
1996	-0.02428 (0.03638)	-0.09183 ^b (0.04572)	-0.06479 ^b (0.02973)	-0.00744 (0.03606)	1.14630 ^a (0.11313)	-0.05030 (0.07164)	-0.09194 ^c (0.05086)	0.87847 ^a (0.11546)	-0.15521 ^a (0.05389)	-0.11770 ^b (0.04888)
1997	-0.01638 (0.03369)	-0.12687 ^a (0.04408)	0.00078 (0.02937)	0.02728 (0.03376)	1.05724 ^a (0.10609)	0.07227 (0.06911)	-0.10117 ^b (0.05069)	0.89732 ^a (0.11845)	-0.15364 ^a (0.05250)	-0.22764 ^a (0.05428)
1998	0.05382 (0.03413)	-0.05769 (0.04329)	-0.04782 ^c (0.02850)	0.03105 (0.03401)	0.99934 ^a (0.11763)	-0.00591 (0.06758)	-0.03263 (0.04919)	0.99469 ^a (0.11844)	-0.25456 ^a (0.04817)	-0.11957 ^a (0.04417)
1999	-0.00091 (0.03466)	-0.05892 (0.04488)	-0.04029 (0.02969)	0.01082 (0.03310)	1.07861 ^a (0.11750)	-0.04655 (0.06575)	-0.01705 (0.04924)	0.88626 ^a (0.12891)	-0.01677 (0.04899)	-0.19806 ^a (0.04777)

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

EK-3: Devamı

Yıl	MERCOSUR	MERCOSURX	MERCOSURM	AFTA	AFTAX	AFTAM	NAFTA	NAFTAX	NAFTAM
1990	0.63679 ^a (0.12898)	0.18872 ^a (0.05085)	-0.08929 (0.05599)	0.06439 (0.10767)	0.34290 ^a (0.05343)	0.34574 ^a (0.05291)	0.00714 (0.17757)	-0.33517 ^a (0.05601)	-0.03383 (0.06685)
1991	0.52217 ^a (0.12268)	0.24952 ^a (0.04869)	-0.03860 (0.05298)	-0.06566 (0.10279)	0.55268 ^a (0.04783)	0.36222 ^a (0.05625)	0.00685 (0.23209)	-0.28006 ^a (0.04988)	0.06039 (0.06471)
1992	0.55387 ^a (0.11791)	0.17192 ^a (0.04512)	-0.01320 (0.05086)	-0.01114 (0.10423)	0.49158 ^a (0.04743)	0.27074 ^a (0.05605)	0.04019 (0.20175)	-0.35642 ^a (0.04516)	0.06138 (0.05633)
1993	0.63999 ^a (0.11677)	0.06305 (0.04483)	0.00964 (0.05103)	-0.08879 (0.10448)	0.52885 ^a (0.04307)	0.28413 ^a (0.05533)	0.07192 (0.20099)	-0.31788 ^a (0.04560)	0.04430 (0.06302)
1994	0.62206 ^a (0.11672)	-0.00916 (0.04272)	0.01565 (0.05115)	-0.01966 (0.10263)	0.45747 ^a (0.04263)	0.22455 ^a (0.05214)	0.12845 (0.19526)	-0.40973 ^a (0.04725)	0.08556 (0.05621)
1995	0.45309 ^a (0.11943)	0.11056 ^a (0.04111)	0.05817 (0.05044)	0.00652 (0.09619)	0.51213 ^a (0.04071)	0.21975 ^a (0.05649)	0.20316 (0.24344)	-0.21111 ^a (0.04200)	0.01963 (0.05722)
1996	0.54868 ^a (0.11876)	-0.00286 (0.04317)	0.02579 (0.05035)	-0.15464 (0.09406)	0.62272 ^a (0.03829)	0.30983 ^a (0.05260)	0.23596 (0.24981)	-0.24064 ^a (0.04414)	-0.02812 (0.06006)
1997	0.49391 ^a (0.12087)	0.02165 (0.04352)	0.05621 (0.04757)	-0.01113 (0.09018)	0.56323 ^a (0.03789)	0.28615 ^a (0.05108)	0.17490 (0.24254)	-0.30006 ^a (0.04392)	-0.00590 (0.05801)
1998	0.65917 ^a (0.12046)	-0.08101 ^c (0.04345)	0.01896 (0.04582)	0.09694 (0.08604)	0.75303 ^a (0.03950)	0.29595 ^a (0.05125)	0.16628 (0.22122)	-0.39524 ^a (0.04001)	0.08585 ^c (0.05185)
1999	0.69731 ^a (0.12407)	0.00654 (0.04244)	-0.01299 (0.04789)	0.11066 (0.09405)	0.72142 ^a (0.03904)	0.23182 ^a (0.05469)	0.22224 (0.23083)	-0.43924 ^a (0.04265)	0.04450 (0.05743)

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a ve c sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

EK-3: Devamı

Yıl	SAPTA	SAPTAX	SAPTAM	COMESA	COMESAX	COMESAM	Sabit	R ²	Gözlem
1990	0.13626 (0.19080)	0.06478 (0.05922)	-0.10028 (0.07103)	0.57960 ^b (0.23495)	-0.17729 ^b (0.07081)	-0.06771 (0.05804)	-12.18863 ^a (0.30946)	0.69468	5288
1991	0.08058 (0.21436)	0.23601 ^a (0.06070)	0.00425 (0.07041)	0.43904 ^b (0.19771)	0.19480 ^a (0.06927)	-0.02888 (0.05382)	-12.54878 ^a (0.28460)	0.70941	5327
1992	0.27461 (0.21863)	0.28490 ^a (0.05860)	-0.09867 (0.06952)	0.46019 ^b (0.19035)	0.18285 ^a (0.06684)	0.02759 (0.05261)	-12.72599 ^a (0.29650)	0.73018	5401
1993	0.05849 (0.19995)	0.19638 ^a (0.05781)	-0.05495 (0.06632)	0.64280 ^a (0.20106)	-0.00415 (0.06777)	-0.08099 (0.05153)	-12.32077 ^a (0.28737)	0.72290	5617
1994	0.01578 (0.19519)	0.18674 ^a (0.05439)	-0.08508 (0.06695)	0.54932 ^b (0.22089)	0.08272 (0.06213)	-0.07082 (0.05149)	-11.93027 ^a (0.27512)	0.73826	5699
1995	0.05532 (0.18457)	0.16757 ^a (0.05520)	-0.00867 (0.05976)	0.66014 ^a (0.18647)	-0.00212 (0.06366)	-0.10795 ^b (0.05032)	-12.40338 ^a (0.27736)	0.73171	5848
1996	-0.00269 (0.19503)	0.26895 ^a (0.05259)	-0.10725 ^c (0.06333)	0.69294 ^a (0.18976)	-0.01274 (0.06193)	-0.09905 ^b (0.04875)	-12.20592 ^a (0.26607)	0.73404	5921
1997	-0.02873 (0.18704)	0.26326 ^a (0.05224)	-0.08837 (0.06015)	0.67105 ^a (0.18348)	-0.05529 (0.05907)	-0.20187 ^a (0.04833)	-12.67325 ^a (0.26708)	0.73988	6363
1998	0.23987 (0.16639)	0.15686 ^a (0.05030)	-0.12656 ^b (0.05865)	0.57779 ^a (0.18492)	-0.16130 ^a (0.05895)	-0.14764 ^a (0.04721)	-12.63746 ^a (0.25315)	0.74656	6433
1999	0.08353 (0.17214)	0.19680 ^a (0.05248)	-0.11652 ^c (0.06098)	0.75387 ^a (0.17593)	-0.13479 ^b (0.05897)	-0.15987 ^a (0.04674)	-13.16341 ^a (0.26476)	0.74360	6692

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

EK-3: Devamı

Yıl	LOGGDP _i	LOGGDP _j	LOGPOP _i	LOGPOP _j	LOGLAND _i	LOGLAND _j	LOGDIST _{ij}	BORD _{ij}	LANG _{ij}	LOC _j
2000	1.38115 ^a (0.02418)	0.89378 ^a (0.02125)	-0.10010 ^a (0.03356)	0.16613 ^a (0.03379)	-0.03484 ^c (0.01992)	-0.14855 ^a (0.01866)	-1.19860 ^a (0.04032)	0.07780 (0.07256)	0.38948 ^a (0.03025)	-0.26253 ^a (0.03593)
2001	1.38848 ^a (0.02428)	0.86109 ^a (0.02076)	-0.09568 ^a (0.03314)	0.20805 ^a (0.03232)	-0.06126 ^a (0.01894)	-0.15821 ^a (0.01754)	-1.21104 ^a (0.03764)	0.10737 (0.06769)	0.38588 ^a (0.03025)	-0.31425 ^a (0.03551)
2002	1.44179 ^a (0.02412)	0.87657 ^a (0.02098)	-0.14832 ^a (0.03240)	0.19091 ^a (0.03287)	-0.04573 ^b (0.01866)	-0.15983 ^a (0.01767)	-1.20403 ^a (0.03679)	0.08748 (0.07090)	0.40761 ^a (0.02920)	-0.35225 ^a (0.03520)
2003	1.43649 ^a (0.02615)	0.87573 ^a (0.02085)	-0.07596 ^b (0.03445)	0.24050 ^a (0.03278)	-0.09483 ^a (0.01879)	-0.17031 ^a (0.01822)	-1.21650 ^a (0.03715)	0.11272 (0.07163)	0.39548 ^a (0.02902)	-0.31467 ^a (0.03586)
2004	1.43669 ^a (0.02480)	0.86099 ^a (0.02037)	-0.01304 (0.03240)	0.28576 ^a (0.03125)	-0.12956 ^a (0.01879)	-0.18401 ^a (0.01788)	-1.21943 ^a (0.03760)	0.08176 (0.06956)	0.44792 ^a (0.02838)	-0.31158 ^a (0.03462)
2005	1.46450 ^a (0.02448)	0.90168 ^a (0.02208)	-0.02112 (0.03354)	0.26893 ^a (0.03192)	-0.14849 ^a (0.01896)	-0.17081 ^a (0.01789)	-1.19844 ^a (0.03812)	0.09861 (0.07090)	0.46802 ^a (0.02839)	-0.32281 ^a (0.03598)
2006	1.44210 ^a (0.02516)	0.88670 ^a (0.02196)	0.02110 (0.03518)	0.31663 ^a (0.03284)	-0.14150 ^a (0.01917)	-0.19000 ^a (0.01798)	-1.14000 ^a (0.03751)	0.13456 ^c (0.07149)	0.44981 ^a (0.02840)	-0.36219 ^a (0.03686)
2007	1.44470 ^a (0.02459)	0.89272 ^a (0.02230)	0.03231 (0.03502)	0.30311 ^a (0.03199)	-0.15342 ^a (0.01941)	-0.17506 ^a (0.01789)	-1.16171 ^a (0.03802)	0.10674 (0.07066)	0.43913 ^a (0.02868)	-0.38352 ^a (0.03782)
2008	1.45997 ^a (0.02614)	0.92177 ^a (0.02285)	-0.00690 (0.03469)	0.29656 ^a (0.03233)	-0.13948 ^a (0.01980)	-0.18414 ^a (0.01827)	-1.11204 ^a (0.03937)	0.11897 (0.07324)	0.41051 ^a (0.02965)	-0.41419 ^a (0.03818)
Ort.	1.42301	0.93464	-0.11068	0.10564	-0.13364	-0.15150	-1.07800	0.18553	0.35513	-0.26350

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

EK-3: Devamı

Yıl	LOC _i	EU	EUX	EUM	CACM	CACMX	CACMM	ANDEAN	ANDEANX	ANDEANM
2000	0.02181 (0.03449)	-0.16374 ^a (0.04539)	0.08089 ^a (0.02893)	0.10572 ^a (0.03409)	1.22650 ^a (0.10893)	-0.19954 ^a (0.06677)	-0.09884 ^c (0.05256)	1.06401 ^a (0.11847)	-0.15356 ^a (0.05444)	-0.23858 ^a (0.04751)
2001	0.01522 (0.03415)	-0.12981 ^a (0.04586)	0.04045 (0.02836)	0.07474 ^b (0.03325)	1.23601 ^a (0.12080)	-0.30180 ^a (0.06795)	-0.13111 ^b (0.05108)	1.04672 ^a (0.11928)	-0.21410 ^a (0.05127)	-0.23492 ^a (0.04659)
2002	-0.06336 ^c (0.03527)	-0.12144 ^a (0.04446)	-0.03387 (0.02848)	0.03261 (0.03289)	1.20003 ^a (0.10092)	-0.20100 ^a (0.05805)	-0.15477 ^a (0.05058)	0.93593 ^a (0.11165)	-0.12521 ^a (0.04827)	-0.25077 ^a (0.04446)
2003	-0.06207 ^c (0.03490)	-0.12141 ^a (0.04509)	-0.04710 (0.02948)	-0.01028 (0.03326)	1.18892 ^a (0.10801)	-0.09015 (0.06336)	-0.14774 ^a (0.05621)	1.05576 ^a (0.10812)	-0.09164 ^a (0.05062)	-0.30288 ^a (0.04632)
2004	-0.04008 (0.03442)	-0.06922 (0.04607)	-0.05215 ^c (0.02952)	-0.03456 (0.03415)	1.10692 ^a (0.10638)	-0.00153 (0.06179)	-0.11415 ^b (0.05234)	1.06326 ^a (0.11190)	-0.05738 (0.04956)	-0.35227 ^a (0.04919)
2005	-0.07006 ^b (0.03449)	-0.06155 (0.04728)	-0.04745 (0.02965)	-0.03873 (0.03442)	1.12924 ^a (0.10448)	0.02668 (0.06228)	-0.05292 (0.04730)	0.96188 ^a (0.11845)	-0.09079 ^b (0.04994)	-0.33340 ^a (0.04982)
2006	-0.06028 ^c (0.03459)	0.01583 (0.04804)	-0.01711 (0.03132)	-0.03850 (0.03483)	1.06064 ^a (0.10477)	0.15974 ^a (0.05906)	-0.06929 (0.05054)	0.96730 ^a (0.11185)	-0.07553 (0.05135)	-0.33412 ^a (0.05044)
2007	-0.06126 ^c (0.03467)	0.00545 (0.04797)	-0.05497 ^c (0.03092)	-0.06717 ^c (0.03472)	1.13494 ^a (0.10400)	0.14614 ^b (0.05825)	-0.11634 ^b (0.05091)	0.91733 ^a (0.11817)	-0.05138 (0.05398)	-0.35836 ^a (0.05540)
2008	-0.07319 ^b (0.03586)	0.02629 (0.04911)	-0.10917 ^a (0.03162)	-0.10124 ^a (0.03574)	1.17822 ^a (0.10334)	0.16096 ^a (0.05724)	-0.11726 ^b (0.04977)	0.93853 ^a (0.12063)	-0.12075 ^b (0.05645)	-0.36737 ^a (0.05683)
Ort.	0.00247	-0.09884	-0.05273	0.02477	1.10958	0.00624	-0.11615	0.70160	-0.06085	-0.18553

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

EK-3: Devamı

Yıl	MERCOSUR	MERCOSURX	MERCOSURM	AFTA	AFTAX	AFTAM	NAFTA	NAFTAX	NAFTAM
2000	0.69940 ^a (0.13167)	0.07892 ^c (0.04100)	0.00114 (0.04803)	0.11096 (0.09303)	0.73235 ^a (0.04016)	0.24572 ^a (0.05100)	0.22208 (0.24178)	-0.44562 ^a (0.04361)	0.09797 ^c (0.05760)
2001	0.65965 ^a (0.13410)	0.20203 ^a (0.03960)	-0.03286 (0.04786)	-0.03773 (0.09383)	0.77292 ^a (0.03848)	0.29188 ^a (0.05077)	0.12190 (0.23276)	-0.41918 ^a (0.04210)	0.12451 ^b (0.05240)
2002	0.57859 ^a (0.13714)	0.46331 ^a (0.03957)	-0.02748 (0.04552)	0.10655 (0.09341)	0.72418 ^a (0.03792)	0.15590 ^a (0.05054)	0.20541 (0.24255)	-0.50098 ^a (0.03956)	0.01880 (0.05831)
2003	0.62992 ^a (0.13847)	0.52206 ^a (0.03967)	-0.06387 (0.04619)	0.06854 (0.09664)	0.74638 ^a (0.03719)	0.16856 ^a (0.05210)	0.09691 (0.23693)	-0.45108 ^a (0.04170)	0.05503 (0.05408)
2004	0.57815 ^a (0.14043)	0.59853 ^a (0.03964)	-0.02281 (0.04694)	0.00669 (0.09194)	0.77019 ^a (0.03919)	0.20578 ^a (0.05015)	0.09005 (0.24099)	-0.40094 ^a (0.04062)	0.07962 (0.05207)
2005	0.62867 ^a (0.14817)	0.55159 ^a (0.04133)	-0.03951 (0.05003)	0.13022 (0.09404)	0.74332 ^a (0.04262)	0.13072 ^b (0.05083)	0.09877 (0.24545)	-0.45477 ^a (0.04555)	0.08398 (0.05136)
2006	0.70130 ^a (0.15011)	0.52281 ^a (0.04058)	-0.09680 ^c (0.05136)	0.09127 (0.09586)	0.70741 ^a (0.03916)	0.10298 ^b (0.05037)	0.08366 (0.23891)	-0.42618 ^a (0.04453)	0.07371 (0.05026)
2007	0.61953 ^a (0.15117)	0.52954 ^a (0.04146)	-0.05956 (0.05031)	0.05916 (0.09273)	0.66982 ^a (0.04114)	0.08273 (0.05150)	0.05917 (0.24236)	-0.40211 ^a (0.04715)	0.07313 (0.04850)
2008	0.59095 ^a (0.14779)	0.46546 ^a (0.04119)	-0.03176 (0.05216)	0.04865 (0.08899)	0.67726 ^a (0.03956)	0.09508 ^c (0.05070)	0.08776 (0.25596)	-0.36423 ^a (0.04786)	0.05641 (0.04949)
Ort.	0.58907	0.24076	-0.07395	0.14920	0.53376	0.19234	0.13096	-0.31907	-0.00892

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

EK-3: Devamı

Yıl	SAPTA	SAPTAX	SAPTAM	COMESA	COMESAX	COMESAM	Sabit	R ²	Gözlem
2000	-0.11185 (0.19560)	0.29013 ^a (0.04995)	-0.19892 ^a (0.06045)	0.96816 ^a (0.16961)	-0.17224 ^a (0.05803)	-0.25255 ^a (0.04722)	-12.62223 ^a (0.28308)	0.73933	6794
2001	-0.03442 (0.18356)	0.28464 ^a (0.05015)	-0.26538 ^a (0.05733)	1.15187 ^a (0.17424)	-0.16746 ^a (0.05808)	-0.29771 ^a (0.04927)	-12.41323 ^a (0.26472)	0.74505	6899
2002	-0.01795 (0.18755)	0.32245 ^a (0.04905)	-0.23917 ^a (0.05633)	1.04777 ^a (0.17665)	-0.13423 ^b (0.05783)	-0.23612 ^a (0.04635)	-12.74767 ^a (0.26372)	0.75028	6951
2003	0.13159 (0.18825)	0.29863 ^a (0.04996)	-0.34228 ^a (0.06086)	1.05691 ^a (0.17943)	0.03881 (0.06029)	-0.27733 ^a (0.04686)	-13.27908 ^a (0.27053)	0.74832	6964
2004	0.04012 (0.18049)	0.27636 ^a (0.04923)	-0.27947 ^a (0.05504)	1.17059 ^a (0.17027)	0.05396 (0.05853)	-0.29355 ^a (0.04986)	-13.71954 ^a (0.27463)	0.75111	6990
2005	-0.02140 (0.16927)	0.31460 ^a (0.04898)	-0.22228 ^a (0.05379)	1.01292 ^a (0.18806)	0.09790 ^c (0.05852)	-0.16533 ^a (0.04678)	-14.41134 ^a (0.29107)	0.74628	7123
2006	0.05627 (0.17958)	0.21867 ^a (0.05066)	-0.31986 ^a (0.05300)	1.09035 ^a (0.17816)	-0.00996 (0.05919)	-0.25788 ^a (0.04690)	-14.83245 ^a (0.28395)	0.74453	7144
2007	0.13310 (0.16925)	0.15065 ^a (0.05167)	-0.36757 ^a (0.05811)	1.24178 ^a (0.18228)	-0.08576 (0.06089)	-0.23681 ^a (0.04710)	-14.88418 ^a (0.28407)	0.74069	7175
2008	0.19891 (0.17110)	0.16104 ^a (0.05209)	-0.40149 ^a (0.05889)	1.24519 ^a (0.18416)	-0.09060 (0.06174)	-0.25789 ^a (0.04797)	-15.27183 ^a (0.29737)	0.74559	6786
Ort.	0.13516	0.16706	-0.13435	0.70352	0.01147	-0.12635	-12.75196	0.71501	

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

EK-4: Model 1 ve 2 İçin Panel Veri Analiz Sonuçları

Değişkenler	Model 1			Model 2		
	1980-89	1990-08	1980-08	1980-89	1990-08	1980-08
Sabit	-7.38211 ^a (0.19676)	-8.32877 ^a (0.14200)	-6.41964 ^a (0.12775)	-7.62569 ^a (0.20626)	-8.34810 ^a (0.14788)	-6.36363 ^a (0.13281)
GDP _i	0.98375 ^a (0.01353)	0.89183 ^a (0.00859)	0.78077 ^a (0.00720)	1.00231 ^a (0.01354)	0.91081 ^a (0.00854)	0.79774 ^a (0.00717)
GDP _j	0.74050 ^a (0.01354)	0.67277 ^a (0.00863)	0.61370 ^a (0.00726)	0.73141 ^a (0.01363)	0.66583 ^a (0.00858)	0.60778 ^a (0.00724)
POP _i	0.12399 ^a (0.02278)	0.35015 ^a (0.01893)	0.35184 ^a (0.01685)	0.11456 ^a (0.02244)	0.31737 ^a (0.01849)	0.32348 ^a (0.01654)
POP _j	0.11683 ^a (0.02342)	0.32179 ^a (0.01893)	0.24747 ^a (0.01663)	0.09620 ^a (0.02307)	0.27560 ^a (0.01850)	0.20928 ^a (0.01635)
RER _{ij}	-0.00457 ^a (0.00128)	0.00409 ^a (0.00103)	0.00102 (0.00062)	-0.00406 ^a (0.00127)	0.00396 ^a (0.00103)	0.00095 (0.00062)
LAND _i	-0.13627 ^a (0.01505)	-0.12635 ^a (0.01268)	-0.10373 ^a (0.01188)	-0.14471 ^a (0.01487)	-0.12304 ^a (0.01234)	-0.10355 ^a (0.01158)
LAND _j	-0.13449 ^a (0.01515)	-0.14530 ^a (0.01263)	-0.09042 ^a (0.01179)	-0.12983 ^a (0.01497)	-0.12859 ^a (0.01230)	-0.07934 ^a (0.01150)
DIST _{ij}	-1.15911 ^a (0.02931)	-1.35439 ^a (0.02416)	-1.34142 ^a (0.02354)	-1.05625 ^a (0.03187)	-1.24958 ^a (0.02624)	-1.25889 ^a (0.02557)
BORD _{ij}	----	----	----	0.44402 ^a (0.06696)	0.35982 ^a (0.05673)	0.34982 ^a (0.05522)
LOC _i	----	----	----	-0.10696 ^a (0.03317)	-0.27679 ^a (0.02477)	-0.33669 ^a (0.02401)
LOC _j	----	----	----	-0.34339 ^a (0.03196)	-0.50123 ^a (0.02497)	-0.53525 ^a (0.02417)
LANG _{ij}	----	----	----	0.16335 ^a (0.02682)	0.26889 ^a (0.02241)	0.20905 ^a (0.02181)
R ²	0.59801	0.65388	0.60025	0.60890	0.66939	0.61715
F İstatistiği Anlamlılık	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
Gözlem	41880	115971	157851	41880	115971	157851

Not: Parantez içindeki değerler, standart sapmaları; a %1 anlamlılık seviyesinde ilgili katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

ÖZGEÇMİŞ

Murat Can GENÇ, 1982 yılında Trabzon'da doğdu. 1993 yılında Trabzon ili Maçka İlçesi'ne bağlı Cumhuriyet İlkokulu'ndan, 1996 yılında Trabzon Kanuni Ortaokulu'ndan, 1999 yılında Trabzon Affan Kitapçıoğlu Lisesi'nden, 2003 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi (KTÜ) İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümünden bölüm birincisi olarak mezun oldu. 2003-2004 öğretim yılında KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (SBE) İktisat Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başladı. 2006 yılında yüksek lisans öğrenimini tamamlayarak, 2006-2007 öğretim yılında SBE İktisat Ana Bilim Dalı'nda Doktora programına başladı. Ağustos 2004'den beri KTÜ, SBE İktisat Anabilim Dalında Araştırma Görevlisi olarak çalışan Murat Can GENÇ, evli olup İngilizce bilmektedir.